

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Мацей Борский, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патеріло І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 8 від 23.03.2023 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:008:34:339.92

DOI <https://doi.org/10.32782/39221422>

Ковний Ю. Є.,

<https://orcid.org/0000-0002-1230-5050>

кандидат економічних наук, доцент, адвокат

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЛЕЖНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОМІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF PROPER ETHNO-NATIONAL POLICY REGARDING THE ROMA: A COMPARATIVE ANALYSIS

В межах цієї наукової статті проведено аналіз окремих проблем реалізації належної етнонаціональної політики осіб ромської національності. Зосереджено на порушенні трьох вагомих прав: права на охорону здоров'я, права на працю, право на натуралізацію та на правову ідентичність.

Вказано, що інформаційне середовище, пандемічна криза, міграційні процеси, соціально-економічні проблеми країн погіршують становище представників ромської меншини, оскільки значно збільшується розрив між традиційним суспільним укладом цієї національної меншини та сучасним глобалізаційним суспільним устроєм.

Доведено, що у сфері забезпечення права на охорону здоров'я у ромів відсутнє належне гарантування, вказане проілюстрованою статистикою низки країн Європи про те, що орієнтовна тривалість життя ромів вказує на велику розрив між ромами та населенням в цілому і це є ключовий показник здоров'я цієї етнонаціональної групи. Мотивовано активізацію проблеми через стрімке поширення коронавірусної інфекції серед ромів, які мешкають у стихійних поселеннях.

Право на працю забезпечується тільки половини представників ромської меншини, констатовано значний гендерний розрив при реалізації цього права. Європейська практика у трудовій сфері ромів значно удосконалилася останнім часом. Право на працю пов'язане з правом на гідний рівень життя. Для ромів його забезпечити важко, оскільки це найбідніша соціальна група.

На прикладі історичної правової практики Чехії проілюстровано проблеми нормотворення щодо натуралізації ромів. Констатовано сегрегацію ромів і в сучасному суспільстві, особливо коли вони стають мігрантами. Відсутність ідентифікаційних документів і свідочств про реєстрацію актів цивільного стану є однією із ключових проблем, які постають перед ромами в Україні та світі.

Ключові слова: національні меншини, правова політика, реалізація права, порушення прав, право на працю, право на охорону здоров'я, право на натуралізацію.

Within the framework of this scientific article, an analysis of individual problems of implementing a proper ethno-national policy for persons of Roma nationality was carried out. It focuses on the violation of three important rights: the right to health care, the right to work, the right to naturalization, and the right to legal identity.

It is indicated that the information environment, the pandemic crisis, migration processes, socio-economic problems of the countries worsen the situation of the representatives of the Roma minority, as the gap between the traditional social order of this national minority and the modern globalized social order is significantly increasing.

It has been proven that in the field of ensuring the right to healthcare for the Roma, there is no adequate guarantee, indicated by the illustrated statistics that the estimated life expectancy of the Roma indicates a large gap between the Roma and the population as a whole, and this is a key indicator of the health of this ethno-national group. The activation of the problem was motivated by the rapid spread of the coronavirus infection among Roma living in spontaneous settlements.

The right to work is ensured only for half of the representatives of the Roma minority, and a significant gender gap in the realization of this right has been established. European practice in the labor sphere of Roma has improved significantly recently. The right to work is related to the right to a decent standard of living. It is difficult for the Roma to provide it, since they are the poorest social group.

On the example of the historical legal practice of the Czech Republic, the problems of norm-making regarding the naturalization of Roma are illustrated. Segregation of Roma in modern society has been noted, especially when they

become migrants. The lack of identification documents and civil status certificates is one of the key problems faced by Roma in Ukraine and the world.

Key words: national minorities, legal policy, implementation of rights, violation of rights, right to work, right to health care, right to naturalization.

Постановка проблеми. Спільнота ромів в історичній ретроспективі є однією з найбільш дискримінованих. Нині ситуація не надто покращилася не дивлячись на увагу міжнародної спільноти до цього питання. Більше того, інформаційне середовище, пандемічна криза, міграційні процеси, соціально-економічні проблеми країн погіршують становище представників ромської меншини, оскільки значно збільшується розрив між традиційним суспільним укладом цієї національної меншини та сучасним глобалізаційним суспільним устроєм.

«Ромська спільнота традиційно є однією з найбільш дискримінованою в українському суспільстві, становище якої значно погіршилось протягом останніх років. Зумовлено це появою внаслідок військового конфлікту на Сході України ромів–переселенців, що значною мірою поглиблює соціальну маргіналізацію ромської спільноти через неспроможність отримання ними відповідного статусу, соціальної допомоги, тощо. Додатковий тиск на цю спільноту чинить соціально- економічна криза, що призвело до зростання безробіття та зниження рівня добробуту» [1, с. 419].

Проблема належної реалізації прав представників ромської меншини полягає й у тому, що на державному рівні відсутня інформація про яку кількість українців ромської національності у нас йдеться. Згідно вже неодноразово згадуваним єдиним Загальнонаціональним переписом населення ромів є близько 46 тис, але згідно із оціночними даними Ради Європи, кількість ромського населення значно більша – від 120 000 до 400 000 с. [2]. Статистика демонструє системність проблеми, відсутність належної правової основи визначення статусу цих осіб.

Стан дослідження. Правова політика у сфері етнічних та національних меншин держави має значні труднощі в контексті відповідності європейським стандартам, а на сучасному етапі демократичних перетворень вказана проблема особливо актуалізувалася. Питання правового регулювання прав окремих етніч-

них груп, представників національних меншин були предметом розгляду таких науковців: В.О. Бакальчук, Н.П. Бортник, В.Б. Ковальчука, І. Жаровської, Н. Ортинської, Т. Міхаліної, Н. Сердюк та інших. Безумовно ширше це питання досліджували представники іноземних правових шкіл, зокрема R. Zapata-Barrero, Parker B., Walter S., A. Elias, F. Mansouri, S. Hobolt та інші.

Проте потребує додаткового аналізу проблема неналежної реалізації прав представників ромської національної меншини. Однак в межах цієї статті розкрити всі сфери проблемного захисту та забезпечення прав є неможливо, тому зосередимося на деяких основних питаннях.

Метою цієї наукової статті є аналіз окремих проблем реалізації належної етнонаціональної політики осіб ромської національності.

Виклад основних положень. Проблеми проявляються у багатьох сферах, права ромів порушуються на різних рівнях, починаючи від нормотворчості до правореалізаційної практики. Вікові особливості чи приналежність до статі тут мають тільки обтяжуючі дискримінаційні характеристики.

Розглянемо порушення трьох вагомих прав: права на охорону здоров'я, права на працю, право на натуралізацію та на правову ідентичність.

В контексті поширення пандемії, та загального стану екологічної ситуації також досить вагомим питанням є забезпечення ромів права на охорону здоров'я. Індекс інклюзії Ромів вказує на значну проблему, і не тільки в нашій державі. Наприклад Індекс Боснії і Герцеговини доводить, що доступ до медичного страхування ромів значно менша, а дитяча смертність ромів становить у чотири рази вища (троє серед них – жінки) [2, с. 18]. У Болгарії більше половини ромів не мають доступу на медичне страхування, а дитяча смертність серед ромів вдвічі більша, ніж загальна кількість населення. У Північній Македонії приблизно на 10 років нижча очікувана тривалість життя, ніж всього населення, у Сербії – 12, а у Чорногорії взагалі 25 років.

Орієнтовна тривалість життя ромів вказує на велику розрив між ромами та населенням в цілому і це є ключовий показник здоров'я цієї етнонаціональної групи.

У 2021 році оцінка основних даних про життя ромів у Європі свідчать про те, що ромські жінки живуть в середньому на 11,0 років менше, ніж у жінок загалом, а чоловіків-ромів на 9,1 року менше, ніж чоловіків у загальній популяції. Проте знову ж таки слід констатувати певний прогрес, троє з чотирьох опитаних ромів у 2021 році (72%) повідомили, що мали медичне обслуговування шляхом використання системи медичного страхування.

Пандемія дійсно посилила проблему. Результати моніторингових візитів працівників Секретаріату Уповноваженого з прав людини України засвідчили, що «найбільш незахищеними перед загрозою стрімкого поширення коронавірусної інфекції виявилися роми, які мешкають у стихійних поселеннях. Такі поселення, як правило, не мають жодної соціальної чи комунальної інфраструктури, централізованого енерго-, тепло-, водопостачання та каналізаційного відведення. Уповноважений констатує, що ситуація ускладнюється тим, що переважна більшість ромських родин через тотальну бідність не в змозі забезпечити себе необхідними індивідуальними засобами захисту і гігієни, продуктами харчування, ліками. Уповноважений стурбована тим, що відсутність статистичних даних і брак розуміння місцевою владою потреб ромської громади не сприяє ефективній роботі державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах подолання негативних наслідків пандемії COVID-19, а також може ускладнити стримування спалахів захворювання як у середовищі ромів, так і загалом у об'єднаних територіальних громадах» [3, с. 24].

Ще одною проблемою правореалізації є неможливість використати одне з основних прав – **право на працю**. Потреба в робочій силі країн ЄС, напевно, змусила особливо активізувати політику в цьому напрямку. Більшість країн повідомляють про повільне покращення ситуації у трудовій сфері ромської національності. Зокрема Болгарія констатує зменшення розриву між працюючими та непрацюючими ромами, проте він все ж

вражаючий більш ніж 40% ромів є безробітними, включаючи багатьох безробітних протягом тривалого часу. Угорщина вказує, що роми на 1,4 місяці довше шукають роботу ніж інші громадяни. Чорногорія, Іспанія, Сербія констатує значну невирішену проблему безробіття ромських жінок та молоді. Загалом слід вказати про покращення значне в єдиній сфері – працевлаштування. У деяких країнах перспективи працевлаштування покращилися і більше 60% ромів зараз працюють. Лише двоє з п'яти ромів віком 20–64 роки (43%) входять оплачувана робота – тобто на повний робочий день, на неповний робочий день, виконання тимчасової роботи, самозайнятості або час від часу працювати – або працювали протягом останніх чотирьох тижнів.

Право на працю пов'язане з правом на гідний рівень життя. Для ромів його забезпечити важко, оскільки це найбідніша соціальна група. Відповідно індексу Інклюзії ромів у Албанії становище ромів порівняно із загальним населенням покращилося в області бідності, хоча роми все ще стикаються з серйозними труднощами, живучи на 40% меншим доходом ніж інші, Болгарія: дохід менше на 74% від загальної кількості населення, Македонії – на 58% [2, с. 19].

За результатами опитування 10 країн Європи у 2021 ситуація не змінилося щодо бідності та держав-членів далекі від досягнення цілей, встановлених для частки тих, хто перебуває під загрозою бідності до 2030 року. Четверо з п'яти ромів (80%) живуть на межі бідності. Проживають у домогосподарствах еквівалентний дохід після соціальних трансфертів, тобто менше 60% середнього доходу в їхній країні. Приблизно 83% ромських дітей віком до 18 років під загрозою бідності [2, с. 14]. В Україні ромські жінки знаходять роботу значно рідше, ніж чоловіки. У 2021 році лише 28% ромських жінок віком 20–64 роки були зайняті, у порівнянні з 58% чоловіків-ромів в тій же віковій категорії [3, с. 17].

Однією з найважливіших проблема **натуралізації та наявності документів**.

Звернемося до дискутованого історичного досвіду Чехії. Суттєве питання, яке привернуло найбільшу увагу міжнародної спільноти, це суперечливий закон про громадянство країни,

який набув чинності після розколу Чехословаччини в січні 1993 року. Більшість ромів Чеської Республіки походять зі Словаччини, і, згідно із законом, були зобов'язані подати заяву на отримання чеського громадянства шляхом натуралізації, навіть якщо вони народилися на території Чехії та прожили там усе своє життя. Хоча закон конкретно не стосується ромів, його вимоги щодо місця проживання, походження та злочинності мали явно непропорційний вплив на ромів і, як такі, є дискримінаційними. Крім того, багатьом ромам, які відповідали всім вимогам закону, місцеві чиновники свавільно відмовили у наданні громадянства.

Як наслідок, нині багато ромів, які проживають у Чехії, не мають чеського громадянства, навіть якщо вони проживають у республіці протягом тривалого або довічного періоду. Ті, кому відмовлено в громадянстві, не можуть голосувати, балотуватися, брати участь у процесі приватизації або вимагати відшкодування кошти, котра вчинені щодо них під час комуністичного режиму. Деякі негромадяни відчувають труднощі з отриманням право на місце проживання, необхідного для отримання соціальних виплат від держави. Невизначену кількість людей було депортовано до Словаччини, а інші взагалі не мають громадянства.

Парламент прийняв поправку до закону у квітні 1996 року після суттєвої критики з боку Ради Європи, Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Гельсінської комісії США та неурядових організацій. Відповідно до поправки, Міністерство внутрішніх справ тепер може скасувати вимогу п'ятирічної несудимості, яка є статтею, яка перешкождала багатьом ромам отримати громадянство. Навіть зі змінами закон залишається несумісним з міжнародними зобов'язаннями Чеської Республіки.

Існує й більш новіша проблема. Ситуація, що сталася після 24 лютого 2022 року призвела до великої кількості мігрантів, особливо з територій де велися бойові дії, серед них і роми з родинами. Переміщені роми з родинами потрапили в Чехії під «інституційний расизм та сегрегацію» [5], їх отримували в ізольованих місцях, подалі від інших українців, зазвичай в ізоляторах переобладнаних на швид-

коруч, або на вокзалах. Слід звернути увагу, що органи публічної влади уникали вирішення цієї проблеми, тільки участь журналістів змусила їх активізувати вирішення дискримінаційної ситуації [6]. Отож загальна тенденція ізоляції ромів в Європі все ж доволі висока.

В Україні первинна проблема полягає у відсутності належних процесуальних та адміністративних документів у представників ромів. У Стратегії зазначено, що «відсутність у деяких представників ромської національної меншини документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи. Частка таких осіб за різними оцінками становить від 4 до 8 відсотків загальної чисельності ромської національної меншини. Значно більша кількість осіб, які належать до ромської національної меншини, не має документів, які підтверджують інші юридичні факти (реєстрацію акта цивільного стану, права власності, реєстрацію місця проживання, працевлаштування та, як наслідок, соціального страхування тощо), що призводить до соціальної незахищеності представників ромської національної меншини та ускладнює надання їм адміністративних послуг, забезпечення соціальних гарантій і отримання пільг» [4].

Після початку кризи в Україні та навколо неї на початку 2014 року, був опублікований «Звіт про оцінку становища ромів в Україні та впливу поточної кризи», підготований Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини. У цьому звіті зазначено, що відсутність ідентифікаційних документів і свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану (на кшталт свідоцтв про народження та паспортів) є однією із ключових проблем, які постають перед ромами в Україні. У той же час БДПЛ зазначило, що немає загальних та точних даних щодо кількості ромів в Україні та їх соціально-економічної ситуації. Крім того, повідомляється про наявність прогалин у відомостях про причини та перешкоди, які не дозволяють ромським чоловікам і жінкам отримувати ідентифікаційні документи та встановлювати їх правосуб'єктність, що є передумовою для доступу до основних прав та послуг [7].

Уразливе становище дітей ромів підтвердив і ЄСПЛ: Через таку уразливість держави мають застосовувати до них диференційова-

не ставлення, приділяти особливу увагу їхнім потребам, а відповідні державні органи мають сприяти вступу до школи дітей ромського походження навіть у випадках, коли відсутні необхідні адміністративні документи» (“Sampanis and others v. Greece”, § 86) [8].

Про існуючу проблему вказувала Уповноважена з прав людини у своєму звіті за 2021 рік: «Результати моніторингових візитів засвідчили низку системних порушень прав представників ромської національної меншини. Неможливість реалізувати свої права та свободи передусім пов'язано з відсутністю документів, що посвідчують особу, у значній кількості ромів. Непоодинокими є випадки упередженого ставлення представників органів влади під час оформлення документів для ромів, зокрема паспортів. Як наслідок, це призводить до порушення їх основоположних прав на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту, працю та належні умови життя» [4].

Відсутність офіційних даних, а отже, відсутність детальних відомостей, разом з тим, що немає чіткої оцінки становища ромів без ідентифікаційних документів, є серйозною перешкодою для вироблення більш системного підходу до вирішення цієї проблеми. Така ситуація також перешкоджає владі подола-

ти першопричини соціального відторгнення ромів в Україні.

Висновки. У сфері забезпечення права на охорону здоров'я у ромів відсутнє належне гарантування, оскільки орієнтовна тривалість життя ромів вказує на велику розрив між ромами та населенням в цілому. Нині відбувається активізація проблеми через стрімке поширення коронавірусної інфекції серед ромів, які мешкають у стихійних поселеннях.

Право на працю забезпечується тільки половиною представників ромської меншини, констатовано значний гендерний розрив при реалізації цього права. Європейська практика у трудовій сфері ромів значно удосконалилася останнім часом. Право на працю пов'язане з правом на гідний рівень життя. Для ромів його забезпечити важко, оскільки це найбільш соціальна група.

Слід констатувати значні історичні правові проблеми нормотворення щодо натуралізації ромів в окремих країнах Європи. Повномасштабне вторгнення країни-агресорки посилює сегрегацію ромів і в сучасному суспільстві, особливо коли вони стають мігрантами. Відсутність ідентифікаційних документів і свідочить про реєстрацію актів цивільного стану є однією із ключових проблем, які постають перед ромами в Україні та світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакальчук В. О. Подолання маргіналізації в етнонаціональній структурі українського суспільства (на прикладі ромської проблематики) *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 115. С. 418–422.
2. EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. European Commission: Brussels, 2011. URL: http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf
3. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Вплив пандемії COVID-19 на ромську громаду в Україні» URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%92%D0%9F%D0%9B%D0%98%D0%92%20%D0%9F%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%95%D0%9C%D0%86%D0%87%20COVID-11.01.2021.pdf>
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>
5. Our priority is to provide field, outpatient, and residential services to a wide range of people in difficult life or social situations. The Centre for Social Services Prague. 2022. URL: <https://www.csspraha.cz/eng>
6. Ryšavý Z. CNN: Czech Republic has discriminated against Romani refugees from Ukraine, updated data refute the myth that they all hold dual citizenship Romea.cz. 08 August 2022 URL: <https://romea.cz/en/news/world/cnn-czech-republic-has-discriminated-against-romani-refugees-from-ukraine-updated-data-refute-the-myth-that-they-all-hold>
7. Контактний пункт із питань ромів і сінті Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ОБСЄ/БДПІЛ). Доступ до ідентифікаційних документів для ромів в Україні: Слід докласти більше зусиль. Варшава, Польща. 2018 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/4/387185.pdf>
8. Sampanis and others v. Greece: Рішення ЄСПЛ від 5 вересня 2008 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-86798%22%5D%7D>.

Берлач А. І.,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри службового та медичного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мацелюх І. А.,

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Кокоско М. В.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE

У статті проаналізовано еволюція правового статусу медичних працівників від становлення патестарного суспільства до утвердження національної державності та на кожному етапі розвитку її права. Констатовано, що поява перших лікарів була спричинена пошуком шляхів збереження здоров'я людини, бажанням одужати від різноманітних хвороб, подоланням епідемій тощо. Їх називали жрецькими, знахарями, цілителями, волхвами, видунами, травниками, костоправами. Вони принесли жертви богам, проголошували молитви, заклинання, заговори, готували трав'яні напої, виготовляли обереги, амулети тощо. Володіючи цінними знаннями, які передавалися із покоління в покоління, вичувальники користувалися у суспільстві привілейованим статусом.

З'ясовано процес зміни правового статусу лікарів, який розпочався у ході поширення християнства на Русі. Визначено, що їхній правовий статус був вперше зафіксований у законодавстві Руської держави. Вони підпадали під опіку та юрисдикцію церкви, де, користуючись привілейованим становищем, вправі були продовжувати власну лікарську справу при умові, що вона корелювалася із нормами канонічного права та християнськими традиціями. Інша частина волхвів, відунів, знахарів, які у своїй медичній практиці продовжували використовувати язичницькі підходи до лікування, до яких зараховувалося виготовлення трав'яних напоїв, заговори амулетів тощо, зазнавали переслідувань з боку державної влади. Однак в суспільстві названі вичувальники продовжували користуватися набутим авторитетом і за їхньою допомогою зверталася більша частина людності, адже довіряла давнім, перевіреним методикам.

У ході заснування монастирів в Руській державі, які з часом перетворилися на духовні, освітні центри, активно починає розвиватися і монастирська медицина. Названо відомі імена перших лікарів та вимоги до їхньої професії. Окреслено нормативні засади діяльності світських лікарів, що фіксувалися у Руській Правді.

Проаналізовано процес розвитку медичної справи у ході появи козацтва та заснування Запорозької Січі. Основними медичними центрами, при яких функціонували госпітальні палати, де лікувалося поранене козацтво, стали Трахтимирівський, Межигірський монастирі. У них ченці-лікарі зіштовхнулися із потребами лікування важких поранень, відтак сформувалися перші уявлення про загальні принципи хірургії. Паралельно продовжувала розвиватися і народна медицина. Стверджується, що правовий статус осіб, які практикували медичну справу в Українській гетьманській державі, був доволі високий. Вони вправі були використовувати для лікування увесь арсенал лікарських рослин, які могли допомогти хворому, послуговуючись єдиним принципом «не зашкодити».

Проаналізовано еволюцію правового статусу медичних працівників у Російській імперії, який до кінця XIX століття визначався відповідними посадовими інструкціями для лікарів, фельдшерів, аптекарів, повитух, у яких фіксувалися стандарти медичної допомоги.

Окреслено зміни державної політики в системі охорони здоров'я у ході подій Української революції 1917–1921 рр., а саме в період існування Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. Розглянуто нормативні акти радянської влади, які фіксували правовий статус медичних працівників, надавали їм державні гарантії та пільги в окремих соціальних сферах.

Простежено за становленням національного законодавства після проголошення незалежності України. Констатовано на доцільності ухвалення спеціального нормативного акту, який би визначив правовий статус медичних та фармацевтичних працівників різних категорій, засади їхньої діяльності, а також закріпив перелік юридичних механізмів захисту закріплених прав.

Ключові слова: *правовий статус медичних працівників, адміністративно-правове регулювання, охорона здоров'я, державна політика у сфері охорони здоров'я.*

The article analyzes the evolution of the legal status of medical workers from ancient times to the establishment of national statehood and at each stage of the development of its law. It was established that the appearance of the first doctors was caused by the search for ways to preserve human health, recover from diseases, and overcome epidemics. They were called priests, healers, magicians, herbalists, and bone healers. They made sacrifices to the gods, pronounced prayers, spells, conspiracies, prepared herbal drinks, made charms, amulets, etc. Possessing valuable knowledge that was passed down from generation to generation, doctors enjoyed a privileged status in society.

The process of changing the legal status of doctors, which began during the spread of Christianity in Russia, is clarified. It was determined that their legal status was recorded for the first time in the legislation of the Russian state. They fell under the care and jurisdiction of the church, where, using a privileged position, they were able to continue their own medical work, provided that it was correlated with the norms of canon law and Christian traditions. Another part of magicians, sorcerers, healers, who in their medical practice continued to use pagan approaches to treatment, which included the production of herbal drinks, amulets, etc., were persecuted by the state authorities. However, in society, the named doctors continued to use the acquired authority, and a large part of the population sought their help, because they trusted ancient, proven methods.

During the founding of monasteries in the Russian state, which eventually turned into spiritual and educational centers, monastic medicine began to develop actively. The famous names of the first doctors and the requirements for their profession are named. The normative principles of the activity of secular doctors, which were fixed in Russian Pravda, are outlined.

The process of the development of medical affairs during the emergence of Cossacks and the founding of the Zaporozhian Sich is outlined. Trakhtymirivskyi and Mezhihirskyi monasteries became the main medical centers, where hospital wards functioned, where wounded Cossacks were treated. In them, the monk-doctors encountered the needs of treating severe wounds, thus the first ideas about the general principles of surgery were formed. In parallel, folk medicine continued to develop. It is claimed that the legal status of persons who practiced medicine in the Ukrainian Hetman State was quite high. They were able to use for treatment the entire arsenal of medicinal plants that could help the patient, using the single principle of "do no harm".

The evolution of the legal status of medical workers in the Russian Empire, which until the end of the 19th century was determined by the relevant job instructions for doctors, paramedics, pharmacists, and midwives, which fixed the standards of medical care, was analyzed.

Changes in state policy in the health care system during the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, namely during the existence of the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky, are outlined. The normative acts of the Soviet government, which fixed the legal status of medical workers, provided them with state guarantees and benefits in certain social spheres, were considered.

The development of national legislation after the declaration of Ukraine's independence is traced. The expediency of adopting a special regulatory act was determined, which would determine the legal status of medical and pharmaceutical workers of various categories, the principles of their activity, and also establish a list of legal mechanisms for the protection of established rights.

Key words: *legal status of medical workers, administrative and legal regulation, health care, state policy in the field of health care.*

В умовах воєнного стану надзвичайно актуальними постають проблеми правового регулювання сфери охорони здоров'я. Вони, насамперед, пов'язані із недостатнім фінансуванням медичних закладів, низькою заробітною платою медичних працівників, відтоком професійних кадрів за кордон, переважністю медичних закладів пацієнтами, постраждалими від військових дій, та військовослужбовцями. Поряд із визначними проблемами

спостерігається також і відсутність належного правового забезпечення прав медичних працівників у сфері охорони здоров'я, що лише сприяє погіршенню ситуації.

Питання доцільності належного правового регулювання правового статусу медичних працівників порушували Р.Ю. Гревцова, Р.А. Майданик, В.М. Безпрозванна, О.В. Скочиляс-Павлів та інші, однак проблема до нині залишається не вирішена. Відтак, маємо на меті простежити

за еволюцією правового статусу медичних працівників, заради окреслення подальших кроків його чіткого визначення та закріплення.

Впродовж усієї історії людство боролось за виживання, намагаючись подолати життєві хвороби, які в умовах патестарного суспільства, здебільшого, мали летальні наслідки. Пошуки шляхів збереження здоров'я, одужання від хвороб, подолання епідемій породжували фахівців, які, керуючись міфологічними, релігійними знаннями, досвідом пращурів та дарами природи намагалися надати допомогу тим, хто її потребував. Їх називали жрецьми, знахарями, цілителями, волхвами, видунами, травниками, костоправами. Вони приносили жертви богам, проголошували молитви, заклинання, заговори, готували трав'яні напої, виготовляли обереги, амулети тощо. Такі люди у суспільстві володіли привілейованим статусом, адже їхні знання, які традиційно передавалися із покоління в покоління, мали велику цінність. Подекуди означена форма врачування приносила успішні результати, адже вона ґрунтувалася на природних ресурсах. Йдеться про використання різноманітних лікарських трав, корисних продуктів харчування [1]. Відтак, статус осіб у патестарному суспільстві, які займалися врачуванням, був доволі високим і фіксувався нормами звичаєвого права.

Зміна правового статусу спостерігається з початком християнізації Русі. Означений процес був започаткований князем Аскольдом у 860 р. Завершального характеру він набув у ході хрещення Русі князем Володимиром у 988 р. Оскільки князівська влада нормативно закріпила передачу медичної сфери під юрисдикцію церкви, то з того часу правовий статус врачувальників безпосередньо залежав від методики їхньої практики, наскільки вона корелювалася із принципами християнського віровчення.

Першим нормативним документом, який згадує лікарів, надає їм особливий статус, захищуючи до категорії людей, що перебували під спеціальною опікою церкви, був «Уставу князя Володимира Святославовича про десятини, суди і людей церковних». «А до людей церковних належать за правилами... прощеник, вдовиця, задушна людина, сліпий, скалічений,

чужоземець, паломник, лікар, божевільний», – йдеться у приписах документа [2, с. 242]. Таким чином, Великий князь Київський передав лікарів під контроль церкви. Остання ретельно спостерігала за методикою та способами врачування, не допускаючи попередніх язичницьких практик. Як результат відбулося відмежування лікарів, травників, костоправів, які з допомогою народної медицини, масажу та християнської молитви здійснювали медичну практику, від волхвів, зелійників, які вдавалися до традиційних для того часу язичницьких обрядів. Останні потрапляли під переслідування. Так, Церковний Устав князя Володимира забороняв «таємне виготовлення зілля та волхвування» [2, с. 242]. Відповідно до «Уставу Ярослава Володимировича про церковні суди», штрафними санкціями обкладалися діяння, що полягали у «здійсненні чаклунства шляхом заклинання, виготовлення амулетів, зілля, отрути» [2, с. 248]. Більш суворе покарання для волхвів і чародіїв фіксувалося у Кормчій книзі Руської держави: «Якщо волхви або чародії зберуться..., то будуть убиті» (п. 44 КК) [3, с. 190].

Переслідування чародійства в усіх його формах та проявах пов'язані, насамперед, із заборонаю політеїзму, яка автоматично тягнула за собою і переслідування волхвів, які знаходилися на вершині суспільної ієрархії. Разом з тим, практика відьомства не була забута, тому що в Русі віра у волхвів, ворожбитів була дуже сильна. Чарівники, відуні знали усе, що було в минулому й прогнозували майбутнє, а також готували зілля, яке допомагало при хворобах, знали різні заговори, які були дієві при недугах. Вони таємно продовжували приносити жертвоприношення, лікували, виготовляли зілля для покращення фізичного чи психологічного самопочуття тощо [4, с. 217].

Таким чином, правовий статус лікарів був вперше зафіксований у законодавстві Руської держави. Вони підпадали під опіку та юрисдикцію церкви, де, користуючись привілейованим становищем, вправі були продовжувати власну лікарську справу при умові, що вона корелювалася із нормами канонічного права та християнськими традиціями. Інша частина волхвів, відунів, знахарів, які у своїй медичній практиці продовжували використовувати язичницькі підходи до лікування, до яких зарахо-

увалося виготовлення трав'яних напоїв, заговори амулетів тощо, зазнавали переслідувань з боку державної влади. Однак в суспільстві названі врачувальники продовжували користуватися набутим авторитетом і за їхньою допомогою зверталася більша частина людності, адже довіряла давнім, перевіреном методикам.

У ході заснування монастирів в Руській державі, які з часом перетворилися на духовні, освітні центри, активно починає розвиватися і монастирська медицина. Оскільки церква перебрала на себе функцію опіки за фізично та психічнохворими, знедоленими підданими, яких селили у спеціальних шпитальних палатах при монастирях, то вона повинна була забезпечити і медичний персонал, який би займався лікуванням та доглядом. Ними стали лікарі-ченці, які за допомогою молитви, посту і послуху намагалисявилікувати хворого. При цьому лікарі-ченці доволі часто використовували лікарські трави чи цілющі мастила у медичній практиці. Так, Києво-Печерський патерик фіксує імена таких лікарів як Антоній та його учень Агапіт. «Він зцілював хворих своєю їжею, лікарським зіллям та молитвою, ... і за це був прозваний Лікарем, бо дарував йому Господь дар зцілення», – саме такими словами згадувався останній лікар у історичному джерелі [5].

Відомим лікарем Києво-Печерської лаври був чернець Алімпій. Він лікував хворих, виготовляючи спеціальні мазі із фарб, якими писалися ікони. Так, патерик згадує про хворого із численними язвами на тілі, якому ніхто не міг допомогти із волхвів та зелійників. Алімпій після молитви, причастя помастив розчином фарб рани хворого, які в найближчі дні затягнулися, а хворий повністю одужав [5]. Відтак, чернець вважається засновником дерматології. Вже в першій половині XIII ст. майже в кожному містечку існували монастирі, при яких функціонували шпитальні відділення та працювали ченці-лікарі. Києво-Печерський патерик фіксує вимоги до них, а саме: вони мали «допомагати та доглядати за хворими, бути терплячими та не дбати про особисте збагачення» [5].

Лікарі-ченці в монастирях займалися не лише медичною практичною, а й науковою і навчальною діяльністю у сфері медицини. Переймаючи досвід із інших країн, вони актив-

но здійснювали переклад медичних грецьких та латинських книг на церковнослов'янську мову, навчали послушників медичній практиці, особливостям догляду за хворими, записували свої знання, листувалися із колегами, обмінювалися досвідом [6, с. 111].

Таким чином, на початок XIII ст. медична галузь, здебільшого, знаходилася у юрисдикційній сфері церкви. Правовий статус лікарів фіксувався церковними уставами великих князів київських, їхня практика проходила в межах монастирських дворів, а діяльність ґрунтувалася на благодійній основі.

Інші засади діяльності світських лікарів фіксувала Руська Правда. Вона закріплювала вимогу виплати винагороди лікарю, яку сплачував винний у завданні тілесних ушкоджень при умові, що потерпілий не міг самостійно розрахуватися. «Якщо буде кров чи синці ураженого, то не потрібен і свідок людині, якщо не буде знаку якогось, то потрібен, не буде знаків – і справі кінець, – мовилося у Руській Правді, – а якщо не може мститися, то взяти за образу 3 гривні, а лікарю нагорода». Відтак, можемо констатувати, що правовий статус лікарів був доволі високий, а приписи Руської Правди гарантували їм оплату праці. Означене становище світських лікарів і ченців-врачувальників існував і у Великому князівстві Литовському. Окрім того, продовжувала розвиватися і народна медицина, адже норми законодавства, основні джерела права Великого князівства Литовського та Речі Посполитої – Статути в трьох редакціях 1529 р., 1566 р., 1588 р., не мали приписів, які б переслідували тих осіб, що зналися на народних травах, практикували і використовували знання попередників, здійснювали волхвування чи зелійництво.

Нова хвиля розвитку медичної справи розпочалася із зародженням козацтва та утворенням Запорозької Січі. Постійні військові походи, наявність поранень потребували відповідного медичного забезпечення. В таких умовах кожен козак ставав лікарем для себе і товариства. Французький картограф XVII ст. Г. Боплан писав: «Мені доводилося спостерігати, як хворі на гарячку козаки розчиняли половину порошу у чарці горілки та, випивши приготовлений розчин, лягали спати, а наступного дня у них не було жодних симптомів хвороби,

вражала також сила козаків, які, будучи пораненими, самостійно діставали із тіла пулю чи стрілу та засипали рану замішеною на слині землею» [7, с. 384–387].

Аналізуючи спогади Г. Боплана, можна стверджувати, що козаки мали хорошу освіченість щодо збереження власного здоров'я. Так, сиру воду кип'ятили із травами, які мають антимікробні властивості (полин, ромашка, звіробій), при випадках отруєння вживали вугілля, під час спалаху будь-яких епідемій закривали кордони Січі. У степах, за межами поселень, створювали спеціальні стоянки, де подорожуючі зупинялися на кілька днів для оцінки стану свого здоров'я. Листи і речі, які надходили із регіонів, де вирувала хвороба, залишали в «чумній коморі», яка існувала при січовій канцелярії для проходження карантину [8, с. 32–33]. Їх також знезаражували, натираючи часником, обпалюючи вогнищем свічки. Користувалися народними дезінфекційними засобами, а саме: вогнем, дьогтем, часником, цибулею, ароматними травами, горілкою з сіллю та перцем. До прикладу, направляючись у похід, де існував підвищений поріг захворюваності, козаки змащували тваринам копита та хвости, собі одяг, руки, підбори взуття дьогтем [9].

Основними медичними центрами, при яких функціонували госпітальні палати, де лікувалося поранене козацтво, стали Трахтимирівський та Межигірський монастирі. Ченці-лікарі у них зіштовхнулися із потребами лікування важких поранень, відтак сформувалися перші уявлення про загальні принципи хірургії. Паралельно продовжувала розвиватися і народна медицина. Посполиті безперешкодно в приватному порядку мали можливість звертатися до волхів, знахарів, чарівників, зелійників та інших народних цілителів з метою лікування та профілактики стану здоров'я. Переслідування державною владою такої категорії населення не здійснювалося. Звернення до надприродних сил з метою охорони, покращення здоров'я не були кримінально караними. До відповідальності могли притягуватися лише ті чарівників, які своїми умисними діями призвели до негативних наслідків для життя і здоров'я. Причому міра відповідальності не була суворою і зазвичай полягала у направленні до монастиря для здійснення покаання.

Так, сучасні дослідники, посилаючись на європейські джерела, констатують звернення до послуг волхів, чародійок. Так, німецька газета від 17 липня 1651 року, опублікована сучасним істориком та джерелознавцем Ю. Мициком, інформує. «У цій місцевості не було нічого надзвичайного, - пригадує мандрівник, описуючи визвольну війну Б. Хмельницького, – крім того, що навколо тамтешніх фортець, в окрузі на три або чотири милі дуже розповсюдилося чаклунство та усі вживали трав'яні напоїв» [10, с. 50–52]. Йшлося про приготування трав'яних сумішей, що мали лікувальну, антибактеріальну, імунопідтримуючу дію, проте для іноземців означені напої видавалися небезпечними та магічними. У західних країнах Європи чи в Московії на цілителів, які їх виготовляли, та на осіб, які їх вживали, чекала б неминуча смертна кара.

Таким чином, правовий статус осіб, які практикували медичну справу в Українській гетьманській державі, був доволі високий. Вони вправі були використовувати для лікування увесь арсенал лікарських рослин, які могли допомогти хворому, послуговуючись єдиним принципом «не зашкодити».

Поступове згасання української державності у XVIII ст., яке супроводжувалося ліквідацією гетьманства, полково-сотенного устрою та процесом обмосковлення суспільства, мало на меті абсолютне поширення загальноросійської державної політики, в тому числі і в сфері охорони здоров'я, яка на початку століття зазнала трансформаційних процесів.

Лікарі, як і уся медична справа, підпорядковувалися Медичній канцелярії, яка була створена 1714 р. Її правовий статус визначався імператорським Указом «Про заснування в містах аптек під наглядом Медичної Колегії, про допомогу тим, хто шукає медикаменти в Губерніях, і про буття під наглядом згаданої Колегії госпіталям» від 14 серпня 1721 р. Відповідно до документу, лікарів оформлювали на державну службу, встановлюючи їм заробітну плату із державної казни. Іншим документом – імператорським Указом «Про госпіталі і про посади певних при них докторів й інших медичного чину служителів, також комісарів, писарів, майстрових, робітників й інших до цього підлягаючих людей» від 24 грудня 1735 р. вста-

новлювався штатний розпис, який передбачав посади головного лікаря, лікуючих лікарів із пропорційністю один медик на двісті хворих, визначалися обов'язки посадових осіб медичних закладів.

12 листопада 1763 р. імператорським указом Медична канцелярія була трансформована у Медичну колегію, функції якої у ході міністерської реформи М. Сперанським були передані Експедиційній державній медичній управі у складі Міністерства внутрішніх справ. У структурі МВС було створено Медичну раду, яка проводила атестацію медичних працівників, в тому числі іноземного походження, здійснювала сертифікацію лікарських препаратів.

Остаточо питання правового статусу медичних працівників в Російській імперії було вирішено після ухвалення «Зводу законів Російської імперії» 1832 р., де в 13 томі «Уставу врачебного» регламентувалися особливості лікарської діяльності, правомочності лікарів, визначався штатний розпис госпіталів, особливості їх діяльності [8, с. 31].

Земська медична реформа 1864 р. сприяла позитивним зрушенням у аналізованій сфері, запровадивши фабрично-заводську медицину. Остання передбачала відкриття госпітальних стаціонарних палат на підприємствах, з метою медичного обслуговування робітників з розрахунку одне лікарняне ліжко на сто працівників. Лікарі та медичний персонал вважалися працівниками відповідних підприємств.

Другий крок реформи полягав у делегуванні земствам (органам державної влади на місцях) опікуватися медичними проблемами. Останні активізували процес виділення приміщень, здійснення ремонтів, призначення лікарів, молодшого медичного персоналу для відкриття нових лікарень. Правовий статус медичних працівників на даному етапі визначався відповідними посадовими інструкціями для лікарів, фельшерів, аптекарів, повитух, у яких фіксувалися стандарти медичної допомоги. Так, при потребі лікарі виїжджали до хворого і надавали медичну допомогу на місці. Загалом, впродовж 1865–70-х рр. ХІХ століття в українських губерніях російської імперії було засновано 53 повітові лікарні загальною чисельністю в 1000 ліжок та одна сільська лікарня в колишній столиці Української гетьманської держави – Батурині на 14 ліжок.

Зміни державної політики в системі охорони здоров'я спостерігаються у ході подій Української революції 1917–1921 рр., а саме в період існування Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. Визначивши сферу охорони здоров'я пріоритетною для держави [11, арк. 140], 8 травня 1918 р. було створено перше в Україні Міністерство народного здоров'я та державного опікування. Воно структурно складалося із чотирьох департаментів: медичного, фармацевтичного, санітарного та департаменту загальних справ. Вони, своєю чергою, склалися із відділів освіти, інформації, судової медицини, саногірно-технічної роботи тощо [12, с. 412].

Завдання міністерства полягали у подоланні епідемії та вирішення кадрової кризи, адже із фронтів Першої світової війни не повернулася значна кількість лікарів. Нестача медичного персоналу розв'язувалася завдяки допомозі Червоного Хреста та країн Європи [13, с. 62–75].

Насадження радянської влади на українських теренах ліквідувало набуті національні здобутки та переорієнтувало політику державної влади у сфері охорони здоров'я на інтереси Москви. Так, 1928 року Народним комісаріатом охорони здоров'я УСРР був розроблений документ, який регламентував питання правового статусу медичних працівників, організацію діяльності медичних закладів, заходи із попередження епідемій, професійних захворювань тощо. Однак, він не був схвалений через неузгодження його приписів із центральною владою СРСР [14, с. 114]. Лише 15 липня 1971 року було ухвалено Закон УРСР «Про охорону здоров'я» [15]. У більшості основоположних питань він дублював «старшого брата» – Кодекс про охорону здоров'я СРСР від 19 грудня 1969р. Документ детально фіксував правовий статус медичних працівників, надавав їм державні гарантії та пільги в окремих соціальних сферах. Так, стаття 13 Закону визначала, що до медичної і фармацевтичної діяльності допускаються особи, які дістали спеціальну підготовку та звання у відповідних вищих і середніх спеціальних учбових закладах СРСР. Медичні працівники, які закінчили вищі медичні учбові заклади в Українській РСР і дістали звання лікаря, приносили присягу, текст якої затверджувався Президія

Верховної Ради СРСР. З моменту проголошення присяги у медичних працівників виникали відповідні права і професійні обов'язки. Зокрема, до останніх належали: вимога не розголошення лікарської таємниці, відомостей про хвороби, інтимне і сімейне життя громадян, про які лікар дізнався внаслідок виконання професійних обов'язків. Разом з тим, керівники закладів охорони здоров'я повинні подавати відомості про хвороби громадян органам охорони здоров'я у випадках, коли цього вимагають інтереси населення, а слідчим і судовим органам – на їхню вимогу [15].

Законом також фіксувалися права, заохочення та пільги медичних працівників. Так, ст. 17 передбачала надання лікарям, провізорам, середньому медичному і фармацевтичному персоналу, які проживають і працюють у сільській місцевості і в селищах міського типу, а також проживаючим з ними членам сімей, безкоштовних квартир з опаленням і освітленням. Разом з тим, передбачалося настання дисциплінарної та кримінальної відповідальностей за незаконне зайняття лікарською діяльністю та порушення професійних обов'язків. Однак, за твердженням вітчизняних дослідників, Закон УРСР «Про охорону здоров'я» був мертвим. Основним нормативно-правовим регулятором у тоталітарній державі, який де-факто визначав правовий статус медичних працівників, були накази, інструкції, розпорядження. Вони урегулювали до найдрібніших аспектів діяльність медичного персоналу, що, зрештою, виключало можливість існування будь-яких ініціатив [15].

Із здобуттям незалежності розпочався новий етап національного нормотворення. Нині профільний Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., визначаючи основні засади надання первинної, екстренної, спеціалізованої, паліативної медичної допомоги лише вказує, що така допомога надається, «відповідно до медичних показань професійно підготовленим медичним персоналом, який перебуває у трудових відносинах із установами охорони здоров'я, які надають медичну допомогу, відповідно до

ліцензії, отриманої в установленому законодавством порядку, а також фізичними особами-підприємцями, які зареєстровані та отримали відповідну ліцензію згідно із законом». У свою чергу, в ст. 74 Основ законодавства про охорону здоров'я міститься уточнення, де вказується, що медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися лише ті особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [16]. Натомість поняття «медичний працівник» відсутнє.

Інший документ – Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 березня 2018 р. № 503 «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу» також уникає тлумачення категорії «медичний працівник», використовуючи при цьому терміни «лікар загальної практики», «сімейний лікар», «лікар, що надає первинну медичну допомогу», «лікуючий лікар», «лікарі інших спеціальностей». Означені поняття надаються без їхнього тлумачення та визначення особливостей правового статусу [17]. У такій ситуації вважаємо за необхідне підтримати думку вітчизняних вчених, а саме: В.М. Безпрозванної, О.В. Скочиляс-Павлів щодо доцільності ухвалення спеціального законодавчого акту, який би визначав правовий статус медичних працівників різних категорій, засади діяльності, функції суб'єктів державного контролю щодо дотримання прав медичних і фармацевтичних працівників, а також закріпив перелік юридичних механізмів захисту їхніх прав [18, с. 116–117; 19, с. 92–98].

Таким чином, незважаючи на тривалий шлях еволюції, правовий статус медичних працівників в Україні до нині залишається не чітко визначений. Переконані, у ході євроінтеграційних процесів, потреби гармонізації вітчизняного законодавства до стандартів ЄС стратегічно важливим є потреба нормативно-правового закріплення прав, обов'язків та відповідальності медичних працівників різних категорій, що ефективно сприятиме розвитку сфери охорони здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Медицина в Стародавній Русі. *Культурно-історичний портал «Спадицина Предків»*. URL: <https://spadok.org.ua/rus/medytsyna-v-starodavniy-rusi>
2. Мацелюх І. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : монографія. Київ: Талком, 2015. 290 с.
3. Мацелюх І.А. Юридична відповідальність в церковному праві середньовічної України: монографія. Київ: Талком, 2018. 332 с.
4. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу / упорядник М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2016. 440 с.
5. Києво-Печерський патерик. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/paterikon/pat27.htm>
6. Білоус В.І., Білоус В.В. Історія медицини і лікувального мистецтва: монографія. Чернівці, 2019. 284 с.
7. Buczek K. Beauplan Wilhelm Le Vasseur. *Polski slownik biograficzny*. Warszawa, 1935. Т. 1. С. 384–386.
8. Мацелюх І., Мусієнко А. Еволюція карантинних заходів та формування епідеміологічного законодавства в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 1. С. 30–34.
9. Зайцев В. Як запорозькі козаки з інфекційними хворобами боролися. *Запорозька Січ*. URL: <http://sich.zp.ua/iak-zarozozki-kozaky-z-infektsijnymy-khvorobamy-borolysia>
10. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 2 (1648–1649) / за редакцією Ю. Мицика. К. Національна академія наук України, 2013. 704 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 140 зв.
12. Пиріг Р.Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
13. Жванко Л. Основи політики Української держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 р.). *Київська старовина*. Науковий історико-філологічний журнал. № 2 (368). Березень – квітень. 2006. С. 63–75.
14. Гладун З.С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації): монографія. Тернопіль, «Економічна думка», 2005. 460 с.
15. Закон УРСР «Про охорону здоров'я» від 15 липня 1971. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1971. № 29. ст. 245. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T710027>
16. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 4, ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
17. Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу» від 19 березня 2018 р. № 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18#Text>
18. Безпрозванна В.М. Право на медичну діяльність та правовий статус медичних організацій (до проблеми державного регулювання прав медичних працівників). *Економіка та держава*. 2010. № 10. С. 116–117.
19. Скочиляс-Павлів О.В. Правовий статус медичних працівників: проблеми адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. № 5. Ч. 2. 2019. С. 92–98.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/39221424>

Крикун В. В.,

<https://orcid.org/0000-0003-1089-555X>

доктор юридичних наук, доцент, проректор

Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS AS THE BASIS OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE STATE

У статті розглядається теоретико-сміслові наповнення поняття «правових засад захисту національних інтересів». Особливу увагу зосереджено на спробі проаналізувати підходи до розуміння сутності та змісту правового захисту національних інтересів держави України із загальнотеоретичних позицій. Здійснено аналіз правового забезпечення національної безпеки в різних формах і проявах в умовах війни. Питання відновлення суверенітету, територіальної цілісності нашої держави та повернення тимчасово окупованих територій нашо держави виникла не тільки зі злочинними проявами Росії, а й через неефективність діяльності внутрішньополітичних еліт протягом чверті століття, їх альтернативне перебування при владі. Дійсно, за цей час не були напрацьовані правові механізми захисту національних інтересів, не напрацьовано все об'єднуючої ідеї, навкруг якої можна було б згуртувати націю. Розробка правових засад захисту національної безпеки відповідно до національних інтересів, основних геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів сьогодні є одним із найважливіших завдань України. Аналіз використання поняття «безпека» свідчить про те, що немає безпеки, відокремленої від життя людини, а категорія безпеки визначається всіма об'єктивними та суб'єктивними чинниками життя людини, суспільства і держави. Зроблено висновок, що національний інтерес визначає сутність як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої держави, оскільки він орієнтує її пріоритетні цілі в систему міжнародного співіснування, що визначається насамперед рівнем соціально-економічного розвитку та типом політичного устрою країни, а також історичні традиції, менталітет, ступінь забезпеченості своїх суверенних прав через систему національної чи колективної безпеки та її географічне положення. У національних інтересах України на цьому історичному етапі зробити все можливе, щоб стати активним суб'єктом регіональної політики та долучитися до обговорення проблем європейської безпеки. І, зрештою, все вищесказане не матиме сенсу, якщо серед національних інтересів України не буде суттєве, швидке та відчутне підвищення рівня життя громадян країни. Цей пункт є найскладнішим для виконання, оскільки він передбачає присутність у політиці людей з високими особистими якостями, здатних поставити інтереси суспільства вище за власні інтереси.

Ключові слова: правовий захист, національні інтереси, національна безпека, територіальна цілісність, суверенітет.

The article examines the theoretical and semantic content of the concept of "legal bases for the protection of national interests". Particular attention is focused on an attempt to analyze approaches to understanding the essence and content of the legal protection of the national interests of the state of Ukraine from general theoretical positions. An analysis of the legal provision of national security in various forms and manifestations in conditions of war was carried out. The issue of restoring the sovereignty, territorial integrity of our state and returning the temporarily occupied territories to the state arose not only with the criminal manifestations of Russia, but also due to the inefficiency of the internal political elites for a quarter of a century, their alternative stay in power. Indeed, during this time, legal mechanisms for the protection of national interests were not worked out, a unifying idea around which the nation could be united was not worked out. The development of the fundamentals of national security protection in accordance with national interests, main geopolitical and foreign policy priorities is one of the most important tasks of Ukraine today. The analysis of the use of the term "security" shows that there is no security separated from human life, and the category of security is determined by all objective and subjective factors of human life, society and the state. It was concluded that the national interest determines the essence of both the domestic and foreign policy of any state, as it orients its priority goals in the system of international coexistence, which is determined primarily by the level of socio-economic development and the type

of political system of the country, as well as historical traditions, mentality, the degree of security of one's sovereign rights through the system of national or collective security and its geographical location. It is in the national interests of Ukraine at this historical stage to do everything possible to become an active subject of regional politics and join the discussion of European security issues. And, in the end, all of the above will not make sense if the national interests of Ukraine do not include a significant, rapid and tangible increase in the standard of living of the country's citizens. This point is the most difficult to fulfill, because it involves the presence in politics of people with high personal qualities, who are able to put the interests of society above their own interests.

Key words: legal protection, national interests, national security, territorial integrity, sovereignty.

Постановка проблеми. На ряду з іншими нормативно-правовими актами, що є відправною точкою у новітній історії правового захисту національних інтересів є Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [1]. Документ прийнятий на передодні повномасштабного вторгнення агресора і був спрямований на забезпечення усіма органами та підрозділами державної влади верховенства права, дотримання законності, прав та свобод громадян, неухильного виконання ратифікованих Верховною Радою України міжнародних документів які спрямовані на правовий захист національних інтересів та забезпечення безпекового середовища в Україні.

Пріоритети сучасного незалежного розвитку будь-якої держави значною мірою залежать від того, наскільки чітко і однозначно сформульовані її національні інтереси, а також чітке розуміння шляхів реалізації механізмів правового захисту останніх. Серед пріоритетних цілей сталого розвитку держави перше місце посідає правове забезпечення національної безпеки в усіх її формах і проявах. Поняття національної безпеки є похідним від поняття національних інтересів, а в ширшому розумінні – від загального бачення громадянами юридико-правових механізмів що закріплені в нормах права та реалізуються державою через органи виконавчої влади і направлені на їх правовий захист.

Важливим у забезпеченні безпеки держави є система нормативно-правових актів якими відбувається регулювання безпекового середовища. Правовими засадами захисту національних інтересів можемо вважати певні правові алгоритми застосування нормативно-правових актів які мають міжнародну та вітчизняну регламентацію. Механізм реалізації забезпе-

чення безпеки національних інтересів полягає у нормативно-правовому закріпленні юридико-правових засобів, що спрямовуються на досягнення достатнього рівня безпекового середовища в якому перебувають громадяни.

Завданням, яке виникло перед Україною в 2014 році після анексії Криму та частин Донецької та Луганської областей, а з 24 лютого 2022 року після повномасштабного вторгнення стало нагальним і невідкладним, визначенням та забезпеченням механізмів захисту та реалізації національних інтересів у надзвичайно динамічному світі, розвиток якого зумовлений принципово новими гібридними видами ведення війни, раніше невідомими в історії.

Крім того, проблема правових засад забезпечення безпеки завжди хвилювала людство в процесі розвитку цивілізації. Після двох світових війн і закінчення режиму холодної війни надії на зменшення кількості загроз національній і міжнародній безпеці не виправдалися. Міждержавні конфлікти, терористичні акти, загроза ядерної війни, військові дії, надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру продовжують становити велику небезпеку в 21 столітті.

Перелік реальних і потенційних загроз національній і міжнародній безпеці не є вичерпним. У цих умовах здійснення правового захисту національних інтересів будь-якої держави світу потребує адекватної відповіді на виклики та загрози сучасності, тобто приведення нормативно-правових актів які регулюють захист національної безпеки та визначають вектори національних інтересів у відповідність до міжнародних норм.

Саме тому дослідження питань правових засад захисту національних інтересів та сучасних загроз національній безпеці України свідчить про те, що забезпечення безпеки особи, суспільства і держави є досить складною науковою проблемою, яка потребує глибокого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій та вітчизняній науковій думці і практиці питання реалізації правових засад захисту національних інтересів, визначення їх методології та політико-правових засад є предметом дослідження таких вчених як М. Гурковський, Г. Моргентау, Дж. Розенау, В. Горбулін, А. Кузьменко, М. Легенченко, В. Ромовська, З. Саламатов, Р. Стефанчук, А. Собакарь та інші. Частіше національний інтерес розуміється в контексті пріоритету матеріального над духовним. Сьогодні стає очевидним, що як у світовому масштабі, так і на державному рівні пріоритет матеріального вичерпав себе, тому матеріалістичне розуміння національного інтересу потребує докорінного переосмислення.

Мета статті – дослідити особливості правових засад захисту національних інтересів держави в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасні глобалізаційні умови розвитку суспільства зумовили фундаментальну зміну парадигми державного управління, що зумовлено послабленням ролі національних інститутів державного управління, розширенням впливу транснаціональних корпорацій на всі сфери суспільного життя, що призвело до кардинальної зміни парадигми державного управління, безумовно, впливало на правову регламентацію захисту національних інтересів.

Розгляд проблемних питань, пов'язаних з правовим забезпеченням національних інтересів нашої держави, регуляторних механізмів самозбереження країни, людини, суспільства і держави, всебічний аналіз умов стабільного та безпечного розвитку економічних, політичних, соціальних, екологічних, демографічних, інтелектуальних і культурних інтересів країни є пріоритетом сучасності.

Якщо звернутися для уточнення понять до Великого тлумачного словника сучасної української мови, то ми побачимо, що поняття «захист» розглядається в синонімічній схожості з поняттями «захищати», «захистити», «захищатися», «захиститися». А сам термін «захистити» визначається, як обороняти чи охороняти кого-небудь від нападу чи замаху [2, с. 780].

Р.О. Стефанчук під захистом розуміє передбачені законом вид і міру можливого або

обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права [3].

Іншими словами це певний процес який направлений на забезпечення від впливу небезпеки.

Правова регламентація захисту національних інтересів, залежно від очікувань учасників міжнародних відносин, представлений у різноманітних нормативно-правових актах. У правильному розумінні через систему символів і образів позитивного іміджу національний інтерес є важливим фактором реалізації державної політики.

Оскільки ми розглядаємо правові засади захисту національних інтересів, то звернемо увагу на поняття «правового захисту». Так М. О. Легенченко наголошує на тому, що правовий захист є системою правових норм (визначених законом форм та способів), направлених на відновлення порушених прав та забезпечення інтересів особи щодо права, належного їй згідно з правовим титулом [4, с. 170].

З. В. Ромовська звертає увагу на сутність правового захисту як реалізацію обраної правозастосувальним органом міри державного примусу, а також на необхідність розглядати правовий захист у динаміці як процес, що має свій початок [5, с. 142].

Крім поняття «захисту» науковці виділяють термін і «охорона». Проводячи свої дослідження багато авторів розділяють згадані поняття. Деякі вбачають, що термін «захист» вступає в дію після порушення певних прав, а «захист» – це засоби, що направлені на недопущення факту порушення прав. С. Булавіна, Т. Давидова у своєму дослідженні наголошували що «охорона» і «захист» не є термінами одного синонімічного ряду. Дані правові категорії різняться за функціональним призначенням. Охороною прав здійснюється запобігання порушення прав і обов'язків, а захист, спрямований на поновлення порушених прав і обов'язків чи компенсацію втраченого права, як наслідок порушеного права, а разом вони складають процес забезпечення та гарантування прав [6].

Тобто держава в особі органів виконавчої влади повинна здійснювати свою діяльність

на попередження порушення прав громадян, а в разі їх порушення задіяти компенсаторні механізми щодо відновлення останніх.

Поняття «національний інтерес» увійшло в науковий обіг відносно недавно – у 1935 році воно вперше було включене до Оксфордської енциклопедії соціальних наук.

Сучасна наукова думка апелює до багатовекторних визначень категорії «національний інтерес», що зумовило появу різноманітних наукових шкіл. На початку 50-х років ХХ ст. у західних академічних колах на практиці використання поняття «національний інтерес» сформувалися дві парадигми – політичний реалізм і ліберально-ідеалістична. Між представниками «реалістичного» напрямку, засновником якого був Г. Моргентау, та представниками «ідеалістичного» напрямку, представником якого був У. Вільсон, точилися широкі дискусії щодо визначення сутності національного інтересу. Таким чином, у теорії реалістичної парадигми національний інтерес є продуктом складних взаємовідносин між суб'єктами міжнародних відносин і базується на понятті інтересу, сформульованому в термінах влади.

Формування національних інтересів відбувається в ході історичного становлення національної держави як суб'єкта міжнародного права, а їх правового захисту з нерозривно пов'язане з нормотворчою та правозастосовною діяльністю державного апарату. Традиційно поняття національного інтересу включає три основні елементи: військова безпека, економічне процвітання та розвиток, державний суверенітет як контроль над певною територією та населенням. Відповідно до правового захисту можемо віднести комплекс заходів та міроприємств юридичного спрямування, що забезпечує держава, для досягнення найкращих внутрішніх та зовнішніх, тобто національних інтересів.

Водночас зміст цих елементів може трансформуватися під впливом історичних, соціально-політичних та економіко-географічних факторів функціонування держави.

Суттєві корективи у визначення категорії правових засад національного інтересу вносять процеси глобалізації, в умовах яких сформувався глобалістський підхід до визначення поняття «національний інтерес», що ставить

під сумнів саму правомірність використовувати цю категорію.

Прихильники цього напряму критикують концепцію національного інтересу, засновану на взаємозалежності держав, появі транснаціональних і наднаціональних акторів у міжнародних відносинах, що призводить до послаблення ролі національної держави та підміни національних інтересів інтересами бізнесу в особі ТНК та інтересів міжнародного співтовариства.

Проблема правового забезпечення національних інтересів нашої держави у своїй основі моделює ціла та завдання, об'єкти напрямів і напрямів розвитку нації, методів і форм їх реалізації, які за своєю спрямованістю орієнтовані на виживання та поступальний розвиток, і, певною мірою, лідерство особи, суспільства, держави.

Отож, правовий захист національних інтересів виконує два важливі завдання - забезпечення високого міжнародного іміджу держави та застосування позитивних моментів серед міжнародної спільноти, сприянню розвитку громадянського суспільства, підвищення благополуччя населення.

Виконання цих завдань залежить від позиції державних службовців, їх активності та цілеспрямованості в питаннях позиціонування інтересів держави в очах суспільства.

Питання формулювання правового захисту національних інтересів перебувають у віданні перших осіб України, вини повинні визначати вектор зовнішнього та внутрішнього напрямку, спрямовану на їх реалізацію, тому, у даному випадку – система ціннісних орієнтацій, установок, принципів і переконань державних діячів, їх уявлення про навколишній світ, а також визначення місця своєї країни серед інших держав світового співтовариства. Усвідомлення державного ентузіазму спрямовує державних службовців на досягнення поставлених цілей, характеризує форму позиціонування країни в суспільстві [7].

Правовий захист національних інтересів і національної безпеки України забезпечується підтримкою мирного та взаємовигідного співробітництва відповідно до загально визначених принципів і норм міжнародного права. Це конституційне положення свідчить про послідовну

миролюбну зовнішню політику України, яка ґрунтується на основних принципах міжнародного права:

На території України з 2014 року триває міждержавний збройний конфлікт неоколоніального типу, а з 24 лютого 2022 року почалося повномасштабне вторгнення, що стало наслідком ескалації гібридної війни. Цей збройний конфлікт був спровокований Російською Федерацією, яка розглядає українські території як власну «буферну зону» і вважає, що на даний момент її геополітичні цілі перетинаються з геостратегічними цілями США та ЄС. Росія намагається повернути Україну в зону свого геополітичного впливу та змінити зовнішню політику України.

Питання відновлення суверенітету, територіальної цілісності нашої держави та повернення тимчасово окупованих територій нашою державою виникла не тільки зі злочинними проявами Росії, а й через неефективність діяльності внутрішньополітичних еліт протягом чверті століття, їх альтернативне перебування при владі. Дійсно, за цей час не були напрацьовані правові механізми захисту національних інтересів, не напрацьовано все об'єднуючої ідеї, навкруг якої можна було б згуртувати націю.

Спроби України протидіяти загрозам є симбіозом зовнішньополітичних і внутрішньополітичних заходів та рішень. Вони утворюють фронт, метою якого є послаблення та дистанціювання агресора.

Для визначення політичної сутності національних інтересів України вихідним пунктом є розуміння сучасної української нації як відкритої полі етнічної спільноти, яка визнає себе українським народом, а її членів – політично суб'єктивними громадянами суверенної держави.

На нашу думку, саме такий підхід, сприяючи подоланню етнопатології обмеженості окремих націй і етносів, створює умови для об'єднання нашого суспільства навколо ідеї національної держави, здатної забезпечити права своїх громадян. громадяни, незалежно від їх етнічного походження.

Звідси категорія «національні інтереси» визначається як сукупне вираження інтересів політично суб'єктивних членів суспільства національного типу, що реалізується через політичний устрій відповідної національної

держави як компроміс у поєднанні запитів суспільства в цілому та окремих осіб і соціальних спільнот (у тому числі етнопатологічних), що його складають [8].

Від початку агресії РФ основним завданням керівництва держави був пошук союзників і партнерів у військово-політичній та економічній сферах, щоб підтримати здатність України не лише зберігати цілісність, а й функціонувати як держава. Водночас важливо було пояснити те, що відбувається в Україні, і переконати держави, насамперед Захід, що вони мають підтримати Україну, якщо хочуть стояти на своєму. Саме для цього держава мала внести зміни до законодавства та концепції розвитку, визначити пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики, підкреслити, хто є агресором, а хто партнером і другом.

Як зазначали А. А. Собакар, М. В. Ковалив Адміністративна діяльність, здійснювана органами національної безпеки, є як найважливішою формою реалізації адміністративно-правового забезпечення національної безпеки, так і функцією органів національної безпеки, яка полягає у повсякденній практичній реалізації зовнішніх і внутрішніх адміністративних повноважень, наданих органам національної безпеки, з метою вирішення загальних завдань державного управління у сфері забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави, створення сприятливих умов для виконання завдань контррозвідувальної, розвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом, боротьби зі злочинністю, здійснення інших спеціальних видів діяльності, а також регулювання внутрішнь організаційних відносин. Тобто кожен орган виконавчої влади повинен виконувати низку властивих тільки йому функцій з використанням специфічних засобів, форм і методів діяльності й, і брати участь у забезпеченні національної безпеки [9].

Щоб мати можливість протидіяти такому широкому наступу на всіх ділянках, важливо врахувати кілька моментів:

- Відповідь має бути асиметричною: вона дозволяє не тільки реагувати або відбивати атаки, а й проводити власну політику, в тому числі формувати механізми захисту;
- Боротьба з проявами гібридної війни повинна включати загальний та безпосередній

рівень планування із залученням механізмів як внутрішньої, так і зовнішньої політики;

- У кожному районі, який частково є ціллю поразки в гібридній війні, необхідно розробити програми захисту та контрзаходів;

- Опозиція може відбуватися в різних проявах.

Однією з найбільших проблем України з часів незалежності було те, що в її зовнішньополітичній доктрині РФ ніколи не вважалася потенційним ворогом для вторгнення. Більше того, РФ мала вплив, який торкався міжнародних відносин з потенційною метою включити в коло своїх інтересів, та сприяти порушенню нормальних відносин з західними партнерами. На законодавчому рівні це вилилося в позаблокову політику України. З початком війни необхідно було кардинально змінити фундаментальні принципи міжнародної політики, щоб мати можливість залучити міжнародних партнерів для протидії агресії РФ [10].

Тобто наша держава сьогодні веде війну з агресором, намагається зламати сталу конструкцію яка вибудувалась після другої світової війни.

Розробка парових засад захисту національної безпеки відповідно до національних інтересів, основних геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів сьогодні є одним із найважливіших завдань України. Аналіз використання поняття «безпека» свідчить про те, що немає безпеки, відокремленої від життя людини, а категорія безпеки визначається всіма об'єктивними та суб'єктивними чинниками життя людини, суспільства і держави. Тому безпека набуває змістовного вираження лише у зв'язку з конкретними чинниками цієї життєдіяльності.

Однозначне вирішення геополітичної дилеми, тобто встановлення та закріплення цивілізованого європейського вектору розвитку, сьогодні є правильним і логічним вибором українського народу. Внутрішнє та зовнішнє середовище України визначає її геополітичну стратегію, яка характеризується багатовекторністю. Вона продиктована необхідністю збереження стратегічної рівноваги в існуючому геополітичному середовищі та спрямована на зміцнення національної та міжнародної безпеки.

Висновки. Отже правовими засадами захисту національних інтересів можемо вважати діяльність держави в особі органів виконавчої влади по здійсненню комплексу заходів, спрямованих на попередження порушення прав громадян, а в разі їх порушення задіяння компенсаторних механізмів щодо відновлення останніх.

Серед пріоритетних напрямків сталого розвитку України перше місце посідає правове забезпечення національної безпеки в усіх її формах і проявах. Поняття національної безпеки є похідним від поняття національних інтересів, а в ширшому розумінні – від загального бачення громадянами юридико-правових механізмів що закріплені в нормах права та реалізуються державою через органи виконавчої влади і направлені на їх правовий захист.

Важливим у забезпеченні безпеки держави є система нормативно-правових актів якими відбувається регулювання безпекового середовища. Правовими засадами захисту національних інтересів можемо вважати певні правові алгоритми застосування нормативно-правових актів які мають міжнародну та вітчизняну регламентацію.

Механізм реалізації забезпечення безпеки національних інтересів полягає у нормативно-правовому закріпленні юридико-правових засобів, що спрямовуються на досягнення достатнього рівня безпекового середовища в якому перебувають громадяни.

Національний інтерес є універсальною, об'єктивною категорією, під якою розуміють співпадаючі в національних державах інтереси класів і соціальних груп, еліти і широких верств населення.

Національний інтерес визначає сутність як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої держави, оскільки він орієнтує її пріоритетні цілі в систему міжнародного співіснування, що визначається насамперед рівнем соціально-економічного розвитку та типом політичного устрою країни, а також історичні традиції, менталітет, ступінь забезпеченості своїх суверенних прав через систему національної чи колективної безпеки та її географічне положення.

У національних інтересах України на цьому історичному етапі зробити все можливе, щоб стати активним суб'єктом регіональної

політики та долучитися до обговорення проблем європейської безпеки. І, зрештою, все вищесказане не матиме сенсу, якщо серед національних інтересів України не буде суттєве, швидке та відчутне підвищення рівня життя

громадян країни. Цей пункт є найскладнішим для виконання, оскільки він передбачає присутність у політиці людей з високими особистими якостями, здатних поставити інтереси суспільства вище за власні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т.Бусел. К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : навч. посібн. – К. : Прецедент, 2005. URL: <http://ukrlibrary.com.ua/books/20/5/index.html>.
4. Легенченко М.О. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 1. Вип. 6-1. С. 169–172.
5. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : підруч. – 2-ге вид., допов. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.
6. Булавина С., Давидова Т. "Захист" та "охорона": теоретичні аспекти юридичних термінів. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 27–31. URL: Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_1_6
7. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України: монографія. Київ – Одеса: Фенікс, 2020. 376 с.
8. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. 2021. 55 с.
9. Собакарь А. О. Ковалів М. В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 156–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_26.
10. Качинський А. Концепція сталого розвитку та механізми дотримання національних інтересів України. *Політика і час*. 2002. 77 с.

Кувіла О. І.,
<https://orcid.org/0009-0006-5987-2518>
аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

ACCESSIBILITY OF JUSTICE FOR PEOPLE WITH DISABILITIES: CONCEPT AND CONTENT

У пропонованій до розгляду статті автором зроблено спробу проаналізувати зміст доступності правосуддя для людей з інвалідністю з різними видами порушень (фізичними, сенсорними, психічними та інтелектуальними). Передусім зосереджено увагу на розумінні поняття доступності як засобу виявлення й усунення перепон і бар'єрів у житті представників зазначеної категорії населення під час доступу до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг. Наведено існуючі наукові розуміння категорій доступності для людей з інвалідністю об'єктів і послуг, правосуддя, доступу, а також закріплену в національному законодавстві дефініцію поняття «бар'єр». Зазначено про наукову характеристику ментальних, фізичних, інформаційних, інституційних та фінансових бар'єрів на шляху до інтеграції людей з інвалідністю в соціум. Резюмовано, що всі перелічені бар'єри без винятку стосуються теми доступності правосуддя для людей з інвалідністю. Запропоновано вважати складовими доступності правосуддя для осіб з інвалідністю, окрім іншого, доступність процесів, які передують розгляду справ у судовому процесі; доступність адвокатури і прокуратури; доступність безпосереднього розгляду судових справ у рамках судових процесів; доступність прилеглої території та будівель суду, інформації (письмової та усної), що надається в рамках діяльності судових органів. Доведено, що поняття «доступ до правосуддя» вужче за змістом від поняття «доступність правосуддя». Цей висновок підтверджено нормами статті 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю. Насамкінець у статті наведено перелік конкретних перешкод, що зумовлюють бар'єрність правосуддя для осіб з інвалідністю, серед яких недоступність більшості будівель судів, неналежний рівень обізнаності осіб, які працюють в сфері здійснення правосуддя, з питання прав осіб з інвалідністю, відсутність інформації про заходи забезпечення доступу осіб з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями до судових проваджень тощо.

Ключові слова: особа з інвалідністю, правосуддя, доступність, доступ, бар'єр, судовий процес.

In the article proposed for consideration, the author made an attempt to analyze the content of access to justice for people with disabilities with various types of impairments (physical, sensory, mental, and intellectual). First of all, attention is focused on understanding the concept of accessibility as a means of identifying and eliminating obstacles and barriers in the life of representatives of the specified population category during access to the physical environment, to transport, to information and communication, in particular information and communication technologies and systems, as well as to other facilities and services. The existing scientific understanding of the categories of accessibility for people with disabilities of facilities and services, justice, access, as well as the definition of the concept of «barrier» enshrined in national legislation are presented. The scientific characteristics of mental, physical, informational, institutional and financial barriers to the integration of people with disabilities into society are noted. It is summarized that all the listed barriers, without exception, relate to the topic of access to justice for people with disabilities. It is proposed to consider accessibility of justice for persons with disabilities as components of, among other things, accessibility of processes that precede consideration of cases in court proceedings; availability of advocacy and prosecutor's office; availability of direct consideration of court cases within the framework of court proceedings; accessibility of the surrounding territory and court buildings, information (written and oral) provided as part of the activities of judicial bodies. It has been proven that the concept of «access to justice» is narrower in meaning than the concept of «accessibility of justice». This conclusion is confirmed by the provisions of Article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Finally, the article provides a list of specific obstacles that cause barriers to justice for persons with disabilities, including the inaccessibility of most court buildings, inadequate awareness of the rights of persons with disabilities, lack of information on measures to ensure access of persons with intellectual and psychosocial disabilities to court proceedings etc.

Key words: disabled person, justice, accessibility, access, barrier, legal process.

Постановка проблеми. Люди з інвалідністю досить часто через наявні в них порушення, низькі рівень та якість життя, непоодинокі випадки безпорадності зазнають посягань і порушення їхніх прав. Підтвердити зазначене твердження конкретними цифрами чи фактами неможливо, через відсутність відповідної статистики та аналітичних узагальнень. Мало чи не єдиним офіційним джерелом інформації про факти порушення прав людей з інвалідністю є щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Так, з цього джерела відомо, що протягом 2021 року до Омбудсмена звернулися 172 особи щодо порушення рівності прав і свобод людини і громадянина за ознакою інвалідності та стану здоров'я, що на 74% більше, ніж за 2020 рік (44). Ще 37 таких порушень було виявлено під час моніторингу засобів масової інформації, соціальних мереж та інших відкритих джерел, що на 32% більше, ніж за 2020 рік (25) [11]. Очевидно, що з війною ситуація в рази погіршилася.

Проте окреслений стан справ із правами людей з інвалідністю залишається фактом, а його проблемність посилюється відсутністю умов доступності правосуддя для людей зазначеної категорії.

Варто віддати належне досить високому рівню уваги науковців (В.В. Копейчиков, В.М. Лаговський, О.В. Лемак, А.В. Лужанський, А.Г. Мартіросян, Г.С. Ткач, О.В. Щерблюк та ін.) до питання доступу до правосуддя, проте відповідні наукові пошуки не зосереджувалися на цій темі в контексті питання інвалідності.

Тому, залишається відкритою наукова проблема поняття і змісту доступності правосуддя для людей з інвалідністю, співвідношення доступності та доступу до цього інституту для зазначеної категорії населення.

У зв'язку з цим, метою написання статті стало з'ясування природи доступності правосуддя для людей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. У ключовому документі з питань інвалідності – Конвенції про права осіб з інвалідністю [3] – у понят-

тя «доступність» закладено такий зміст: це – спосіб надання особам з інвалідністю засобами виявлення й усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають доступності, можливості вести незалежний спосіб життя й усебічно брати участь у всіх аспектах життя шляхом вжиття належних заходів для забезпечення цим особам доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, як у міських, так і в сільських районах.

З метою забезпечення доступності Конвенція про права осіб з інвалідністю передбачає обов'язок держав, окрім іншого, вживати заходів із розробки мінімальних стандартів і керівних орієнтирів, що передбачають доступність об'єктів і послуг; організації для всіх залучених сторін інструктажів із проблем доступності, з якими стикаються особи з інвалідністю; надання різних видів послуг помічників і посередників для полегшення доступності будинків та інших об'єктів; розвитку належних форм надання особам з інвалідністю допомоги та підтримки в доступі до інформації тощо [3].

Своєю чергою, у науковій літературі доступність для людей з інвалідністю об'єктів і послуг пропонується розуміти як властивість відповідних об'єктів і послуг, яка дає змогу особам цієї категорії вільно ними користуватися без будь-яких бар'єрів, у тому числі завдяки адаптації чи спеціальному дизайну [1, с. 34].

Доступність тих чи інших товарів або послуг суттєво негативно ускладнюється наявністю в зовнішньому середовищі та суспільстві різноманітних бар'єрів.

Принагідно в законодавстві закріплено єдину дефініцію поняття «бар'єр», а саме: це – природна або інженерна перешкода, призначена для запобігання поширенню радіоактивних речовин та/або забезпечення захисту радіоактивних відходів від зовнішніх впливів [7].

Хоч процитоване визначення і стосується лише сховищ для захоронення радіоактивних відходів, однак воно дуже точно розкриває зміст досліджуваної категорії, акцентуючи на

природному або штучному характері відповідних перешкод.

О.Г. Вагруляк виокремлює такі п'ять видів бар'єрів на шляху до інтеграції людей з інвалідністю в соціум нарівні з іншими:

- ментальні бар'єри, які полягають у специфічному ставленні оточуючих до осіб з інвалідністю, нерозумінні їхніх проблем;

- фізичні бар'єри, в контексті яких йдеться про недостатню архітектурну та транспортну доступність, що є головною перешкодою в доступі осіб з інвалідністю до освіти, праці, культури, спорту, інформації, туризму тощо;

- інформаційні бар'єри, спричинені невикористанням існуючих форматів подачі інформації, які враховують потреби осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, психічними та інтелектуальними порушеннями, зокрема абетки Брайля, великого шрифту, аудіо та електронних засобів тощо;

- інституційні бар'єри, які стосуються проблем законодавчої регламентації різноманітних аспектів життя осіб з інвалідністю;

- фінансові, зумовлені фінансовою неспроможністю переважної більшості осіб з інвалідністю задовольнити навіть життєво необхідні потреби через бідність та зuboжіння [1, с. 34].

Переконані, що всі з перелічених видів бар'єрів рівною мірою стосуються і теми доступності людей з інвалідністю до правосуддя.

До слова, правосуддя в загальноприйнятому розумінні вважається правозастосовчою діяльністю суду з розгляду і вирішення в установленому законом порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [12, с. 50].

Конституція України встановлює, що правосуддя в нашій державі здійснюють виключно суди; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [4].

Варто зауважити, що правосуддя є одним із значимих інститутів, доступність якого є гарантією належної реалізації і дотримання всього масиву прав та законних інтересів громадян загалом та людей з інвалідністю зокрема.

Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю є багатогранним інститутом, оскільки охоплює, на наше переконання, окрім іншого, такі аспекти:

- доступність процесів, які передують розгляду справ у судовому процесі (наприклад, що стосується правової допомоги (надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [6]), досудового розслідування тощо);

- доступність адвокатури як інституту надання професійної правничої допомоги [4] та прокуратури як інституту підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів у суді, нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах тощо [9];

- доступність безпосереднього розгляду судових справ у рамках судових процесів. У цьому контексті важливе забезпечення потреб людей з тими чи іншими порушеннями в забезпеченні умов доступності (фізичний доступ до суду, інформаційна доступність судового процесу, матеріалів, фінансова спроможність захищати права в судовому порядку тощо);

- доступність прилеглої території та будівель суду, інформації (письмової та усної), що надається в рамках діяльності судових органів (окрім іншого, йдеться елементарно про можливість дістатися приміщення судового органу, отримати копію необхідного документу в канцелярії, отримати відомості в рамках взаємодії з судом тощо).

За офіційною інформацією станом на 2015 рік із 677 судів загальної юрисдикції (без урахування судів, розміщених в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також місцевих загальних судів Донецької та Луганської областей, які залишаються на території, не контрольованій українською владою) лише 115 (17%) здійснювали правосуддя у відповідних умовах, які були максимально наближені до характеристик належного приміщення за основними параметрами, встановленими державними будівельними нормами. Решта

приміщень судів потребували проведення робіт з реконструкції, капітального ремонту або нового будівництва [5].

За даними звіту Рахункової палати від 18 грудня 2018 р. про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення здійснення правосуддя місцевими господарськими судами, жодне приміщення місцевих господарських судів не відповідає діючим на той час державним будівельним нормам в частині доступності для осіб з інвалідністю. Так, кнопки дзвінка (виклику або переговорні пристрої) мають 24 з 30 приміщень судів; для осіб з вадами зору продубльовано рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) у 10 будівлях, або 33% судів; універсальні кабінки санвузлів для маломобільних груп населення облаштовано в 7 приміщеннях, або 23% місцевих господарських судів. Пандусами згідно з вимогами державних будівельних норм обладнані лише 14 з 30 приміщень місцевих господарських судів або 46% [10].

доступність роботи в судових органах. Тут варто сказати про те, що за відповідності вимогам до потенційних суддів чи інших судових працівників людина з інвалідністю може претендувати на її працевлаштування до відповідного судового органу. А це вимагає організації робочого процесу з урахуванням її потреб, можливості ведення нею судових засідань, створення умов доступності прилеглої території та будівлі суду і робочого місця тощо. Зазначене особливо важливе з огляду на законодавчо встановлений норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі 4 відсотки середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік [8], який рівною мірою стосується судових органів.

Потрібно зауважити, що науковцями переважно застосовується категорія «доступ до правосуддя», і майже не використовується категорія «доступність правосуддя». Враховуючи зазначене, спробуємо розібратися в питанні співвідношення зазначених понять.

Якщо зміст доступності для нас вже очевидний із наведеної вище дефініції, то за словниковою літературою «доступ» – спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати [13, с. 4].

Зазначене дає підстави для висновку, що доступ до правосуддя є вужчим поняттям аніж доступність правосуддя. Так, говорячи про доступ, йдеться безпосередньо про правосуддя в його класичному розумінні як діяльності суду з розгляду і вирішення тих чи інших справ.

Підтвердженням цьому є норми Конвенції про права осіб з інвалідністю. Зокрема статтею 13 зазначеного міжнародного документу гарантується доступ осіб з інвалідністю до правосуддя. У ній передбачено, що держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження; щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі [3].

Водночас потрібно відзначити, що на міжнародному рівні обсяг правосуддя окреслено, у тому числі, стадіями попереднього провадження, функціонуванням поліції та пенітенціарної системи, що суттєво розширює розуміння доступності правосуддя порівняно з існуючими науковими підходами, однак свідчить на користь сформульованого нами висновку про більш широкий обсяг категорії доступності правосуддя.

Важливо зазначити, що Міністерство юстиції України в рамках підготовки Національної доповіді «Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги, правосуддя та політичного життя» свого часу виокремлювало такі основні аспекти проблеми доступності до правосуддя, які досі не втратили своєї актуальності:

1) забезпечення архітектурної доступності. Проблема архітектурної доступності приміщень судів є однією із ключових, оскільки приміщення судів в більшості випадків не були збудовані (облаштовані) як приміщення суду, а були перебудовані або реконструйовані, а деякі орендуються судовою адміністрацією.

Панацією може стати облаштування місць для паркування автомобілів осіб з інвалідністю поблизу входу в приміщення суду, облаштування будівель відповідно до вимог державних будівельних норм, встановлення кнопки виклику персоналу (охорони), встановлення звукового орієнтиру, розміщення, за можливості, канцелярій суду та залів судових засідань на першому поверсі, нанесення на сходах приміщення суду маркування у вигляді контрастних смуг, облаштування санітарної кімнати для зручності осіб з інвалідністю тощо;

2) забезпечення інформаційної доступності. Доступ до інформації має важливий характер, оскільки від цього показника залежить наскільки особа буде ознайомлена з інформацією про роботу суду, графіком розгляду судових справ, зразками документації тощо. У зв'язку з цим вважається за потрібне створення технічних умов та надання окремої кімнати для ознайомлення з судовою справою людей з інвалідністю, які беруть участь в судових засіданнях або представників, які мають інвалідність, запровадження в суді посади «помічника людини з інвалідністю», дублювання судової інформації рельєфно-крапковим шрифтом тощо;

3) забезпечення правової доступності. З метою належного забезпечення правової доступності людей з інвалідністю до правосуддя важливо створювати сприятливі умови, які дадуть можливість цим особам ефективно

реалізувати свої права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя [5].

Вищезазначене дає підстави для **висновку** про особливу значимість правосуддя для відновлення та захисту прав осіб з інвалідністю, які є однією з найменш соціально захищених категорій населення.

Однак його доступність залишає бажати кращого через фізичну, інформаційну, фінансову та інші види бар'єрності судових органів, судового процесу, оточуючого середовища, адже, для прикладу, більшість будівель судів залишаються недоступними для осіб з фізичними та сенсорними порушеннями; особи, які працюють в сфері здійснення правосуддя, не мають підготовки з прав осіб з інвалідністю, зокрема щодо розумного пристосування та процесуальної доступності; відсутня інформація про наявність правової допомоги, перекладу на жестову мову та інших заходів забезпечення доступу осіб з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями до судових проваджень тощо [2]. Окреслена проблемна ситуація щоденно ускладнюється воєнними діями, руйнуванням інфраструктури...

Проте усупереч зазначеному доступність правосуддя для людей з інвалідністю була і залишається законодавчою вимогою, яка повинна бути виконана повною мірою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варгуляк О. Г. Сутність та зміст права осіб з інвалідністю на доступність об'єктів і послуг. Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті : зб. наук. праць. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 1–2 листоп. 2019 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 32–35.
2. Заключні зауваження стосовно первинної доповіді України про стан реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю. URL: <https://rvua.com.ua/laws/zaklyuchni-zauvazhennya-stosovno-pervinnoi-dopovidi-ukraini-pro-stan-realizatsii-konventsii-oon-pro-prava-lyudey-z-invalidnistyu-31.html>
3. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Національна доповідь «Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги, правосуддя та політичного життя». К., 2015. URL: https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dopovid_MJ_invalidy_2015.pdf
6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
7. Про затвердження Вимог до структури та змісту звіту з аналізу безпеки поверхневих та приповерхневих сховищ для захоронення радіоактивних відходів : наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 2 груд. 2019 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-20/ed20191202#n31>
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
9. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

10. Про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення здійснення правосуддя місцевими господарськими судами : звіт, затверджений рішенням Рахункової палати від 18 груд. 2018 р. № 32-6. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/32-6_2018/Zvit_32-6_2018.pdf

11. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. К., 2022. <https://mvs.gov.ua/upload/1/2/7/5/3/2/ESOE5aAeExRLua1o4Q8Mz9yP4SJ3YybgjRUjX8Ut.pdf>

12. Юридична енциклопедія. Т. 5. К. : «Укр. Енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2003. 736 с.

13. Black's Law Dictionary. // St. Paul, Minn. : West 1. Publishing Co., 1990. 1657 p.

Лобко В. В.,

аспірантка

Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PROTECTION OF NATIONAL SECURITY AS A GROUND FOR RESTRICTING THE RIGHTS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES UNDER MARTIAL LAW

У статті проведено аналіз захисту національної безпеки як підстави для обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. Українські нормативно-правові акти гарантують права фізичних та юридичних осіб, однак в умовах воєнного стану ці права можуть бути обмежені з метою забезпечення національної безпеки. Такі обмеження регулюються спеціальними нормативно-правовими актами.

Автором визначено, що права фізичних осіб можуть бути обмежені у таких сферах, як свобода пересування, свобода зборів, право на освіту, працю, власність та інші. Юридичні особи також можуть бути обмежені у своїй діяльності, зокрема, у сфері виробництва та торгівлі певними видами товарів, що можуть вплинути на національну безпеку.

У воєнний період, коли національна безпека країни знаходиться під загрозою, правоохоронні органи та військові власті можуть обмежувати деякі права фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення безпеки і захисту державних інтересів. Однак ці обмеження мають бути законними та обґрунтованими, з відповідними гарантіями для збереження прав та свобод осіб.

Правові обмеження умов воєнного стану викликають певні проблеми, зокрема, дотримання принципів демократії та розвитку правової держави, можливого зловживання владою, порушення прав людини та громадянина, необхідності ефективної контрольної функції з боку громадськості та міжнародних організацій.

Необхідно забезпечувати баланс між захистом національної безпеки та забезпеченням прав та свобод людей, а також розробляти механізми контролю за застосуванням правових обмежень в умовах воєнного стану.

Дослідження даної проблематики важливе з точки зору захисту прав та свобод людини в умовах воєнного конфлікту та забезпечення відповідності обмежень міжнародним стандартам. Дослідження потребує подальшого аналізу з точок зору різного законодавства.

Ключові слова: національна безпека, воєнний стан, обмеження прав в умовах воєнного стану, обмеження прав фізичних осіб, обмеження прав юридичних осіб.

The article analyzes the protection of national security as a ground for limiting the rights of individuals and legal entities under martial law. Ukrainian legal acts guarantee the rights of individuals and legal entities, but under martial law, these rights may be restricted in order to ensure national security. Such restrictions are regulated by special legal acts.

The author determines that the rights of individuals may be restricted in such areas as freedom of movement, freedom of assembly, the right to education, labor, property, and others. Legal entities may also be restricted in their activities, in particular, in the production and trade of certain types of goods that may affect national security.

In wartime, when the national security of the country is under threat, law enforcement agencies and military authorities may restrict certain rights of individuals and legal entities to ensure security and protect the state's interests. However, these restrictions must be lawful and justified, with appropriate safeguards to preserve the rights and freedoms of individuals.

Legal restrictions under martial law cause certain problems, in particular, compliance with the principles of democracy and the development of the rule of law, possible abuse of power, violation of human and civil rights, and the need for an effective control function by the public and international organizations.

The study of this issue is important from the point of view of protecting human rights and freedoms in the context of military conflict and ensuring that restrictions comply with international standards. The study requires further analysis in terms of different legislation.

Key words: national security, martial law, restriction of rights under martial law, restriction of rights of individuals, restriction of rights of legal entities.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших функцій держави є забезпечення національної безпеки та захисту своїх громадян. Умови воєнного стану можуть призвести до значних загроз для державної безпеки та безпеки громадян, і тому держава має право на заходи, які обмежують права фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення національної безпеки.

Однак, на практиці, обмеження прав може порушувати принципи демократії та прав людини, особливо якщо вони застосовуються надмірно або без належних гарантій правосуддя. Також можуть виникнути проблеми з недостатньою чіткістю та конкретністю законодавства, яке регулює застосування обмежень прав у воєнний час. Постановка проблеми полягає в необхідності забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану, з одного боку, та забезпеченні захисту прав людини та демократичних принципів, з іншого боку. Ця проблема потребує збалансованого підходу, який враховує необхідність обмеження прав у воєнний час, а також захист прав людини та забезпечення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблематики займаються українські вчені, зокрема В.О. Антонов у своїй монографії «Конституційно-правові засади національної безпеки України» проводить всебічний аналіз конституційно-правових засад національної безпеки України [14]; Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков В.М. досліджують правовий інститут обмеження прав людини як необхідний і безумовний інструмент функціонування демократичного суспільства [15]; Проць І.М. досліджує окремі проблеми організаційно-правових механізмів обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України [16]; Смолянук В.Ф. досліджує системні засади національної безпеки України [17]; слід також виділити роботу Щербанюка О. «Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України», в якій визначається роль органу конституційної юрисдикції [18].

Мета статті – проаналізувати питання обмеження прав фізичних та юридичних осіб у воєнний час з метою забезпечення національної безпеки, а також дослідити можливі проблеми, які виникають при застосуванні таких обмежень.

Виклад основного матеріалу. Захист національної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, і умови воєнного стану можуть призвести до значних загроз для безпеки держави та її громадян. З цієї причини держава має право на заходи, які обмежують права фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення національної безпеки.

Обмеження прав у воєнний час можуть бути необхідними для забезпечення національної безпеки і можуть включати такі заходи, як обмеження свободи переміщення, цензуру, обмеження свободи слова, обмеження права на приватну власність та інші. Однак, ці обмеження мають бути обґрунтованими та пропорційними до реальної загрози для національної безпеки. Також, обмеження прав повинні бути тимчасовими та необхідними лише на період, коли існує загроза національній безпеці.

При застосуванні обмежень прав у воєнний час необхідно дотримуватися принципів демократії та прав людини. Це означає, що обмеження прав мають бути законними та здійснюватися відповідно до законодавства, а також повинні бути підкріплені належними гарантіями правосуддя. Крім того, держава має забезпечувати інформування громадян про обмеження прав та їх мету, а також забезпечувати контроль за застосуванням обмежень прав.

Систему нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав людини складають:

– Конституція України [1], яка визначає права та свободи громадян, в тому числі свободу слова, зборів та асоціацій, свободу віросповідання, право на приватну власність, та інші;

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) [2], яка гарантує всі основні права та свободи людини та громадянина;

– Цивільний кодекс України [3], який регулює цивільні відносини між фізичними та юридичними особами, включаючи власність, контракти та зобов'язання;

– Кодекс України про адміністративні правопорушення [4], який визначає процедуру притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення, а також гарантує права;

– Кримінальний кодекс України [5], який визначає кримінальну відповідальність за злочини та захищає права громадян;

– Кодекс законів про працю України [6], який визначає права працівників, включаючи право на працю та відпочинок, право на соціальний захист та інші;

– Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних» [8], який регулює обробку персональних даних фізичних осіб та гарантує їх право на приватність та захист персональних даних;

– Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації» [9], який гарантує право на свободу віросповідання та забороняє дискримінацію на основі релігії;

– Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII «Про захист прав споживачів» [10], який гарантує права споживачів, включаючи право на якість товарів та послуг, право на безпеку та інформацію про товари та послуги;

– інші нормативно-правові акти та міжнародні договори (ратифіковані Україною), які визначають права людини та громадянина.

Ці нормативно-правові акти є основою для захисту прав та свобод фізичних та юридичних осіб в Україні. У воєнний період, коли захист національної безпеки стає критично важливим, права можуть бути тимчасово обмежені з метою забезпечення безпеки та захисту національних інтересів, проте це має відбуватися в рамках законів та міжнародних стандартів.

Умови воєнного стану передбачають тимчасове обмеження деяких прав фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів. В Україні діє ряд нормативно-правових актів, які регулюють правила поведінки в умовах воєнного стану та визначають обмеження деяких прав, до них можна віднести:

– Стаття 64 Конституції України [1], яка передбачає, що умови воєнного стану встановлюються Верховною Радою України за наявності загрози національній безпеці або територіальній цілісності держави;

– Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» [11], який встановлює порядок введення воєнного стану, його тривалість, права та обов'язки військовослужбовців та громадян в умовах воєнного стану;

– Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII «Про оборону України» [12], який визначає порядок організації та забезпечення оборони держави, включаючи воєнний стан;

– Кодекс цивільного захисту України [7], який передбачає заходи з цивільного захисту населення та об'єктів в разі надзвичайних ситуацій, включаючи воєнний стан;

– інші нормативно-правові акти, які тимчасово обмежують права людини та громадянина в умовах воєнного стану.

Слід також відзначити Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку України» [13], який на думку О. Щербанюка, фактично охарактеризовує національну безпеку як стан організації охорони відповідних об'єктів, що гарантує їх цілісність і недоторканність, він підкреслює, що основною ознакою, яка розкриває зміст поняття національної безпеки, є безпека. Саме ця ознака характеризує безпеку засобів та їх переваги. Не заперечуючи ролі безпеки в забезпеченні безпеки, ми маємо розглянути під кутом зору, чи достатньо її для забезпечення безпеки взагалі (людини, суспільства, держави) [18, с. 368].

Умови воєнного стану передбачають тимчасове обмеження деяких прав фізичних осіб з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів, зокрема, обмежуються такі права фізичних осіб:

1. Свобода особистої недоторканності може бути обмежена в разі необхідності з метою забезпечення безпеки населення та держави.

2. Свобода руху може бути обмежена шляхом введення обмежень на пересування фізичних осіб та транспортних засобів.

3. Свобода зборів та мирних зібрань може бути обмежена з метою забезпечення безпеки населення та держави.

4. Право на релігійну свободу може бути обмежене шляхом введення обмежень на проведення релігійних заходів.

5. Право на власність та підприємницьку діяльність можуть бути обмежені з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів.

6. Право на збереження та використання конфіденційної інформації може бути обмежене з метою забезпечення безпеки держави.

7. Право на приватне життя та кореспонденцію може бути обмежене з метою забезпечення безпеки держави.

Зазначені обмеження прав фізичних осіб можуть бути застосовані тільки в тимчасовому порядку та з метою забезпечення безпеки національних інтересів в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану можуть призвести до обмеження діяльності певних видів підприємств та їх прав. Наприклад, законодавство може обмежити право на здійснення господарської діяльності чи на виконання контрактів із-за введення режиму воєнного стану.

Для юридичних осіб також можуть бути введені обмеження у здійсненні певних прав, таких як право на свободу пересування та обмеження права на власність. Умови воєнного стану можуть призвести до зміни умов діяльності підприємств та інших юридичних осіб, зокрема, до відмови у виконанні договорів та зміни термінів виконання зобов'язань.

Окрім того, умови воєнного стану можуть призвести до зміни процедур здійснення різних операцій, зокрема, фінансових. Наприклад, можуть бути введені обмеження на зняття готівки з банківських рахунків або заборона на здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, умови воєнного стану можуть призвести до обмеження права на свободу слова та інформації, зокрема, шляхом цензури засобів масової інформації та інтернет-ресурсів. Також можуть бути обмежені права на збирання та розповсюдження інформації про військові дії та рух військ.

Умови воєнного стану також можуть призвести до обмеження права на приватність та таємницю листування, зокрема, шляхом введення перевірок та перехоплення електронної пошти та іншого інтернет-трафіку.

В умовах воєнного стану деякі права фізичних та юридичних осіб можуть бути обмежені з метою забезпечення національної безпеки. Проте, важливо забезпечувати рівень захисту прав та свобод, необхідний для забезпечення демократичного суспільства та правової держави.

Проблематика обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану включає в себе такі аспекти:

1. Баланс між захистом національної безпеки та забезпеченням прав та свобод громадян – один із головних викликів полягає у забезпеченні ефективного захисту національної безпеки, не допускаючи при цьому необґрунтованого обмеження прав та свобод громадян.

2. Дотримання міжнародних стандартів прав людини – умови воєнного стану можуть призвести до порушення міжнародних стандартів прав людини, зокрема, щодо права на життя, свободу думки, совісті та віросповідання, свободу слова та інформації, права на справедливий судовий процес, права на недискримінацію тощо.

3. Ризики зловживання владою – умови воєнного стану можуть стати приводом для зловживання владою та порушення прав людини.

4. Прозорість та відповідальність влади – умови воєнного стану можуть призвести до зменшення прозорості та відповідальності влади перед громадянами, що створює загрозу порушення прав людини та розвитку корупції.

Описані проблеми становлять виклики для законодавців та влади в забезпеченні ефективного захисту національної безпеки, при цьому дотримуючись принципів правової держави та міжнародних стандартів прав людини.

Обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану є актуальною темою не тільки для України, а й для багатьох країн світу. Деякі європейські країни також мають законодавство, що передбачає обмеження прав у воєнний період.

Наприклад, законодавство Франції містить низку положень, що передбачають обмеження прав громадян під час війни. Вони включають в себе обмеження прав на свободу руху, на збирання, на повідомлення та народження дітей. Законодавство Німеччини містить аналогічні

положення, які передбачають обмеження прав громадян у разі загрози національній безпеці.

Якщо звернутися до історичних даних, то у Франції під час Першої світової війни були введені обмеження на право на страйки, обмеження свободи слова, руху та зборів. У Великій Британії під час Другої світової війни уряд видав Закон про обмеження повсякденного життя (The Emergency Powers (Defence) Act 1939), який дозволяв уряду вводити обмеження на різні права та свободи громадян у воєнний час. У Німеччині під час Першої світової війни були введені обмеження на свободу вираження думок, зборів та на свободу преси, а також були введені обмеження на рух та пересування національним меншинам. Один з найвідоміших прикладів - це обмеження прав під час Другої світової війни в Німеччині, яке було здійснене нацистським режимом. Іншим прикладом є обмеження прав під час війни в Афганістані, яке було здійснене правлячим режимом під час радянської окупації в 1980-х роках. Також можна згадати обмеження прав, які були введені у США під час Другої світової війни, зокрема щодо прав на власність та свободу слова.

Втім, важливо враховувати, що конкретні обмеження прав у кожній країні можуть відрізнятися залежно від історичних, політичних та культурних факторів. Тому, передбачення в законодавстві країн Європи не можуть стати безпосереднім взірцем для регулювання прав під час війни в Україні.

Висновки. Конституція України та інші законодавчі акти передбачають ряд гарантій, які забезпечують права і свободи фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. Ці гарантії включають право на життя та безпеку, заборону на катування та нелюдське або принизливе поводження, право на правову захист, свободу вираження думок та переконань, пра-

во на повагу до приватного життя та сімейного життя, та інші.

При цьому, обмеження прав в умовах воєнного стану не повинні бути необґрунтованими та неспіввідносними з військовими потребами. Крім того, такі обмеження повинні мати тимчасовий характер та припинятися після закінчення воєнного стану.

Отже, забезпечення національної безпеки є важливим завданням для кожної держави, але при цьому необхідно пам'ятати про необхідність дотримання прав та свобод громадян, зокрема в умовах воєнного стану.

Дослідження даної тематики можна продовжити з різних аспектів. Наприклад, дослідити питання взаємодії обмеження прав в умовах воєнного стану та виконання міжнародних зобов'язань держави. Також можна дослідити практичне застосування норм, що регулюють права фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану, та виявити проблеми їх реалізації. Крім того, можна дослідити вплив обмеження прав на економіку та суспільство в умовах воєнного стану та можливі шляхи їх мінімізації.

Також подальше дослідження може бути спрямоване на порівняльний аналіз законодавства країн Європи з законодавством України з питань обмеження прав під час війни, а також на аналіз виконання законодавства країн щодо обмеження прав в реальних воєнних конфліктах.

Крім того, можна дослідити вплив міжнародного права на обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. Існує ряд міжнародних конвенцій та угод, які регулюють питання захисту прав людини в умовах воєнних конфліктів. Також важливим є аналіз практики застосування обмежень прав в різних країнах світу та їхніх наслідків для суспільства та індивідуальних громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): дата набрання чинності для України – 11.09.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Цивільний кодекс України: законодавство України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (БВР)*, 1984, № 51, 1122 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

5. Кримінальний кодекс України: законодавство України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1971, додаток до № 50, 375 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
7. Кодекс цивільного захисту України: законодавство України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
8. Про захист персональних даних: законодавство України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про свободу совісті та релігійні організації: законодавство України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
10. Про захист прав споживачів: законодавство України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
11. Про правовий режим воєнного стану: законодавство України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
12. Про оборону України: законодавство України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
13. Про національну безпеку України: законодавство України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII.
14. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с.
15. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков В.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>
16. Проць І.М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №1. С. 381–384.
17. Смолянчук В.Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.
18. Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: зб. Матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ: ВАІТЕ, 2019. С. 368–375.

Максіменцева Н. О.,

*доктор юридичних наук, доцент кафедри парламентаризму
Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ЄС

POLITICAL RESPONSIBILITY OF A MEMBER OF PARLIAMENT AS AN ELEMENT OF POLITICAL SECURITY: THE EU EXPERIENCE

У статті зазначено про засади політичної відповідальності депутатів парламенту як елементу політичної безпеки. Встановлено, що відповідно до норм чинного законодавства України народний депутат України є представником інтересів Українського народу та його уповноваженим. Отже забезпечення реального представництва інтересів громадян, умови всебічного закріплення у чинному законодавстві та вжиття заходів до реалізації прав і свобод людини і громадянина є гарантією національної безпеки та її складової - політичної безпеки.

Ураховуючи умови адаптації чинного законодавства до вимог ЄС та імплементації його норм доцільно дослідити положення європейського законодавства щодо встановлення механізму політичної відповідальності депутатів Європейського парламенту.

Автором встановлено наступні складові змісту правовідносин політичної відповідальності депутатів Європарламенту. До них можна віднести наступні: 1) встановлення вимог до належної поведінки парламентарів, поваги один до одного, заборону висловлювань, що можуть образити чи протирічати нормам належної поведінки, створення Консультативного комітету Європарламенту; 2) визначення правил щодо організації контактів з різними групами суспільства, встановлення зв'язків та налагодження комунікації; 3) фінансова прозорість діяльності депутатів, створення Бюро з метою контролю такої діяльності.

У статті підкреслено, що вимогами встановлення відповідальності за порушення вимог, визначених до діяльності парламентарів, можна визнати наступні: а) дотримання прав та свобод, демократичних засад здійснення такої діяльності та визначає заборону незаконного звуження прав та свобод депутатів щодо здійснення останніми своїх безпосередніх функцій.

Окремо у статті звернуто увагу на встановлення норм щодо визначення правил поведінки членів парламенту, та особливо на наявність механізму заходів впливу та форм їх реалізації у Європарламенті у разі їх порушення, де поряд із дисциплінарними заходами можуть також застосовуватись і заходи фінансового характеру у вигляді штрафів.

Ключові слова: парламентаризм, народний депутат України, етична поведінка депутата, парламент ЄС, національна безпека, фінансова прозорість, механізм відповідальності, правила поведінки депутатів, мандат депутата, післявоєнна відбудова держави.

The article describes the principles of political responsibility of MPs as an element of political security. The author establishes that, according to the current legislation of Ukraine, a Member of Parliament of Ukraine is a representative of the interests of the Ukrainian people and their authorized representative. Thus, ensuring real representation of citizens' interests, the conditions for comprehensive enshrining in the current legislation and taking measures to realize human and civil rights and freedoms are a guarantee of national security and its component – political security.

Given the conditions of adaptation of current legislation to the EU requirements and implementation of its provisions, it is advisable to study the provisions of European legislation on establishing a mechanism of political liability of Members of the European Parliament.

The author identifies the following components of the content of legal relations of political liability of MEPs. These include the following: 1) establishment of requirements for proper behavior of MEPs, respect for each other, prohibition of statements which may offend or contradict the norms of proper behavior, and establishment of the European Parliament Advisory Committee; 2) determination of the rules for organizing contacts with various groups of society, establishing links and establishing communication; 3) financial transparency of MEPs' activities, and establishment of the Bureau with the aim of controlling such activities.

The article emphasizes that the requirements for establishing liability for violation of the requirements set forth for the activities of MPs may be recognized as the following: a) observance of rights and freedoms, democratic principles of such activities and the prohibition of unlawful restriction of the rights and freedoms of MPs in the exercise of their direct functions.

The article also draws attention to the establishment of rules for determining the rules of conduct for Members of Parliament, and especially to the existence of a mechanism of measures of influence and forms of their implementation in the European Parliament in case of their violation, where, along with disciplinary measures, financial measures in the form of fines may also be applied.

Key words: *parliamentarism, Member of Parliament of Ukraine, ethical behavior of a Member of Parliament, EU Parliament, national security, financial transparency, accountability mechanism, rules of conduct for Members of Parliament, mandate of a Member of Parliament, post-war reconstruction of the State.*

Постановку проблеми. Сьогодні в умовах, коли Україна долає страшні виклики повномасштабного вторгнення агресора та робить все можливе і неможливе задля якнайшвидшої перемоги та подальшої перебудови і відновлення держави, постає питання трансформації представницьких органів влади та інституту депутата як представника реальних інтересів громадян.

Народ, який виграв жорстоку війну, має право на отримання представницької влади, яка дійсно буде відображати інтереси кожного громадянина та буде підзвітна та підконтрольна своєму виборцю.

Зменшення ролі представницької влади, обмеження її повноважень під час воєнного стану має стати виключно тимчасовим заходом та відновити пріоритет парламентаризму та верховенство парламенту та його депутатів в ієрархії державних органів у післявоєнний період відбудови. Крім того, одним із пріоритетів є і буде забезпечення національної безпеки та її складової – політичної безпеки.

Під час воєнних дій Україна кров'ю виборола право бути членом європейської спільноти і після завершення воєнного стану має стати повноправним членом Європейського Союзу. З цією метою доцільно вже зараз вживати заходів до імплементації європейських норм до чинного законодавства України, прийняття нових законодавчих актів у відповідності до європейських стандартів у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням політичної відповідальності депутатів займалися вчені-конституціоналісти, політологи, фахівці з державного управління: Гошовська В.А., Мельник Ю.П., Малкіна Г.М., Співак В.М. та інші.

Виділення не вирішених частин дослідження. Виходимо з того, політична відпо-

відальність депутата є його професійною відповідальністю, яка пов'язана із виконанням як професійних обов'язків, виконанням вимог чинного законодавства щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина, так і морально-етичних засад, дотримання соціальних норм.

На сьогодні у чинному законодавстві встановлені вимоги лише щодо фінансової прозорості діяльності депутата в контексті запобігання корупції, проте вимоги до належної поведінки та цілому механізму встановлення політичної відповідальності не визначений. Можемо зазначити спроби розроблення та прийняття Закону України «Про політичну відповідальність» у 2010 р., де політична відповідальність визначалась як особливий вид соціальної відповідальності, що полягає у легітимному застосуванні політичних і правових санкцій до суб'єктів політики, визначених цим Законом, що настає за порушення ними політичних норм, узятих на себе політичних зобов'язань [1]. Проте на сьогодні таке поняття відсутнє у чинному законодавстві України та його регламентація потребує вжиття конкретних заходів. Крім того, питання регулювання етичної поведінки депутатів, прийняття Кодексу етики, поки залишаються на рівні проектів [2]. Питання діяльності парламентарів щодо співпраці з різними групами з метою відпрацювання певних інтересів та втілення їх у подальшому у чинному законодавстві також не врегульовані законодавчими нормами.

Суб'єктом політичної відповідальності є суб'єкт політики, яким, у тому числі, є і народний депутат України (далі – депутат) виходячи з визначення його статусу відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 як представника та уповноваженого Українського народу

на виконання повноважень відповідно до Конституції України [3].

Таким чином говоримо, що дотримання депутатом вимог Конституції України, наявність довіри виборців, здійснення реального представництва волі громадян України є питанням політичної безпеки, елементом забезпечення національних інтересів.

У свою чергу, згідно з положеннями Закону України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 національні інтереси України закріплено як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [4].

Безперечно, що здійснення реального представництва інтересів громадян як базового елементу парламентаризму є життєво важливими інтересами суспільства, говорить про виключно демократичний розвиток держави.

Завданням дослідження є встановлення механізму підвищення політичної відповідальності депутатів як суб'єктів представницької демократії, здійснення її реальних заходів щодо продукування якісного законодавства, обрання та втілення в життя як інтересів держави та її органів, так, і в першу чергу, безпосередньо громадян. Отже дотримання вимог належної поведінки, прозорості щодо встановлення контактів та зв'язків є вкрай актуальним, а особливо визначення механізму відповідальності у цій сфері щодо дотримання таких норм є необхідним кроком реалізації демократичного курсу держави та підвищення ефективності законотворчого процесу, а отже і дотримання політичної безпеки у державі у післявоєнний період, що є вкрай актуальним в умовах імплементації норм та адаптації національного законодавства до вимог європейської спільноти щодо врегулювання діяльності парламентарів, перш за все, Європейського парламенту.

Виклад основного матеріалу. Що ж собою сьогодні являє Європейський Парламент. За останні роки він суттєво змінився, отримав додаткові обов'язки та набував все більшої ваги. Хоча його попередник Асамблея була лише, щоб здійснювати нагляд, сьогодні Парламент є єдиною безпосередньо обраною

інституцією ЄС, яка здійснює представництво інтересів громадян ЄС. Окрім формування та прийняття нового законодавства, він також відповідає за ретельний аналіз інституцій ЄС та просування прав людини в Європі та за її межами.

Місця у парламенті розподіляються на основі загальної чисельності населення кожної держави-члена. Євродепутати групуються за політичною спорідненістю, а не за національністю [5].

Члени Європейського парламенту здійснюють свою діяльність відповідно до Статуту членів Європейського парламенту (2005/684 / ЄС) (далі – Статуту членів ЄП), прийнятого відповідно до рішення Європарламенту від 28.09.2005. Цей Статут фактично встановлює положення та загальні умови, що регулюють виконання обов'язків членів Європейського парламенту, охоплює правила та загальні вимоги, що застосовуються до здійснення їх мандату [6].

У ст. 1 Статуту зазначено, що парламент складається з представників народів держав, об'єднаних у Співтовариство. Отже члени парламенту є представниками народів, фактично членами від своїх представників, тому законодавство і використовує саме цей термін стосовно парламентарів Європарламенту.

Відповідаючи на питання наявності механізму застосування політичної відповідальності до депутатів Європарламенту, можна сказати, що у разі визначення заходами або санкціями останньої механізму відкликання парламентаря, законодавство ЄС таких норм безпосередньо не містить та не передбачає. Однак, з іншого боку, визначає незаконними укладення угод, результатом яких може бути відставка члена Європарламенту.

Аналіз норм чинного законодавства ЄС дозволяє виокремити наступні складові змісту правовідносин політичної відповідальності депутатів Європарламенту. До них можна віднести наступні: 1) встановлення вимог до належної поведінки парламентарів, поваги один до одного, заборону висловлювань, що можуть образити чи протирічати нормам належної поведінки, створення Консультативного комітету Європарламенту; 2) визначення правил щодо організації контактів з різними

групами суспільства, встановлення зв'язків та налагодження комунікації; 3) фінансова прозорість діяльності депутатів, створення Бюро з метою контролю такої діяльності.

Треба зазначити, що вимогами встановлення відповідальності за порушення вимог, визначених до діяльності парламентарів, можна визнати наступні: а) дотримання прав та свобод, демократичних засад здійснення такої діяльності та визначає заборону незаконного звуження прав та свобод депутатів щодо здійснення останніми своїх безпосередніх функцій.

Так наявними є положення, передбачені п. 2 ст. 2 Статуту членів Європейського парламенту 2005/684/ЕС, де зазначено, що члени парламенту повинні бути вільними та незалежними і угоди про відставку члена парламенту до або в кінці парламентського терміну є нікчемними [7].

Отже законодавством чітко передбачено, що можливість укладення угод між членами парламенту та, наприклад, політичними силами, групами, партіями, де визначена відповідальність депутата у разі відхилення від ідей та концепцій політичних сил, не підтримання того чи іншого законопроекту або рішення, висловлювання або прогнози, які б розходились з ідеями політичних сил, є нікчемними¹, а отже такими, які відповідно до теорії договірності права, не породжують прав та обов'язків для жодної зі сторін.

Тобто відправлення у відставку депутата на підставі укладених угод щодо окремих вимог, правил та, відповідно, відповідальності, є незаконними та таким, що суперечить положенням законодавства ЄС.

Ще одним цікавим елементом політичної відповідальності є положення, яке передбачено у ст. 3 вказаного Статуту, де визначено, що члени голосують на індивідуальній та особистій основі. Вони не будуть зобов'язані будь-якими інструкціями і не отримуватимуть обов'язкового мандату. А також визначено аналогічна вимога, що угоди, які стосуються способу здійснення мандату, є нікчемними.

Крім того, відповідно до правила № 2 Регламенту Європейського Парламенту [8] встанов-

лено про незалежність мандату, а саме відповідно до ст. 6 Закону ЄС від 20.09.1976 [9] та ст. 2, 3 Статуту членів Європейського парламенту, члени реалізують свої права та обов'язки в межах свого мандату вільно та незалежно, не мають права бути пов'язаними будь-якими інструкціями і не отримують обов'язкового мандату. А отже і угоди, де б передбачалось як депутат має голосувати, які положення підтримувати, а які ні, прописувати чіткі вимоги до використання членом парламенту свого мандату, у який спосіб та формі, є також такими, що не породжують жодних прав та обов'язків та протирічать вимогам чинного законодавства ЄС, а отже незаконними.

Як було зазначено вище, нормативно-правовими актами ЄС визначено вимоги до діяльності парламентарів, отже розглянемо їх. Які ж вимоги та обмеження встановлюються до діяльності та поведінки членів Європейського парламенту. Перш за все, вони викладені у так званому Rules of Procedure of the European Parliament або Регламенті Європейського парламенту. Так встановлені вимоги щодо безпосередньо поведінки парламентарів у Європейському парламенті (ст. 10 Правила поведінки), вимоги щодо прозорості фінансових інтересів своїх членів, у формі Кодексу поведінки, який приймається більшістю членів, що входять до його складу, а також стандарти щодо організації зустрічей, переговорів, контактів членів з представниками різних груп (ст. 11 Фінансові інтереси членів та Реєстр прозорості).

Так вищевказана ст. 10 Регламенту Європарламенту визначає, що поведінка членів характеризується взаємною повагою і базується на цінностях та принципах, викладених у Договорах, зокрема в Хартії основних прав. Члени парламенту повинні поважати гідність Парламенту та не шкодити його репутації. У зв'язку з цим парламентарі не повинні порушувати безперерйне ведення парламентських справ і не порушувати підтримку безпеки та порядку в приміщеннях Парламенту або функціонування його обладнання, порядок роботи Палати та утримуватися від неналежної поведінки. Заборонено вивішувати банери.

У свою чергу встановлені вимоги до поведінки членів Європарламенту під час парламентських дебатів у Палаті, де парламентарі

¹ Відповідно до п. 2 ст. 215 Цивільного кодексу України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

не повинні вдаватися до образливих висловлювань.

Також вимоги до поведінки парламентарів визначені у Кодексі поведінки членів Європейського парламенту щодо фінансових інтересів і конфлікті інтересів, прийнятому у 2016 році (Code of Conduct for Members of the European Parliament with respect to financial interests and conflicts of interest) [10], де у ст. 1 зазначено, що виконуючи свої обов'язки, члени Європарламенту керуються та дотримуються таких загальних принципів поведінки як особиста незацікавленість, добросесність, відкритість, старанність, чесність, підзвітність та повага до репутації Парламенту. Парламентарі повинні діяти виключно в інтересах суспільства та утримуватися від отримання або прагнення отримати будь-яку пряму чи непряму фінансову вигоду чи іншу винагороду.

Проте найголовніша характеристика встановлення норм щодо визначення правил поведінки членів парламенту є наявність механізму заходів впливу та форм їх реалізації у Європарламенті у разі їх порушення. Такі санкції визначені як у статтях 175–177 Регламенту Європарламенту, так і у Кодексі поведінки члену Європарламенту та включають у себе ряд дисциплінарних заходів, з метою попередження подальшої агресивної поведінки та такої, що не відповідає змісту діяльності депутата. Однак поряд із дисциплінарними заходами можуть також застосовуватись і заходи фінансового характеру у вигляді штрафів, які накладають на депутатів у разі порушення вимог щодо неналежної поведінки.

Цікавим є також факт, що у Європарламенті також діє Кодекс поведінки щодо багатомовності (Code of Conduct of multilingualism 01.07.2019), де особливо підкреслюється повага до всіх мов ЄС та зазначається про встановлення робочих мов лише з метою уніфікації вимог до організації роботи [11].

Висновки. Таким чином можемо констатувати наявність наступних механізмів підвищення відповідальності парламентарів Європарламенту: а) впорядкування та встановлення обмежень щодо поведінки членів парламенту, вимоги до прозорості як фінансового характеру, так і організації контактів у сфері фактично лобістської діяльності; б) визначення як вимог, так і чітких заходів дисциплінарної, фінансової відповідальності за порушення депутатами Європарламенту етичних норм під час проведення засідань; в) гарантування свободи висловлення щодо недопустимості відповідальності за наслідками голосування під час сесійних засідань, наявність вільного мандату.

Крім того, характерною особливістю є визначення механізму відповідальності, встановлення санкцій за порушення вимог як превентивного характеру, дисциплінарного, так і вигляді штрафів, що потребує імплементації до чинного законодавства України та встановлення механізмів реалізації як засад політичної відповідальності депутатів, так і реальних санкцій за порушення вимог, що має стати заходами щодо належного виконання депутатами своїх обов'язків, здійснення реального представництва інтересів громадян, та відповідно гарантією політичної безпеки у державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проект Закону України «Про політичну відповідальність» від 09.04.2010 № 6286 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF4UM00A?an=9>
2. Проект Кодексу етики народного депутата України URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=35847&pf35401=147142>
3. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
4. Закон України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Members of the European Parliament URL: <https://www.europarl.europa.eu/meps/en/home>
6. Statute for Members of the European Parliament 2005/684/EC, adopting by Euratom: Decision of the European Parliament of 28.09.2005 (2005/684/EC, Euratom) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005Q0684>
7. Там само.

8. Rules of Procedure of the European Parliament URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18-TOC_EN.html

9. Акт про обрання представників до Європейського парламенту загальним прямим голосуванням. Рішення Ради Європейської спільноти від 20.09.1976 № 76/787/ЕОУС, ЕЭС, Евратом). У 2002 р. документ був суттєво переглянут та доповнен новими положеннями (Рішення Ради Європейського Союзу від 25.06.2002 та 23.09.2002 № 2002/772/ЕС, Евратом).

10. Code of Conduct for Members of the European Parliament with respect to financial interests and conflicts of interest https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18-ANN-01_EN.html

11. Agreement between the European Parliament and the European Commission on the transparency register for organisations and self-employed individuals engaged in EU policy-making and policy implementation URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/fr/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.277.01.0011.01.ENG

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.32782/39221428>

Бойчук Р. В.,

*здобувачка ступеня доктора філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЬМОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

SOME PARTICULARITIES OF EXAMINING WRITTEN EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS

Дослідження письмових доказів має свої особливості, які відрізняють його від інших засобів доказування. Оскільки такі докази можуть бути підлягають попередній оцінці, то зазвичай їх дослідження проводиться перед судовим засіданням. Це означає, що як сам суд, так і учасники справи можуть здійснити попереднє дослідження письмових доказів, щоб зрозуміти їх значення.

Перед тим, як особа подасть власні письмові докази до суду, вона зазвичай проводить їх попереднє дослідження, щоб зрозуміти, як вони можуть бути використані у справі та яку роль вони грають. У той же час, протилежна сторона може досліджувати письмові докази після того, як вони були надіслані судом або іншою стороною, або ж після того, як вони стали доступними завдяки дослідженню матеріалів справи. У будь-якому разі, за наслідком якої процесуальної дії не було б реалізоване попереднє дослідження письмових доказів, не слід забувати, що воно проводиться виключно з метою в'ясування їх належності та допустимості, а також необхідності подання інших доказів, що є у справі.

Визначено, що попередньому дослідженню письмових доказів притаманні такі ознаки: 1) самостійність, де кожен суб'єкт дослідження письмових доказів особисто їх вивчає у відсутності інших суб'єктів; 2) попереднє дослідження письмових доказів не дає можливості їх співставити із іншими доказами, що є у цивільній справі, обумовлюючи лише перевірку їх належності, допустимості, а в деяких випадках і достатності; 3) попереднє дослідження письмових доказів, як правило, проводиться до початку розгляду цивільної справи по суті.

Обґрунтовується, що позиція деяких науковців, згідно з якою способом дослідження письмових доказів може бути проведення експертизи, підлягає сумніву. Якщо мова йде про судову експертизу, в результаті якої створюється новий засіб доказування, такий як висновок судового експерта, способом його дослідження є оголошення висновку експерта та допит судового експерта. В жодному разі не можна вважати, що проведення судової експертизи є способом дослідження письмового доказу. В останньому випадку вилучається зафіксована інформація без змін, а при проведенні судової експертизи створюється нова інформація на підставі попередньої та по-новому вона процесуально оформляється: у висновок експерта.

Ключові слова: *цивільний процес, доказування, письмові докази, дослідження письмових доказів.*

The examination of written evidence has its own peculiarities that distinguish it from other means of proof. As such, evidence may be subject to prior assessment; their examination is usually carried out before the court hearing. This means that both the court itself and the parties to the case may conduct a preliminary examination of written evidence in order to understand their significance.

Before submitting their own written evidence to the court, a person typically conducts a preliminary investigation to understand how the evidence may be used in the case and what role it plays. Meanwhile, the opposing party may investigate written evidence after the court or another party has submitted it, or after it has become available through the investigation of case materials. Regardless of the procedural action in which preliminary investigation of written evidence is not carried out, it should be remembered that it is carried out solely for the purpose of determining their relevance and admissibility, as well as the necessity of submitting other evidence that is available in the case.

It has been determined that the preliminary examination of written evidence is characterized by the following features: 1) independence, where each subject conducting the examination of written evidence personally studies them in the absence of other subjects; 2) the preliminary examination of written evidence does not allow for their comparison with other evidence in the civil case, determining only their admissibility, relevance, and, in some cases, sufficiency;

3) the preliminary examination of written evidence is usually conducted before the commencement of the substantive hearing of the civil case.

It is argued that the position of some scholars, according to which the method of studying written evidence can be the conduct of an expertise, is questionable. If we are talking about a judicial expertise, which results in a new means of proof, such as the conclusion of a court expert, the method of its study is the announcement of the expert's conclusion and the questioning of the court expert. It cannot be considered in any way that conducting a judicial expertise is a method of studying a written evidence. In the latter case, fixed information is extracted without changes, while in the case of a judicial expertise; new information is created based on the previous one and is procedurally formalized in the expert's conclusion.

Key words: *civil proceedings, evidence, written evidence, examination of written evidence.*

Постановка проблеми. Дослідження письмових доказів виступає наступним етапом процесу доказування, що слідує за їх збором. Якщо збір письмових доказів був націлений на залучення документів цивільну справу, їх дослідження має зовсім інакше спрямування, а тому реалізується за допомогою інакших по характеру вчинення процесуальних дій, які наповнюють етап дослідження письмових доказів специфічним змістом.

Як вказують окремі науковці, дослідження доказів націлено на вилучення із носія судового доказу доказової інформації [1, с. 106]. Вилучається дана інформація з письмового доказу тільки для того, щоб потім бути оціненою. Таким чином, етап дослідження письмових доказів виступає проміжним етапом між збиранням та оцінкою письмових доказів.

Стан опрацювання обраної нами теми дослідження є недостатнім, однак окремі дослідження належать таким науковцям як А. В. Андрійцьо, Д. Д. Луспенник, М. В. Синякова, М. К. Треушников, В. П. Феннич та іншим.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей дослідження письмових доказів у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на таку постановку питання, окремі науковці, вивчаючи особливості використання письмових доказів у цивільному процесі, вказують, що дослідження та оцінка письмових доказів, виступає нерозривною між собою діяльністю, яка слідує за етапом оцінки письмових доказів. Разом з тим, в нормах ЦПК України є процесуальні інститути, що описують ситуацію, коли дослідження письмових доказів проводить один суб'єкт, а їх оцінку – зовсім інший. Наприклад, при виконанні судового доручення щодо збирання письмових доказів їх дослідження для ідентифікації документів проводить суд, який копії цих документів або

протоколи їх огляду передає на розгляд іншому суду, що також їх досліджує та проводить у подальшому їх кінцеву оцінку. Звичайно, що суд, який виконує судове доручення повинен вияснити питання належності та допустимості таких письмових доказів, але провести кінцеву оцінку, де слід письмові докази співставляти з іншими доказами, що є у цивільній справі, він об'єктивно не може. Мало того, якщо даний суд не може зробити копії таких документів, але відображає їх зміст у протоколі огляду, в такому разі саме дані протоколи будуть зачитуватися судом, який розглядає цивільну справу (ч. 1 ст. 235 ЦПК України). В останньому випадку, суд який має здійснити оцінку письмового доказу не проведе його безпосереднє дослідження.

Дослідження письмових доказів має свою певну особливість, яка відрізняє їх від усіх інших засобів доказування. Через те, що проводиться реальна попередня оцінка письмових доказів, у більшості випадків має місце попереднє дослідження письмових доказів. Саме щодо даного засобу доказування можна спокійно говорити, що, як суд, так і учасники справи можуть здійснити попереднє дослідження письмових доказів. Суд таку діяльність робить під час надходження письмових доказів у цивільну справу в процесі її підготовки. Учасники справи проводять попереднє дослідження письмових доказів по-різному. Так, якщо мова йде про власні письмові докази, попередньо вони досліджуються особою безпосередньо перед їх подачею до суду, адже у більшості випадків необхідно буде вказати в заяві, якою ці докази будуть залучатися у справу, яке відношення дані документи до неї мають. Зовсім інакше відбувається попереднє дослідження письмових доказів протилежної сторони: це може мати місце після їх направлення судом чи однією стороною іншій

або третім особам, які беруть участь у справі, чи це може мати місце внаслідок ознайомлення з матеріалами справи. У будь-якому разі, за наслідком якої процесуальної дії не було б реалізоване попереднє дослідження письмових доказів, не слід забувати, що воно проводиться виключно з метою в'ясування їх належності та допустимості, а також необхідності подання інших доказів, що є у справі. Кінцева оцінка письмових доказів за результатами їх попереднього дослідження не проводиться: суд не має права робити висновки щодо можливості письмового доказу підтверджувати ту чи іншу обставину справи.

Таким чином, попередньому дослідженню письмових доказів притаманні такі ознаки: 1) самостійність, де кожен суб'єкт дослідження письмових доказів особисто їх вивчає у відсутності інших суб'єктів; 2) попереднє дослідження письмових доказів не дає можливості їх співставити із іншими доказами, що є у цивільній справі, обумовлюючи лише перевірку їх належності, допустимості, а в деяких випадках і достатності; 3) попереднє дослідження письмових доказів, як правило, проводиться до початку розгляду цивільної справи по суті.

Дослідження письмових доказів у цивільному процесі чинним ЦПК України взято у певну процесуальну форму, тобто чітко визначено коли відбувається дослідження письмових доказів, яким чином вони досліджуються, як документально оформляється сам процес дослідження письмових доказів. Крім того, законодавство регламентує процесуальні розпорядчі права учасників справи, що можуть бути реалізовані під час дослідження письмових доказів. Не дивлячись на певну громіздкість даної процедури, зумовлено це необхідністю винести обґрунтоване, а відтак і законне судові рішення в цивільній справі.

Якщо відповідати на питання про те, коли досліджуються письмові докази, відповідь на нього буде залежати від того, про який саме вид дослідження йде мова: попереднє, чи кінцеве. Попереднє дослідження письмових доказів відбувається на підготовчому засіданні, а кінцеве – в судовому засіданні. У справах спрощеного позовного провадження підготовче засідання не проводиться (ч. 3 ст. 279 ЦПК України), а тому попереднє та кінцеве дослідження

письмових доказів відбувається в судовому засіданні.

Якщо взяти до уваги судові засідання, важливим його елементом є розгляд справи по суті, де відбуваються процесуальні дії, пов'язані з дослідженням письмових доказів. Чинний ЦПК України визначає послідовність вчинення процесуальних дій, пов'язаних із дослідженням судових доказів. Зокрема, письмові докази досліджуються після того як суд заслухав вступне слово учасників справи та показання свідків (за умови, що свідки залучалися у справу). Правда, під час слухання цивільної справи суд може, виходячи із спірних правовідносин та при потребі, встановити зовсім інакший порядок дослідження судових доказів по справі і, зокрема, визначити, що письмові докази будуть досліджуватися в останню чергу (ч. 2 ст. 228 ЦПК України).

Якщо відповідати на питання яким чином досліджуються письмові докази, слід розібратися із таким питанням як способи дослідження письмових доказів.

Як правильно зазначають, спосіб дослідження судових доказів безумовно буде залежати від носія судового доказу, де зафіксована доказова інформація. Ось чому матеріальний носій буде обумовлювати те, яким чином суб'єкти доказування будуть вилучати з нього так потрібну доказову інформацію [2, с. 317].

Усі можливі способи дослідження судових доказів чітко виписані в чинному цивільному процесуальному законодавстві. Зокрема, до них належить 1) допит свідків (ст. 230 ЦПК України); 2) допит сторін, третіх осіб та їх представників (ст. 234 ЦПК України); 3) допит судових експертів (ч. 2 ст. 239 ЦПК України); 4) оголошення показань свідків, що зафіксовані в протоколі або іншому процесуальному документі (ст. 233 ЦПК України); 5) оголошення письмових доказів або протоколів їх огляду (ч. 1 ст. 235, 236 ЦПК України); 6) огляд речових та електронних доказів (ч. 1 ст. 237 ЦПК України); 7) оголошення протоколів огляду речових та електронних доказів (ч. 2 ст. 237 ЦПК України); 8) відтворення звукозапису (ч. 1 ст. 238 ЦПК України); 9) демонстрація відеозапису (ч. 1 ст. 238 ЦПК України); 10) оголошення висновку експерта (ч. 1 ст. 239 ЦПК України). Серед вказаних способів дослідження

судових доказів у цивільному процесі є ті, які стосуються теми дослідження: оголошення письмових доказів або протоколів їх огляду.

Згідно ч. 1 ст. 235 ЦПК України письмові докази в цивільній справі досліджуються шляхом оголошення письмових доказів або шляхом оголошення протоколів їх огляду. Після чого їх можуть надати для ознайомлення учасникам процесу. Ознайомлення може вимагатися, наприклад, для перевірки графічних знаків: печаток, ліній тощо. Не слід забувати, що спосіб дослідження – це конкретна процесуальна дія, за допомогою якої доказова інформація стає доступною всім присутнім в залі судового засідання. Нам важко погодитися із позицією деяких науковців, що способом дослідження письмових доказів може бути проведення експертизи [3, с. 401]. Якщо мова йде за судову експертизу, в результаті якої створюється новий засіб доказування, такий як висновок судового експерта, способом його дослідження є оголошення висновку експерта та допит судового експерта. В жодному разі не можна вважати, що проведення судової експертизи є способом дослідження письмового доказу. В останньому випадку вилучається зафіксована інформація без змін, а при проведенні судової експертизи створюється нова інформація на підставі попередньої та по-новому вона процесуально оформляється: у висновок експерта. Отже, способами дослідження письмових доказів є оголошення та ознайомлення.

Для усвідомлення способів дослідження письмових доказів слід вияснити зміст таких процесуальних дій як оголошення та ознайомлення. Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови «оголошення» означає «повідомлення, оповіщення про що-небудь» [4]. Зачитання письмових доказів або протоколів їх огляду важливо тому, що без цієї процесуальної дії суд не може даними письмовими доказами обґрунтовувати своє рішення в цивільній справі. Так, відповідно до ч. 5 ст. 263 ЦПК України «обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені (виділено нами – Авт.) в судовому засіданні».

Формально суд зобов'язаний зачитати увесь текст письмового доказу, який досліджується в суді. Тоді вважатиметься, що письмовий доказ при всіх інших рівних умовах, досліджений належним чином. Якщо ж для цивільної справи має значення частина документу, то суд оголошує лише цю частину [5, с. 517].

Але на практиці доволі часто судді даним обов'язком нехтували, перескакуючи через цілі абзаци або напряму звертаються до сторін справи із запитанням чи є потреба у зачитуванні всіх письмових матеріалів зі справи та чи не хочуть вони звернути увагу на особливість певних письмових матеріалів (наприклад, хто їх підписав, коли, чи не має взаємовиключення між ними тощо). Враховуючи дану тенденцію, яка склалася на практиці, нова редакція ЦПК України 2017 року започаткувала істотні зміни в дослідженні власне письмових доказів: їх зачитання в судовому засіданні або зачитання протоколів їх огляду відбувається тільки в тому разі, якщо з цього приводу є клопотання учасника справи (ч. 1 ст. 235 ЦПК). Тому, по загальному правилу суд *не* оголошує письмові докази в залі судових засідань. Проте, якщо певний учасник справи виявить бажання заслухати текст якогось документу, що є у матеріалах справи суд повинен його клопотання задовільнити та приступити до оголошення тексту письмового доказу або протоколу його огляду. Подібне клопотання не повинно бути мотивованим.

На нашу думку, подібна новела ЦПК України викликана тим, що тепер сторони повинні між собою обмінюватися судовими доказами, не приховуючи їх один від одного, інакше суд їх до уваги не візьме. Тим не менше, вказане нововведення не відповідає гласному розгляду цивільної справи, оскільки публіка, присутня в залі судового засідання абсолютно не зможе сприйняти текст письмового доказу, що буде заважати громадській оцінці результатів розгляду справи. Особливо, якщо якась сторона по певним причинам не змогла з'явитися до суду, а інший зачитання тексту певного документу не вигідно. Крім того, зачитання тексту письмового доказу фіксується на технічний носій, який може підтвердити за необхідності наявність у цивільній справі певного письмового документу такого змісту. Інколи це може мати вирішальне значення для розгляду однієї категорії цивільних справ: справи про

відновлення втраченого судового провадження. Останні категорії справ, у зв'язку з окупацією та анексією Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, а також війною на Сході України стають дедалі більше популярними.

У тому разі, коли судді повинні досліджувати письмовий доказ у залі судових засідань, вони їх зміст вільно переказують, що може містити в собі приховане спотворення змісту самого документу. Безумовно, що перед нами є грубе процесуальне правопорушення, яке, у випадку винесення незаконного судового рішення, може бути підставою для його скасування. Сказане підтверджує один із практикуючих суддів, який, описуючи дану проблему, вказав наступне: «нерідко в судовій практиці письмові докази або протоколи їх огляду оголошуються спрощено, їх зміст до учасників процесу не доводиться» [6, с. 285].

Після того як письмові докази оголосять, суд надає їх для ознайомлення учасникам справи. Робиться дана процесуальна дія суддею особисто або через судового розпорядника.

На відміну від оголошення письмових доказів, ознайомлення із письмовими доказами є процесуальною дією, яка «робиться для себе» з метою пізнання змісту документу, акту тощо. Тому під час здійснення «ознайомлення», на відміну від «оголошення» учасники справи та інші суб'єкти ознайомлення повинні читати письмові докази мовчки, не озвучуючи їх вголос.

Передача письмових матеріалів для ознайомлення проводиться для того, щоби всі зацікавлені особи могли ознайомитися безпосередньо з текстом письмових доказів, а також звернули увагу суду на їх певні особливості.

Як правило, сторони, треті особи, їхні представники та інші учасники справи попередньо

ознайомлюються із письмовими матеріалами, які є вже залучені до цивільної справи. Але на практиці, учасники справи можуть подати об'ємні документи за день до судового засідання, позбавляючи іншу сторону можливості ознайомитися з їх змістом. Інколи документи можуть подаватися в електронній формі за декілька годин або навіть за годину до завершення робочого часу в суді (нерідко це робиться свідомо, щоби ускладнити іншій стороні справи можливість ознайомитися із документами завчасу та підготувати аргументовану відповідь на них). Об'єктивно, що особа вже не буде мати можливості ознайомитися із текстом такого документу. Тому, гарантією врахування її інтересів є можливість вже безпосередньо в судовому засіданні отримати його на ознайомлення від судді.

Ознайомлюючись з самим письмовим документом, учасники справи можуть звернути увагу судді на такі елементи документу або його зміст, що на їх думку буде мати доказове значення для тих або інших обставин цивільної справи. Їхні пояснення з приводу письмових доказів повинні стосуватися суто даного доказу, наголошуючи на його особливостях. Саме це дасть можливість вирішити цивільну справу із врахуванням думок двох сторін.

Висновки. Дослідження письмових доказів націлено на вивчення їх змісту, що забезпечить вилучення необхідної доказової інформації по обставинам цивільної справи під час її розгляду по суті. Дослідження письмових доказів може бути попереднім та кінцевим. У першому випадку дослідження письмових доказів проводиться до початку розгляду справи по суті, як правило, у відриві від інших засобів доказування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Феннич В.П. Цивільний процес: Конспект лекцій. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. Частина 1. 130 с.
2. Андрійцьо А.В. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. 410 с.
3. Цивільний процес України : академічний курс [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я. Фурси]. Київ: Видавець С.Я. Фурса; КНТ, 2009. 1088 с.
4. Словник української мови, тт. 1—11, Київ: Наукова думка, 1970—1980. Онлайн-версія. URL: <http://sum.in.ua/s/ogholoshennja>.
5. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Істина, 2006. 944 с.
6. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний, 2006. 480 с.

Кройтор В. А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА, СТВОРЕНОГО СУДДЯМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ УКРАЇНСЬКИМИ СУДАМИ З АНАЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ

USE OF CASE LAW CREATED BY THE JUDGES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE PROCESS OF ACCEPTING DECISIONS BY UKRAINIAN COURTS ON SIMILAR ISSUES

В статті доводиться, що особлива роль у регламентації відносин зі здійснення правосуддя в цивільних справах відіграє Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Вона є універсальним міжнародним документом, про що свідчить, зокрема, й той факт, що багато положень Загальної декларації прав людини відтворено в її статтях.

У праці зроблено висновок, що виходячи з характеру використання зазначених термінів, можна зробити висновок, що положення чинного законодавства України вимагають застосування судами практики ЄСПЛ як джерела права, незалежно від того, ухвалено конкретне рішення за участю України чи ні. Можливо зазначити, що фактично йде мова про формування певної моделі застосування судових рішень Європейського Суду з прав людини.

Зроблено висновок, що положення чинного законодавства України вимагають застосування судами практики ЄСПЛ як джерела права, незалежно від того, ухвалено конкретне рішення за участю України чи ні. Можливо зазначити, що фактично йде мова про формування певної моделі застосування судових рішень Європейського Суду з прав людини.

Наголошується на тому, що застосування прецедентної практики Європейського суду на підставі Європейської конвенції з прав людини у правовому колі України сприятиме не тільки зближенню української держави із європейськими стандартами прав людини, але й забезпечить захист прав та свобод людини у внутрішньо державних відносинах, що в свою чергу позитивно вплине на реалізацію задекларованих на конституційному рівні принципів правової держави.

Ключові слова: *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., стандарти справедливого правосуддя, рішення (прецеденти) Європейського суду з прав людини, джерела права, міжнародний договір, судовий прецедент, судова правотворчість, судова практика, цивільний процес (цивільне судочинство).*

The author of the article has proved that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 plays a special role in the regulation of relations on the administration of justice in civil cases. It is the universal international document as evidenced, in particular, by the fact that many provisions of the Universal Declaration of Human Rights are reproduced in its Articles.

It has been concluded in the paper that, based on the nature of using the mentioned terms, it can be summed up that the provisions of the current legislation of Ukraine require the courts to apply the caselaw of the European Court of Human Rights as the source of law, regardless of whether a specific decision was made with the participation of Ukraine or not. It may be noted that it is actually about the formation of a certain model of applying court decisions of the European Court of Human Rights.

It has been emphasized that the application of precedent practice of the European Court on the basis of the European Convention on Human Rights in the legal framework of Ukraine will contribute both to the rapprochement of the Ukrainian state with European standards of human rights and will ensure the protection of human rights and freedoms in domestic relationships, which in turn will positively affect the implementation of the rule of law principles declared at the constitutional level.

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, standards of fair justice, decisions (precedents) of the European Court of Human Rights, sources of law, international treaty, judicial precedent, judicial legislation, judicial practice, civil proceedings (civil judicial system).*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави безпосередньо пов'язане зі створенням справедливого й доступного правосуддя, яке б відповідало міжнародно-правовим стандартам. Адже саме суд вважається найбільш ефективним інститутом забезпечення верховенства права в сучасній правовій державі, де права та інтереси особи не лише декларуються, а й забезпечені реальним механізмом захисту в разі їхнього порушення.

Особливу роль у регламентації відносин зі здійснення правосуддя в цивільних справах відіграє Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [1]. Вона є універсальним міжнародним документом, про що свідчить, зокрема, й той факт, що багато положень Загальної декларації прав людини відтворено в її статтях.

Відповідно до статей 17 та 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [2]. Таким чином Конвенція і практика ЄСПЛ підлягають одночасному використанню; механізм застосування рішень ЄСПЛ подібний до того, що функціонує у випадку звернення до рішень Конституційного Суду України про тлумачення, які, як зазначалося вище, є невіддільними від тексту Основного Закону. З цього приводу науковці слушно зазначають, що практики ЄСПЛ без Конвенції не існує; рішення Суду є допоміжним джерелом та стосуються практичного застосування положень Конвенції як основного джерела [3, с. 162; 4, с. 184]. Вважаємо, що нині є зокрема актуальними всебічні дослідження проблематики застосування Європейської конвенції з прав людини та судових рішень (прецедентів) Європейського Суду з прав людини в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань

Аналіз останніх досліджень. Проблематиці застосування в вітчизняній судовій практиці Європейської конвенції з прав людини та судових рішень (прецедентів) Європейського Суду з прав людини приділяли увагу такі науковці, як Д.Д. Луспеник, Р.А. Майданник, О.О. Марченко, Ю.Ю. Попов, П.М. Рабінювич, Ю.Ю. Рябченко, О.Д. Святоцький,

Р.О. Стефанчука, Н.В. Стецик, С.В. Шевчук, М.М. Ясинок, Д.М. Ясинок та інші. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувались автором цієї роботи [5–11]. Однак попри значну увагу наукової спільноти до цієї проблеми, зазначені питання на сьогодні не мають однозначного вирішення.

Метою статті є дослідження проблематики застосування Європейської конвенції з прав людини та судових рішень (прецедентів) Європейського Суду з прав людини в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань в контексті національної системи цивільного судочинства.

Викладення основного матеріалу. Частиною першою ст. 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, отже, суди зобов'язані їх застосовувати при вирішенні цивільних справ та ухваленні рішень. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, передбачено інші правила, ніж ті, що визначено у відповідному акті законодавства України, то згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України» [12], ст. 3 Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» [13], застосовуються правила міжнародного договору. Під час розгляду конкретної судової справи вирішення (подолання) колізії між нормою міжнародного договору України та нормою іншого законодавчого акта України належить до компетенції суду.

Основні правила застосування українськими судами міжнародних договорів визначаються у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» [14]. Стосовно п. 8 вищевказаної постанови можна стверджувати, що чинні міжнародні договори України застосовуються судами при здійсненні правосуддя у цивільних справах, зокрема:

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені

законодавством України, яке регулює відносини, що є предметом судового розгляду;

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цивільним процесуальним законом України;

– при вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України регулюються відносини, у тому числі з іноземними державами чи іноземцями, що стали предметом судового розгляду (наприклад, при розгляді клопотань про виконання рішень іноземних судів в Україні);

– якщо є відсылна норма національного законодавства до відповідних джерел міжнародного права;

– якщо міжнародно-правова норма визначає іншу процесуальну форму судового провадження, ніж та, що встановлена Цивільним процесуальним кодексом України (наприклад, при вирішенні цивільної справи міжнародним договором України передбачені інші правила судового провадження) [14].

З моменту прийняття Верховною Радою України 17 липня 1997 р. Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу і протоколів №№ 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» [15] серед науковців точаться суперечки з приводу того, чи можуть українські суди застосовувати при ухваленні власних рішень не лише норми ЄКПЛ 1950 р., а й практику ЄСПЛ, і яким чином вони повинні це робити.

Деякі автори вважали посилання в резолютивній частині рішення суду на рішення Європейського суду безпідставним і таким, що суперечить Конституції у частині посилання на прецедент, оскільки формально в Україні прецедент не визнано джерелом права, а перелік цих джерел є вичерпним. На їхню думку, при складанні мотивувальної частини рішення можна використовувати прецеденти Європейського суду, однак посилатися необхідно безпосередньо на норми Конвенції [16, с. 342–343]. Необхідно зазначити, що фактично ця проблема вже вирішена законодавцем. У ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо вка-

зано, що суди України застосовують Конвенцію і практику Європейського суду з прав людини як джерело права [17]. Крім того, ст. 18 цього Закону містить правила посилання на рішення Європейського суду з прав людини в українських судових рішеннях.

Як вірно зазначає Ю.Ю. Рябченко, що поняття судового прецеденту як джерела цивільного процесуального права набуває обговорення як у колі науковців, так і в колі практичних працівників. Особливої актуальності це поняття набуває в контексті застосування практики Європейського Суду з прав людини [18, с. 96]. Як зазначається в юридичній літературі, що ще одним «судовим джерелом» цивільного процесуального права називається рішення Європейського суду з прав людини. Дані рішення дійсно виступають джерелом права, оскільки є пряма вказівка закону з цього приводу. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. та ч. 4 ст. 10 ЦПК, українські суди використовують практику ЄСПЛ як джерело права. Тому дискусії з приводу можливості використання рішень ЄСПЛ в якості джерел права не ведуться, а ведуться спори: чи можна його вважати судовим прецедентом [19, с. 56].

Як вказує В.І. Ямковий, термін «прецедент» розуміється як: вчинок, випадок, що стався у минулому і є прикладом для наступних вчинків, випадків; у праві – рішення суду щодо певної справи, яке у подальшому є взірцем для судів при розв'язанні аналогічних справ. Позиції, які висловлюються стосовно поняття «правовий прецедент» у юридичній літературі, як правило, зводяться до того, що це письмовий юридичний акт правозастосовчого органу держави чи міжнародної організації, що є взірцем для вирішення аналогічних справ. При цьому серед правових прецедентів виокремлюють: нормативно-правові, правотлумачні та правозастосувальні [20, с. 28]. Також слід підтримати позицію В.П. Фенича, який зазначає, що оскільки предметом перегляду в ЄСПЛ може бути не тільки вітчизняне матеріальне, але і цивільне процесуальне законодавство, то практика ЄСПЛ, тобто його рішення у конкретних справах, може бути джерелом цивільного процесуального права. Подібне високе

значення практики ЄСПЛ зумовлено тим, що даний орган тлумачить положення Конвенції про захист прав людини, основоположних свобод (1950 р.) та протоколи до неї всебічно, з врахуванням міжнародного досвіду та змін у світі [21, с. 79–80]. Ю.Ю. Попов оцінюючи перспективи ролі судової практики та судового прецеденту в розвитку процесуального доказування, зазначає на необхідності створення умов для ефективного використання правових позицій вищих судів (це ж стосується й Конституційного Суду України), а також ЄСПЛ [22, с. 360]. Слід підтримати позицію тих авторів, які вважають, що під судовим прецедентом у вузькому значенні розуміється *ratio decidendi* справи, тобто частина рішення, яка містить норму права, створену вищим судом у процесі вирішення конкретної справи в разі прогалини чи нечіткості в правовому регулюванні. У широкому значенні – це рішення суду загалом, яке містить таку норму [23, с. 54]. Відповідно обґрунтовуючи наявності в рішеннях Європейського суду з прав людини рис судового прецеденту слід виходити з означеного розуміння судового прецеденту. Крім того, доречним має бути й розгляд питання про судову правотворчість є складовою частиною прецедентного права, яке сьогодні поступово також формується в правосудді України [24, с. 156]. Близькі за суттю погляди на цю проблему були висловлені й Д.М. Ясинком, який зокрема зазначив, що правотворчість у сфері правосуддя, як правозастосовчий напрямок по урегулюванню суспільних відносин в тому числі і в умовах військового стану набуває свого особливого значення, оскільки такий процес обумовлений оперативністю та невідкладністю прийняття рішення [25, с. 211].

Як вірно відмітив Ю.Ю. Попов, Європейський суд з прав людини називає власну практику прецедентною. Прецедентність проявляється у тому, що цей суд при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатись на міркування, висловлені у попередніх рішеннях. При цьому ЄСПЛ неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними

попередніми рішеннями і, дійсно, час від часу змінює свої правові позиції [26].

У тексті Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначається про застосування українськими судами практики ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини.

Під рішеннями ЄСПЛ розуміють: а) остаточне рішення ЄСПЛ проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Отже, виходячи з характеру використання зазначених термінів, можна зробити висновок, що положення чинного законодавства України вимагають застосування судами практики ЄСПЛ як джерела права, незалежно від того, ухвалено конкретне рішення за участю України чи ні. Можливо зазначити, що фактично йде мова про формування певної моделі застосування судових рішень Європейського Суду з прав людини.

Держави – учасниці Конвенції, як справедливо зауважує О.В. Петришин, мають брати до уваги не лише ті рішення Суду, які винесено щодо цієї конкретної держави, а й рішення, винесені стосовно третіх країн, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому і відповідним чином змінити власну правову систему та правозастосовну практику. За твердженням науковця, рішення ЄСПЛ мають бути стимулом для держав-учасниць до зміни їх законодавства та правозастосовної практики для того, щоб ці держави не порушували права людини, і щоб у майбутньому відносно них не було винесено рішення у справах, що стосуються тих самих або подібних питань [27, с. 13].

Таке правило було підтримано й на рівні судової практики. Як зазначається у п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України

при здійсненні правосуддя» [14], враховуючи, що Україна визнає юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції, то застосування судами цієї Конвенції має здійснюватись із обов'язковим урахуванням практики ЄСПЛ не лише щодо України, а й щодо інших держав.

Визначаючи порядок посилання на ЄСПЛ та практику ЄСПЛ, Закон України від 23 лютого 2006 р. №3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» містить порядок посилання лише на ті рішення ЄСПЛ, що ухвалені у справах проти України. Закон не містить безпосередньої вказівки про те, яким чином українські суди повинні застосовувати практику Суду в справах, де Україна не брала участі, водночас покладаючи на суди обов'язок це робити. Тому правильною вбачається практика тих українських судів, які у разі застосування під час ухвалення рішення практики Європейського суду з прав людини у справі, де Україна не брала участі, за аналогією застосовують встановлений вказаним законом порядок посилання на рішення ЄСПЛ, ухвалені у справах проти України. Судова практика України свідчить про те, що попри наявні проблеми, які пов'язуються з офіційним перекладом та оприлюдненням, суди дедалі більше застосовують висновки ЄСПЛ, які стосуються інших країн.

Ще одним важливим питанням, пов'язаним з порядком застосування українськими судами практики Суду під час ухвалення рішень у цивільних справах, є питання про те, у яких випадках суди повинні її застосовувати. Варто підтримати в цьому питанні позицію тих вчених і суддів, які практикують виважений підхід до застосування українськими судами практики Суду та не радять посилається на неї у тих випадках, коли в українському законодавстві відповідне питання адекватно врегульоване [28, с. 352–353].

Відповідно до ст. 32 ЄКПЛ, юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї. Тобто практика Суду відображає порядок застосування положень Конвенції, розвиває їх зміст. Отже, застосування українськими судами практики Суду має здійснюватися, по-перше, разом із застосуванням положень самої Конвен-

ції, і, по-друге, за тими самими правилами, що й застосування положень Конвенції [29, с. 89]. Як зазначає В.А. Завгородній, дотримання норм Конвенції суб'єктами здійснення правосуддя апіорі неможливе без урахування існуючої практики Європейського суду. Оскільки Конвенція є лише джерелом права, яка відображає статичний аспект об'єктивного права, а її норми є незмінними. Практика (правові позиції) Страсбурзького суду, з яких випливає і черпається розуміння конвенційних норм, є динамічним аспектом права, що пристосовується до конкретно-історичних умов у результаті їх динамічного тлумачення судьями ЄСПЛ. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що найбільш коректним є підхід, за яким джерелом права є норми Конвенції в їх розумінні ЄСПЛ. Тобто Конвенція і практика ЄСПЛ у своїй сукупності, єдності. Їх окремий розгляд або виокремлення часто призводять до факультативного (необов'язкового) сприйняття безпосередньо практики ЄСПЛ та системного порушення норм Конвенції [30].

Порядок застосування українськими судами міжнародних договорів, до яких належить і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, визначається п. 8 вже згадуваної постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. №13 [14]. Адаптуючи її положення до порядку застосування практики Суду при ухваленні українськими судами рішень у цивільних справах, можна зробити висновок, що норми Конвенції та практика Суду застосовуються судами при здійсненні правосуддя, зокрема:

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, яке регулює відносини, що є предметом судового розгляду;

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цивільним процесуальним законом України [31].

Що стосується проблеми прецедентного характеру рішень Європейського Суду з прав людини то як відзначила О. Буткевич, що з самої практики ЄСПЛ та доктрини щодо

його діяльності походить суперечність стосовно прецедентного характеру його рішень. З одного боку, позиція Європейського Суду полягає в тому, що положення Конвенції, як «живого інструменту», повинні тлумачитися в світлі наявних на теперішній час умов і мають свою основу в прецедентному праві Суду. Але з іншого боку, сам цей Суд не досить переконливо стоїть на необхідності дотримуватися прецеденту. У справі «Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. The United Kingdom. – Judgment of 18 January 2001, § 70) він висловив лише побажання: «Європейський Суд дійшов висновку, що він формально не зобов'язаний слідувати своїм попереднім рішенням, але буде в інтересах законної визначеності, прогнозованості і рівності перед законом, якщо він не відхилитиметься без достатніх причин від прецедентів, закладених в попередніх справах. Хоча Конвенція – перша і найголовніша система захисту прав людини, Європейський Суд повинен, проте, брати до уваги і умови, що змінюються в Договірних Державах, реагувати, наприклад, на будь яку угоду, що з'явилась стосовно стандартів її досягнення» [32].

Виходячи з викладеного, вважаємо за можливе зробити висновок, що з самої практики ЄСПЛ та доктрини щодо проблеми характеру рішень Європейського Суду з прав людини то його діяльності то вони мають все ж прецедентний характер. Це зокрема підтверджується зокрема позицією Європейського Суду в тому, що положення Конвенції мають тлумачитися в світлі наявних на теперішній час умов і мають свою основу в прецедентному праві Суду.

Висновки. Не претендуючи на повноту і завершеність міркувань із приводу використання прецедентного права, створеного суддями Європейського Суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань, маємо констатувати, що положення чинного процесуального законодавства України вимагають застосування суда-

ми практики ЄСПЛ як джерела права, незалежно від того, ухвалено конкретне рішення за участю України чи ні. Можливо зазначити, що фактично йде мова про формування певної прецедентної моделі застосування судових рішень Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя. Слід підтримати позицію М.О Довбиша про те, що питання про необхідність використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань нагальне та особливих зауважень не викликає [33]. Так, український суддя при вирішенні окремого практичного питання щодо захисту права на свободу слова повинен з'ясувати, як воно вирішується Європейським судом при застосуванні статті 10 Конвенції. Можна припустити, що визначальною підставою саме для таких дій є не тільки повага до прецедентного права, але й обґрунтовані побоювання протилежного рішення з цього питання, що може бути ухвалено у Страсбурзі [34, с. 14]. Відповідно можливо констатувати, що застосування прецедентної практики Європейського суду на підставі Європейської конвенції з прав людини у правовому колі України сприятиме не тільки зближенню української держави із європейськими стандартами прав людини, але й забезпечить захист прав та свобод людини у внутрішньо державних відносинах, що в свою чергу позитивно вплине на реалізацію задекларованих на конституційному рівні принципів правової держави.

Перспективи подальших наукових досліджень, на наш погляд, полягають у подальшому науковому дослідженні питань, що стосуються перспектив посилення правотворчої ролі судів, що є одним із характерних проявів як загального (*common law*), так й континентального права. Певним підґрунтям може стати якраз дослідження застосування прецедентної практики Європейського суду на підставі Європейської конвенції з прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Верховною Радою України (див.: Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263); офіційний переклад тексту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року див.: *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2016. 392 с.
4. Марченко О. О. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як джерело адміністративного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 14. С. 181–184.
5. Кройтор В.А., Степаненко Т.В. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки ХЕПУ*, № 1 (2), квітень 2005 р. С. 64–77.
6. Кройтор В.А. Загальна характеристика стандартів Європейського Союзу в сфері доступності судового захисту. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 303–309.
7. Кройтор В.А. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело цивільного-правового регулювання. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова*. м. Харків, 21 грудня 2017 р. / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Х., 2017. С. 65–68.
8. Кройтор В.А. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права як невідворотний процес адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС : зб. статей і тез IX між нар. Цивілістичного форуму, Харків, 11–12 квітня 2019 р. Київ: Знання України. С. 553–557.
9. Кройтор В.А. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя в Україні. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / [редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець (заст. голови), О.М. Бандурка та ін. ; упоряд. В.А. Греченко] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 98–100.
10. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
11. Кройтор В.А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
12. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
13. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
14. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 19 груд. 2014 р. № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.
15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу і протоколів №№ 2, 4, 7 і 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
16. Луспенік Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. Харків : Харків юрид., 2005. 432 с.
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
18. Рябченко Ю.Ю. Судовий прецедент і джерела цивільного процесуального права: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 43. С. 96–98.
19. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.
20. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 25–30.
21. Феніч В.П. Система джерел цивільного процесуального права та місце в ній судового прецедента. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 72–81.
22. Попов Ю.Ю. Прецедентне право в контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2013. № 3. С. 351–363.
23. Майданік Р.А. Англійський судовий прецедент як джерело права. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 52–61.
24. Тимченко Г.П., Рябченко Ю.Ю. Судова правотворчість як основа прецедентної моделі цивільного судочинства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 155–159.
25. Ясинок Д.М. Судова правотворчість судів, органів державного правління та місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 210–214.

26. Попов Ю. Прецедент: напрямки розвитку у праві України: URL: [http:// law.univ.kiev.ua/.../Popov%20\(tezisy%20konf](http://law.univ.kiev.ua/.../Popov%20(tezisy%20konf)

27. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. №12. С. 11–14.

28. Гладенко О.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини судами загальної юрисдикції України. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 верес. 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 352–353.

29. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. 463 с.

30. Завгородній В.А. Чинники, що перешкоджають ефективності впливу практики Європейського суду з прав людини на здійснення правосуддя в Україні. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка (17 груд. 2018 р., м. Київ). Київ : Алерта, 2018. С. 266–271.

31. Андронов І. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov: Medzinárodnej vedeckej konferencie*. Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava, 27–28 novembra 2015). Bratislava, 2015. С. 232–234.

32. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини (Policy Paper). Лабораторія законодавчих ініціатив. URL: file:///C:/Users/Kroytor/Desktop/%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%AF%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA%20%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf

33. Добвиш М.О. Прецедентне право Євросоюзу та наближення України до європейських стандартів у сфері захисту прав людини : URL: http://конференция.com.ua/files/image/konf%209/konf%209_4_22.pdf

34. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. К.: Реферат 2002. 344 с.

Чупрій Д. Ю.,

*магістрантка Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВА ПРИРОДА АКАУНТІВ ЯК ПОТЕНЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ СПАДКУВАННЯ

LEGAL NATURE OF ACCOUNTS AS POTENTIAL OBJECTS OF INHERITANCE

Стаття присвячена з'ясуванню правової природи цифрового контенту в цілому та акаунтів зокрема як потенційних об'єктів спадкування. У роботі констатується відсутність належного законодавчого врегулювання акаунтів і цифрового контенту, разом з тим автор обґрунтовує необоротоздатність акаунту як такого та доводить, що акаунт не може бути об'єктом цивільних прав у сфері спадкування. У результаті системного аналізу чинного цивільного законодавства автор дійшов висновку, що наразі є неможливим спадкування прав на цифровий контент саме як комплексного об'єкту, а не, наприклад, окремих прав інтелектуальної власності в межах загального цифрового контенту. Як комплексний об'єкт, цифровий контент чітко не вписується в жоден інститут цивільного права, а відтак вимагає спеціального законодавчого регулювання, в тому числі це стосується і питань спадкування, або врахування його специфіки в межах окремих статей у главі 84 ЦК «Загальні положення». Відтак через специфіку цифрових даних досить складно застосовувати заходи пошуку спадкового майна, його ідентифікацію, охорону тощо. Інститут секретного заповіту поки що також не підходить для розпорядження ІТ-об'єктом.

Утім, фактично оборот акаунтів у соціальних мережах та сервісах є надзвичайно поширеним явищем, є відповідні аукціони, каталоги тощо. Таким чином, автор обстоює необхідність подальшого формування правового регулювання обороту (зокрема спадкування) акаунтів і цифрового контенту, Автор вважає, що допустити перехід права користування акаунтом на законодавчому рівні потрібно, але з тією умовністю, що дане питання має остаточно вирішуватися надавачем послуг та (або) самим користувачем в межах договору про надання послуг.

У статті проаналізовано актуальні механізми передачі доступу до акаунту окремим особам (зокрема, правонаступникам) у таких соціальних мережах, як Facebook, Instagram тощо. Доведено, що зазначені механізми, незважаючи на поширену практику найменування їх як «спадкування», не є спадкуванням у контексті ст. 1216 ЦК України.

У статті висловлено думку про те, що вкласти цифрові активи в межі існуючих правових конструкцій не видається доцільним, тож в рамках оновлення цивільного законодавства обов'язково варто розглянути питання перегляду переліку об'єктів цивільних прав, а також прописати конкретні механізми їх обороту.

Ключові слова: *спадкування, спадкування акаунтів, спадкування цифрового контенту, акаунт як об'єкт цивільних прав, оборотоздатність акаунтів.*

The scientific thesis is devoted to clarifying the legal nature of digital content and accounts in particular as potential objects of inheritance. The scientific paper states the lack of proper legislative regulation of accounts and digital content, at the same time, the author justifies the irreversibility of the account as such and proves that the account cannot be the object of civil rights in the field of inheritance. As a result of a systematic analysis of the current civil legislation, the author came to the conclusion that it is currently impossible to inherit rights to digital content precisely as a complex object, and not, for example, individual intellectual property rights within the general digital content. As a complex object, digital content does not clearly fit into any institution of civil law, and therefore requires special legislative regulation, including the issues of inheritance, or consideration of its specifics within the limits of individual articles in Chapter 84 of the Civil Code "General Provisions". Therefore, due to the specifics of digital data, it is quite difficult to apply measures to search for inherited property, its identification, protection, etc. The institution of a secret will is also not yet suitable for the disposal of an IT object.

However, in fact, the turnover of accounts in social networks and services is an extremely common phenomenon, there are relevant auctions, catalogs, etc. Thus, the author advocates the need for the further formation of legal regulation of the turnover (in particular inheritance) of accounts and digital content, the Author believes that it is necessary to allow the transfer of the right to use the account at the legislative level, but with the condition that this issue must be finally resolved by the service provider and (or) by the user himself within the scope of the contract for the provision of services.

The article analyzes current mechanisms for transferring access to the account to individuals (in particular, legal successors) in such social networks as Facebook, Instagram, etc. It is proved that the specified mechanisms, despite the common practice of naming them as "inheritance", are not inheritance in the context of Art. 1216 of the Central Committee of Ukraine.

The article expresses the opinion that it does not seem appropriate to invest digital assets within the limits of existing legal structures, therefore, as part of the renewal of civil legislation, it is necessary to consider the issue of revising the list of objects of civil rights, as well as prescribing specific mechanisms for their turnover.

Key words: *inheritance, inheritance of accounts, inheritance of digital content, account as an object of civil rights, turnover of accounts.*

Постановка проблеми. У сучасному світі значна частина цінностей фізичних осіб знаходиться в цифровому вигляді. Соціальні мережі вже давно стали не тільки засобом комунікації, а й інструментом ведення бізнесу, отримання прибутку, поширення результатів інтелектуальної діяльності тощо. Засобом, який робить можливим користування соціальними мережами та доступ до них, зазвичай є саме акаунти. Розвиток суспільних відносин визначається своєю стрімкою динамікою, відтак постійно виникають дедалі нові об'єкти прав, правове регулювання яких розвивається в рази повільніше. Незважаючи на те, що розвиток нормативно-правової бази фактично не встигає за динамікою цивільно-правових відносин, а законодавство не врегульовує сповна питання правової природи цифрових активів, акаунтів, а також їх оборотоздатності, учасники цивільних відносин, користуючись принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом» наразі вільно продають, купують, обмінюють та дарують акаунти.

Разом з тим, в силу об'єктивних біологічних процесів, не менш актуальним є питання посмертного правонаступництва, позаяк непересічною і, варто визнати, невідвратною є ситуація, коли користувач соціальних мереж, який за життя встиг створити цифровий контент, що становить певну цінність, помирає, відтак постає питання про спадкування його спадкоємцями відповідних прав та обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання спадкування цифрового контенту і, зокрема, такого об'єкта, як акаунтів, не тільки не дістало свого системного розвитку в межах законодавства, а й також не отримало достатнього дослідження на доктринальному рівні. Вивчення окремих аспектів спадкування цифрового контенту у цілому та правової природи акаунтів як об'єктів спадкування зокрема

займаються І. Томаров [6], С. Аліна [1] та інші науковці та практики у сфері цивільного права та права інтелектуальної власності, однак досліджувана тематика перебуває на етапі формування як в національній, так і закордонній доктрині приватного права, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження правової природи акаунтів як об'єктів спадкування перш за все варто почати з того, що саме згідно з українським законодавством слід вважати спадщиною. Так, відповідно до ст. 1216 ЦК, спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Таким чином, до спадкоємців переходять не речі (майно), а саме права та обов'язки.

Отже, розглядаючи питання «спадкування цифрового контенту» за вітчизняним законодавством, слід, зокрема, зважати, що спадкування відбуватиметься не цифрового контенту або акаунтів як таких, а прав та обов'язків щодо нього. Оскільки дане питання не врегульоване і немов лишається поза увагою законодавця, можна спробувати «вписати» його в межі вже існуючих правових конструкцій.

Найпоширенішою формою користування соціальними мережами та різноманітними сервісами є створення акаунтів. Їх правова природа також не врегульована належним чином. За своєю суттю сам по собі акаунт може містити відповідні дані – наприклад, інформацію про особу, твори як результати інтелектуальної діяльності тощо. Однак постає питання: чи може акаунт (права на акаунт) переходити до спадкоємців? І якщо так, то які саме це будуть права?

По-перше, варто зазначити, що акаунт не є власністю особи, яка його створила. Акаунт, або обліковий запис – це сукупність наданої

інформації про користувача, засобів та прав користувача відносно багатокористувацької системи. По суті, акаунт дає доступ до користування тією чи іншою мережею або сервісом, тобто уможливує цей доступ. І. Томаров доречно, на наш погляд, зазначив, що акаунт – це «умова доступу до самої послуги: спілкування, гри чи розміщенню пропозиції про покупку товарів. Акаунт виникає в рамках зобов'язальних відносин із провайдером послуг» [6].

Інформація, розміщена на обліковому записі, або дані, що становлять об'єкт права інтелектуальної власності, для прикладу, може належати особі, однак акаунт належатиме власнику сайту (мережі). Відтак успадкувати право власності на акаунт у повному («пропріетарному») розумінні, на наш погляд, не можна, принаймні, відповідно до українського законодавства.

Натомість можна міркувати стосовно того, чи можна передати право користування цим акаунтом у спадщину. Відтак слід поставити питання про оборотоздатність акаунту (права користування на нього) як такого. У 2022 році весь світ спостерігав за тим, як Девід Бекхем передав свій інстаграм-акаунт керівниці Харківського регіонального перинатального центру. У 2019 році під час передвиборчої кампанії одну із поширених груп жителів Києва пропонували купити за 1 мільйон доларів. Скуповують право доступу до акаунтів і зараз з метою проведення агітаційної роботи і т.д., а в світі досить відомими є випадки «викрадення акаунтів» (наприклад, у Білорусі була порушена справа за фактом викрадення акаунту World of Tanks, на розвиток якого власник витратив близько 1000 гривень).

Взагалі правочини щодо купівлі-продажу або навіть міни акаунтів у соціальних мережах та сервісах є надзвичайно поширеним явищем, є відповідні аукціони, каталоги тощо. То якщо акаунт (обліковий запис) є оборотоздатним, то чому б тоді не поставити питання про можливість спадкування прав на нього? По суті, у перелічених випадках йдеться про передачу доступу («прав адміністрування») до облікового запису шляхом, можливо, передачі логіну, паролю і т.д. У мережі широко поширені поради стосовно того, як закріпити за собою придбаний акаунт так, щоб попере-

дній «власник» більше не отримав до нього доступу в обхід договору купівлі-продажу. У сучасному інтернет-просторі реєстрація акаунту, як правило, відбувається за номером телефону, адресою електронної пошти і т.д. На наш погляд, якщо йдеться про обліковий запис як інструмент доступу до тих чи інших соціальних мереж та сервісів, то право користування ним, як правило, слід розглядати як **немайнове благо, пов'язане з особою спадкодавця**. Наприклад, може йтися про ім'я (нікнейм), реєстраційні дані і т.д. Розвиваючи це питання далі, можна згадати і про необхідний для реєстрації номер телефону. В Україні номер телефону, на відміну від деяких інших країн, поки не прив'язаний до особи на підставі, наприклад, паспортних даних, однак з його допомогою у деяких сервісах особа може поставити, наприклад, електронний підпис тощо. Те ж стосується і електронної пошти, яка на практиці нерідко розглядається як «особиста». Підписники, які нерідко є певним «мірилом» цінності акаунту, також, на наш погляд, нерідко прив'язані до конкретної особи-автора «блогу», його діяльності в межах облікового запису тощо.

І. Томаров досліджував природу правочинів щодо доступу в акаунти (облікові записи). Він вказав, що логін і пароль по суті є інформацією, набором символів, а не річчю, тому договір може укладатися хіба тільки щодо майнових прав, а норми ЦК щодо купівлі-продажу, як зазначає вчений, на об'єкти, відмінні від предметів матеріального світу, не поширюється [6]. На наш погляд, останнє не є обґрунтованим на підставі ч. 2 ст. 656 ЦК.

Утім, справді, варто зазначити, що більшість сервісів у розділі «Правила користування», який є невід'ємним елементом договору із користувачем, прямо забороняють повідомляти свій логін та пароль третім особам. Якщо у випадку спадкування припустити, що особа могла б розпорядитися долею даних в обліковому записі, залишивши у заповіті свій логін та пароль, то, вочевидь, це можна було б розглядати як порушення правил користування. І навіть у випадку секретного заповіту розголошення даних для доступу в акаунт все ж відбулося б, хоча й після смерті заповідача. Більше того – очевидно, що з часу складення заповіту

до відкриття спадщини логін та пароль можуть змінитися необмежену кількість разів.

Якщо таких обмежень у правилах користування немає, то все ж лишається відкритим питання можливості передання акаунту іншим особам шляхом повідомлення їм логіну і паролю. Якщо погодитися з тим, що це право пов'язане із особою спадкодавця, то відповідь на це питання ствердною не буде. За такою логікою і «комерційний» акаунт, тобто акаунт, створений для ведення підприємницької діяльності, буде «прив'язаний» до відповідного суб'єкта підприємницької діяльності, а також засобів індивідуалізації та суб'єктів прав на них.

Утім, суть права, а надто цивільного, полягає у тому, аби «встигати» за плином відносин та якнайкраще врегулювати те, що вже склалося. Не можна заперечувати процеси, які об'єктивно склалися, лишаючи їх без врегулювання, а законодавство – на рівні ХХ століття. Процеси обороту права доступу до акаунтів уже запущені і активно рухаються уперед. Тому, на наш погляд, визнати акаунти такими, що не можуть відчужуватися, означає формально виправдати відсутність правового врегулювання даного питання та лишити актуальну сферу обороту «в тіні». Вважаємо, що допустити перехід права користування акаунтом на законодавчому рівні потрібно, але з тією умовністю, що дане питання має остаточно вирішуватися надавачем послуг та (або) самим користувачем в межах договору про надання послуг. Що стосується посмертного переходу права користування акаунтом, то певні напрацювання у даній сфері вже є.

Так, корпорація «Мета» в межах свого продукту Facebook надає можливість вказати особу, яка отримає досить обмежений спектр дій з даними на акаунті у разі смерті користувача останнього. Такий акаунт отримує статус «пам'ятний акаунт», і особа, що отримала за прижиттєвим розпорядженням померлого доступ до цього акаунта, не може змінювати ані ім'я, ані прізвище в акаунті померлого, ніхто не зможе писати від імені померлого дописи. Facebook більше не рекомендуватиме додати особу у друзі або привітати з днем народження. Однак близькі, як і раніше, зможуть бачити старі дописи та фотографії. Таким чином,

акаунт (а точніше дані) у даному разі позиціонується як **благо, що пов'язане з особистістю**. Зрештою, нині ніхто не перешкоджає зареєструвати свій власний акаунт і вести його самостійно. Змінювати чужий акаунт вигідно, якщо там, наприклад, досить багато підписників, що є мірилом цінності облікового запису, однак у більшості випадків маса підписників (друзів) прив'язана до особи померлого.

У Google є можливість «Про всяк випадок», яка дозволяє відкрити доступ до свого акаунту до 10 людям у випадку його неактивності. Тобто йдеться не тільки про смерть, а і про інші випадки «простою». Google надає можливість такій людині отримати доступ до диску, пошти та інших сервісів. У даному випадку також не йдеться про повну зміну даних особи, на яку зареєстровано цей акаунт, та перехід останнього у повне користування « правонаступника », як своїм. Apple дає можливість близьким людям покійного подати запит на отримання доступу до його ідентифікатора Apple ID та збережених у ньому даних або на їх видалення.

Зрештою, у всіх перелічених випадках **не може йтися про спадкування** (незважаючи на те, що це нерідко так називають на самих сервісах). Так, для підтвердження смерті у більшості цих сервісів достатньо свідоцтва та (або) некрологу, а для підтвердження відповідних прав на дані, що містяться в акаунті, достатньо документа, що підтверджує спорідненість або право розпоряджатися майном. Ніде, наприклад, не йдеться про наявність/відсутність заповіту, період, необхідний для прийняття спадщини тощо. Тому очевидно, що передбачений процес отримання доступу до даних, що містяться в обліковому записі, апріорі не пов'язаний (і, схоже, не мав бути пов'язаний) із спадкуванням як таким.

За відсутності у тому чи іншому сервісі можливості такого обмеженого доступу користування можна допустити можливість укласти договір (**блокчейн-контракт**), умовою якого буде надання доступу (адміністрування) акаунту спадкоємцям на підставі, наприклад, свідоцтва про право на спадщину.

До речі, у Німеччині розглядалась судова справа стосовно спадкування акаунту в інтернеті. Судом було встановлено обов'язкові стандарти використання акаунтів померлих –

користувачів і надання доступу до цифрового вмісту. Що стосується безпосередньо об'єкту спадкування, то ним були визнані усі дані акаунтів в соціальних мережах, у тому числі медіафайли та особисте листування [8].

Акаунт може бути цінний не сам по собі, а за рахунок його вмісту – даних та інформації, які цілком є оборотоздатними. Створений та поширений контент охороняється правом інтелектуальної власності та регулюється за відповідним законодавством України. Відповідно до статті 418 Цивільного кодексу України, право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншим законом. Відповідно до частини 1 статті 420 Цивільного кодексу України, до об'єктів права інтелектуальної власності, серед іншого, належать **компіляції даних (бази даних)**. Відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», база даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі – електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів.

Таким чином, сукупність цифрових даних, що є результатом творчої праці належать до об'єктів права інтелектуальної власності, а отже можуть бути об'єктом спадкування (з огляду на положення статті 1218 Цивільного кодексу України, відповідно до якої до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті).

До усіх проблемних аспектів, зазначених вище, варто додати також те, що через специфіку цифрових даних, як і будь-яких інших «безтілесних» об'єктів прав, досить складно

застосовувати заходи пошуку спадкового майна, його ідентифікацію, охорону тощо. Інститут секретного заповіту поки що також не підходить для розпорядження ІТ-об'єктом.

Можна погодитися із С. Аліною, яка вказала, що спадкування будь-яких об'єктів, які не мають вираження в реальному світі, є практично неможливим в реалізації згідно з чинним законодавством [1, с. 8]. Вкласти цифрові активи в межі існуючих правових конструкцій не видається доцільним, тож в рамках оновлення цивільного законодавства обов'язково варто розглянути питання перегляду переліку об'єктів цивільних прав, а також прописати конкретні механізми їх обороту.

Висновки. Цифровий контент є комплексним об'єктом і охоплює чимало прав, а іноді і обов'язків як майнового, так і немайнового характеру. В основі цифрового контенту лежать права інтелектуальної власності. Як комплексний об'єкт, цифровий контент чітко не вписується в жоден інститут цивільного права, а відтак вимагає спеціального законодавчого регулювання, в тому числі це стосується і питань спадкування, або врахування його специфіки в межах окремих статей у главі 84 ЦК «Загальні положення».

Кожен месенджер встановлює свої правила на випадок смерті власника цифрового контенту. Однак не всі ці норми передбачають безпосередньо спадкування; багато з них визначають засади доступу до контенту не спадкоємців, а родичів чи третіх осіб померлої особи. Це – додатковий аргумент на користь правого регулювання саме питань спадкування цифрового контенту.

Розпорядження власника цифрового контенту на випадок своєї смерті, які були зроблені на підставі можливостей і правил певного месенджера, з точки зору вимог законодавства не може визнаватися заповітом. Відтак наразі є неможливим спадкування прав на цифровий контент саме як комплексного об'єкту, а не, наприклад, окремих прав інтелектуальної власності в межах загального цифрового контенту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аліна С.С. Спадкування IT-об'єктів за сучасним цивільним законодавством. дис. ... доктора філософії за спец. 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 185 с. Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12560/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%90%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=7&isAllowed=y>
2. Ліцкевич О. Що відбувається з акаунтами в інтернеті після смерті користувача. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://tech.liga.net/ua/technology/article/chto-proizoydet-s-vashimi-akkauntami-v-sotssetyah-posle-vashey-smerti>
3. Максимович Т.М. Щодо питання правового регулювання акаунтів в мережі Інтернет. Юридичний науковий електронний журнал. №3, 2018. Режим доступу: http://lsej.org.ua/3_2018/18.pdf
4. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунта в соціальній мережі. Часопис цивілістики. С. 60–65. <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/30/14.pdf>
5. Прокопенко В. Правова природа сторінок у соціальних мережах. Юридична газета. Юридична газета, №12 (742). Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/pravova-priroda-storinok-u-socialnih-merezhah.html>
6. Томаров І. «Продам акаунт в соцмережі». В чому привабливість української юрисдикції для торгівлі акаунтами і до чого тут круасани. Режим доступу: <https://vkr.ua/publication/laquoprodam-akaunt-v-sotsmerezhiraquo-v-chomu-privablivist-ukrayinskoji-yurisdiktsiyi-dlya-torgivli-akauntami-i-do-chogo-tut-kruasani>
7. Фесенко Є.В. Особливості спадкування авторських прав. дис. ... к.ю.н. за спец. 12.00.03. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Fesenko/d_Fesenko.pdf
8. The Decision of the German Federal Court of Justice against Facebook: Opportunity to Define Digital Heritage? Режим доступу до ресурсу: [https://www.ejournals.eu/SAACLR/2020/2-2020/art/18624/#::~:~:text=The%20German%20Federal%20Court%20of%20Justice%20recently%20ruled%20\(27.08.,from%20actively%20using%20the%20account](https://www.ejournals.eu/SAACLR/2020/2-2020/art/18624/#::~:~:text=The%20German%20Federal%20Court%20of%20Justice%20recently%20ruled%20(27.08.,from%20actively%20using%20the%20account)

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/39221431>

Поляков Р. Б.,
PhD in law, докторант
Запорізького національного університету

ІСТОРІЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОПЕРЕДНЬОГО ЗАСІДАННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО (НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ)

THE HISTORY OF REGULATION OF THE PRELIMINARY HEARINGS IN THE BANKRUPTCY (INSOLVENCY) PROCEEDINGS

Від результатів попереднього засідання багато в чому залежить подальший рух справи про банкрутство. Тут відбувається перевірка вимог кредиторів, що заявили у справу, а також відповідність їх вимог даним бухгалтерського обліку та балансу боржника. За обсягом роботи, яку належить виконати суду, ця частина етапу процедури банкрутства є найбільш трудомісткою.

Стаття присвячена дослідженню історії становлення та розвитку регламентації інституту попереднього засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). Метою статті є розкриття історії регламентації попереднього засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність) та виявлення тенденцій розвитку даного інституту.

Історія попереднього засідання у незалежній Україні бере свій початок із Закону України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 року. Протягом свого історичного розвитку в незалежній Україні завдання попереднього засідання у процедурі банкрутства дещо змінювалось. Спочатку у ньому вирішувалася питання щодо обґрунтованості вимог ініціюючого кредитора та подальшого руху справи (Закон про банкрутство у редакції 1992 року), а потім у ньому став формуватися пасив боржника (Закон про банкрутство у редакції 1999 року). Наступні зміни у законодавстві про банкрутство стосувалися правового статусу кредиторів та порядку заявлення та розгляду їх грошових вимог у попередньому засіданні. Норми, які регулюють діючий на сьогоднішній день порядок проведення попереднього судового засідання, зосереджені у Кодексі України з процедур банкрутства. Вони застосовуються з урахуванням особливостей, закріплених у загальних нормах Господарського процесуального кодексу України. Це стосується питань: відводу судді, процесуальних прав сторін, складу учасників, процесу, процедури розгляду вимог, змісту підсумкового судового рішення тощо. Така процедура все ще несе на собі відбиток колишнього порядку розгляду вимог кредиторів, який використовувався у своєму історичному розвитку конкурсним процесом.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, попереднє засідання, господарський суд, розпорядник майна, арбітражний керуючий, вимоги кредиторів.

The further progress of the bankruptcy case largely depends on the results of the preliminary hearings. Here, the claims of the creditors that have been entered the case are verified, as well as the compliance of their claims with the data of the debtor's accounting and balance sheet. In terms of the amount of work to be performed by the court, this part of the stage of the bankruptcy procedure is the most time-consuming.

The article is devoted to the study of the history of the formation and development of the regulation of the institute of the preliminary hearings in the case of bankruptcy (insolvency). The purpose of the article is to reveal the history of the regulation of the preliminary hearings in the bankruptcy (insolvency) proceedings and to identify trends in the development of this institute.

The history of the preliminary hearings in independent Ukraine begins with the Law of Ukraine "On Bankruptcy" of May 14, 1992. During its historical development in independent Ukraine, the task of the preliminary meeting in the bankruptcy procedure has changed somewhat. At first, it resolved the issue of the validity of the initiating creditor's claims and the further development of the case (Bankruptcy Law as amended in 1992), and then the liability of the debtor began to be formed in it (Bankruptcy Law as amended in 1999). The following changes in bankruptcy legislation related to the legal status of creditors and the procedure for filing and considering their monetary claims in a preliminary hearings. The norms that regulate the current procedure for holding a preliminary hearings are enshrined in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. They are applied in due regard to the specifics laid down in the general norms of

the Commercial Procedural Code of Ukraine. This concerns issues such as: recusal of the judge, procedural rights of the parties, composition of the participants, the process, the procedure for consideration of claims, the content of the final court decision, etc. Such a procedure still bears the imprint of the former procedure for consideration of creditors' claims, which was used in its historical development by the competitive process.

Key words: *bankruptcy, insolvency, preliminary hearings, commercial court, manager of the property, insolvency practitioner, creditors' claims.*

Постановка проблеми. Для об'єктивного формування пасиву у справі про банкрутство необхідно розуміти реальну кількість кредиторів боржника. Для зручності розшуку кредиторів (а їх може бути чимало) законодавець застосовує інститут, який зародився ще за часів Стародавнього Риму та еволюціонував у середньовічній Італії. Мова йде про виклик кредиторів та строк для висунення кредиторами власних вимог [1, с. 16]. За часи незалежної України інститут попереднього засідання у справі про банкрутство пройшов досить цікавий шлях становлення, дослідження якого може бути корисним для виявлення тенденцій розвитку даного інституту та перспектив його удосконалення у майбутньому.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що проблематика неплатоспроможності та банкрутства загалом досить популярна серед науковців. Окремі аспекти теорії та практики права неспроможності (банкрутства), у тому числі і питання історії розвитку застосування процедур банкрутства до неплатоспроможних боржників знайшли своє відображення у працях таких вчених, як О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирської, І. Вечірка, Ю. Кабенюк, С. Мінковського, Б. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк, та інших. Поряд із цим питання історії попереднього засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність) залишається практично недослідженим у науковій літературі, що зумовлює необхідність здійснення його аналізу.

Метою статті є розкриття історії регламентації попереднього засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність) та виявлення тенденцій розвитку даного інституту.

Виклад основного матеріалу. Історія попереднього засідання у незалежній Україні бере свій початок із Закону України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 року (далі – Закон про банкрутство 1992 року). Тоді у такому засіданні вирішувалися питання публікації оголошення про порушення справи про бан-

крутство та призначення розпорядника майна боржника (ст. 8 Закону про банкрутство 1992 року). Питання розгляду вимог кредиторів, що заявили до суду, вирішувалися судом в окремих засіданнях по кожній конкретній заяві. За результатами розгляду заяв суд виносив не рішення, а ухвалу, в якій суд визнавав або відхиляв вимоги кредиторів (стаття 10 Закону про банкрутство 1992 року). Таким чином, законодавець здійснив диференціацію між підсумками розгляду заяв кредиторів у процедурі банкрутства та відповідно позовів у позовному провадженні. Водночас процедура розгляду таких заяв законом не регламентувалася та вироблялася практикою.

При цьому тоді арбітражний суд розглядав у межах справи про банкрутство всі майнові вимоги кредиторів (пункт 22 Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18 листопада 1997 року № 02-5/444 «Про деякі питання практики застосування Закону України «Про банкрутство»») [2].

Оскільки строк звернення кредиторів до суду міг поновлюватися, то формування пасиву відповідно не припинялося ледь не до затвердження судом звіту ліквідатора та припинення провадження у справі.

Як вказує І. Вечірко, процесуальні норми вказаного закону не забезпечували нормативну основу для належного розгляду справ про банкрутство [3]. В. Радзивілюк з приводу даного закону наголошує, що з набранням Законом України «Про банкрутство» чинності та його застосуванням на практиці стали очевидними недостатність та недосконалість його приписів. Таке становище можна було пояснити тим, що Закон України «Про банкрутство» створювався за відсутності реальної практики, у ньому не знайшли відображення усталені правові традиції, притаманні правовому регулюванню даного виду відносин. Законодавець, продовжує вчена, не лише не врахував зарубіжний досвід, але і залишив поза межами своєї уваги найбагатший історичний досвід правового

регулювання відносин банкрутства, неспроможності [4, с. 167–168]. Все це обумовило необхідність реформування законодавства про банкрутство.

Закон про банкрутство 1999 року змінив сутність попереднього засідання, поклавши вже на нього функції з перевірки вимог кредиторів.

У законі мала місце невелика регламентація процесу попереднього засідання. Також Законом про банкрутство в редакції 1999 року було введено інститут арбітражного керуючого, який може виступати у справі в якості розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора [5, с. 132–133]. З часом правовий статус арбітражного керуючого зазнавав удосконалення шляхом доповнення його повноважень у судових процедурах та обов'язковою наявністю статусу суб'єкта підприємницької діяльності (редакція Закону від 2002 року) [6, с. 43].

Саме на розпорядника майна та відповідно на боржника було покладено попередню перевірку заявлених вимог кредиторів. Якщо грошові вимоги кредиторів визнавалися зазначеними суб'єктами, тоді такі борги включалися розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів. Якщо ж за вимогами були заперечення боржника, то за ними проходила перевірка судом якраз у попередньому засіданні. Підсумком такого засідання було або визнання та включення спірних вимог до реєстру, або їх відхилення. Ну а сам реєстр вимог кредиторів підлягав затвердженню у тому ж засіданні (статті 14, 15 Закону про банкрутство в редакції від 30 червня 1999 року).

Остаточно правовий статус попереднього засідання, де формується пасив боржника у процедурі розпорядження майном, закріпився у Законі про банкрутство в редакції від 07 березня 2002 року. Так, розпорядник майна включав до складу реєстру вимоги привілейованих кредиторів незалежно від подання ними заяв до суду. Це правило стосувалося також заставних кредиторів.

Введення граничного терміну для подання заяв кредиторами у справу про банкрутство мало тоді революційне значення і значно підвищувало статус попереднього засідання. Завдяки чому у процедурі розпорядження майном

чітко формувався пасив боржника, що було дуже зручно для інвесторів. І тому в цей період у справах про банкрутство суттєво зросла кількість процедур санацій та мирових угод. Що ж до долі кредиторів, які не подали у встановлений строк своїх заяв, то їх вимоги вважалися погашеними, про що вказувалося в судовому рішенні, прийнятому за результатами попереднього засідання (частина 2 статті 14 Закону про банкрутство від 07 березня 2002 року).

В той час Б. Поляков, даючи оцінку зазначеному граничному строку, слушно писав, що якби законодавець залишився на позиції процесуального характеру вказаного строку, то це також не розв'язувало би проблеми. На практиці зустрічалися випадки відновлення строку кредиторам, що спізнились, «у розрізі декількох років». Обраний законодавцем засіб «відсіву» кредиторів – це революційний захід на розвиток відносин неспроможності і він сприяє реальному відновленню платоспроможності господарюючих суб'єктів [7, с. 106].

Слід зазначити, що незважаючи на численну критику вчених, такий порядок формування пасиву в попередньому засіданні проіснував майже 10 років, що є свого роду великим терміном для такого динамічного законодавства, як банкрутство.

У цей період вийшли Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 04 червня 2004 року № 04-5/1193 «Про деякі питання практики застосування Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». У них уже більш детально було регламентовано процедуру попереднього засідання. Так, кредитори, що подавали до господарського суду заяви з вимогами до боржника, набували процесуальних прав учасників провадження у справі про банкрутство. Вони могли знайомитися з матеріалами справи та заявляти свої заперечення проти визнання вимог інших кредиторів (п. 8.8. Рекомендацій) [8].

Це право у Рекомендаціях пояснювалося співвідношенням вимог кредиторів з майновою масою боржника, яка впливає на обсяг задоволення цих вимог. При цьому розгляду у суді підлягали виключно вимоги тих кредиторів, щодо яких мали заперечення розпорядник майна та інші кредитори.

У попередньому засіданні суд визнавав лише ті спірні вимоги кредитора, які були обґрунтовані та підтвержені відповідними документами (п. 8.10 Рекомендацій).

Таким чином, ми бачимо, що суд у попередньому засіданні не вирішував спір по суті за спірними вимогами кредиторів, а перевіряв їх обґрунтованість та підтверженість письмовими доказами.

З приводу спору про право у справі про банкрутство А. Бутирський за часів дії Закону про банкрутство вказував, що хоча така справа і порушується за безспірними вимогами кредитора (за наявності рішення суду), але це є лише необхідна процесуальна умова порушення провадження у справі. Насправді між сторонами існує спір, і цей спір є господарським (наприклад, невиконання боржником зобов'язання щодо оплати отриманого товару) [9, с. 25].

Закон про банкрутство у редакції від 22 грудня 2011 року, який набув чинності 18 січня 2013 року, підтримав зазначені положення Рекомендацій та наділив кредиторів, вимоги яких були визнані боржником або судом, правом оскаржувати визнані боржником та розпорядником майна вимоги інших кредиторів (частина 6 статті 2 Закону про банкрутство у редакції станом на 18 січня 2013 року).

Водночас у попередньому засіданні суд став розглядати всі вимоги кредиторів незалежно від їхнього визнання чи оскарження боржником, розпорядником майна чи кредитором.

Слід зазначити, що Закон знову став передбачати триваючий або перманентний характер формування пасиву. Внаслідок чого у попередньому засіданні став формувався лише пасив, на підставі якого лише обчислюються голоси кредиторів у їх представницьких органах. Запізнілі кредитори, на відміну від своїх голосів у зазначених органах, не втрачали права своїх вимог і могли їх заявляти протягом всієї процедури банкрутства.

Такий порядок в принципі зберігся у Кодексі України з процедур банкрутства (далі – КзПБ), який 21 жовтня 2019 року прийшов на зміну Закону про банкрутство.

Відмінності полягають у тому, що тепер будь-який кредитор, незалежно від визнання його вимог, може отримувати інформацію від розпорядника майна щодо інших кредиторів

і навіть висувати за їхніми вимогами свої заперечення (частина 6 статті 45 КзПБ).

Та й вимоги кредиторів, що спізнилися, підлягають розгляду в порядку черговості, але вже після попереднього засідання, що природно не сприяє оперативному руху справи про банкрутство.

Слід погодитись з Л. Грабован, що, «за загальними положеннями, недотримання правила, визначеного процесуальними нормами, має наслідки у вигляді обмежень для особи, яка пропустила відповідний строк. У цьому випадку такі наслідки фактично відсутні, що нівелює мету встановлення строку. Крім того, з практичного погляду необхідність внесення змін до реєстру вимог кредиторів на підставі цих заяв може викликати нестабільність такого реєстру та неможливість проведення судових процедур у визначені строки» [10, с. 37].

Норми, які регулюють діючий на сьогоднішній день порядок проведення попереднього судового засідання, зосереджені у статтях 45, 47 КзПБ. Вони встановлюють особливості розгляду судом вимог кредиторів, яку слід враховувати під час використання загальних норм Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України). Це стосується питань: відводу судді, процесуальних прав сторін, складу учасників процесу, процедури розгляду вимог, змісту підсумкового судового рішення тощо.

Така процедура все ще несе на собі відбиток колишнього порядку розгляду вимог кредиторів, який використовувався у своєму історичному розвитку конкурсним процесом, який дістався нам у спадок, зокрема від колишньої Російської Імперії.

Це стосується Статуту про торговельну неспроможність 1832 року, який, до речі, був розроблений українцями – одеськими юристами на основі практичної діяльності Одеського комерційного суду. Тоді кредитори самі розглядали вимоги кредиторів. Їх завдання полягало у перевірці відповідності вимог кредиторів фактичному стану справ у боржника, а при торговельній неспроможності – даним його бухгалтерських книг та балансу.

Якщо вимоги кредитора, засновані, скажімо на векселі чи договорі, підтверджувалися книгами бухгалтерського обліку боржника, всі

вони визнавалися конкурсним управлінням. В іншому випадку вимоги кредитора підлягали детальному судовому розгляду. Ну а якщо за вимогами минув термін давності, то вони визнавалися нікчемними. Будь-якими підробленими борговими документами займався вже не комерційний, а кримінальний суд [11, с. 49–50].

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження бачимо, що протягом свого історичного розвитку в незалежній Україні завдання попереднього засідання

у процедурі банкрутства дещо змінювалось. Спочатку у ньому вирішувалося питання щодо обґрунтованості вимог ініціюючого кредитора та подальшого руху справи (Закон про банкрутство у редакції 1992 року), а потім у ньому став формуватися пасив боржника (Закон про банкрутство у редакції 1999 року). Наступні зміни у законодавстві про банкрутство стосувалися правового статусу кредиторів та порядку заявлення і розгляду їх грошових вимог у попередньому засіданні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поляков Р. Формування активу та пасиву юридичної особи боржника у процедурі банкрутства (неспроможності) за законодавством України і Німеччини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Том 33 (72). № 3. С. 14–22.
2. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про банкрутство» : Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18 листопада 1997 року № 02-5/444. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_444800-97#Text (дата звернення: 12.02.2023).
3. Вечірко І.О. Правове регулювання процесуальних відносин у справах про банкрутство в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». К., 2011. 20 с.
4. Радзивиллок В. Генезис национального законодательства Украины о банкротстве и проблемы, с ним связанные. *Legea si viata*. 2013. № 12/2. С. 167–170.
5. Бутирська І. А. Історія становлення регламентації правового становища учасників справи про банкрутство. *Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 65. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 127–133.
6. Кабенюк Ю. В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. 242 с.
7. Поляков Б. М. Законодавство України про банкрутство : теорія та практика його застосування. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 240 с.
8. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 04 червня 2004 року № 04-5/1193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1193600-04#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
9. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова» (8 лютого 2019 р., м. Київ)*. 2019. С. 23–27.
10. Грабован Л. Правовий статус кредиторів у Кодексі України з процедур банкрутства. *Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова*. К. : Алерта, 2019. С. 34–45.
11. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ: Право України, 2023. 472 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/39221432>

Колеснік Т. В.,
*<https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного, трудового права
та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ПРОТИДІЯ МОБІНГУ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ НОРМ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

COUNTERING MOBBING: ANALYSIS OF INTERNATIONAL NORMS AND JUDICIAL PRACTICE

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів мобінгу та дискримінації, і їх проявів у трудових відносинах на основі чинного законодавства України, наукових праць, судової практики та аналізу теоретичних і практичних проблем в умовах сьогодення. Наразі у контексті створення безпечних та здорових психологічних умов праці важливе значення має протидія моральним переслідуванням на робочому місці, та дискримінаційним утискам з боку роботодавця та трудового колективу.

У статті виокремлено суттєві відмінності щодо визначення мобінгу від іншої негативної поведінки чи певного діяння працівника, колективу чи безпосередньо керівника. Зазначено найтипівіші приклади прояву мобінгу на робочому місці: примушування до звільнення; необґрунтоване зменшення розміру премії чи її позбавлення; створення незручного графіка роботи; колективне приниження людської гідності шляхом створення максимально ворожої атмосфери; здійснення грубого, несправедливого та безпідставного відношення з боку керівництва підприємства або безпосереднього керівника, яке може проявлятися у словесних образах, моральному тиску, маніпуляціях, направлених на викликання відчуття приниження, образи або іншої негативної емоції, тощо. Досліджено, що пріоритетний принципу рівного, неупередженого ставлення в сфері праці на міжнародному рівні сьогодні знайшов повноцінне відображення і на національному рівні в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню).

Проаналізовано практику ЄСПЛ та національну судову практику у справ про мобінг. Окреслено проблемні аспекти тенденції розвитку судової практики, що базується на підготовці доказової бази у справах про мобінг: фіксація звернення до правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, правозахисних організацій, профспілок, використання електронних доказів: переписок в месенджерах та електронною поштою. Оскільки прийняті зміни до законодавства дають надію на поліпшення ситуації, тому що мобінг, порівняно із дискримінаційними проявами, передбачає дещо інші ознаки, які можуть бути як пов'язані з дискримінацією, так і відбуватися на абсолютно іншому підґрунті.

Зроблені загальні висновки та надані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання в окресленій царині.

Ключові слова: дискримінація, мобінг, психологічне насильство на робочому місці, моральне переслідування, Європейський суд з прав людини, судовий захист.

The article is devoted research of problem aspects of mobbing and discrimination, and their displays in labour relations on the basis of current legislation of Ukraine, scientific labours, judicial practice and analysis of theoretical and practical problems, in the conditions of segodennya. Now in the context of creation of safe and healthy psychological terms of labour counteraction has an important value moral pursuit in the workplace, and to discriminatory oppressions from the side of employer and labour collective.

In the article substantial differences are selected in relation to determination of mobbing from other negative conduct or certain act of worker, collective or directly leader. The most typical examples of display of mobbing are marked in the workplace: forcing is to liberation; groundless diminishing of size of bonus or its privation; creation of uncomfortable chart of work; collective humiliation of human dignity is by creation of maximally hostile atmosphere; realization of rough, unfair and groundless relation from the side of guidance of enterprise or direct leader, which can show up in

verbal offenses, moral pressure, manipulations, directed on evocation of feeling of humiliation, offense or other negative emotion, and others like that. Investigational, that priority principle of even, impartial relation in the sphere of labour at an international level today found a valuable reflection and at national level in Law of Ukraine «On making alteration in some legislative acts of Ukraine in relation to prevention and counteraction of mobingu (to persecution).

It is analysed a practical worker ESPL and national judicial practice at businesses about mobing. Outlined problem aspects of progress of judicial practice which is based on preparation of evidential base in matters about mobing trend: fixing of address is to law enforcement authorities, organs of local self-government, pravozakhisnikh organizations, trade unions, use of electronic proofs: correspondences in mesendzherakh and by an e-mail. As the accepted changes to the legislation give a hope on the improvement of situation, because mobing, by comparison to discriminatory displays, foresees some other signs, which can be both related to discrimination and to take place on absolutely other subsoil.

General conclusions and given suggestions are done in relation to perfection of the legal adjusting in the outlined area.

Key words: *discrimination, mobing, psychological violence in the workplace, moral pursuit, European court is on human rights, judicial defence.*

Постановка проблеми. Право захисту від дискримінації та мобінгу покликане забезпечити кожному рівні та чесні умови доступу до можливостей, які пропонує суспільство. Європейське антидискримінаційне право забороняє пряму і непряму дискримінацію, але лише за певних обставин. Антидискримінаційні норми права ЄС були запроваджені з метою полегшення функціонування внутрішнього ринку, а тому традиційно обмежувалися сферою зайнятості. Сьогодні головною проблемою дискримінації в Україні є її поширена форма прояву, яка полягає в гендерній нерівності у сфері зайнятості та пошуку роботи [1, с. 151], що підсилюється певними утисками при реалізації права на працю. На сучасному етапі розвитку та становлення України проблеми дискримінації набувають великого значення та потребують додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що зазначена проблема активно досліджується й обговорюється зарубіжними і вітчизняними науковцями. Серед перших можна зазначити праці Г. Леймана, П. Фишингера, К. Вагнера. В Україні вивченням означеного питання займаються Н.М. Вапнарчук, О.Є. Костюченко, К.Б. Мирасюк, Л.Ю. Тимофеева, І.І. Сахарук, С.М. Черноус, О.М. Ярошенко та ін.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів мобінгу та дискримінації, їх проявів у трудових відносинах на основі чинного законодавства України, наукових праць, судової практики та аналізу теоретичних і практичних проблем в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Вперше явище мобінгу в трудових відносинах було

докладно описане Г. Леманном і А. Густафссоном в опублікованому в 1984 р. у The National of Occupational Safety and Health звіті щодо результатів дослідження, проведеного впродовж 1982–1983 р.р. у Швеції. Г.Леманн наголошував, що застосовує поняття «мобінг» для визначення різновиду психологічних міжособистісних відносин, що складаються на робочому місці між працівником і роботодавцем щодо реалізації завдань (службових обов'язків) та проявляються в недобррозичливому (ворожому) ставленні до працівника його колег або керівників [2]. Саме Швеція була першою країною, яка у 1993 році запровадила законодавство, що спеціально забороняє знущання на роботі. Це новаторське законодавство, з-поміж іншого, забороняло засудливі або виразно негативні дії, спрямовані проти особистості, образливе ставлення до працівників, яке може призвести до того, що ці працівники будуть ізольовані від колективу на робочому місці. Також воно вводило обов'язок роботодавців оперативно розслідувати, врегульовувати та протидіяти будь-яким випадкам знущань, а також запровадити превентивні організаційні заходи проти залякування на робочому місці. Принагідно зазначити, що новаторське законодавство Швеції отримало значну підтримку серед інших європейських країн у протидії мобінгу. Спираючись на позитивний досвід, щодо заборони дискримінаційних утисків найманих працівників сьогодні ми спостерігаємо за формуванням національного законодавства в цій царині, що ґрунтується на засадах міжнародних стандартів.

Важливим кроком у сфері захисту трудових прав працівників було прийняття Міжнарод-

ного пакту про громадянські і політичні права (далі – Міжнародний пакт), відповідно до ч. 2 ст. 26 «...всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини» [3]. Міжнародний пакт закріплює основний (не виключний) перелік ознак, за якими може відбуватися дискримінація особи.

Загальна декларація прав людини у ст. 5 проголошує, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» [4]. Така позиція закріплена і в положеннях Хартії Європейського Союзу про основоположні права: «...кожен робітник має право на умови праці, які поважають його здоров'я, безпеку та гідність» [5]. Принагідно виокремити і низку Директив, в яких наголошено на недопущенні дискримінації за ознаками, зазначеними у Міжнародному пакті. Так, зокрема, у Директиві Ради № 89/391/ЄЕС про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі, проголошено, що: «Працедавець зобов'язаний забезпечувати безпеку та охорону здоров'я працівників у кожному пов'язаному з роботою аспекті» [6]. Директива Європейського Союзу № 2000/78/ЄС встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, образливої обстановки, яка принижує гідність людини, або як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав. Крім того, відповідно до статті 26 Європейської соціальної хартії держави взяли на себе зобов'язання сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців [7]. Слід констатувати, що міжнародна спільнота активно підтримує антидискримінаційну правову позицію, що спрямована на всебічний захист інтер-

есів працівників від психологічного цькування, насильства, як з боку роботодавця так і трудового колективу.

Наразі у контексті створення безпечних та здорових психологічних умов праці важливе значення має протидія моральним переслідуванням на робочому місці: мобінгу/ булінгу, домаганням тощо. МОП протягом тривалого часу вказувала на необхідність протидії будь-яким моральним переслідуванням на робочому місці, зокрема, у доповідях «Stress Prevention at Work Checkpoints. Practical improvements for stress prevention in the workplace» (2012 р.), «Code of conduct and guidelines to prevent and address sexual harassment in workplace» (2016 р.), «The Threat of Physical and Psychosocial Violence and Harassment in Digitalized Work» (2018 р.) тощо [8, с. 190–191].

Утім принагідно розмежувати суттєві відмінності щодо визначення мобінгу від іншої негативної поведінки чи певного діяння працівника, колективу чи безпосередньо керівника. Сьогодні до визначення найбільш наближених понять «мобінг» і «булінг» підійшли фахівці з юриспруденції та соціальної психології. У міжнародній судовій практиці під поняттям «мобінг» розуміють несправедливе ставлення та знущання, дискримінація залежних осіб від тих, хто виконує функцію, наприклад, роботодавця чи колега або більш авторитетного члена групи, лідера (формального чи неформального). У психології його пов'язують насамперед із психологічним насиллям. Виокремлюють два види мобінгу: вертикальний (від лідера – авторитетної особи, керівництва – його ще називають терміном «босинг») і горизонтальний – на рівні членів групи.

Пріоритетність принципу рівного, неупередженого ставлення в сфері праці на міжнародному рівні сьогодні знайшов повноцінне відображення і на національному рівні в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (далі – Закон № 2759) [9]. Закон № 2759, що доповнює Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [10] новою статтею 2² – про заборону мобінгу (цькування). Мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи

працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність.

За оцінками різних фахівців, найбільш суттєвою характеристикою названих явищ є те, що їх визначають тільки тоді, коли мають не одноразові, а систематичні, регулярно повторювальні прояви в поведінці та ставленнях, які виходять за межі доброзичливих чи соціально-схвалювальних норм. Утім науковці виділяють найтипівші приклади прояву мобінгу на робочому місці: примушування до звільнення; необгрунтоване зменшення розміру премії чи її позбавлення; створення незручного графіка роботи; колективне приниження людської гідності шляхом створення максимально ворожої атмосфери; здійснення грубого, несправедливого та безпідставного відношення з боку керівництва підприємства або безпосереднього керівника, яке може проявлятися у словесних образах, моральному тиску, маніпуляціях, направлених на викликання відчуття приниження, образи або іншої негативної емоції, тощо. В яких би формах не проявлялись наслідки мобінгу, вони є негативними як для самого працівника, так і для колективу і підприємства.

Принагідно зазначити, що Європейський суд з прав людини, даючи тлумачення ст. 10 Європейської конвенції з прав людини та основних свобод, яка гарантує кожному «... право на свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади», спирається на особливу цінність цього права для розвитку демократії, підкреслюючи, що воно становить одну з основних підвалин демократичного суспільства, а також є важливою умовою реалізації здібностей і можливостей кожної людини. Слід констатувати, що практика ЄСПЛ, щодо захисту від дискримінаційних утисків є усталеною і сформованою. Яскравим

прикладом є Рішення Трибуналу з питань рівності (Велика Британія) у справі «A Complainant v. A Company» від 14.12.2002 щодо утиску за ознаками віку та статі, який заборонений Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» як одна з основних форм дискримінації. Дискримінація означає поведінку з особами у різний спосіб без об'єктивного та розумного обґрунтування у відносно схожих ситуаціях (пункт 48 рішення ЄСПЛ від 07.11.2013 у справі «Пічкур проти України») [11]. В даному аспекті слід звернути увагу і на рішення ЄСПЛ у справі «Вілліс проти Сполученого Королівства» (Willis v. the United Kingdom), заява № 36042/97, п. 48, ECHR 2002-IV), де визначено, що дискримінація означає поведінку з особами у різний спосіб, без об'єктивного та розумного обґрунтування у відносно схожих ситуаціях [12].

На законодавчому рівні найближчим до поняття мобінгу як психологічного знуцання є поняття утисків, наведене у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 утиск – це небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери [13]. Утім міжнародне та європейське право використовують для подібних дій поняття переслідування (домагання) (harassment), особливо в контексті переслідуванням жінок з боку роботодавців або інших осіб, найчастіше тих, кому вони підпорядковані, через те, що вони належать до певної статі. Відповідно до дефініції зазначеної у Директиві ЄС про рівне ставлення, переслідування домагання – це «небажана поведінка, яка стосується статі особи і виникає з ціллю чи має наслідком зачепити або принизити гідність особи, або створити загрозове, вороже, принизливе, образливе середовище». Така поведінка набуває характеру дискримінації у тому випадку, якщо в особи є розумні підстави вважати, що заперечення з її боку поставлять її в несприятливе становище щодо її роботи, зокрема в ситуації, коли мова йде про прийняття на роботу чи просування по службі, чи якщо воно викликає виникнення неприязної атмосфери на робочо-

му місці. Отже, міжнародні норми стосовно утиску чи переслідувань стосуються переважно трудових правовідносин, однак у нормах Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не має таких обмежень та може бути застосована до інших правовідносин.

Сьогодні судова практика в Україні містить позитивні приклади застосування норм вищезазначеного Закону. Так, постановою від 19 жовтня 2020 року у справі №297/377/18 Закарпатський апеляційний суд постановив визнати в діях відповідача факт дискримінації позивача за захищеною ознакою звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав.

Безумовно, встановлення фактів будь-якого утиску або дискримінації враховуючи специфіку предмета доказування, потребує не тільки наявності відповідних доказів а й підтвердження, а тому рішень щодо відмови у встановленні такого факту значно більше. Оскільки, дискримінацією у сфері праці є умисні чи ненавмисні дії або ж бездіяльність роботодавця, котрі, з одного боку, спрямовані на законом не передбачене обмеження прав і можливостей працівників у сфері трудових та інших безпосередньо пов'язаних з ними правових відносин, у результаті чого було порушено рівність можливостей рівних працездатних осіб у здійсненні ними власних трудових прав і свобод. З іншого боку, дискримінація у сфері праці – це діяння дискримінатора, котрі спрямовані на ігнорування обов'язку щодо створення необхідних для усіх чи окремих груп працездатних осіб умов (зокрема, технічного характеру) реалізації ними власної свободи праці у частині права на працю та досягненню мети трудових правовідносин [14, с. 18].

Одним з таких прикладів є справа № 643/14884/18, де судом апеляційної інстанції визначено, що матеріали справи свідчать про те, що позивачку не обмежували у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі через те, що вона була вагітна, які можна було б вважати дискримінацією. Утім доказів утиску щодо неї також не надано. Відповідно до, п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист

гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло ...» [15]. Загалом законодавство України містить низку імперативних загальних правових норм, що призначені охороняти права, свободи та інтереси людини та протидіяти будь-яким видам дискримінації, мобінгу. Разом з тим, працівник може звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, вимагаючи відшкодування, зокрема й моральної шкоди, завданої мобінгом.

Слід зауважити, що до набрання чинності Закону № 2759, позивачі у справах, предметом яких є трудові спори, вже оперували поняттям «мобінг», про що свідчить ціла низка судових рішень, а саме (але не виключно): № 643/14471/19, 755/16619/20, 757/60645/21-ц, 757/66751/21-ц, 200/2386/21-а, 212/853/22, та ін. Позови у цих справах були задоволені повністю або частково. Принагідно відзначити, що надання терміну мобінг законодавчого тлумачення в Законі № 2759, визначення його форм та способів суттєво збільшує шанси працівника на належне доказування та доведення своєї позиції в суді.

Враховуючи окреслені тенденції розвитку судової практики, вкрай важливою є робота щодо підготовки доказової бази у справах про мобінг: фіксація звернення до правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, правозахисних організацій, профспілок, використання електронних доказів: переписок в месенджерах та електронною поштою. Оскільки прийняті зміни до законодавства дають надію на поліпшення ситуації, тому що мобінг, порівняно із дискримінаційними проявами, передбачає дещо інші ознаки, які можуть бути як пов'язані з дискримінацією, так і відбуватися на абсолютно іншому підґрунті. Тому більшість справ, де встановлюється факт мобінгу в контексті інших порушень роботодавця не містить доказів таких фактів, що й спричинює небажання судів розбиратись в правовій природі мобінгу і призводить до

використання судами його лише як підсилюючої ознаки при кваліфікації інших порушень зі сторони роботодавця.

Сьогодні, судова практика щодо справ про мобінг на етапі становлення вона буде формуватися в залежності від дієвості норм головного антидискримінаційного Закону, перекладаючи весь тягар доказування на Позивача. Наразі є визначені дефініції ключових понять, як мобінг, дискримінація, види дискримінації, що в свою чергу уможлиблює забезпечення належного аналізу доказів та чіткої аргументації правових позицій. В залежності від бажання та позиції Позивача можна подавати позов про визнання дій роботодавця дискримінаційними, а також висувати позовну вимогу про прийняття на роботу чи відшкодування шкоди, завданої дискримінаційними діями. Слід зауважити, що жертва мобінгу не завжди наважиться про це розповісти та звернутися за допомогою через страх втратити роботу, табування мобінгу на рівні колективу та відсутності служб психологічної підтримки. Утім, про такі ситуації також може повідомити хтось із небайдужих колег і відповідно така особа стає викривачем

мобінгу. Але слід зауважити, що Закон № 2759 не передбачає захист цієї особи від реакції суб'єкта мобінгу та колективу чи системи будь-яких гарантій. Відповідно в цій частині є простір для законотворчості з метою визначення правового статусу цієї особи.

Висновки. Резюмуючи викладене слід зазначити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькування)» визначено правові дефініції та ознаки мобінгу, оскільки до цього моменту на національному рівні жоден нормативно-правовий акт не містив інструментів для боротьби з мобінгом. З метою вдосконалення трудового законодавства в окресленій царині у сфері праці необхідно здійснювати подальшу імплементацію міжнародних стандартів з метою недопущення дискримінації у сфері праці та удосконалювати на їх основі національні нормативно-правові акти і уникати декларативних положень у антидискримінаційному законодавстві з метою належного захисту порушених прав працівників, честі, гідності та ділової репутації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вапнарчук Н.М. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Т. 1. № 73. 2022. С. 151–156.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/818135>
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Ратифікація від 19.10.197. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Загальної декларації прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Хартія основних прав Європейського Союзу (переклад А. Пендак). Ніццький договір та розширення Європейського Союзу. К., 2001. 124 с.
6. Директива Ради №89/391/ЄЕС від 12.06.1989р. про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text
7. Директиву Європейського Союзу № 2000/78/ЄС від 27.10.2000 р. про встановлення загальних рамок для однакового ставлення в сфері зайнятості та професійної діяльності. URL: http://online.budstandart.com/%20ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67418
8. Остапенко Л.О. Окремі аспекти законодавства України про мобінг. *Юридичний електронний журнал.* №1.2023. С. 189–191.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькування): Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>
10. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Пічкур проти України» № 10441/06 від 07.11.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Willis v. the United Kingdom» заява № 36042/97, п. 48, ECHR 2002-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_170#Text

13. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012. 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17/card2#Card>

14. Волинець В. В. Правова сутність дискримінації та недискримінації у трудових відносинах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 2 (34), 2017. С. 14–22.

15. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text

Середа О. Г.,

*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бурнягіна Ю. М.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри трудового права*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОБОРУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ

SPECIAL ISSUES OF SELECTION FOR THE PUBLIC SERVICE: FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PERSPECTIVES

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду удосконалення процедури добору висококваліфікованих та компетентних осіб на посади державної служби, що видається можливим лише за умови забезпечення дієвості та об'єктивності оцінювання кандидатів на державну службу. Авторами наголошується, що добір на посади державної служби передбачає оцінювання як професійних, так і особистісних якостей кандидатів на державну службу. Особлива увага звертається на загальні та спеціальні вимоги до рівня професійної компетентності кандидатів на вакантні посади державної служби, що впливає на спроможності кожного з них ефективно, якісно та результативно виконувати у майбутньому встановлені обов'язки за посадою. Розглянутий у дослідженні зарубіжний досвід правового регулювання умов вступу на публічну службу (державну службу) дає можливість виокремити такі спільні загальні умови для багатьох країн: приналежність до громадянства держави, володіння державною мовою, законодавчо встановлений вік у вступу та перебування на державній службі, наявності у кандидатів на вакантні посади державної служби, відповідного ступеня вищої освіти тощо. Звертається увага, що за змістом спеціальні вимоги є описом вимог до досвіду роботи, освіти, знань, умінь, компетенцій, необхідних для ефективного виконання державним службовцем покладених обов'язків. На підставі проведеного дослідження робиться висновок, що вихід на новий рівень кадрового забезпечення державної служби вимагає всебічного аналізу та вивчення світового досвіду добору на посади державних службовців. Пріоритетним напрямом розвитку вітчизняного законодавства є продовження реформи державної служби та приведення її у відповідність до європейських стандартів з метою удосконалення ефективності її діяльності, що неможливо без вдосконалення процедури добору державних службовців. Підкреслюється необхідність сприйняття державних службовців комплексно, і перш за все, як працівників. Саме такий підхід призведе до гуманізації державної служби, змістом якої є ефективна та соціально-орієнтована система управління державною службою.

Ключові слова: *державний службовець, добір кадрів, посада, призначення, професійна компетентність, європейські стандарти.*

The article is devoted to the analysis of foreign experience in improving the procedure for selecting highly qualified and competent persons for civil service positions, which seems to be possible only under the condition of ensuring the effectiveness and objectivity of evaluating candidates for civil service. The authors emphasize that the selection for civil service positions involves the assessment of both professional and personal qualities of civil service candidates. Special attention is paid to the general and special requirements for the level of professional competence of candidates for vacant positions in the civil service, which affects the ability of each of them to effectively, qualitatively and effectively perform the established duties of the position in the future. The examined foreign experience of the legal regulation of the conditions for entry into public service (civil service) makes it possible to single out the following common general conditions for many countries: belonging to the citizenship of the state, proficiency in the state language, the legally established age for entering and staying in the civil service, the presence of candidates for vacant civil service positions, corresponding degree of higher education, etc. Attention is drawn to the fact that the content of the special requirements is a description of the requirements for work experience, education, knowledge, skills, and competencies necessary for the effective performance of the assigned duties by a civil servant. On the basis of the conducted research, it is concluded that reaching a new level of staffing of the civil service requires a comprehensive analysis and study of the world experience in the

selection of civil servants. The priority direction of the development of domestic legislation is the continuation of the reform of the civil service and bringing it into line with European standards in order to improve the efficiency of its activities, which is impossible without improving the procedure for the selection of civil servants. It is emphasized the need to perceive civil servants comprehensively, and first of all, as employees. It is this approach that will lead to the humanization of the civil service, the content of which is an effective and socially oriented civil service management system.

Key words: *civil servant, personnel selection, position, appointment, professional competence, European standards.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації вітчизняного законодавства та розбудови України як правової держави з демократичними принципами і проголошенням напрямку інтеграції до Європейського Співтовариства зростає роль та значення державної служби, ускладнюється рівень її завдань і функцій. Сучасний інститут державної служби повинен забезпечити ефективну, правильно організовану, мобільну, результативну та стабільну діяльність для розвитку системи державного управління України. Запровадження якісно нової державної служби має орієнтуватися на принципи організації, які відповідають сучасним трансформаційним процесам, тому що ефективне функціонування держави не можливе без структурованого, упорядкованого та дієвого правового забезпечення, розвиток якого є безперервним процесом, що передбачає вдосконалення нормативно-правової бази з врахуванням закордонного досвіду та вітчизняних реалій. Пріоритетним напрямом розвитку законодавства є продовження реформи державної служби та приведення її у відповідність до європейських стандартів з метою удосконалення ефективності її діяльності.

Вихід на новий рівень кадрового забезпечення державної служби неможливий без всебічного аналізу та вивчення світового досвіду проходження державної служби та набуття і вдосконалення власного. Тому одним з пріоритетних завдань вітчизняної науки має стати визначення ефективних складових проходження державної служби, основних принципів розбудови апарату професійного чиновництва та запровадження їх в системі державної служби України. Актуальність цієї теми посилюється ще й тим, що реформування національної державної служби, розв'язання питань, пов'язаних з реалізацією кар'єрного потенціалу державних службовців, є складним і тривалим процесом, який потребує ретельного обґрунтування і має відбуватись з урахуванням досвіду поліпшення

держслужби та практики вирішення проблем, існуючих в розвинених країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми добору кадрів на посади державних службовців досліджували науковці в галузі трудового та адміністративного права, зокрема: М.Й. Бару, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, Н.М. Вапнярчук, В. С. Венедіктов, О.Ю. Дрозд, М.І. Іншин, О.Є. Луценко, О.В. Петришин, О.І. Процевський, С.М. Прилипко, І.С. Самощенко, Р.І. Шабанов, В.М. Шаповал, О.М. Ярошенко та ін. Однак, незважаючи на значні наукові розробки з зазначеної проблеми, дослідження удосконалення процедури добору державних службовців потребує подальших наукових пошуків з урахуванням зарубіжного досвіду.

Постановка завдання. Для досягнення мети дослідження вбачаємо наступні завдання: проаналізувати зарубіжний досвід щодо встановлення загальних та спеціальних вимог до професійної компетентності кандидатів на вакантні посади державної служби; на підставі проведеного аналізу визначити шляхи вдосконалення чинного законодавства у цій царині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування державної служби у контексті адаптації законодавства до принципів та стандартів Європейського Союзу передбачає подальше визначення основних напрямів професіоналізації державної служби у цілому та діяльності кожного державного службовця, зокрема. Під час проведення оцінювання кандидатів на державну службу необхідно враховувати здатність майбутніх державних службовців до професійного, ефективного та якісного виконання завдань, що є характерними для конкретної посади державного службовця. Все це передбачає запровадження компетентнісного підходу з метою формування висококваліфікованого кадрового складу державної служби.

У сучасних умовах розвитку України як демократичної держави актуальною визнається

потреба суттєвого удосконалення процедури добору висококваліфікованих та компетентних осіб на посади державної служби, що видається можливим лише за умови забезпечення дієвості та об'єктивності оцінювання кандидатів на державну службу. Добір на посади державної служби передбачає оцінювання як професійних, так і особистісних якостей кандидатів на державну службу, та визначення спроможності кожного з них ефективно, якісно та результативно виконувати у майбутньому встановлені обов'язки за посадою.

Погоджуємось з М. Іншиним, що державна служба є комплексним правовим інститутом, утвореним з норм різних галузей права, який охоплює велику кількість підінститутів [1, с. 13]. В межах даного дослідження на підставі зарубіжного досвіду особливу увагу приділено питанням добору кадрів на державну службу.

Так, слід погодитись із Шабановим Р.І., який зазначає, що працевлаштування можна розглядати, з одного боку, як одну з організаційно-правових форм забезпечення трудової зайнятості населення, з другого – як юридичну гарантію реалізації прав громадян у сфері праці й зайнятості (у сфері залучення до праці) [2, с. 7].

Особливістю правового становища державних службовців країн Західної Європи є те, що їх статус не завжди регулюється загальним трудовим законодавством, а має власний регулятор – акти про публічну службу. Зокрема, варто назвати Великобританію, де існують окремі акти, за якими цивільним службовцям надається статус державних службовців, проте відсутній загальний закон про цивільну службу [3, с. 15].

Так, Конституція України проголошує право усіх громадян на рівний доступ до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Назване право закріплено й у ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [4], де передбачено, що кожен громадянин повинен мати право і можливість допускатися у своїй країні на

загальних умовах рівності до публічної служби без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень. Однак, цілком виправданим є й намагання залучати до державної служби лише тих осіб, які здатні найбільш ефективно виконувати встановлені завдання і функції за посадою. Адже тільки за таких умов можна досягти належного рівня ефективності функціонування інституту державної служби [5, с. 75].

До складу процедури проходження державними службовцями державної служби відносять наступні елементи, зокрема: процес працевлаштування громадянина України на службу в державні органи, встановлення умов проходження державної служби, оцінку службово-трудової діяльності державних службовців, навчання державних службовців, підвищення їх кваліфікації тощо [1, с. 7].

Для зарахування на державну службу необхідно додержуватися певних умов. Особа може вважатися придатною до служби в державному апараті, якщо вона за своїми моральними, діловими та організаторськими якостями здатна виконувати покладені на неї повноваження [6, с. 241].

На теперішній час добір на посади державної служби у більшості країн світу в цілому, та в Україні, зокрема, підпорядковується двом основним принципам – рівності і достоїнності [7, с. 79].

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про державну службу» усі вимоги до професійної компетентності кандидатів на вакантні посади державної служби поділяються на такі групи: загальні вимоги; спеціальні вимоги [8].

Зустрічаються й інші класифікації вимог до рівня професійної компетентності кандидатів на вакантні посади державної служби. Так, деякі науковці поділяють усі вимоги, що висуваються до кандидатів на вакантні посади державної служби, на дві групи, а саме:

1) обов'язкові – вища освіта, наявність відповідних знань та вмінь, досвід управлінської роботи, знання нормативних документів і тих, що регулюють майбутню сферу діяльності кандидата, вільне володіння державною мовою, відповідні психофізичні характеристики особи (сильна, врівноважена, толерантна, тактовна, ретельна, ініціативна, здатна швидко орієнтуватися в ситуації, аналізувати і приймати

виважене рішення), комунікативні навички (усні та письмові), організаторсько-управлінські навички, соціальні навички (вміння проводити бесіди, переговори, впливати на людей, надавати консультації), інтелектуальні навички (здатність розв'язувати аналітичні проблеми); особистісні навички (здатність працювати самостійно, приймати рішення тощо);

2) бажані – магістр державного управління, магістр державної служби, науковий ступінь, вчене звання, досвід роботи на державній службі, знання іноземної мови [9, с. 16–17].

Вимога стосовно наявності громадянства України відіграє важливу роль, насамперед у тому, що державна служба – це вид публічної служби, це державно-управлінська діяльність осіб, на яких покладаються обов'язки відданості як суспільству, так і державі, а також несення персональної відповідальності за їх виконання. У загальному розумінні громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій прояв у їх взаємних правах та обов'язках. Ця вимога регламентується Законом України «Про громадянство» [10].

Цікавим є зарубіжний досвід правового регулювання умов вступу на публічну службу (державну службу), які є досить різноманітними, однак серед них слід виокремити такі спільні умови для багатьох країн. Зазвичай наголошується на приналежності до громадянства держави. Винятком із цього правила є те, що у країнах Європейського Союзу громадяни з інших держав-членів ЄС мають право доступу до більшості посад публічної служби. Так, у Німеччині, відповідно до ст. 116 їх Основного закону на посаду чиновника може бути призначено особу, яка є німцем або має громадянство однієї з держав-членів Європейської співдружності (§ 7) [11].

Для порівняння доцільно розглянути досвід вирішення питань щодо громадянства осіб, які вступають на публічну службу у країнах Європейського Союзу. Так, відповідно до ст. 5 та 5 bis Закону Франції «Про права і обов'язки службовців», «особа може мати звання службовця за наявності французького громадянства». Водночас зазначається, що «громадяни держав-членів Європейського Співтовариства або інших, крім Франції, держав-учасниць

договору про Європейський економічний простір мають право на доступ на умовах, передбачених загальним статутом, дослужби у складі корпусів, у штатах і на посадах. Однак, вони не мають доступу до посад, здійснення повноважень на яких або є невіддільним від здійснення суверенітету, або передбачає пряму чи опосередковану участь у здійсненні виняткових прав публічної влади держави або інших публічних об'єднань» [12, с. 153–203]. Схожа вимога міститься у § 7 Закону Німеччини «Про статус чиновників», однак поряд з абсолютною вимогою стосовно німецького громадянства для зайняття певних посад, звертає на себе увагу положення, відповідно до якого федеральний міністр внутрішніх справ (який здійснює управління публічною службою) може робити індивідуальні винятки та, за наявності нагальної службової потреби в роботі чиновників, приймати іноземних громадян, навіть з-поза меж Європейського Союзу [13].

Наступною обов'язковою вимогою є володіння державною мовою. Державною мовою в Україні, відповідно до ст. 10 Конституції України, є українська мова. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом [14].

Звернення до зарубіжного законодавства свідчить, що встановлення вимоги стосовно володіння державною мовою міститься в законодавчих актах: Литви – відповідно до ст. 9 Закону Литви «Про публічну службу» [15], кожна особа, призначена на посаду публічного службовця, повинна відповідати визначеним загальним вимогам, серед яких володіння литовською мовою; Латвії – згідно з Законом Латвії «Про державну цивільну службу» [16] обов'язковою вимогою до кандидата на посаду у цивільній службі є добре володіння латвійською мовою. Отже, вимога володіння державною мовою зазвичай встановлюється в державах, де є чималі іншомовні національні групи.

Доцільність законодавчого встановлення віку вступу та перебування на державній службі, обумовлена перш за все завданнями

і функціями цих органів та особливостями їх діяльності. Згідно із ст. 19 Закону України «Про державну службу», державними службовцями можуть бути повнолітні громадяни. Разом з тим, відповідно до змін законодавства, виключена норма щодо заборони вступу на державну службу особи, яка досягла 65-річного віку та надана можливість призначення особи, яка досягла 65-річного віку, на посаду державного службовця – на 1 рік з правом повторного призначення без обов'язкового проведення конкурсу щорічно [8].

Необхідно зазначити, що єдиного систематизованого підходу у вирішенні цього питання вікового цензу немає, і в кожній країні встановлюються свої вимоги. Цікавим видається досвід Грецької Республіки стосовно вирішення питання вікового цензу в державній службі. Так, відповідно до ст. 6 Кодексу цивільних службовців Греції [17] для кожної категорії окремо встановлюються мінімальний та максимальний вік призначення на цивільну службу, зокрема, наприклад, для категорії US і TS: мінімальний вік – 21 рік; максимальний вік – 35 років; категорія SE: мінімальний вік – 21 рік; максимальний вік – 30 років. Однак ці обмеження не мають абсолютного характеру, та недотримання їх є можливим через виняткові офіційні причини.

Становлення демократичної, правової, соціальної держави, інтеграція України в Європейське співтовариство, проведення адміністративної реформи та реформи інституту державної служби зумовлюють необхідність підготовки державних службовців, що здатні неухильно відстоювати права і свободи людини і громадянина; володіють професійними вміннями і навичками, які ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях, аналітичних здібностях та майстерності застосування засобів і методів управлінської науки, стратегічним мисленням та особистісними якостями, необхідними для прийняття та успішної реалізації управлінських рішень [18, с. 213].

У зв'язку із цим важливого значення набуває вимога стосовно наявності у кандидатів на вакантні посади державної служби, відповідного ступеня вищої освіти. Згідно з ст. 19 Закону України «Про державну службу» [8] кандидат на вакантну посаду державної служби катего-

рій «А» чи «Б», повинен мати ступінь вищої освіти не нижче магістра; для посад категорії «В» – бакалавра або молодшого бакалавра.

Слід зазначити, що майже в усіх країнах Європейського Союзу наявність відповідної освіти є однією з визначальних умов для вступу на публічну службу. Наприклад, у Чеській Республіці спостерігається детальне регламентування вимог як до освітнього рівня, так і до освітньо-кваліфікаційного рівня та ступеня державного службовця, в залежності від наявності яких присвоюються відповідні службові звання [19].

Значущість вимог стосовно наявності відповідного стажу та досвіду роботи має прояв насамперед у тому, що на державних службовців покладається обов'язок щодо виконання завдань та функцій держави. У зв'язку із цим необхідність добору осіб, які здатні якісно, ефективно та результативно у майбутньому виконувати завдання та обов'язки, є безумовною.

Під поняттям «стаж» слід розуміти загальну тривалість роботи у будь-якій сфері суспільної діяльності. Для особи, яка претендує на зайняття посади державної служби категорії «А», встановлюється вимога стосовно наявності загального стажу роботи не менше семи років. Таким чином, законодавством не встановлюється умова щодо наявності стажу роботи саме на посадах державної служби.

Досвід роботи – це сукупність знань, умінь, які здобуваються протягом певного строку на посадах державної служби різних категорій, в органах місцевого самоврядування або на керівних посадах підприємств, установ та організацій. На відміну від вимог до стажу роботи, що конкретизуються лише для кандидатів на вакантні посади державної служби категорії «А», вимоги до досвіду роботи визначаються більш чітко.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про державну службу» [8]: 1) для посад категорії «А» необхідним є: досвід роботи на посадах державної служби категорій «А» чи «Б» або на посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки; 2) для посад категорії «Б» у державному органі, юрисдикція якого поширюється: а) на

всю територію України; б) на територію однієї або кількох областей, міст Києва або Севастополя, та їх апараті – досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або в органах місцевого самоврядування, або на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років (для посад категорії «Б» в іншому органі крім тих, що були зазначені, – не менше одного року). Необхідно зазначити, що законодавством для посад категорії «В» вимог стосовно досвіду роботи взагалі не встановлено.

Окрім цього, аналіз законодавства інших країн, дозволяє стверджувати, що попередній професійний досвід є умовою вступу на публічну службу в тих країнах, де меншу увагу приділяють рівню освітньої підготовки, зокрема, у Швеції, Фінляндії, Нідерландах. Ця вимога застосовується, здебільшого, у процедурах прийому на службу на нижчих, а в особливих випадках і на середніх щаблях кар'єри [20, с. 57].

Щодо спеціальних вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу, слід зазначити, що це виключно вимоги щодо їхньої професійної компетентності, тобто здатності особи в межах, визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених. Саме тому, постає питання щодо виокремлення спеціальних вимог до кандидатів на державну службу. Так, відповідно до положень ст. 20 Закону України «Про державну службу», спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», визначаються суб'єктом призначення з урахуванням рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

Особи, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А», мають відповідати типовим вимогам (включаючи спеціальні), затвердженим Кабінетом Міністрів України. Спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби, також можуть визначатися суб'єктом призначення у контракті про проходження державної служби (у разі укладення) у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України [8].

За змістом спеціальні вимоги є описом вимог до досвіду роботи, освіти, знань, умінь, компетенцій, необхідних для ефективного виконання державним службовцем покладених обов'язків.

Звернення до зарубіжного законодавства свідчить про виокремлення й інших вимог до кандидатів на вакантні посади державної служби. Так, відповідно до ст. 6 bis Закону Франції «Про права і обов'язки службовців» [12, с. 156], незважаючи на функціонування принципу рівності статей у сфері публічної служби, вимога стосовно підбору на службу осіб у залежності від статі (тобто або жінок, або чоловіків) передбачається, коли така приналежність становить визначальну умову виконання службових обов'язків.

Висновки. Гармонізація державної служби шляхом відповідності законодавства у сфері державної служби міжнародним стандартам та нормам ЄС є необхідною умовою для дотримання цінностей ЄС, наближення державної служби до європейських принципів, які висуваються до країн – кандидатів на вступ до ЄС, а також принципів «належного врядування», які закріплені рішеннями Ради Європи, що сприятиме подальшому членству України в ЄС.

Запровадження міжнародних стандартів та норм ЄС спрямовано на гуманізацію державної служби та державного управління в цілому, і полягає у забезпеченні дотримання трудових та соціальних прав людини і основоположних свобод громадянина, включаючи всіх працівників, зайнятих на державній службі. Від правового регулювання відносин державних службовців багато в чому залежать напрямки розвитку державної служби, перспективи регулювання системи її управління. У випадку сприйняття державних службовців лише як суб'єктів, уповноважених на реалізацію державної політики, передбачається мінімальне наділення їх свободою службової (посадової) діяльності, спрямованої на її удосконалення; у випадку ж сприйняття державних службовців комплексно, і перш за все, як працівників, залучених до роботи на договірних засадах, очікується «розумна» гуманізація державної служби, змістом якої є ефективна та соціально-орієнтована система управління державною службою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2005. 44 с.
2. Шабанов Р.І. Правове регулювання працевлаштування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Київ, 2006. 17 с.
3. Дрозд О.Ю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 40(2). С. 13–17.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73N 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 18.04.2023).
5. Даниленко Ю.С. Поняття та принципи оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 75–81.
6. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.
7. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посіб. для юрид. фак-ів та фак-ів міжнар. відносин. Львів: ЗУКЦ, 2007. 308 с.
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 18.04.2023).
9. Мартиненко В.М., Древаль Ю.Д., Конотопцева Ю.В. Сучасна технологія оцінювання персоналу та кадрового потенціалу організації і її соціально-психологічний аспект: наук. розробка / авт. кол. Київ: НАДУ, 2013. 52 с.
10. Про громадянство: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення 18.04.2023).
11. Basic Law for the Federal Republic of Germany: Act of 29.07. 2009. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/39140/73278/F805966327/DEU39140%20English.pdf> (дата звернення 18.04.2023).
12. Про права і обов'язки службовців: Закон Франції від 22.02.2007 р. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. Київ: Конус-Ю, 2007. С. 153–203.
13. Bekanntmachung der Neufassung des Bundesbeamtengesetzes. Vom 31. Marz 1999. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/52842/99089/F903149529/DEU52842.pdf> (дата звернення 18.04.2023).
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 18.04.2023).
15. Conditions of work; Public and civil servants: Act of 04.04.1995 № I-836. URL: http://oit.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=47263&p_count=99090&p_classification=22.10&p_classcount=6231 (дата звернення 18.04.2023).
16. Public and civil servants: Act of 21.04.1994. URL: http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=59879&p_count=96724 (дата звернення 18.04.2023).
17. Code of Civil Servants: Law 2683/1999. URL: <https://www.oecd.org/mena/governance/35526160.pdf> (дата звернення 18.04.2023).
18. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.
19. On the service of civil servants in the administration and on the remuneration of these employees and other employees of the administration (Service Law): Act of 26.04.2002 № 218/2002. URL: http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=62165&p_count=96298&p_classification=22.10&p_classcount=6041 (дата звернення 18.04.2023).
20. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. Тимошука В.П., Школика А.М. Київ: Конус Ю., 2007. 735 с.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/39221434>

Котерлін І. Б.,

*старший викладач кафедри суспільних наук
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

Гаргат Ю. В.,

*студентка магістратури, кафедра технологій захисту навколишнього середовища
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

LEGISLATIVE ASPECTS OF SOLVING THE PROBLEM OF CRUELTY TO ANIMALS

Стаття присвячена аналізу законодавчих аспектів вирішення проблеми жорстокого поводження з тваринами. Наведено актуальні законодавчі акти на підставі яких Україна зобов'язується захищати тварин, а також описано як саме притягаються до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Розглянуто поняття гуманного поводження з тваринами і аспекти, що визначають таке ставлення відносно тварин. Жорстоке поводження із тваринами є несумісним з вимогами моральності й гуманності й спричиняє моральну шкоду людині. Визначено поняття антигуманна поведінка щодо тварин як демонстрація кривдником сили і власного домінування над нею, що порушує моральні і законодавчі засади у поводженні з нею, спричиняє цим страждання іншим людям і може призвести до складних психологічних станів, провокувати хвороби людини, що співпереживає тварині, а також може породжувати насильство щодо інших людей. Критерієм гуманного ставлення до тварин є міжнародні стандарти догляду за ними, відомі як «п'ять свобод». П'ять свобод підтверджують право кожної живої істоти на гуманне ставлення, які повинна забезпечити людина. Національним законодавством закріплено гуманне ставлення до тварин, що реалізовується правом тварин на їжу, воду, контакт із зовнішнім світом, фізичну активність, фахову ветеринарну допомогу. Українське законодавство відповідає положенням міжнародно-правових актів та є прикладом законодавства, де тварини виступають у ролі об'єктів права власності та інших речових прав. Тварина не є носієм прав, проте її захист передбачений обов'язками власників тварин. Притягнення до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в Україні є досить складним оскільки неякісно прописані положення законодавства створюють проблеми при кримінально-правовій кваліфікації. Окрім цього однією з суттєвих проблем є низька правосвідомість щодо захисту прав тварин, і розуміння власної безкарності за жорстоке поводження з тваринами. Особливої актуальності вони набули з початку повномасштабної російсько-української війни в Україні через загрози та ризики для життя й здоров'я людей, у тому числі для тварин, які не спроможні себе ніяк захистити в умовах бойових дій і потерпають від антигуманної поведінки ворога.

Ключові слова: жорстокість, правопорушення, гуманність, захист, відповідальність, охорона тварин.

The article is dedicated to the analysis of legislative aspects of solving the problem of cruel treatment of animals. The relevant legislative acts are presented, based on which Ukraine is obliged to protect animals, and the ways in which individuals can be held responsible for cruel treatment of animals are described. The concept of humane treatment of animals and the aspects that determine such an attitude towards animals are considered. Cruel treatment of animals is incompatible with the requirements of morality and humanity and causes moral harm to humans. The concept of inhumane behavior towards animals is defined as a demonstration of the abuser's strength and dominance over the animal, which violates moral and legislative principles in handling the animal, causes suffering to other people, and can lead to violence against other people. The criterion for humane treatment of animals is international standards of care for them, known as the "five freedoms." The five freedoms confirm the right of every living being to humane treatment, which must be ensured by humans. National legislation enshrines humane treatment of animals, which is implemented through the right of animals to food, water, contact with the outside world, physical activity, and professional veterinary care.

Ukrainian legislation corresponds to the provisions of international legal acts and is an example of legislation where animals are objects of property rights and other material rights. The animal is not a bearer of rights, but its protection is provided for by the obligations of animal owners. Holding individuals responsible for cruel treatment of animals in Ukraine is quite difficult because poorly written legislation creates problems for criminal legal qualification. In addition, one of the significant problems is low legal awareness regarding the protection of animal rights and understanding of one's own impunity for cruel treatment of animals. They have become particularly relevant since the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war in Ukraine due to the threats and risks to life and health of animals.

Key words: *cruelty, crime, humanity, protection, responsibility, protection of animals.*

Актуальність теми. В умовах сучасного демократичного світу розвиток суспільства визначається дотриманням прав і свобод людини. Однак щодо тварини досі можливе жорстоке поводження, їх у різний спосіб катують і жорстоко вбивають. Нехтування їх правовим захистом є першою ознакою антигуманності, і руйнування базисних моральних засад людських спільнот. Безкарність та низькі штрафи за жорстоке поводження з тваринами є фактом, результатом якого є зневага права та моральних цінностей суспільства. Саме тому у громадян постає питання щодо здатності законодавства і влади захистити та запобігти цим порушенням. Останнім часом все частіше в українському медійному та суспільному просторі виникає питання захисту прав тварин. Формування правової демократичної держави на сьогодні неможливе без розв'язання проблеми відповідального поводження з тваринами. Саме такі цілі повинен вирішувати Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження», який спрямований на захист тварин та державне регулювання відносин у сфері захисту тварин від жорстокого поводження [1].

Характеристика наукових публікацій. Американські дослідниці Лінда Мерц-Перес і Кетлін М. Хайде провели дослідження використовуючи інтерв'ю та судимості насильницьких та ненасильницьких ув'язнених у в'язницях суворого режиму. Вони оцінили кількісні та якісні показники, й ними була визначена кореляція між жорстоким поводженням з тваринами у дитинстві та насильницькою поведінкою у дорослому віці [2].

У літературі вказується, що посилення уваги до домашнього насильства й жорстокого поводження з тваринами відбулось випадково у 80-ті роки ХХ ст. У Нью-Джерсі був проведений аналіз злочинів і під час розслідування випадків жорстокого поводження з тварина-

ми було встановлено, що: у 53 сім'ях, де було жорстоке поводження з дітьми чи було невиконання батьківських зобов'язань, то було 60% випадків жорстокого поводження з тваринами і як наслідок травма або ж смерть тварини. Найчастіше шкодить один з агресивних батьків, який свідомо вчиняв насильство щодо дитини, а також домашніх тварин з метою залякування чи контролю над неповнолітньою дитиною [3].

У статті Попович О.В. досліджується питання зниження віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами: доцільність та проблеми. Автор дійшов висновку, що зниження віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами не є дієвим засобом протидії даному виду суспільно небезпечної поведінки враховуючи те, що за вчинення неповнолітнім жорстокого поводження з тваринами суди обмежені у виборі покарання, а питання про доцільність чи недоцільність встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами на пряму залежить від ефективності наявної системи покарань для неповнолітніх осіб [4].

У статті Голубей М.В. розглядалось питання охороноздатності та обороноздатності породи тварин як об'єкта права інтелектуальної власності. Авторка статті вважає, що це є суттєве упущення, тому що це не надає породі тварин права претендувати на правову охорону [5].

Автори І. Яценко та О. Парилівський у своїй статті досліджують питання каліцтва тварин в контексті судово-ветеринарної експертизи. Вони у своїй праці висувують твердження, що тенденція правопорушень, які пов'язані з жорстоким поводженням з тваринами в останні роки зростає. Разом із цим питання жорстокого поводження з тваринами, що призводить до каліцтва не досліджено ні в Україні, ні в закордонних країнах. Автори зазначили це як свідчення того, що воно не знайшло належного

показу на сторінках спеціальних юридичних та ветеринарних наукових джерел [6].

Мета статті полягає в розкритті сутності гуманності і протилежного йому поняття антигуманності, як складової відповідальності за жорстоке ставлення до тварин.

Як і багато інших форм насильства, жорстоке поводження з тваринами здійснюється людьми, які почуваються безсилими, непоміченими або під контролем інших. Психологічні дослідження протягом останніх 25 років детальніше вивчали цей зв'язок, і було виявлено, що жорстоке поводження з тваринами є наслідком жорстокого поводження або нехтування з боку батьків у дитинстві кривдника. На практиці жорстоке поводження з тваринами часто є показником психічних розладів кривдника, які можуть завдати шкоди не тільки тваринам, а й людям [7].

У Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» вказано, що жорстоке поводження із тваринами є несумісним з вимогами моральності й гуманності й спричиняє моральну шкоду людині. У поняття «гуманність» закладено прагнення не завдавати страждань людині наскільки це можливо [8]. Слово «гуманізм» походить від латинського «*humanus*» – людський, людський. Цей термін увів німецький педагог Ф. Нітхаммер у 1808 р. на основі слова «гуманіст», яке з'явилося ще в кінці XV ст. та характеризує, перш за все, доброзичливу, відповідальну, розумну й справедливу людину. Науковець вклав у зміст цього слова вищу, самодостатню і самопізнавальну значимість людини, і характеризував антилюдським все, що сприяє відчуженню людини і її самовідчуженню [9]. У Великому енциклопедичному словнику, гуманізм – це визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток та прояв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерії оцінки суспільних відносин. «Гуманізм – це філософська категорія, яка є загальним поняттям, тоді як гуманність відтворює моральний аспект гуманізму. Відтак гуманізм містить такі якості особистості, що характеризується повагою до людей, людської гідності, людинолюбство, свідомим ставленням до людини, до суспільних цінностей. Гуманність зумовлена моральними нормами і ціннісними установками на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту),

у свідомості гуманність знайшла своє відображення у переживаннях, співчуттях; у діяльності – в актах допомоги, співучасті. Гуманність передбачає усвідомлене позитивне ставлення до людської природи, і з'явилася вона завдяки до того, як виникли такі поняття, як «добро» і «зло» [10]. Базовими категоріями моралі, на яких будується гуманізм як світоглядна течія, є свобода, добро, обов'язок, необхідність [11, с. 6]. Хоча під поняття «гуманність» розуміються людяність, людинолюбство, повага до людей, до людської гідності, антигуманне ставлення до тварин спричиняє моральне страждання іншим людям, може призвести до складних психологічних станів і провокувати хвороби людини, що співпереживає тварині, породжувати насильство щодо інших людей.

У свою чергу, антигуманною поведінкою може вважатися демонстрація сили і власного домінування над кимось чи чимось, а моральні засади кривдника тварин толерують його жорстоку поведінку з тваринами, задовольняючи садистичні нахили і навіть приносити йому задоволення. І цей особистісний занепад поглиблюватиметься і віднайде своїх послідовників, якщо не отримає осуду з боку держави та суспільства.

Критерієм гуманного ставлення до тварин є міжнародно визначені стандарти догляду за ними, відомі як «п'ять свобод». П'ять свобод підтверджують право кожної живої істоти на гуманне ставлення, які повинна забезпечити людина. Ці стандарти були розроблені Британською радою із захисту сільськогосподарських тварин у 1965 році та адаптовані Асоціацією ветеринарів притулків для тварин-компаньйонів у притулках [12].

П'ять свобод гарантують, що ми задовольняємо психічні та фізичні потреби тварин, які перебувають під нашим піклуванням:

1. Свобода від голоду та спраги завдяки легкому доступу до прісної води та дієти для підтримки здоров'я та бадьорості. Це має бути специфічно для тварини. Наприклад, цуценята, дорослі собаки, вагітні кішки та літні коти потребують різних типів корму за різними графіками.

2. Позбавлення від дискомфорту завдяки створенню належного середовища, включаючи притулок і комфортну зону відпочинку. Це

означає, що ви повинні забезпечити м'яку підстилку та місце з відповідною температурою, рівнем шуму та доступом природного світла. Якщо тварина знаходиться на вулиці, вона повинна мати притулок від стихії, а також відповідні миски з їжею та водою, які не замерзнуть і не перекинуться.

3. Позбавлення від болю, травм чи хвороб завдяки профілактиці чи швидкому діагносту та лікуванню. Це включає вакцинацію тварин, моніторинг тварин, фізичне здоров'я, лікування будь-яких травм і надання відповідних ліків.

4. Свобода вираження нормальної поведінки шляхом надання достатнього простору, належних умов і компанії подібних тварин. Тварини повинні мати можливість взаємодіяти з іншими собі подібними або уникати їх за бажанням. Вони повинні мати змогу розтягувати кожну частину свого тіла (від носа до хвоста), бігати, стрибати та грати. Це може бути особливо складно, коли тварини містяться в окремих будках.

5. Звільнення від страху та страждань шляхом забезпечення умов і лікування, які уникають психічних страждань. Психічне здоров'я тварини так само важливе, як і її фізичне здоров'я, оскільки психологічний стрес може швидко перерости у фізичне захворювання. Цих умов можна досягти шляхом запобігання перенаселеності та надання безпечних місць для укріття.

Прийняття п'яти свобод підтримує здоров'я та благополуччя тварин, якими ми опікуємося, і забезпечує людям найкраще розуміння їх особистості. Зрештою, є розкриттям сутності гуманного ставлення щодо них.

У 1979 році у ряді країн концепція п'яти свобод тварин почала частково або повністю використовуватись в національних законодавствах щодо захисту тварин. П'ять свобод тварин включені до Світової декларації добробуту тварин. І відповідно до цього ці «п'ять свобод» мають бути забезпечені тваринам, які перебувають в неволі. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» також використовує ідеї цієї концепції.

У законодавстві нашої країни вказано відповідальність за порушення законодавства стосовно захисту тварин. А саме:

– у статті 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено накладання штрафу за жорстоке поводження з тваринами від двохсот до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварин, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя чи здоров'я [13].

– у статті 299 Кримінального кодексу України вказується, що жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій караються обмеженням волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини [14].

В Україні забороняється розповсюдження косметичних виробів, які тестуються на тваринах, або які є канцерогенними, та в яких використані радіоактивні речовини та небезпечні барвники. Надалі в Україні також буде діяти заборона на випробування косметичних засобів на тваринах. Ця заборона надасть можливість іноземним та вітчизняним компаніям використовувати новітні технологічні розробки, зокрема, альтернативні методи тестування косметичної продукції, оскільки такі правила уже кілька років діють у країнах ЄС [15].

У 2017 році Україна приєдналась до Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей. Згідно з загальними принципами: «Ця Конвенція застосовується до будь-якої тварини, що використовується або призначена для використання у будь-якій дослідній або іншій науковій процедурі, якщо така процедура може спричинити біль, страждання, занепокоєння чи завдати тривалої шкоди. Вона не застосовується до жодної недослідної сільськогосподарської або клінічної ветеринарної практики» [16].

18 вересня 2013 року в Україні ратифікували Європейську конвенцію про захист домашніх тварин. Проте її реалізація у національне

законодавство досі триває. Ця конвенція орієнтована на забезпечення захисту домашніх тварин та гуманне поводження з ними. Документ визначив основні принципи добробуту тварин, утримання, розведення та дресирування, встановлює обмеження використання тварин у комерційних цілях, заходи, які можуть застосовуватись щодо безпритульних тварин, зокрема з метою зменшення їхньої кількості [17].

Притягнення до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в Україні є досить складним оскільки неякісно прописані положення законодавства створюють проблеми при кримінально-правовій кваліфікації. Окрім цього однією з суттєвих проблем є низька правосвідомість щодо захисту прав тварин, і розуміння власної безкарності за жорстоке поводження з тваринами.

Висновок. Таким чином, антигуманна поведінка щодо тварин є демонстрація кривдником сили і власного домінування над нею, що порушує моральні і законодавчі засади у поводженні з нею, спричиняє цим страждання іншим людям і може призвести до складних психологічних станів, провокувати хвороби людини, що співпереживає тварині, а також може породжувати насильство щодо інших людей. Національним законодавством закріплено гуманне ставлення до тварин, що реалізовується правом тварин на їжу, воду, кон-

такт із зовнішнім світом, фізичну активність, фахову ветеринарну допомогу. Сучасний стан розвитку українського законодавства відповідає морально-етичним засадам міжнародного права щодо захисту прав тварин. Потрібно зауважити, що у сучасному праві присутня видова дискримінація, яка полягає у правовому закріпленні засудження жорстокого поводження до одного конкретного виду тварин та виправдовує її до іншого виду. Тварина не є носієм прав, проте її захист передбачений обов'язками власників тварин.

На сьогодні в Україні існує ряд проблем пов'язаних із поводженням із тваринами. Особливої актуальності вони набули з початку повномасштабної російсько-української війни в Україні через загрози та ризики для життя й здоров'я людей, у тому числі для тварин, які не спроможні себе ніяк захистити в умовах бойових дій і потерпають від антигуманної поведінки ворога. Сучасні виклики потребують консолідації міжнародних організацій навколо українських проблем для вироблення спільних стратегій захисту тварин постраждалих внаслідок воєнних дій в Україні. Також за їх сприянням Україна повинна у майбутньому стягнути з Російської Федерації репарації за всю завдану шкоду і притягнути винних не тільки щодо вбивств та катувань людей, а й за жорстоке антигуманне поводження з тваринами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лют. 2006 р. № 3447-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 28.03.2023).
2. Merz-Perez L., Heide K. *Animal cruelty: path way to violence against people*. New York: Altamira Press, 2004. 208 p.
3. Zorza J. *Dealing with animal abuse to alleviate family violence*. *Family and Intimate partner violence quarterly*. 2010. Vol. 02. № 4. P. 345–358.
4. Попович О. В. Зниження віку кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами: доцільність та проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. С. 70–73. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/15.pdf> (дата звернення: 28.03.2023).
5. Голубей М. В. Охороноздатність та оборотоздатність породи тварин як об'єкта права інтелектуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2022. № 45. С. 48–52. URL: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.465> (дата звернення: 28.03.2023).
6. Яценко І., Парилівський О. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2022. № 102-103. С. 71–86. URL: <https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.102.13> (дата звернення: 29.03.2023).
7. Аллейн Е. *Психологія жорстокого поводження з тваринами*. Університет Кента. 2017. URL: <https://t1p.de/qw1x> (Дата звернення: 22.03.2023).
8. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1(48). С. 33–42.

9. Steenbakkens P. Human dignity in renaissance humanism. 2015. URL: <https://doi.org/10.1017/SBO9780511979033.009> (дата звернення: 29.03.2023).
10. Назаренко Г. Аналіз основних дефініцій понять «гуманізм», «гуманність», «гуманізація» щодо гуманізації післядипломної педагогічної освіти. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. № 952. 2011. С. 161–167.
11. Тихонович В.М. Гуманність особистості: сутність та структура. Педагогіка та психологія : збірник наукових праць. Харків. 2016. Вип. 55. С. 260–269.
12. British Farm Animal Welfare Council (1993). Second Report on Priorities for Research and Development in Farm Animal Welfare. British Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. URL: <https://edepot.wur.nl/134980> (дата звернення: 29.03.2023).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-Х : станом на 16 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 29.03.2023).
14. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.03.2023).
15. Уряд заборонив випробування косметики на тваринах в Україні. Суспільне:сайт. 20.01.2021. URL: <https://suspilne.media/97637-urad-zaboroniv-viprobuвання-kosmetiki-natvarinah-v-ukraini/> (дата звернення: 30.03.2023).
16. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей : Конвенція Ради Європи від 18.03.1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text (дата звернення: 29.03.2023).
17. Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Конвенція Ради Європи від 13.11.1987 р. станом на 18 верес. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення: 29.03.2023).

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221435>

Анохін А. М.,

*здобувач кафедри адміністративного та конституційного права
Запорізького національного університету*

Пустовий О. О.,

кандидат юридичних наук, капітан поліції, старший викладач кафедри кримі

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ, ФІКСАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ДТП

CURRENT DIRECTIONS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PREVENTION, FIXATION AND INVESTIGATION OF TRAFFIC ACCIDENTS

Наукова публікація присвячена актуальним питанням адміністративно-правового регулювання профілактики, фіксації та розслідування ДТП.

З метою визначення стану адміністративно-правового регулювання у даній сфері суспільних відносин аналізуються дані офіційної статистики, які демонструють недоліки чинного законодавства та дозволяють виявити типові та найбільш поширені причини ДТП в Україні, серед яких: грубі порушення водія та пішоходами Правил дорожнього руху, недоліки дорожнього покриття, а також інші чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Охарактеризовано інноваційні засоби (технології) профілактики дорожньо-транспортних пригод та підкреслено необхідність належної адміністративно-правової регламентації їх впровадження в національну систему забезпечення безпеки дорожнього руху.

Сформульовано висновок про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння, незалежно від настання чи ненастання суспільно-небезпечних наслідків.

Наголошено на необхідності окремого дослідження питання встановлення презумпції вини власника транспортного засобу або особи, яка його ввезла на територію України, у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на цих осіб обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення.

Обґрунтовано перспективність подальшого дослідження даної тематики з урахуванням міжнародних стандартів забезпечення безпеки дорожнього руху, зарубіжного досвіду профілактики, фіксації та розслідування ДТП.

Ключові слова: профілактика, фіксація, розслідування, дорожньо-транспортна пригода, адміністративно-правове регулювання, актуальні питання, відповідальність, інноваційні засоби.

The scientific publication is devoted to topical issues of administrative and legal regulation of prevention, recording and investigation of road accidents.

In order to determine the state of administrative and legal regulation in this area of public relations, official statistical data are analyzed, which demonstrate the shortcomings of the current legislation and make it possible to identify the typical and most common causes of road accidents in Ukraine, including: gross violations of the Traffic Rules by drivers and pedestrians, road surface defects, as well as other factors of an objective and subjective nature.

Innovative means (technologies) of traffic accident prevention are characterized and the need for proper administrative and legal regulation of their introduction into the national road safety system is emphasized.

A conclusion on the need to establish criminal responsibility for driving a vehicle while intoxicated, regardless of the occurrence or non-occurrence of socially dangerous consequences, was formulated.

The need for a separate study of the issue of establishing the presumption of guilt of the owner of the vehicle or the person who imported it to the territory of Ukraine in committing certain administrative offenses in case of their automatic fixation is emphasized.

Establishing the obligation of a person to prove his innocence in the commission of an administrative offense contradicts the principle of presumption of innocence, which should definitely apply in the investigation of administrative offenses.

The perspective of further research on this topic is substantiated, taking into account international standards for ensuring road traffic safety, foreign experience in the prevention, recording and investigation of road accidents.

Key words: *prevention, fixation, investigation, traffic accident, administrative and legal regulation, current issues, responsibility, innovative means.*

Вступ. Одним із найнебезпечніших соціальних явищ в сучасному світі є дорожньо-транспортні пригоди, адже з появою та розвитком автомобільного транспорту невпинно зростала і кількість постраждалих внаслідок порушення правил дорожнього руху. Як наслідок, автомобіль був юридично віднесений до джерела підвищеної небезпеки, а ДТП стали об'єктом деталізованого адміністративно-правового регулювання – окремі державні програми, стратегії, накази міністерств присвячуються питанням забезпечення безпеки дорожнього руху. Незважаючи на значну увагу публічної адміністрації до питання профілактики ДТП, жальливою є статистика смертності на українських дорогах, яку часто порівнюють із статистикою тривалих збройних конфліктів. Фактично на дорогах України йде «неоголошена війна».

Так, офіційна статистика свідчить про те, що за 30 років незалежності в ДТП в Україні загинули майже 180 тисяч осіб; ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років і другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років.

Зокрема, згідно із даними, які наводяться у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року тільки у 2019 році в Україні зареєстровано 160675 дорожньо-транспортних пригод, із них 26052 – із загиблими та/або травмованими особами (загинуло 3454 особи і травмувалося 32736 осіб). Понад 33 відсотки загиблих та/або травмованих у дорожньо-транспортних пригодах є пішоходами (1261 особа загинула і 8005 осіб травмовані). На дорогах України загинуло 164 дитини та травмовано 4435 дітей віком до 18 років [1].

Показово, що навіть в умовах воєнного стану кількість ДТП суттєво не зменшилась (враховуючи зменшення на певних дорогах держави транспортних засобів та, відповідно, інтенсивності дорожнього руху, окупацію

територій тощо). Так, за 2022 рік в Україні трапилось 18 628 ДТП із потерпілими, у яких загинула 2791 особа та 23 145 людей отримали травми.

Найпоширенішими видами ДТП із потерпілими у 2022 році були: зіткнення (39,7%); наїзд на пішохода (28,4%); наїзд на перешкоду (13,3%). Відповідно, найбільше людей загинуло через: зіткнення транспортних засобів (33,6%); наїзд на пішохода (31,3%); наїзд на перешкоду (16,1%). Працівники поліції за 2022 рік склали 134 520 адмінпротоколів за ст. 130 (Керування транспортним засобом особами, які перебувають у стані сп'яніння) КУпАП. Відповідно, 790 ДТП сталося саме через перебування водіїв у стані сп'яніння. В цих ДТП 91 особа загинула та 1031 – травмована [2]. При цьому водіїв не лякають значні розміри штрафів за керування транспортними засобами у стані сп'яніння та навіть позбавленням права керування транспортними засобами, про що свідчить загальна кількість складених адміністративних протоколів.

Показовою є різниця між статистикою смертності на дорогах в Україні та державах-членах Європейського Союзу. За питомими показниками аварійності та наслідками дорожньо-транспортних пригод Україна також є одним з лідерів серед європейських держав. Так, у середньому в державах – членах ЄС на 100 тис. жителів припадає 5 відсотків загиблих у дорожньо-транспортних пригодах, тоді як в Україні такий показник становить (за даними 2019 року) 8,22 відсотка осіб [1]. І це при тому, що в державах-членах ЄС кількість автомобілів є набагато більшою ніж в Україні.

Особливої актуальності набуває аналіз причин ДТП. Так, за результатами проведеного Національною поліцією аналізу стану аварійності на території країни встановлені основні причини скоєння дорожньо-транспортних пригод із загиблими та/або травмованими людьми, а саме:

- порушення правил маневрування – 22 відсотки;
- перевищення безпечної швидкості – 34 відсотки;
- недотримання дистанції – 8 відсотків;
- порушення правил проїзду перехрестя – 8 відсотків;
- керування транспортним засобом у нетверезому стані – 3,23 відсотка;
- виїзд на смугу зустрічного транспорту – 1,35 відсотка;
- порушення правил проїзду пішохідних переходів – 6 відсотків [1].

Таким чином, найбільш поширеними причинами ДТП є порушення правил маневрування та перевищення безпечної швидкості, що обумовлює необхідність відповідного адміністративно-правового реагування на таку ситуацію.

Дорожня інфраструктура також впливає на показники аварійності. Так, у 2019 році сталося 948 дорожньо-транспортних пригод через незадовільний стан доріг, в яких 51 особа загинула та 359 осіб травмовані, з них на дорогах державного значення – 890 дорожньо-транспортних пригод, на дорогах місцевого значення – 58 дорожньо-транспортних пригод. Крім того, глобальні зміни клімату та аномальні снігопади протягом останніх років призводять до утворення масштабних автомобільних заторів, довготривалого припинення пасажирських і вантажних перевезень, погіршення життєзабезпечення людей та значних економічних збитків.

Велика кількість дорожньо-транспортних пригод та постраждалих від них також впливає на економіку та сферу охорони здоров'я України. За розрахунками експертів Світового банку, соціально-економічні втрати України від дорожньо-транспортного травматизму оцінюються в 68,6 млрд. гривень на рік, що становить близько 1,91 відсотка валового внутрішнього продукту (у розрахунках 2019 року), включаючи матеріальні витрати, пов'язані з пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці, та людські втрати через серйозні травми або смерть внаслідок дорожньо-транспортних пригод [1].

Крім того, питання профілактики та розслідування ДТП є одними із найпопулярніших

напрямів наукових досліджень, адже правова регламентація забезпечення безпеки дорожнього руху та профілактики ДТП завжди потребує наукового обґрунтування з метою формулювання нових пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Серед останніх робіт у даній сфері наукового пошуку слід виділити монографії та публікації таких науковців як В. Бабич, Ю. Песоцька, О. Мухіна «Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху» [3], О. Битяк «Проведення у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: окремі питання» [4], М. Веселова, А. Маммедова «Спирні питання відповідальності власників транспортних засобів за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» [5], К. Назарова, І. Микитюк, В. Гоцуляк «Аудит безпеки руху як імператив глобалізаційних процесів та ефективного державного менеджменту» [6], М. Плугатир «Дотримання конституційних гарантій в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі» [7], В. Приходько, М. Александров «Особливості адміністративно-правової профілактики дорожньо-транспортних пригод в умовах воєнного стану» [8], В. Сокурєнко, А. Стрижак «Загальна характеристика адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні» [9], Х. Ярмачі, Р. Пилипів, М. Веселов Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні [10]. Проте, негативна статистика ДТП в Україні свідчить про недоліки адміністративно-правового регулювання різних аспектів забезпечення безпеки дорожнього руху та профілактики ДТП та обумовлює необхідність наукового вирішення актуальних питань, які виникають у даній сфері суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою даної публікації є визначення та дослідження актуальних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання профілактики, фіксації та розслідування ДТП.

Методологія дослідження спирається на систему філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Зокрема, для виявлення актуальних проблем у сфері адміністративно-правового регулювання профілактики, фіксації та розслідування ДТП використовуються системний та структурно-функціональний методи, метод юридичної статистики та прийоми логічного методу. Для формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин використовується метод юридичного моделювання.

Також використовуються такі наукові підходи як цивілізаційний та синергетичний. В рамках цивілізаційного підходу стан та рівень профілактики ДТП прямо пов'язується із рівнем розвитку цивілізації, а саме, науково технічним прогресом, який дозволяє впроваджувати інноваційні високотехнологічні засоби профілактики ДТП в національну систему забезпечення безпеки дорожнього руху.

В свою чергу синергетичний підхід дозволяє акумулювати всі наявні знання про причини ДТП (з урахуванням соціальних, демографічних, економічних, кліматичних та інших чинників), а також засоби їх профілактики, фіксації і розслідування з метою формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Результати дослідження. Дорожньо-транспортні пригоди є негативним соціальним явищем, яке завдає суттєвої шкоди публічним та приватним інтересам учасників правовідносин та є об'єктом посиленого адміністративно-правового регулювання. Повністю подолати вказане негативне явище неможливо, адже до причин ДТП відносяться як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, серед яких: технічна несправність транспортних засобів, недоліки дорожнього покриття та транспортної інфраструктури в цілому, свідомі порушення правил дорожнього руху водіями та помилки водіїв в процесі управління транспортними засобами через недооцінку дорожньої обстановки або переоцінку власних здібностей тощо.

Сучасні технології дозволяють мінімізувати негативні фактори, які призводять до ДТП, проте їх впровадження в існуючу систему забезпечення безпеки дорожнього руху потребує суттєвих інвестицій та багато часу. До таких технологій слід віднести:

– стаціонарні цифрові камери автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху – їх розміщення на всіх транспортних розв'язках, автомагістралях та вздовж доріг у населених пунктах потребує суттєвих капіталовкладень, проте дозволяє мінімізувати витрати на патрулювання вулиць та усуває корупційні ризики у даній сфері суспільних відносин;

– автоматизовані системи контролю швидкості, напряму руху, дистанції між автомобілями та іншими перешкодами, а також системи виявлення стану сп'яніння, рівня стресу (втоми) у водія, які встановлюються на сучасних автомобілях – такі системи значно збільшують вартість транспортного засобу, проте їх використання дозволяє значно знизити ризик зіткнення транспортних засобів, а також не допустити помилки водія в оцінці дорожньої обстановки та виборі необхідного маневру;

– транспортні засоби із вбудованим автопілотом, який повністю замінює водія – технологія майбутнього, яка дозволить організувати дорожній рух засобами штучного інтелекту (потребує суттєвих інвестицій та тривалого часу заміни існуючого автопарку та побудови відповідної транспортної інфраструктури);

– «розумну» транспортну інфраструктуру, яка автоматично визначає рівень навантаження на автомагістралі і корегує сигнали світлофорів та інформаційно-вказівних знаків на дорогах, перекидає рух у випадку загрози настання аварійної ситуації тощо (як приклад – це автоматизовані висувні загородження на перехрестях, які блокують рух дорогою, коли для водіїв горить червоне світло);

– розвинуту та розгалужену систему швидкісного та комфортного громадського транспорту, використання якої надає пасажирам низку переваг у порівнянні з використанням автомобільного транспорту – підвищений рівень безпеки, низьку вартість переміщення із точки «А» в точку «Б», швидкість та відсутність заторів (це, зокрема, розвиток підземного та наземного метрополітену, швидкісних поїздів

на повітряних подушках, електротранспорту в межах населених пунктів з незначними інтервалами між рейсами тощо);

– побудову мережі альтернативних платних автомагістралей з широкими виділеними смугами руху з використанням сучасних технологій (підігріву дорожнього полотна, можливістю підзарядки автомобіля в процесі руху, підтримки зв'язку із електронними системами автомобіля для автоматичного зниження швидкості руху у випадку загрози настання аварійної ситуації тощо);

– повну заборону на використання автомобільного транспорту в центральних частинах населених пунктів одночасно із будівництвом багатоярусних підземних та наземних автоматизованих паркінгів, окружних доріг та багаторівневих транспортних розв'язок.

Впровадження перелічених технологій в національну систему забезпечення безпеки дорожнього руху потребує не тільки значних інвестицій, але й відповідного адміністративно-правового врегулювання з метою стимулювання та забезпечення їх практичного використання та поширення.

До актуальних питань розслідування ДТП в Україні слід віднести об'єктивну потребу внесення змін до чинного КУпАП щодо регламентації розслідування адміністративних правопорушень по аналогії із відповідними положеннями КПК України.

Чинний КУпАП не передбачає регламентації порядку проведення окремих процесуальних дій, зокрема, таких як: огляд місця події, допит свідків, потерпілого, проведення аналогу слідчого експерименту, фіксація доказів (зокрема, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), проведення експертизи з метою встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративне правопорушення і прийняття на підставі цього законного, справедливого рішення.

Крім того, потребує більш детальної регламентації порядок застосування таких заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення як: адміністративне затримання, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, у тому

числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

На окрему увагу заслуговує питання удосконалення правової регламентації фіксації порушень Правил дорожнього руху стаціонарними цифровими камерами автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху та іншими технічними засобами, якими оснащена Національна поліція.

Так, на думку М. Плугатира, встановлення презумпції вини власника транспортного засобу або особи, яка його ввезла на територію України, у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на цих осіб обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення є помилковим кроком у законотворчості, а реалізація адміністративної відповідальності за таких умов може потягти за собою серйозні порушення прав людини. Положення ч. 1 ст. 14-2 КУпАП також створюють правову невизначеність й ускладнюють практичне застосування низки статей Особливої частини КУпАП, якими передбачається адміністративна відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху [6, с. 161].

Вищезазначеним обґрунтовується перспективність та необхідність окремого дослідження даної тематики з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного адміністративного законодавства.

На окрему увагу заслуговує питання профілактики ДТП засобами кримінального права. Так у багатьох західних державах керування транспортним засобом у стані сп'яніння є кримінально караним правопорушенням [11, с. 205].

Натомість в Україні тільки у 2021 році Кримінальний кодекс було доповнено ст. 286¹, яка передбачає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують

транспортними засобами в стані сп'яніння. Проте, відповідальність настає лише в тих випадках, коли в результаті вчинення вказаного кримінального правопорушення потерпілому спричинено середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286¹ КК України), тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 286¹ КК України) або смерть (ч. 3 ст. 286¹ КК України) [12].

Таким чином, керування транспортними засобами в стані сп'яніння залишається в Україні адміністративним правопорушенням (ст. 130 КУпАП), що негативно впливає на правосвідомість та правову культуру водіїв – вказане правопорушення сприймається як таке, що не становить значної суспільної небезпеки, хоча особа, яка сідає за кермо у стані сп'яніння, повинна розуміти, що швидкість її реакції значно знижена і результатом її поведінки може стати ДТП з потерпілими, тобто така поведінка є суспільно-небезпечною (а не суспільно-шкідливою).

Отже, за керування транспортним засобом у стані сп'яніння, незалежно від настання чи ненастання суспільно небезпечних наслідків, доцільно встановити кримінальну відповідальність та передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (тобто таке діяння повинно бути віднесено до злочинів, а не до категорії кримінальних проступків).

Висновки. Проведене дослідження актуальних напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання профілактики, фіксації та розслідування ДТП дозволяє сформулювати висновок про те, що національна система забезпечення безпеки дорожнього руху потребує приведення у відповідність до загальноновизнаних міжнародних та, в першу чергу, європейських стандартів адміністративно-правового регулювання у даній сфері суспільних відносин.

Встановлено, що в Україні основними причинами ДТП є порушення правил маневрування та перевищення безпечної швидкості, неякісний стан дорожнього покриття, недотримання водіями дистанції, порушення правил проїзду перехрестя, керування транспортним засобом у нетверезому стані.

З метою усунення негативних чинників, які сприяють росту кількості ДТП в Україні пропонується впровадження в національну сис-

тему забезпечення безпеки дорожнього руху інноваційних високотехнологічних засобів профілактики, фіксації та розслідування ДТП, серед яких: «розумна» дорожня інфраструктура, яка здійснює автоматичне регулювання дорожнього руху завдяки штучному інтелекту (зокрема, перекиває рух автомобільною дорогою на перехресті висувними перешкодами на час дії червоного сигналу світлофору; здійснює зв'язок із електронною системою автомобіля та автоматично знижує його швидкість у випадку загрози виникнення аварійної ситуації, аналізує навантаження на автомагістраль та регулює тривалість інтервалів між дозволяючими та забороняючими сигналами світлофорів, відкриває та закриває додаткові смуги дорожнього руху тощо); правове стимулювання придбання громадянами транспортних засобів із системами контролю швидкості руху, дистанції між автомобілями та стану водія (пільгове оподаткування імпорту та виробництва таких транспортних засобів, пільгові програми кредитування державними банками придбання автомобілів із відповідними характеристиками тощо); адміністративно-правова регламентація використання даних з відеореєстраторів транспортних засобів, які свідчать про порушення Правил дорожнього руху іншими водіями, їх акумулювання централізованою інформаційно-аналітичною системою збору та обробки відповідної інформації з використанням технології штучного інтелекту (після закінчення воєнного стану в Україні).

З метою встановлення об'єктивної істини у справах про адміністративні правопорушення і прийняття на підставі зібраних доказів законних, справедливих рішень детальної правової регламентації потребує порядок проведення окремих адміністративно-процесуальних дій: огляду місця події, допиту свідків, потерпілого, проведення аналогу слідчого експерименту, фіксації доказів (зокрема, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), проведення експертизи тощо.

Крім того, проведений аналіз актуальних питань профілактики фіксації та розслідування ДТП в Україні дозволяє зробити висновок про необхідність встановлення кримінальної від-

повідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння, незалежно від настання чи ненастання суспільно-небезпечних наслідків. Причому, відповідне кримінальне правопорушення доцільно віднести до категорії злочинів з можливістю призначення винуватій особі покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (санкція має бути безальтернативною).

Також потребує окремого дослідження питання встановлення презумпції вини власника транспортного засобу або особи, яка його

ввезла на територію України, у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на цих осіб обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення.

Вищезазначене обумовлює перспективність подальшого дослідження даної тематики з урахуванням міжнародних стандартів забезпечення безпеки дорожнього руху, зарубіжного досвіду профілактики, фіксації та розслідування ДТП.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2023).
2. Аварійність 2022 в умовах воєнного стану. Патрульна поліція. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 21.03.2023).
3. Бабич В.А., Песоцька Ю.В., Мухіна О.Г. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3-4. С. 88–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_3-4_14
4. Битяк О.В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 226–230. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/55>
5. Веселова М.Ю., Маммедова А.А. Спирні питання відповідальності власників транспортних засобів за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 91–96. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132856>
6. Назарова К.О., Микитюк І.С., Гоцуляк В.Д. Аудит безпеки руху як імператив глобалізаційних процесів та ефективного державного менеджменту. *Business-inform*. 2020. № 6. С. 235–244.
7. Плугатир М.В. Дотримання конституційних гарантій в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 57–163. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15631>
8. Приходько В., Александров М. Особливості адміністративно-правової профілактики дорожньо-транспортних пригод в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 106–113. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/14.pdf. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2022.14>
9. Сокурєнко В.В., Стрижак А.О. Загальна характеристика адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 194–202. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.16>. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10974>
10. Ярмак Х.П., Пилипів Р.М., Веселов М.Ю. Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: монографія. Житомир: «Вид. О.О. Євенок», 2019. 240 с.
11. Горбачева І.М. Зарубіжний досвід боротьби з порушеннями правил безпеки руху та експлуатації транспорту. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 203–212.
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.03.2023).

Астахов Д. С.,
*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»*

РОЛЬ ЕЛЕКТРОННОГО РЕЗИДЕНТСТВА НА ШЛЯХУ ДО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ІНВЕСТИЦІЙНО ПРИВАБЛИВОЇ ДЕРЖАВИ У СВІТІ

THE ROLE OF E-RESIDENCY ON THE WAY TO BECOMING UKRAINE AS AN INVESTMENT-ATTRACTIVE COUNTRY IN THE WORLD

У статті розглянута така новела українського законодавства, як електронне резидентство та його роль у інвестиційній привабливості України. Крім того розглянуто історію заснування інституту електронного резидентства в Україні та світі. Окремо висвітлено процедуру реєстрації іноземних громадян у якості електронного резидента в Україні. Розглянуто наявні проблеми в процедурі реєстрації електронним резидентом. Наведено недоліки нормативно-правової бази українського законодавства у сфері електронного резидентства. Також у статті розкрито відмінності електронного резидентства від понять резидента, нерезидента, фізичної особи-підприємця, фізичної особи та розкрито поняття електронного резидентства, як особливого правового режиму взаємодії іноземних громадян та держави Україна. Докладно розглянуто проект Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів" та нормативно-правові акти, що планувалось змінити, докладно описано ті зміни які так і не були прийняті Верховною радою України та не були закріплені у самому законі. Висвітлено проблеми оподаткування електронного резидентства та відмінності оподаткування електронного резидента від фізичних осіб-підприємців. Додатково розглянуто процедуру отримання реєстраційного номеру облікової картки платника податків та її особливості при реєстрації особи іноземця електронним резидентом, у випадку вже наявності або відсутності реєстраційного номеру облікової картки платника податків. Зазначено держави, що планують запровадити електронне резидентство у майбутньому. Проведено аналіз інституту електронного резидентства на початку його існування та його роль у інвестиційній привабливості України. Висвітлено світовий досвід електронного резидентства та коротко описано особливості цього інституту в республіці Естонія та Республіці Литва. Надано висновки, зроблені з поточного стану українського законодавства в області електронного резидентства та запропоновано перспективи розвитку інституту Електронного резидентства.

Ключові слова: *електронне резидентство, податкові реформи, підприємництво, технології, інвестиційний клімат.*

This article discusses a new development in Ukrainian legislation, namely electronic residency and its role in Ukraine's investment attractiveness. The history of the establishment of electronic residency in Ukraine and worldwide is also examined. The procedure for registering foreign citizens as electronic residents in Ukraine is highlighted separately, as are the existing problems in the registration process. The article lists the shortcomings of the legal framework of Ukrainian legislation in the field of electronic residency. The article also explains the differences between electronic residency and the concepts of resident, non-resident, individual entrepreneur, and individual, and describes the concept of electronic residency as a special legal regime for the interaction of foreign citizens and the state of Ukraine. The article provides a detailed analysis of the draft law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Some Other Laws of Ukraine Regarding the Features of Taxation of Business Activities of Electronic Residents" and the regulatory acts that were planned to be changed. The changes that were not adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine and were not enshrined in the law are also described in detail. The article highlights the problems of taxation of electronic residency and the differences in taxation of electronic residents from individual entrepreneurs. In addition, the article examines the procedure for obtaining a registration number of a taxpayer registration card and its peculiarities when registering a foreigner as an electronic resident in the case of the presence or absence of a registration number of a taxpayer registration card. The states that plan to introduce electronic residency in the future are also mentioned. An analysis of the institute of electronic residency at the beginning of its existence and its role in Ukraine's investment attractiveness is conducted. The global experience of electronic residency is highlighted, and the features of this institute in the Republic of Estonia and the Republic of Lithuania are briefly described. The

article provides conclusions drawn from the current state of Ukrainian legislation in the field of electronic residency and proposes perspectives for its improvement.

Key words: *electronic residency, special legal regime, taxation of electronic residency, global experience of electronic residency, technologies, investment climate.*

6 жовтня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів», що вступив у законну силу 01 квітня 2023 року. Електронне резидентство є новелою українського законодавства, у зв'язку з тим що зміни до податкового кодексу України та інших законодавчих актів зокрема закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» регулюють правовідносини, що виникають між іноземними громадянами, що надають послуги не резидентам України та державою Україна, що надає таким особам адміністративні послуги з можливості отримання відповідних кваліфікованих електронних довірчих послуг, що полягають у реєстрації в інформаційній системі «Е-резидент», що є частиною єдиного державного веб-порталу електронних послуг. Згідно п 14.1.56-6 Податкового кодексу України електронний резидент(е-резидент) – іноземець, який досяг 18-річного віку, не є податковим резидентом України, отримав відповідні кваліфіковані електронні довірчі послуги та інформація про якого внесена до інформаційної системи «Е-резидент», тобто формування в українському законодавстві інституту «Е-резидентства» є спрямованим на залучення до України додаткових інвестицій, та притоку фінансових мас з за кордону, що поліпшує інвестиційну привабливість нашої країни [1].

При реєстрації у системі «Е-резидент» іноземці отримують можливість отримати податковий номер України та зареєструватися, як фізична особа-підприємець третьої групи спрощеної системи оподаткування з оплатою податків у розмірі п'яти відсотків від доходу у лімітах визначених для третьої групи спрощеної системи оподаткування. При перевищенні зазначених лімітів «Е-резидент» сплачує податки у розмірі п'ятнадцяти відсотків від доходу, що фактично прирівнює «Е-резидента» до фізичної особи-підприємця третьої групи

спрощеної системи оподаткування та спрямований фактично на залучення до цієї програми іноземних ай-ті спеціалістів.

Крім того законодавець чітко розділяє поняття резидента, нерезидента та «Е-резидента» оскільки під «Е-резидентством» мається на увазі особливий правовий режим правовідносин держави Україна та іноземних громадян суттєво відмінний від понять резидентства та нерезидентства.[1]

До того ж у тексті змін до Податкового кодексу України визначено обмеження для іноземців, що не можуть отримати статус «Е-резидента» цей перелік визначено у ч. 2 ст. 70-1 Податкового кодексу України. Зокрема не можуть отримати статус «Е-резидента» громадяни України, особи без громадянства, іноземці, які мають право на постійне проживання в Україні чи є податковими резидентами України, особи, які отримують доходи з джерелом походження з України за товари, роботи, послуги (крім пасивних доходів), особи, які є громадянами (підданими), резидентами або особами, місцем постійного проживання (перебування, реєстрації) яких є держави (юрисдикції), не включені до Переліку держав, громадяни або резиденти яких можуть набути статус електронного резидента (е-резидента) [3].

Окремої уваги заслуговує процедура регулювання «Е-резидентства» Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», який відділяє поняття фізичної особи-підприємця та «Е-резидента», а саме, як зазначено у п. 1 ч. 1 ст. 18 зазначеного закону «для державної реєстрації фізичною особою-підприємцем подаються такі документи: заява про державну реєстрацію фізичної особи - підприємця, в якій може зазначатися прохання про реєстрацію такої особи платником податку на додану вартість та/або обрання спрощеної системи оподаткування або інформація про набуття особою статусу електронного резидента (е-резидента)», що фактично прирівнює особу «Е-резидента» до платника єдиного податку третьої групи спрощеної

системи оподаткування, але беручи до уваги, що іноземні громадяни, які є «Е-резидентами» не мають жодних доходів та фінансових інтересів на території України створює окремий правовий режим діяльності «Е-резидента» [5]. Крім того відмінність є і у процесі припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця та «Е-резидента» про, що зазначено у п. 3, 4 ч. 4 ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», а саме фізична особа-підприємець може припинити свою підприємницьку діяльність шляхом подання заяви про припинення підприємницької діяльності та у разі смерті фізичної особи підприємця шляхом подання заінтересованими особами свідоцтва про смерть фізичної особи-підприємця тоді, як припинення підприємницької діяльності «Е-резидента» проводиться шляхом подання «Е-резидентом» заяви про скасування статусу електронного резидента або у випадку прийняття рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифрової економіки, про анулювання статусу електронного резидента [5].

Крім того, якщо звернутись до історії заснування інституту «Е-резидентства» то слід згадати, що ще 25.06.2020 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства» № 648 було розпочато реалізацію проекту щодо створення в Україні інституту електронного резидентства. Електронне резидентство є статусом, який надає можливість іноземцю або особі без громадянства, яка досягла вісімнадцятирічного віку, отримувати кваліфіковані електронні довірчі послуги, електронні послуги, відкривати банківські рахунки в Україні, що дає розуміння того, що інститут «Е-резидентства» не був поспішним рішенням, а його пропрацювання проходило майже три роки [2]. Крім того відповідно до пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів» № 212д9/1-2021/94627

від 16.03.2021 року метою прийняття проекту зазначеного закону є оптимізація сучасної податкової системи та іншого законодавства в Україні у зв'язку з проведенням експерименту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства, що дозволить іноземцям та особам без громадянства, які набули статусу електронного резидента та зареєстрували себе фізичною особою-підприємцем, здійснювати підприємницьку діяльність та сплачувати податки в Україні без залишення країни проживання (перебування) [4]. Крім того у зазначеній вище пояснювальній записці зазначено, що проектом закону також запропоновано норму, згідно з якою «Е-резидент» підприємець може здійснювати виключно такі види господарської діяльності: видання комп'ютерних ігор (58.21 КВЕД); видання іншого програмного забезпечення (58.29 КВЕД); комп'ютерне програмування (62.01 КВЕД); інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем (62.09 КВЕД); оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність (63.11 КВЕД), повинно було суттєво звужити та обмежити проведення «Е-резидентами» господарської діяльності, але з іншого боку цей крок є обґрунтованим враховуючи специфіку самого суб'єкту «Е-резидента» та його правового статусу в Україні [4]. У законі також передбачено положення, згідно з яким «Е-резидент» підприємець для здійснення підприємницької діяльності має право на відкриття рахунку лише в одній самостійно обраній ним банківській установі на території України, що є достатнім для проведення нормальної господарської діяльності «Е-резидентом» підприємцем та не дає можливості для різноманітних маніпуляцій банківською системою України, однак це положення не було включено до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів» [2]. Зазначеним проектом закону пропонувалось доповнити статтю 1087 Цивільного кодексу України частиною четвертою, якою передбачити порядок проведення розрахунків фізичних осіб-підприємців, що зареєстровані електронними резидентами, виключно у безготівковій формі, однак

дані зміни не були внесені законодавцем, хоча на мій погляд вказана норма є досить логічною та не суперечить і не ускладнює функціонування інституту «Е-резидентства» [8]. Беручи до уваги наведене простежується цільова група підприємців на яку спрямований інститут «Е-резидентства» в Україні, а саме це фахівці в галузі Ай-ті індустрії.

Також хотілося б зупинитись на порядку реалізації експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства затвердженого постановою кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 648 який фактично став основою та початком формування інституту «Е-резидентства» в Україні. Що цікаво це не звичний випадок коли порядок реалізації певних законодавчих змін затверджується після прийняття відповідних змін до законодавчих актів України, а навпаки порядок затверджено кабінетом міністрів ще у 2020 році тобто за три роки до внесення відповідних змін до законодавства України, а саме Податкового кодексу України та інших нормативно правових актів. При чому зазначений порядок після фактичної легалізації інститут «Е-Резидентства» не зазнав жодних змін та залишився у первісному вигляді та фактично став основою для Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів», що фактично його легалізував та надав податкове та адміністративно процедурне підґрунтя для впровадження «Е-резидентства». Слід також зазначити, що п. 3 постанови кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 648 «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства» встановлено, що набуття статусу електронного резидентства не надає жодних переваг щодо перебування на території України та перетинання державного кордону України, отримання дозволу на тимчасове або постійне проживання в Україні, прийняття до громадянства України, визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, порівняно з іншими іноземцями та особами без громадянства відповідно до законодавства, що дає зрозуміти та гарантувати, що

реєстрація іноземцем «Е-резидентом» не буде спрямована ним на жодні інші цілі крім ведення господарської діяльності з надання послуг та продажу товарів не резидентам України [7]. Зазначене є так званим запобіжним заходом, що з одного боку звужує коло бажаючих стати «Е-резидентом» для отримання пільг при отриманні громадянства, або отримання посвідки про тимчасове або постійне місце проживання в Україні, а з іншого фокусує адміністративну послугу «Е-резидентства» лише на веденні бізнесу з можливістю оплати податків до українського бюджету. Щодо практичних дій з реєстрації іноземців як «Е-резидентів» слід зазначити, що повний їх перелік зазначено у порядку реалізації експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства. Так заява про надання статусу електронного резидентства (далі – заява) подається в електронній формі через Портал Дія особами, які пройшли процедуру електронної реєстрації та створили власний обліковий запис на Порталі Дія. До заяви додається копія паспортного документа заявника в електронній формі та інформація від компетентних органів іноземної держави громадянської належності або держави постійного проживання про факт відсутності/наявності відомостей про притягнення до кримінальної відповідальності на території зазначеної держави [7].

Заява подається англійською мовою. Слід зазначити, що мова спілкування з адміністратором та листування з порталом «Дія» визначається, як англійська для уніфікації та зручності, як міжнародна мова спілкування. Після отримання заяви Адміністратор здійснює її розгляд предмет правильності та повноти заповнення, наявності копій документів, відповідності відомостям, зазначеним у них, відомостям, зазначеним у заяві. У разі відсутності копій документів або невідповідності їх зазначеним відомостям Адміністратор повідомляє заявнику про це шляхом надсилання листа на адресу електронної пошти, зазначену під час його реєстрації на Порталі Дія.

Коли заява та копії доданих документів відповідають установленим вимогам, адміністратор створює обліковий запис заявника в системі та вносить до нього відомості про заявника. Протягом одного робочого дня після реєстрації

облікового запису в системі адміністратор формує і надсилає запит про проведення перевірки відомостей щодо заявника до МВС та СБУ на предмет наявності або відсутності заборон або обмежень щодо набуття заявником статусу електронного резидентства. Порядок обміну відомостями, необхідними для проведення такої перевірки, здійснюється в порядку, визначеному Мінцифри разом з МВС та СБУ, однак зазначений поряд Мінцифри на сьогоднішній момент не є визначеним у нормативно правових актах [7].

Протягом 20 днів після надходження запиту від адміністратора МВС разом із СБУ у межах своєї компетенції перевіряють (зокрема в банках даних Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу, а також Європейського поліцейського офісу – Європолу в рамках, установлених міжнародними договорами України) наявність або відсутність інформації про те, що заявник не притягувався в Україні до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, причетність до діяльності, яка становить загрозу національній безпеці України та чи не перебуває заявник у міжнародному розшуку, про що формують та подають адміністратору відповідний звіт. У разі коли запит потребує надання великого обсягу інформації або пошуку інформації серед значної кількості даних, органи МВС та СБУ можуть продовжити строк розгляду запиту до 10 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження. Повідомлення про продовження строку надсилається адміністратору в письмовій формі не пізніше п'яти робочих днів з дня надходження запиту.

У свою чергу адміністратор протягом 10 робочих днів після надіслання запиту до МВС та СБУ проводить перевірку наявності відомостей про заявника в переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, затвердженому наказом Держфінмоніторингу від 7 жовтня 2010 р. № 183, а також перевіряє інформацію щодо застосування до заявника спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, передбачених Законом України «Про санкції». У разі відсутності інформації про заявника в зазначеному переліку адміністратор здійснює пошук інформації, визначеної у підпункті 2 пункту 2 Поряд-

ку формування переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 966 (Офіційний вісник України, 2015 р., № 96, ст. 3288), на офіційному веб-сайті ООН. За результатами проведення перевірок органи МВС та СБУ та адміністратор складають звіти про результати проведення перевірки та розміщують відповідні записи у системі. При чому слід зазначити, що наявність інформації про вчинення заявником тяжких та/або особливо тяжких злочинів в Україні або на території іншої держави, перебування заявника у міжнародному розшуку, наявність відомостей про заявника у переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, відомостей, які є підставами для внесення заявника до зазначеного переліку, а також відомостей про застосування до заявника спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів відповідно до Закону України «Про санкції» є підставами для відмови заявнику в набутті ним статусу електронного резидентства, про що адміністратором вноситься відповідний запис до системи та причини, що унеможливають набуття заявником статусу електронного резидентства, такому заявнику не повідомляються. У разі відсутності підстав, що унеможливають набуття статусу електронного резидентства, адміністратор надсилає через Портал Дія з використанням системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів до ДПС запит в електронній формі, який містить передбачену пунктом 70.2 статті 70 Податкового кодексу України інформацію про заявника (англійською мовою з перекладом такої інформації українською мовою) для здійснення резервування реєстраційного номера облікової картки платника податків. Протягом одного робочого дня державна податкова служба України здійснює заходи щодо перевірки наявності попередньої реєстрації особи в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків з метою встановлення того факту, що особа раніше не була зареєстрована в Державному реєстрі Державної податкової служби України у порядку, визначеному Податковим кодексом України.

У разі коли, за даними ДПС, буде встановлено, що особа раніше вже була зареєстрована в Державному реєстрі, та дані про особу, які надійшли від адміністратора, збігаються з даними про особу, наявними в Державному реєстрі, до Державного реєстру вноситься позначка щодо подання особою заяви на набуття статусу електронного резидентства, в іншому випадку відомості про заявника вносяться до Державного реєстру Державної податкової служби України та резервується реєстраційний номер облікової картки платника податків. За результатом проведених перевірочних та реєстраційних процедур адміністратор через Портал Дія повідомляє консульській посадовій особі закордонної дипломатичної установи про резервування реєстраційного номера облікової картки платника податків для заявника, а консульська посадова особа протягом одного робочого дня після надходження такого повідомлення визначає дату та час для проведення ідентифікації заявника та виконання інших, передбачених цим Порядком, дій та надсилає заявнику запрошення в електронній формі через Портал Дія [7].

Наведений порядок реєстрації «Е-резидентства» є досить громіздким і як ми бачимо не допрацьованим, що суттєво погіршує привабливість такої послуги, однак не слід забувати, що цей державний проект є експериментальним та буде проходити своє доопрацювання, шляхом практичної його реалізації. Причому як вже було наведено після внесення змін до Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів для запровадження інституту «Е-резидентства» залишаються правові прогалини у вигляді не готовності нормативно-правових актів Мінцифри. Також поточна не готовність програмних алгоритмів, які б давали можливість автоматизувати процес реєстрації «Е-резидентом» та суттєво скоротити строки реєстрації особи, як «Е-резидента» дає зрозуміти, що дана процедура буде доопрацьована тому, що у такому вигляді ця послуга не є бездоганною.

Сама ідея запровадження інституту «Е-резидентства» є досить прогресивною та спрямованою на покращення інвестиційної привабливості України дією, що у час воєнної агресії Росії проти України є доволі сміливим кроком спрямованим на залучення до нашої

держави додаткових коштів, та залучення іноземних підприємців для роботи з нашою державою.

Однак беручи до уваги закордонний досвід роботи інституту «Е-резидентства» слід сказати, що цей шлях є досить важливим та перспективним для України. Тому, що наприклад в Естонії де інститут «Е-резидентства» існує з першого грудня дві тисячі чотирнадцятого року вже нараховується близько ста тисяч «Е-резидентів», які у свою чергу заснували майже двадцяти трьох тисяч цифрових компаній, які працюють та забезпечують надходження до бюджету Естонії. Крім того інститут «Е-резидентства» у дві тисячі двадцять першому році було засновано ще в одній державі Європейського союзу, цією державою є Литва, яка фактично запозичила Естонську модель «Е-резидентства» з певними обмеженнями та відмінностями.

Щодо перспектив міжнародного розвитку «Е-резидентства» слід зазначити, що заснування такого інституту є у планах таких країн як США, Японія та Сінгапур.

Сподіваємось, що українське «Е-резидентство» зможе стати привабливим для іноземних Ай-ті спеціалістів та протягом певного часу скласти конкуренцію естонському та литовському «Е-резидентству». Залучення додаткових міжнародних інвестицій та перетворення України у досить великий Ай-ті вузол дасть змогу Україні у воєнний та післявоєнний час пришвидшити відновлення економіки та в цілому відбудову країни.

Розглянувши «Е-резидентство», як новелу українського законодавства слід зазначити, що цей крок є досить прогресивним та сміливим, особливо, якщо враховувати, що це було здійснено під час воєнного часу у нашій країні. Цей крок, як вже було зазначено спрямований на залучення інвестицій в Україну та поповнення державного бюджету за рахунок сплачених «Е-резидентами» податків та єдиного соціального внеску. «Е-резидентство» повинно підвищити статус Української держави на міжнародній арені, як в економічному плані так і, як прогресивної цифрової держави, що гідна вступити до Європейського союзу [6].

Однак зручність та привабливість такого сервісу для цільової аудиторії

«Е-резидентства» покаже лише час та здатність до його вдосконалення на що буде потрібні не лише талановиті спеціалісти а й політична воля українського суспільства, на шляху становлення України, як інвестиційно-привабливої та сучасної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податковий кодекс України : Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 28.04.2023).

2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III: станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 28.04.2023).

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів: Закон України від 06.10.2022 № 2654-IX: станом на 05 бер. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-20#Text> (дата звернення: 20.04.2023).

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів»: URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/614885> (дата звернення: 15.03.2023).

5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV: станом на 01 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 22.04.2023).

6. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI: станом на 01 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення: 21.04.2023).

7. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 25.06.2020 № 648: станом на 26 черв. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2023).

8. Цивільний кодекс України: Постанова Кабінету Міністрів України; Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.04.2023).

Діордіца І. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

Журавель Я. В.,
*доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

ІННОВАЦІЙНІСТЬ КОНЦЕПТУ “SMART CITY” ТА ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

INNOVATION OF THE “SMART CITY” CONCEPT AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING ITS CYBERSECURITY IN THE CONTEXT OF REFORMING TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

У статті автори здійснили дослідження евристичних можливостей інтеграції інноваційних процесів у сучасний концепт «Smart City» у їх теоретичному і практичному сенсі та юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні. Актуальність дослідження обумовлена значним збільшенням інтересу до даного питання з боку держави та територіальних громад, що чітко відображено у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. З'ясовано, що основною передумовою невироблення чітких критеріїв концепції «Smart City» при формуванні стратегій розвитку регіонів чи територіальних громад є некоректне усвідомлення її сутності. Окреслено чотири блоки проблем, які ускладнюють впровадження концепції «Smart City» в українських містах, а саме: 1) у зв'язку з некоректним розумінням сутності концепту «Smart City» відсутнє стратегічне бачення щодо вибудування архітекτονіки та практичного впровадження програм «Smart City» для конкретного міста чи територіальної громади; 2) джерела фінансування конкретної програми «Smart City»; 3) недостатні кваліметричні спроможності працівників територіальних громад, які б могли розробляти та супроводжувати реалізацію програми «Smart City» на належному рівні; 4) відсутність централізованого органу, на який би нормативно покладалися повноваження щодо централізованого урядування питань, пов'язаних із концептом «Smart City». Доведено, що територіальні громади в Україні не вважають за необхідне належним чином фінансувати заходи із забезпечення кібербезпеки конфіденційної інформації, що перебуває у їх віданні. Висновується, що у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) про повноваження органу місцевого самоврядування як суб'єкта забезпечення кібербезпеки не згадується жодним чином і, як наслідок, у бюджетах територіальних громад не закладаються видатки на забезпечення кібербезпеки інформаційних ресурсів, які перебувають у їх віданні. Запропоновано доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) положеннями, які усунуть зазначену вище проблематику.

Ключові слова: *Smart City, територіальна громада, місцеве самоврядування, інформаційна безпека, кібербезпека, кіберзахист.*

In the article, the authors study the heuristic possibilities of integrating innovative processes into the modern concept of «Smart City» in their theoretical and practical sense and the legal mechanisms for ensuring its cybersecurity in the context of reforming territorial communities in Ukraine. The relevance of the study is due to a significant increase in interest in this issue on the part of the State and territorial communities, which is clearly reflected in the State Strategy for Regional Development for 2021–2027. It is found that the main prerequisite for the failure to develop clear criteria for the «Smart City» concept in the formation of strategies for the development of regions or territorial communities is an incorrect understanding of its essence. Four sets of problems that complicate the implementation of the «Smart City» concept in Ukrainian cities are outlined, namely: 1) due to an incorrect understanding of the essence of the «Smart City» concept, there is no strategic vision for building the architectonics and practical implementation of «Smart City» programmes for a particular city or territorial community; 2) sources of funding for a particular «Smart City» programme; 3) insufficient qualification and metric capabilities of employees of territorial communities who could develop and

support the implementation of the «Smart City» programme at the proper level; 4) lack of a centralised body that would be legally responsible for centralised government. It is proved that territorial communities in Ukraine do not consider it necessary to properly finance measures to ensure cybersecurity of confidential information under their jurisdiction. It is concluded that the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» (1997) does not mention the powers of a local self-government body as a subject of cybersecurity and, as a result, the budgets of territorial communities do not include expenditures for ensuring cybersecurity of information resources under their jurisdiction. It is proposed to supplement the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» (1997) with provisions that will eliminate the above-mentioned problems.

Key words: *Smart City, territorial community, local self-government, information security, cybersecurity, cyber defence.*

Постановка проблеми. Нині концепція «Smart City» є найпоширенішим підходом до створення розуміння можливих перспективних і життєздатних напрямів розвитку міст у всьому світі. Відповідно до цієї концепції, розвиток міського середовища переважно залежить від впровадження та збільшення використання сучасних цифрових технологій. Багатовекторне використання можливостей передачі даних через Інтернет, який вважається невід'ємною частиною «Smart City», забезпечує постійний моніторинг та оптимізацію багатьох сфер, таких як транспорт, паркування, освітлення, водопостачання, безпека та навіть процеси утилізації відходів, а також моніторинг може використовуватися для ініціювання реакції на різні події. Використання цифрових технологій є поширеним підходом до створення нових рішень, які відповідають викликам глобалізації, щоб покращити якість життя та зробити міста конкурентоспроможними та стійкими.

Центральні органи виконавчої влади України здійснюють поступові кроки щодо впровадження даної концепції в реальну практику територіальних громад. Зокрема, одним із завдань Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки є «сприяння запровадженню інноваційних технологій у системи управління розвитком міст на засадах концепції розумного міста («Smart City»)). Водночас Міністерством розвитку громад та територій України розроблена Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери з трьома основними напрямками: 1) розвиток електронної інфраструктури та цифровізація процесів міністерства; 2) запуск загальнонаціональних проєктів цифрової трансформації; 3) створення програми цифрового розвитку регіонів [1, с. 92; 2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні чимало вчених займалися досліджен-

ням окремих аспектів організаційного забезпечення смарт-інфраструктури як сталого розвитку громад. Так на рівні наукових робіт можемо відмітити праці С.А. Чукут та В.І. Дмитренка [4], О.Л. Єршової та Л.І. Бажан [5], А.А. Діскіної, О.М. Федорчук, О.І. Протосвіцька [6], Д.С. Луніна [7], В.А. Ліпкана [8] та ін. Однак, враховуючи безперервну динаміку розвитку даного явища, вважаємо за необхідне окреслити новели концепту «Smart City» та визначити юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні.

Формулювання цілей. Мета статті – розглянути евристичні можливості інтеграції інноваційних процесів у сучасний концепт «Smart City» у їх теоретичному та практичному сенсі. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, нами були поставлені наступні завдання: 1) окреслити новели концепту «Smart City»; 2) визначити юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні.

Виклад основного матеріалу. На наше переконання основною передумовою невироблення чітких критеріїв концепції «Smart City» при формуванні стратегій розвитку регіонів чи територіальних громад є некоректне усвідомлення її сутності.

Так, в останні роки міста почали використовувати більше технологій і стають розумнішими. Нові технології разом із швидким і простим зв'язком дозволяють містам краще використовувати свої джерела, економити гроші та надавати своїм громадянам найсучасніші послуги. Конкуренція між містами за залучення капіталу, нових жителів і туристів призвела до збільшення уваги до забезпечення високої якості життя та динамічної економічної ситуації. Уряди дійшли висновку, що хоча обмежені

бюджети, дефіцитні ресурси та застарілі системи часто ставлять під сумнів їхні цілі, інноваційні технології можуть перетворити ці виклики на можливості [9].

Отже, «Smart City» – це місто, яке надає переваги системі автоматизації та модифікації муніципальних обов'язків і покращує життя його мешканців. Розумне місто складається з різних типів датчиків Інтернету речей (IoT). Ці датчики включають розумні датчики паркування, структуровану інформацію про здоров'я, миттєве картографування міського шуму, контроль дорожнього руху, оптимізацію смуг руху та розумне освітлення і т. ін. [10]. IoT – це активна технологія, яка використовується для згаданих компонентів розумного міста. Однак хмара є активною платформою для зберігання та інтерпретації централізованих даних розумного міста.

Архітектоніка розумного міста може включати такі елементи:

1. Розумне/електронне урядування: «розумна рада громади» створює цінність для сталого суспільного продукту, використовуючи інтеграцію ІКТ для планування, управління та операцій на одному рівні або між ними. Іншими словами, в розумному урядуванні саме впровадження бізнес-процесів на основі інформаційно-комунікаційних технологій активізує безперервність інформації між радою громади і наданням високоякісних послуг. Розумне урядування є наступним кроком для електронного урядування. Розумне урядування використовує миттєву інформацію, щоб зменшити кількість злочинів, підвищивши рівень обізнаності про ситуацію, забезпечуючи ефективне та дієве реагування на аварії, розслідуючи надзвичайні ситуації та покращуючи муніципальні послуги.

2. Розумна охорона здоров'я: розумна охорона здоров'я – це служба охорони здоров'я, яка використовує такі технології, як Інтернет речей (переносні сучасні медичні засоби) і мобільний Інтернет, для динамічного доступу до інформації, з'єднуючи людей, медичні заклади та установи. Також вона активно керує потребами екосистеми та реагує на них розумно. Розумна охорона здоров'я складається з кількох основних компонентів: лікарів, пацієнтів, лікарень та медичних науково-дослідних установ. Інтелектуальна охорона здоров'я має різні виміри,

включаючи профілактику захворювань, моніторинг пацієнтів, діагностику та лікування, управління лікарнями, прийняття рішень щодо охорони здоров'я та медичні дослідження. Віддаленого моніторингу можна досягти шляхом бездротового підключення інтелектуальних пристроїв до медичних центрів і систем аналізу даних [11].

3. Розумна енергетика: традиційна інфраструктура енергетичної мережі не відповідає зростаючим потребам громад. Попит на надійність, масштабованість, керованість, екологічно чисте виробництво енергії та економічну ефективність викликав необхідність у створенні розумної та сучасної енергетичної мережі. Розумна енергетична мережа, оснащена технологіями ІС, може підтримувати двосторонній зв'язок і електричні струми між різними об'єктами в мережі. Розумна мережа забезпечує миттєвий моніторинг, забезпечуючи оптимальні потоки електроенергії між енергосистемою та клієнтами. Це також дозволяє виробляти екологічно чисту енергію шляхом інтеграції відновлюваних джерел енергії в мережу (як для енергетичної компанії, так і для споживачів) [12].

4. Розумний транспорт: у сучасних системах управління дорожнім рухом оптимальне використання наявних об'єктів і сучасних технологій є метою планувальників. У зв'язку з цим однією з кінцевих цілей систем управління дорожнім рухом є підвищення ефективності мережі, а також підвищення безпеки транспортних засобів і людей та скорочення часу в дорозі. Для досягнення зазначеної вище мети транспортна мережа потребує ефективних систем для обслуговування транспортного сектору та, з іншого боку, належного управління цими системами. Найважливішими перевагами використання розумних транспортних систем є зменшення заторів, підвищення рівня безпеки, економія часу, зменшення споживання палива та покращення рівня обслуговування. Серед визначальних пристроїв цієї системи – системи моніторингу та фіксації порушень, система інформації про метеорологічний стан, система попередження водія та система інформації про транспортні засоби, а також полегшення швидкого та своєчасного виконання законних повноважень поліцією та підвищення безпеки громадян.

5. Розумна будівля: розумні будівлі використовують датчики та мережеві технології для обміну даними між обладнанням будівель, повідомляють інтелектуальний лічильник про зареєстроване споживання енергії в розумну мережу та дозволяють передавати дані від розумної мережі до будівлі. Очікується, що ці будівлі динамічно регулюватимуть свої енергетичні профілі на основі можливостей інтелектуальної мережі, а також дозволять власникам будівель віддалено контролювати обладнання будівлі. Очевидно, що взаємодія розумної будівлі з розумною мережею призводить до досягнення деяких основних цілей розумної мережі. Деякі з найважливіших переваг цієї взаємодії: реагування на попит, ефективний зворотний зв'язок, зменшення пікових навантажень та обмін енергією.

6. Розумне водопостачання: за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 2025 року половина населення світу проживатиме в районах, що зазнають нестачі води, а до 2050 року глобальна урбанізація призведе до зростання споживання ресурсу на 55%. Тому в містах США, Канади, Німеччини, Японії вже сьогодні ухвалюють рішення щодо розумного використання водних ресурсів. Зокрема, у будинках встановлюють розумні лічильники, які збирають дані про використання води в режимі реального часу, що дозволяє запобігти витоків, а також раціонально використовувати водний ресурс.

«Smart City» по-українськи лише подекуди має зазначені вище ознаки. Так, у столиці України, місті Києві, натеper запроваджено цифровий квиток на транспорт, на низці вулиць та метро працює розумна система відеоспостереження, функціонують е-петиції, електронний документообіг, є можливість записатися на прийом до лікаря і т. ін. Однак, якщо порівнювати розумні можливості міст Києва та, наприклад, Сінгапуру, значну перевагу матиме останнє.

Висновуючи зазначене вище, вважаємо за необхідне сконцентрувати увагу на блоках проблем, які ускладнюють впровадження концепції «Smart City» в українських містах, а саме:

1. У зв'язку з некоректним розумінням сутності концепту «Smart City» відсутнє стратегічне бачення щодо вибудовування архітектури

та практичного впровадження програм «Smart City» для конкретного міста чи територіальної громади.

2. Джерела фінансування конкретної програми «Smart City». Такі програми мають реалізовуватись переважно за бюджетування інвесторів, меценатів, грантових проектів та територіальної громади, оскільки коштів, які інколи виділяються з державного бюджету, завжди буде недостатньо.

3. Недостатні кваліметричні спроможності працівників територіальних громад, які б могли розробляти та супроводжувати реалізацію програми «Smart City» на належному рівні.

4. В Україні відсутній централізований орган, на який би покладалися повноваження щодо централізованого урядування питань, пов'язаних із концептом «Smart City». З поміж таких можемо назвати Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство цифрової трансформації України, громадські організації метою діяльності яких є забезпечення нормального функціонування територіальних громад і т. ін.

Наступним питанням, яке має систематично та ефективно вирішуватися розумним містом, є його кібербезпека.

Так, сучасні розумні міста збирають величезну кількість різноманітних даних. Сіетл, наприклад, збирає інформацію про все: від водійських прав до членства в профспілках. А з більшою кількістю даних і центрів їх обробки міста піддаються підвищеному ризику кібератак. У цьому новому цифровому ландшафті обов'язок захищати конфіденційні дані покладається на муніципальні органи влади. З метою забезпечення кібербезпеки штат Нью-Йорк інвестував понад 60 мільйонів доларів у створення спільного операційного центру кібербезпеки в Брукліні для обслуговування міст Нью-Йорк, Олбані, Сіракузи, Баффало, Рочестер і Йонкерс. У Сіетлі бюджет міста на цифрову безпеку збільшився із з 5,3 мільйона доларів у 2020 році до 8,4 мільйона доларів у 2021 році, хоча на 2022 рік бюджет зменшився до 7,5 мільйона доларів (однак такі видатки також є суттєвими) [13].

Територіальні громади в Україні, нажалю, не вважають за необхідне належним чином фінансувати заходи із забезпечення кібербезпеки

конфіденційної інформації, що перебуває у їх віданні.

Зокрема, у 2017 році (вже після масованих атак вірусу Petya) Київська міська рада спромоглася на Рішення «Про вжиття заходів кібербезпеки» від 22.06.2017 № 614/2776, яким виконавчому органу КМДА доручалося вжити протягом 2017 року заходів щодо впровадження вітчизняного програмного забезпечення для потреб місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності територіальної громади міста Києва, *без додаткових витрат з бюджету міста Києва* [14].

У листопаді 2018 року в Дніпрі було створено перший регіональний центр СБУ, основними завданнями якого є реагування на кібератаки, націлені на державні електронні інформресурси та об'єкти критичної інфраструктури Дніпропетровщини [15].

Наприкінці 2018 року Дніпровська міська рада уклала меморандум про співпрацю із Службою безпеки України. Його мета – розширення взаємодії у сфері кібернетичної безпеки та підвищення рівня захищеності інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем міської ради. На думку виконувачки обов'язків заступника Дніпровського міського голови, Яніки Мерило, «органи місцевого самоврядування дедалі частіше стають об'єктами кібератак і поодиноких «аматорів», і добре організованих груп кіберзлочинців. У рамках меморандуму фахівцям Дніпровської міської ради було надано доступ до платформи MISIP-UA (Malware Information Sharing Platform) – для ефективного реагування на кіберінциденти» [16].

За допомогою цієї платформи Дніпровська міська рада та Ситуаційний центр СБУ в режимі реального часу можуть обмінюватися технологічною інформацією про кіберзагрози, що забезпечить підвищення рівня безпеки та мінімізує час реакції на інциденти.

У лютому 2023 року на позачерговій сесії Мукачівської міської ради депутати розглянули проект Меморандуму про організацію взаємодії у сфері кібербезпеки та кіберзахисту між Державним центром кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інфор-

мації України та Мукачівською міською радою. З метою організації співпраці та координації дій Сторін у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, оперативного реагування на кіберінциденти (SOC) в межах функціонування системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки, затвердили текст меморандуму та уповноважили Мукачівського міського голову на його підписання [17].

Зауважимо, що зазначені вище заходи щодо забезпечення кібербезпеки з боку територіальних громад не є системними. Так, залучаються до співпраці спеціальні державні органи (СБУ, ДССЗЗІУ і т. ін.), до повноважень яких належить реалізація державної політики щодо кіберзахисту державних підприємств, установ та організацій і об'єктів критичної інфраструктури. Проте безпосередніх повноважень щодо кіберзахисту інформаційних ресурсів, які перебувають у віданні підприємств, установ та організацій територіальних громад, дані органи не мають.

Звертаємо увагу, що у розрізі паралельного реформування місцевого самоврядування та інформаційної безпекової сфери, зокрема прийняття Стратегії кібербезпеки України (2021 р.), Доктрини інформаційної безпеки України (2017 р.), Стратегії інформаційної безпеки України (2021 р.), будь-які згадки про кібербезпеку інформаційних ресурсів, що створюються територіальними громадами та перебувають у їх віданні, у даних нормативно-правових актах взагалі відсутні.

Однак у п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 р.) зазначено, що об'єктами кіберзахисту є комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону. Ч. 4 ст. 5 цього Закону визначено, що з-поміж інших, суб'єктами, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи із забезпечення кібербезпеки, є органи місцевого самоврядування.

У статті 13 цього ж Закону, яка має назву «Фінансове забезпечення заходів кібербезпеки»,

зазначено, що джерелами фінансування робіт і заходів із забезпечення кібербезпеки, крім іншого, є кошти і місцевих бюджетів.

Однак, у ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) *про повноваження органу місцевого самоврядування як суб'єкта забезпечення кібербезпеки не згадується жодним чином*. Як наслідок, у бюджетах територіальних громад не закладаються видатки на забезпечення кібербезпеки інформаційних ресурсів, які перебувають у їх віданні. Тобто такі видатки територіальні громади не вважають обов'язковими [18; 19; 20].

Висновок. Отже, з метою вирішення даної проблематики, пропонуємо наступне.

Доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) такими положеннями:

1) ч. 1, ст. 26 Закону пунктом 59, розширивши повноваження сільських, селищних, міських рад, а саме: «Затвердження обов'язкових вимог із кібербезпеки об'єктів, що перебувають у власності територіальних громад»;

2) ч. 1, ст. 38 Закону пунктом 11, уповноваживши виконавчі органи сільських, селищних, міських рад на наступне: «Здійснення заходів щодо підготовки обов'язкових вимог із кібербезпеки об'єктів, що перебувають у власності територіальних громад».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ткач С.М. Управління розвитком міст на засадах концепції Smart City у Західному регіоні України. *Регіональна економіка*. 2021, № 2. С. 91–99.
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
3. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. *Урядовий портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>
4. Чукут С.А., Дмитренко В.І. Смарт-сіті чи електронне місто: сучасні підходи до розуміння впровадження е-урядування на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. – 2016. – №13 – С. 89–93.
5. Єршова О.Л., Бажан Л.І. Розумне місто: концепція, моделі, технології, стандартизація. *Статистика України*. 2020. № 2–3. С. 68–77.
6. Дискіна, А.А., Федорчук О.М., Протосвіцька О.І. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в контексті побудови конкурентоспроможної інфраструктури розумного міста. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Економ. науки*. – 2019. – Вип. 33. – С. 93–96.
7. Лунін Д.С. Адміністративно-правові положення електронного урядування в Україні в контексті використання загальнодержавних е-сервісів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3-2. С. 132–138.
8. Ліпкан В.А. Понятійно-категорійний апарат стратегії державної інфраструктурної політики України. *Регіональні студії*. – Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 27. – 2021. – С. 55–62.
9. Secinaro, S., et al. Towards a hybrid model for the management of smart city initiatives. *Cities*. Vol. 116, September 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103278>
10. Nakano, S., Washizu, A. Will smart cities enhance the social capital of residents? The importance of smart neighborhood management. *Cities*. Vol. 115, August 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103244>
11. Singh, A., Chatterjee, K. Securing smart healthcare system with edge computing. *Computers & Security*. Vol. 108, September 2021. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102353>
12. Behzad, r., Mehrpooya, M., Marefati, M. Parametric design and performance evaluation of a novel solar assisted thermionic generator and thermoelectric device hybrid system. *Renewable Energy*. Vol. 164, 2021. pp. 194–210.
13. Jordan McDonald. The smarter the city, the scarier the cyber risk. *Emerging Tech Brew*. 2022. URL: <https://www.emergingtechbrew.com/stories/2022/09/06/the-smarter-the-city-the-scarier-the-cyber-risk>
14. Рішення Київської міської ради «Про вжиття заходів кібербезпеки» від 22.06.2017 № 614/2776. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_vzhittya_zakhodiv_z_kiberbezpeki/eiloxqlprq_614-2776.pdf
15. У Дніпрі створили перший регіональний центр кібербезпеки СБУ (2018). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2585234-u-dnipri-stvorili-persij-regionalnij-centr-kiberbezpeki-sbu.html>
16. Дніпровська міська рада підписала меморандум про співпрацю з СБУ у сфері кібернетичної безпеки. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/28689/dniprovska-miska-rada-pidpisala-memorandum-pro-spivpracyu-z-sbu-u-sferi-kibernetichnoi-bezpeki>

17. У Мукачеві погодили меморандум у сфері кібербезпеки та кіберзахисту. URL: <https://cybersec.net.ua/povnyu/496-u-mukachevi-pohodyly-memorandum-u-sferi-kiberbezpeky-ta-kiberzakhystu.html>

18. Рішення Київської міської ради «Про бюджет міста Києва на 2023 рік» від 08.12.2022 №5828/5869. URL: https://kyivcity.gov.ua/publiczna_informatsiia_Tag_166122/rishennya_pro_byudzhet_mista_kyieva_na_2023_rik/

19. Рішення Дніпровської міської ради від 08.12.2021 №2/13 «Про бюджет Мукачівської міської територіальної громади на 2022 рік» URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/48395/rishennya-miskoi-radi-vid-08-12-2021-213-pro-byudzhet-dniprovs-koi-miskoi-teritorialnoi-gromadi-na-2022-rik>

20. Рішення Мукачівської міської ради «Про бюджет міста Києва на 2023 рік» від 22.12.2022. URL: https://kyivcity.gov.ua/publiczna_informatsiia_Tag_166122/rishennya_pro_byudzhet_mista_kyieva_na_2023_rik/

Зайкіна Г. М.,
*кандидат економічних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE AS AN OBJECT OF FINANCIAL AND LEGAL RELATIONS

Актуальність статті полягає в тому, що сучасний етап розвитку залізничного транспорту в Україні має низку особливостей, котрі істотно впливають на фінансові відносини в галузі, а саме: вагомий вплив держави як власника на економіку залізничного транспорту, що, з одного боку, призводить до централізації процесів управління, з другого – до неоднозначної оцінки діяльності держави-власника; існування великої кількості підприємств змішаної форми власності, де поєднано інтереси держави та приватних осіб; обмежені можливості держави-власника щодо фінансового забезпечення за рахунок централізованих джерел, зокрема бюджетного фінансування; відсутність чіткої державної стратегії розвитку залізничного транспорту в Україні. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, розкрити поняття та сутність залізничного транспорту загального користування України як об'єкта фінансово-правових відносин. У статті сформовано поняття залізничного транспорту України, як об'єкту фінансових правовідносин, як взаємини між суб'єктами господарювання, а також державою, що виникають у процесі реалізації фінансової діяльності, тобто у взаємовідносинах, пов'язаних з обігом коштів, цінних паперів, банківських послуг та будь-яких інших фінансових активів. Визначено, що фінансові правовідносини безпосередньо пов'язані з залізничним транспортом, можуть включати в себе питання фінансування, оподаткування, регулювання тарифів та інші фінансові аспекти діяльності такого суб'єкта господарювання. Такі відносини регулюються в тому числі фінансовим законодавством, а також іншими правовими нормами, що стосуються фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Залізничним транспортом України є система залізничних колій, станцій, електрифікованих та неелектрифікованих ділянок, локомотивів, вагонів та інфраструктури, яка забезпечує пасажирські та вантажні перевезення по всій території України та з'єднує її з міжнародними мережами залізничного транспорту. Залізничний транспорт України є державною власністю.

Ключові слова: *акціонерне товариство, адміністративні процедури, адміністрація, бюджет, залізничний транспорт, кредитування, методи адміністративної діяльності, стандарти, фінансовий контроль, фінансово-правові відносини, форми адміністративної діяльності.*

The relevance of the article lies in the fact that the current stage of the development of railway transport in Ukraine has a number of features that significantly affect financial relations in the industry, namely: the significant influence of the state as the owner on the economy of railway transport, which, on the one hand, leads to the centralization of processes management, from the second – to an ambiguous assessment of the activities of the owner state; the existence of a large number of enterprises of mixed ownership, where the interests of the state and private individuals are combined; limited capabilities of the owner state regarding financial support at the expense of centralized sources, in particular budget funding; lack of a clear state strategy for the development of railway transport in Ukraine. The purpose of the article is to reveal the concept and essence of the public railway transport of Ukraine as an object of financial and legal relations, based on the theoretical foundations of financial and administrative law, the norms of current legislation and the practice of the activities of executive authorities. The article defines the concept of railway transport of Ukraine as an object of financial legal relations, as relations between business entities, as well as the state, arising in the process of financial activity, that is, in relations related to the circulation of funds, securities, banking services and any other financial assets. It was determined that financial legal relations are directly related to railway transport, may include issues of financing, taxation, regulation of tariffs and other financial aspects of the activity of such a business entity. Such relations are regulated, among other things, by financial legislation, as well as by other legal norms relating to the financial activities of economic entities. Railway transport of Ukraine is a system of railway tracks, stations, electrified and non-electrified sections, locomotives, wagons and infrastructure, which provides passenger and cargo transportation

throughout the territory of Ukraine and connects it with international railway transport networks. Railway transport of Ukraine is state property.

Key words: *joint stock company, administrative procedures, administration, budget, railway transport, lending, methods of administrative activity, standards, financial control, financial and legal relations, forms of administrative activity.*

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку залізничного транспорту в Україні має низку особливостей, котрі істотно впливають на фінансові відносини в галузі, а саме: вагомий вплив держави як власника на економіку залізничного транспорту, що, з одного боку, призводить до централізації процесів управління, з другого – до неоднозначної оцінки діяльності держави-власника; існування великої кількості підприємств змішаної форми власності, де поєднано інтереси держави та приватних осіб; обмежені можливості держави-власника щодо фінансового забезпечення за рахунок централізованих джерел, зокрема бюджетного фінансування; відсутність чіткої державної стратегії розвитку залізничного транспорту в Україні [5].

Огляд останніх досліджень. Правові питання функціонування та адміністрування залізничного транспорту в Україні розкривали у своїх роботах такі вчені як І. Аксьонов, В. Бабич, Ю. Бараш, І. Булгакова, О. Дейнека, Е. Деркач, В. Дикань, Н. Колеснікова, А. Міщенко, Л. Позднякова, Р. Прокоп'єв, І. Рудяга, Д. Тимоха, та інші.

Однак, в аспекті функціонування залізничного транспорту в Україні важливий симбіоз адміністративного та фінансового права, що ускладнює цю тематику та зумовлює необхідність наукових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, розкрити поняття та сутність залізничного транспорту загального користування України як об'єкта фінансово-правових відносин.

Виклад основних положень. В останні роки залізничний транспорт зазнає впливу низки соціально-економічних деструктив, що знаходить відображення в тенденціях його розвитку. У 2021 році залізничним транспортом було перевезено 314,3 млн т вантажів, що на 2,9% більше порівняно з попереднім періодом, однак на 7,4% нижче рівня 2017 року, коли обсяг ван-

тажних перевезень склав 339,5 млн т. Щодо динаміки пасажирських перевезень залізничним транспортом слід вказати на поступове нарощення обсягів роботи. Так, у 2021 році обсяг перевезень пасажирів склав 81,3 млн осіб, що на 19% більше порівняно із 2020 роком. Однак, якщо порівнювати із значенням показника за 2017 рік (164,9 млн осіб), то спостерігається значний розрив у більш ніж два рази – на 50,7% [1]. Кірдіна О.Г. та Українська Л.О. вважають, що такого роду негативні тенденції розвитку залізничного транспорту в значній мірі зумовлені багаторічним накопиченням системних проблем, серед яких: погіршення стану залізничного полотна та інфраструктури загалом у результаті відтермінування ремонтних робіт, скорочення парку технічно придатного для експлуатації рухомого складу через ігнорування потреби в його своєчасному оновленні та модернізації, підвищення зношеності виробничо-ремонтної бази підприємств залізничного транспорту, провадження компанією неефективної інвестиційної, інноваційної, кадрової, маркетингової політики [2].

Однак, перш ніж розглядати залізничний транспорт України, як об'єкт фінансово-правових відносин та предмет фінансового контролю, необхідно дослідити та надати визначення наступним правовим категоріям: «транспорт», «залізничний транспорт», «фінансово-правові відносини» та «предмет фінансового контролю».

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, під терміном «транспорт» розуміється галузь народного господарства, що різними видами засобів здійснює перевезення пасажирів, доставляння, переміщення вантажів тощо. Той чи інший вид перевізних засобів. Будь-який засіб перевезення, а також сукупність таких засобів. Перевізні засоби певного територіального підпорядкування. Певна ділянка перевезень, а також сукупність перевізних засобів, що обслуговує її [4]. Автори підручника про статистику ринків, зазначають, що термін «транспорт» походить від латинських

слів *trans* (через) і *portare* (нести). Продукцією транспорту є процес перевезення, тобто процес переміщення вантажів та пасажирів в середовищі життєдіяльності людини. Транспорт – це галузь економічної інфраструктури, що вважається однією із пріоритетних у державі. Своєрідність транспорту як виду економічної діяльності з надання послуг полягає в тому, що хоча у цій сфері не створюються нові матеріальні цінності, але завершується виробничий процес інших галузей економіки шляхом переміщення продукції від виробника до споживачів, і вартість, яка створена працею, витраченою на це переміщення, додається до вартості продукції, що перевозиться [7]. На думку Кушніра Л.В. «транспорт» – це одна із найважливіших галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби господарства і населення країни в усіх видах перевезень [8, с. 42]. Законодавець також закріпив визначення терміну «транспорт». Так, відповідно до Закону України «Про транспорт», транспорт у системі суспільного виробництва є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях. Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюється відповідно до державних цільових програм з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою [9].

Таким чином, під транспортом України слід розуміти систему різних видів транспорту, яка забезпечує переміщення людей та вантажів на території України та міжнародний транзит. Вона включає в себе залізничний транспорт, автомобільний транспорт, морський транспорт, річковий транспорт, повітряний транспорт та трубопровідний транспорт. Транспортна система України є важливою складовою інфраструктури країни та відіграє важливу роль у забезпеченні економічного розвитку. Вона забезпечує переміщення людей та вантажів між різними регіонами України, що є важливим для розвитку торгівлі та інших галузей економіки.

Що стосується безпосередньо залізничного транспорту, то Закон України «Про транспорт» зазначає, що до складу залізничного транспорту входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, рухомий склад залізничного транспорту, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торговельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, технічні школи, дитячі дошкільні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток [9].

Поряд з цим, в Україні діє Закон України «Про залізничний транспорт» (далі – Закон), який визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності залізничного транспорту загального користування, його роль в економіці і соціальній сфері України, регламентує його відносини з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими видами транспорту, пасажирями, відправниками та одержувачами вантажів, багажу, вантажобагажу і пошти з урахуванням специфіки функціонування цього виду транспорту як єдиного виробничо-технологічного комплексу [3]. Відповідно до приписів Закону, «залізничний транспорт» - це виробничо-технологічний комплекс підприємств залізничного транспорту, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо [3].

Існує думка, що залізничний транспорт – одна з найбільш важливих галузей народного господарства України. Він забезпечує виробничі і невиробничі потреби матеріального виробництва, невиробничої сфери, а також населення в усіх видах перевезень. За функціональними особливостями залізничний транспорт поділяється на вантажний та пасажирський. Це зв'язано з тим, що транспорт виступає необхідною передумовою функціонування як матеріального виробництва, так і сфери обслуговування, в тому числі пасажирських перевезень. Пасажирський залізничний транспорт є галуззю невиробничої сфери і належить до інфраструктурних галу-

зей. Вантажний транспорт – галузь виробничої інфраструктури. Не виробляючи безпосередньо матеріальної продукції, вантажний транспорт є четвертою галуззю матеріального виробництва після видобувної, переробної промисловості і сільського господарства. Жодна з названих трьох основних галузей матеріального виробництва не здатна функціонувати без транспортного забезпечення. Продукт тільки тоді готовий до споживання, коли він доставлений до споживача [6].

Тобто, залізничним транспортом України є система залізничних колій, станцій, електрифікованих та неелектрифікованих ділянок, локомотивів, вагонів та інфраструктури, яка забезпечує пасажирські та вантажні перевезення по всій території України та з'єднує її з міжнародними мережами залізничного транспорту. Залізничний транспорт України є державною власністю.

Як доцільно зазначає Перощук З.І., від того, наскільки повно і правильно буде визначено об'єкт, залежить не тільки фактична поведінка суб'єктів фінансових правовідносин, а й досягнення кінцевої мети таких правовідносин [11]. Розглядаючи залізничний транспорт, як об'єкт фінансово-правових відносин, спершу слід зазначити, що фінансові правовідносини розглядаються теоретиками права, як урегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків з приводу формування, розподілу (перерозподілу) і використання коштів публічних грошових фондів. На думку авторів, як і будь-які інші правові відносини, фінансові правовідносини виникають між певними суб'єктами з приводу конкретного об'єкта і мають зміст, що розкривається через відповідні права і обов'язки його учасників. Відображаючи загальний характер, властивий будь-яким правовим відносинам, фінансово-правові відносини мають і специфічні ознаки, обумовлені особливістю сфери їх виникнення [10]. Також під фінансовими пра-

вовідносинами розуміють майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання [13, с. 120]. Фінансовим правовідносинам, як і будь-яким правовідносинам притаманні певні особливості, якими є: – виникають і розвиваються виключно у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування (мають майновий характер), пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів; – є владними відносинами, оскільки однією стороною цих відносин є держава в особі певних органів, що мають владні повноваження; – виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів [12].

Таким чином, залізничний транспорт України, як об'єкт фінансових правовідносин – це взаємини між суб'єктами господарювання, а також державою, що виникають у процесі реалізації фінансової діяльності, тобто у взаємовідносинах, пов'язаних з обігом коштів, цінних паперів, банківських послуг та будь-яких інших фінансових активів. Фінансові правовідносини безпосередньо пов'язані з залізничним транспортом, можуть включати в себе питання фінансування, оподаткування, регулювання тарифів та інші фінансові аспекти діяльності такого суб'єкта господарювання. Такі відносини регулюються в тому числі фінансовим законодавством, а також іншими правовими нормами, що стосуються фінансової діяльності суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Економічна статистика / Економічна діяльність / Транспорт. Державна служба статистики України: веб-сайт. 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Кірдіна О. Г. та Українська Л.О. Антикризове управління розвитком залізничного транспорту в умовах глобальної турбулентності. Вісник економіки транспорту і промисловості. № 76-77. 2021/2022.

3. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 №273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. Ст. 183.
4. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 232. URL: <http://sum.in.ua/s/transport>
5. Транспорт і зв'язок України 2013 : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2014. 221 с.
6. Значення і місце залізничного транспорту. 2021. URL: <https://we.org.ua/transport/znachennya-i-mistse-zaliznychnogo-transportu/>
7. Статистика ринків / Герасименко С.С., Карпов В.І., Колодяжна О.І. та ін.; за наук. ред. Н.О. Парфенцевої. Київ: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. 863 с.
8. Кушнір Л. В. Аналіз роботи транспорту України за основними показниками. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія економічні науки. 2015. Вип. 12. ч. 2. С. 42–47.
9. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 51. Ст. 446.
10. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т.В. Колесник та інші. Харків: Екограф, 2015 500 с.
11. Перощук З.І. Правові проблеми регулювання відносин у сфері бюджетної системи України. Київ. 2015. С. 186.
12. Філіпенко Т.В., Філіпенко А.С. Фінансове право у схемах : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. 150 с.
13. Нестеренко А.С. Фінансові правовідносини як об'єкт механізму функціонування фінансової системи держави. Молодий вчений. 2015. № 10 (25). Ч. 2. С. 118–121.

Карпенко С. Р.,
*докторант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

WAYS OF INTRODUCING ADMINISTRATIVE AND LEGAL WAYS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPACE BRANCH OF UKRAINE

У статті розглянуті шляхи впровадження адміністративно-правових способів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Запропоновано визначення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, під яким слід сприймати регламентовану правовими актами діяльність відповідних суб'єктів адміністративно-правового регулювання, спрямовану на реалізацію положень нормативно-правових актів, що регламентують адміністративно-правове регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі шляхом прийняття адміністративних рішень і надання визначених законом адміністративних послуг. Підкреслено, що під способами адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України треба розуміти виражену зовнішньо діяльність визначених законодавством суб'єктів, що провадиться останніми в рамках їх повноважень і націлена на виконання покладених на них задач у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі. З'ясовано, що серед переліку способів, що застосовуються в ході реалізації завдань адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, виокремлюють насамперед способи примусу та переконання, проте, виходячи з принципу спрямованості на реалізацію результату космічної діяльності до господарського обігу, ефективність у цій галузі буде досягнута за умови безумовної переваги способу переконання. Встановлено, що поряд зі способом переконання в практиці функціонування суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України доволі широко застосовується і спосіб державного примусу, що виступає допоміжним і відбувається на підставі переконання і лише після використання способів переконання. Звернено увагу, що ціль використання заходів адміністративного примусу зумовила існування відповідного групування останніх, в рамках якої виокремлюються три групи заходів адміністративного примусу: заходи адміністративного попередження, заходи адміністративного припинення і заходи адміністративного стягнення. Зроблено висновок про те, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України мають можливість застосовувати велику кількість різноманітних способів публічно-управлінського впливу, завдяки наявності яких, власне, і відбувається процес цілеспрямованого впливу останніх на об'єкти адміністративно-правового регулювання. Визначені потенційно високі можливості способів регулювання суспільних відносин, які, щоправда, не можуть виявитися в повній мірі - наявні прогалини їх правового регулювання.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, космічна галузь, космічна діяльність, переконання, примус, спосіб, суб'єкт адміністративно-правового регулювання, державно-приватне партнерство.*

The article discusses the ways of introducing administrative and legal ways of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space branch of Ukraine. The definition of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space sector of Ukraine is proposed, under which the activities of the respective subjects of administrative and legal regulation, aimed at the implementation of the provisions of normative legal acts governing administrative and legal regulation of public and private legal regulation should be perceived by legal acts. Partnership in the space industry by making administrative decisions and providing administrative services defined by law. Emphasized that the ways of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space sector of Ukraine should be understood as expressed external activity of the subjects determined by the legislation, which is carried out by the latter within the framework of their powers and aimed at fulfilling the tasks assigned to them in the field of public-private partnership in the field Space industry. It is found that among the list of methods used in the implementation

of the tasks of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space sector of Ukraine, there are first ways of coercion and persuasion, however, based on the principle of orientation on the implementation of the result of space activity, Effectiveness in this field can be achieved with the unconditional advantage of the way of persuasion. It is established that, along with the way of persuasion in the practice of functioning of the subjects of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space sector of Ukraine, the method of state coercion, which acts as auxiliary and occurs on the basis of conviction and only after using ways of persuasion. It is noteworthy that the purpose of using administrative coercive measures has led to the existence of an appropriate grouping of the latter, within which three groups of administrative coercion measures are distinguished: administrative warning measures, administrative termination measures and administrative penalties. It is concluded that the subjects of administrative and legal regulation of public-private partnership in the space industry of Ukraine have the opportunity to use a large number of different ways of public-managerial influence, through which, in fact, the process of purposeful influence of the latter on objects administrative is taking place -legal regulation. Defined potentially high possibilities of ways to regulate public relations that, however, cannot be fully manifested.

Key words: *administrative regulation, space industry, space activity, belief, coercion, method, subject of administrative and legal regulation, public-private partnership.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України являє собою комплексний і достатньо складний механізм, в якому принциповими питаннями виглядають методи і способи діяльності кожного з елементів його структури. Завдяки аналізу саме цих категорій стає можливим наочно виявити межі і глибину публічно-управлінського впливу, що реалізується відповідним суб'єктом адміністративно-правового регулювання на об'єкти, встановити той юридичний інструментарій, який виступає засобом виконання завдань адміністративно-правового регулювання, відмежувати діяльність у галузі космічної діяльності, яка врегульовується адміністративно-правовими нормами від тієї діяльності, що підлягає регулюванню з боку норм інших галузей права. Реалізація ж задач адміністративно-правового регулювання в космічній галузі України відбувається, насамперед, через застосування відповідних способів, які виявляються в різних формах публічної адміністративної діяльності. У процесі виконання задач адміністративно-правового регулювання його форми є спільними для всіх без винятку галузей життя суспільства. Своєрідність же діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання в деяких галузях відображає набір способів, що застосовуються з метою її реалізації. Саме тому для характеристики своєрідності адміністративно-правового регулювання в космічній галузі України принципового значення набуває висвітлення тих способів, які використовуються саме в зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективне адміністративно-правове регулювання в космічній галузі України є достатньо важливою передумовою успішного розв'язання задач публічного управління. Про даний факт досить переконливо свідчить і достатньо значна кількість робіт вітчизняних науковців. Так, загальні питання адміністративно-правового регулювання вивчалися в роботах В.Б. Авер'янова, Н.О. Армаш, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, І.А. Галагана, В.В. Галунько, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Т.О. Коломосць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янця, В.П. Петкова, Д.В. Приймаченка, С.Г. Стеценка, Ю.С. Шемшученка, О.М. Якуби та інших учених. Безпосередньо ж проблемні аспекти реалізації завдань адміністративно-правового регулювання в космічній галузі України розглядалися в працях Ю.С. Алексєєва, О.В. Беглого, В.П. Горбуліна, О.В. Дегтярьова, С.М. Конюхова, С.П. Кошової, Н.Р. Малишевої, А.А. Манжули, С.І. Москаленка, В.В. Семеняки, Л.В. Сороки, Ю.С. Шемшученка та інших. Проте актуальність питань, пов'язаних з реалізацією задач адміністративно-правового регулювання в космічній галузі України не зменшується.

Формування цілей. Метою даної статті є узагальнення вже існуючих напрацювань теоретичних підходів до визначення перспектив реалізації адміністративно-правових способів адміністративно-правового регулювання в космічній галузі України і надання відповідних пропозицій стосовно вдосконалення цих способів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно із загальноприйнятим розумінням, спосіб адміністративно-правового регулювання являє собою юридичний спосіб досягнення встановленої мети через вирішення завдань, які постають. Способи, за своєю суттю, – це методи впливу, орієнтовані на свідомість суб'єктів суспільного життя [1, с. 35]. Визначаючи способи адміністративно-правового регулювання, які застосовуються щодо державно-приватного партнерства в космічній галузі України, важливо в першу чергу враховувати своєрідність зазначеної галузі. Для способів адміністративно-правового регулювання в ній є властивим те, що вони: застосовуються відповідними суб'єктами державно-приватного партнерства для розв'язання задач, які постають перед ними – забезпечення режиму законності володіння, користування та розпорядженні правами на об'єкти космічної діяльності; припинення порушень встановленого режиму володіння, користування чи розпорядження правами на об'єкти космічної діяльності; притягнення осіб, що вчинили правопорушення, пов'язані з порушенням встановленого законодавством режиму володіння, користування чи розпорядження правами на об'єкти космічної діяльності, до юридичної відповідальності; застосовуються регулярно і вибірково, залежно від необхідності розв'язання тієї чи іншої задачі; проявляються в постійній взаємодії суб'єкта адміністративно-правового регулювання з об'єктом адміністративно-правового регулювання; дозволяють всебічно і найбільш повно встановити межі владних повноважень суб'єктів адміністративно-правового регулювання [2, с. 122].

Крім того, варто також враховувати й дуалізм місця держави в публічному управлінні процесами адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України. По-перше, держава має можливість виступати в якості правовласника і їй слід застосовувати заходи, що орієнтовані на постійне вдосконалення системи адміністративно-правового регулювання стосовно державно-приватного партнерства в космічній галузі. А по-друге, як головному регулятору суспільних відносин державі слід залишатись регулятором усієї системи сус-

пільних відносин в галузі космічної діяльності незалежно від належності прав на об'єкти космічної діяльності. Отже, спосіб адміністративно-правового регулювання обов'язково знаходить прояв в формі адміністративно-правового регулювання. Тобто, якби не було форми адміністративно-правового регулювання, способи адміністративно-правового регулювання, були б взагалі позбавлені будь-якого сенсу, оскільки публічно-управлінський вплив залишився б лише ідеєю, бажанням і був би позбавлений формального змісту.

Тобто, є всі підстави сформулювати висновок, що розв'язання задач адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України здійснюється певними суб'єктами в напрямі виконання відповідних способів впливу.

Серед різноманітних способів, що застосовуються під час діяльності з адміністративно-правового регулювання, виокремлюють, перш за все, способи переконання і примусу, що використовуються в будь-якому виді діяльності держави [3, с. 154]. Справедливим також є віднесення вказаних способів до групи способів універсальних, оскільки і перший, і другий способи є своєрідним підґрунтям громадського і державного життя в країні. І все, що в адміністративно-правовому регулюванні фігурує в якості його способів, тим чи іншим чином є відповідним варіантом їх конкретного прояву [4, с. 138]. Окрім цього зазначимо, що повністю справедливим є також віднесення вказаних способів адміністративно-правового регулювання до групи адміністративно-правових методів [5, с. 16]. Дана назва способів адміністративно-правового регулювання, зокрема і тих, що застосовуються в процесі адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі, пояснюється сутністю взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом адміністративно-правового регулювання, які завжди мають адміністративний характер, що передбачає наявність обов'язкової підпорядкованості об'єкта адміністративно-правового регулювання його суб'єкту. Саме у зв'язку з цим взаємовідносини з адміністративно-правового регулювання справедливо характеризуються зазвичай як субординаційні [6, с. 30].

З урахуванням принципу обов'язкової спрямованості на введення результату космічної діяльності до господарського обігу, ефективність у цій галузі може бути досягнута за умови абсолютного домінування способу переконання, вираженого як у прямому (шляхом використання роз'яснювальних заходів, інформування та заохочувальних заходів), так і в непрямому (тобто, економічному) впливі (шляхом встановлення податкових пільг, співфінансування державою перспективних розробок у сфері космосу, втілення державних програм підтримки винахідників тощо). Проте не слід відмовлятися і від способів примусу, які виражені в застосуванні прямого адміністративного впливу. Зокрема, способами прямого впливу в ході проведення адміністративно-наглядових заходів можливим є також досягнення результатів, спрямованих на заохочення суб'єктів як безпосередніх учасників правовідносин державно-приватного партнерства в космічній галузі через притягнення до адміністративної відповідальності інших суб'єктів правовідносин, які порушують права суб'єкта державно-приватного партнерства в космічній галузі на об'єкт космічної діяльності.

Наводячи більш ретельну характеристику вказаним способам адміністративно-правового регулювання, відзначимо, що сутність способу переконання полягає в тому, що об'єкти адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі (фізичні і юридичні особи, користувачі прав на об'єкти космічної діяльності) мають додержуватись окремих вимог внаслідок їх внутрішнього визнання, а не шляхом сліпого виконання велінь з боку публічної адміністрації. Переконання завжди сприймається як сукупність заходів юридичного та організаційного характеру, які реалізуються органами публічної влади, що виявляється в застосуванні виховних, роз'яснювальних і заохочувальних способів, спрямованих на формування у свідомості пересічних громадян чіткого розуміння безальтернативності виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів [7, с. 4–5 та ін.]. Особливого значення набувають юридичні форми переконання, тобто ті заходи, що закріплюються в правових нормах. Проте, ана-

ліз чинного законодавства, присвяченого сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі України доводить, що проблемам юридичної пропаганди приділяється недостатня увага. Зокрема, держава не приділяє необхідної уваги проблемам розповсюдження інформації стосовно програм та механізмів, покликаних забезпечувати подальший розвиток у галузі високотехнологічних розробок та втілення результатів космічної діяльності в господарський обіг. Водночас, існує достатньо тривалий досвід зарубіжних країн у галузі інформаційного забезпечення господарської діяльності, пов'язаної з використанням результатів космічної діяльності. Так, приміром, Великобританія використовує податкові пільги для тих організацій, які займаються дослідженнями та розробками, приділяє особливу увагу підтримці тих компаній, які провадять інноваційну діяльність [8, с. 43].

Таким чином, у довгостроковій перспективі розвитку державно-приватного партнерства в космічній галузі України слід передбачити інформування як спосіб адміністративно-правового регулювання, спрямований на інформаційне забезпечення особливостей господарського обігу об'єктів космічної діяльності. Показовим в цьому сенсі є діяльність, зокрема, інформаційно-довідкового департаменту Державної фіскальної служби (далі – ДФС) України, одним із основних завдань якого є надання фізичним і юридичним особам інформаційно-довідкових послуг з питань оподаткування, державної митної справи, єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на ДФС України, за допомогою бази знань та інших офіційних джерел інформації [9] з метою профілактики порушень податкового законодавства. Органами ДФС України вже напрацьовано достатньо форм переконання. Ними є і проведення семінарів і науково-практичних конференцій, спрямованих на роз'яснення необхідності та важливості своєчасної і повної сплати податків та інших обов'язкових платежів, це і виступи на телебаченні, публікації в засобах масової інформації, матеріальне і моральне заохочення сумлінних платників податків. При цьому важливо відмітити, що зазначена діяльність приносить свої позитивні результати.

У зв'язку з викладеним є всі підстави розглянути питання про можливість утворення подібного підрозділу в межах Державного космічного агентства України, яке є основним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує реалізацію політики держави у сфері космічної діяльності та забезпечує реалізацію процесів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Ще одним дуже вдалим прикладом непрямого способу адміністративно-правового регулювання є діяльність його суб'єктів, спрямована на вдосконалення суспільних відносин з міжнародного співробітництва в сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі. Такі дії сприяють розвитку науки на національному рівні, оскільки створенню об'єкта космічної діяльності передують кропітка інтелектуальна діяльність окремих фізичних осіб.

Поряд з переконанням у практиці функціонування суб'єктів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України досить широко використовується і державний примус, який відзначається тим, що цей спосіб державного впливу є допоміжним, завжди здійснюється на підставі переконання і лише після застосування засобів переконання [10, с. 132 та ін.]. Його своєрідність полягає в тому, що він застосовується до осіб, що вже скоїли дії, пов'язані з порушенням прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі. Отже, державний примус – це спосіб впливу держави на свідомість і поведінку тих осіб, що допускають протиправні вчинки.

Державний примус, якщо врахувати конкретні заходи впливу, передбачені юридичними нормами, є неоднорідним. Юридичний примус виявляється, насамперед, в різних формах відповідальності (цивільної, адміністративної, кримінальної, дисциплінарної і майнової), яку несуть громадяни, посадові та юридичні особи, що допустили вчинення правопорушень, а також у застосуванні уповноваженими органами публічної адміністрації і посадовими особами інших заходів примусового впливу стосовно осіб, які не виконують вимоги норм права добровільно [11, с. 361].

Варто також звернути окрему увагу на ще одну важливу своєрідність адміністративного примусу, яка виокремлює його серед інших видів державного примусу та робить використання останнього в сфері адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України найбільш доцільним, а головне – найбільш ефективним. Зокрема, на відміну від інших видів державного примусу, що завжди є реакцією на протиправні діяння суб'єктів права, заходи адміністративного примусу, в сфері, яка вивчається, можуть використовуватися одразу з потрійною метою: по-перше, для попередження і профілактики порушень прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі. Важливість їх застосування в даних випадках пояснюється тим, що досить часто реально існує загроза правам суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі, завдання їм шкоди, хоча саме порушення ще відсутнє. І держава змушена переходити до застосування примусових заходів стосовно осіб, невинних у порушенні правових норм, а відповідні органи у встановлених законодавством випадках обмежують їх права [12, с. 219]; по-друге, для припинення реально існуючих порушень прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі; по-третє, для притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у скоєнні протиправних діянь.

Не вдаючись до поглибленого аналізу вище зазначених заходів адміністративного примусу, як через досить повне дослідження зазначених проблем в науковій літературі [13, с. 35 та ін.], зосередимо нашу увагу тільки на тих конкретних адміністративно-примусових заходах, які застосовуються в якості способів адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Група заходів адміністративного попередження, як, до речі, й інших видів заходів адміністративного примусу представлена доволі широко, що пов'язується, як правило, з наявністю різних за власним правовим статусом суб'єктів адміністративно-правового регулювання, уповноважених на їх застосування.

Аналіз нормативно-правових актів і спеціальної юридичної літератури дозволяє

визначити приблизний перелік заходів адміністративного попередження, включивши до нього: перевірки – дозволів на використання об'єктів космічної діяльності; реєстраційних документів про створення підприємств, установ і організацій. Крім того, представники Державного космічного агентства на постійній основі здійснюють узгодження технічних довідок, довідок про ступінь секретності товарів, а також залучаються до контролю за: додержанням суб'єктами передач вимог законодавства в сфері державного експортного контролю і збереження державної таємниці; проведенням підприємствами попередньої ідентифікації товарів власного виробництва; здійсненням міжнародних передач товарів лише за наявності в цих суб'єктів передач відповідних дозволів (висновків) Держекспортконтролю України; використанням суб'єктами передач повноважень, отриманих від Кабінету Міністрів України на експорт, імпорт товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю [14]. До заходів адміністративного попередження належать також перевірки документів, у тому числі розрахункових, що підтверджують дотримання законодавства у сфері космічної діяльності та виробництва, експорту, імпорту об'єктів космічної діяльності тощо.

Отже, заходи адміністративного попередження є одним з видів адміністративного примусу, застосовуються відповідними суб'єктами адміністративно-правового регулювання з метою попередження правопорушень і обставин, які загрожують правам фізичних і юридичних осіб – суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі.

Заходи адміністративного попередження, як уже зазначалося, виступають засобом охорони прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі від можливих правопорушень та можливих шкідливих наслідків. Проте поряд з цим допускаються реальні правопорушення, що відчутно загрожують зазначеним об'єктам, завдаючи їм шкоди. У зв'язку з цим Т.О. Коломoeць та Ю.Х. Куразов зауважують, що інтереси захисту від подібних правопорушень вимагають «невідкладної» державної допомоги, яка надається у вигляді

припинення дій, що порушують правові приписи [15, с. 107].

Значення вказаних заходів у системі юридичних засобів охорони прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі дуже важко переоцінити, оскільки їх застосування дозволяє вирішити цілу низку задач: по-перше, припинити порушення норм права, що регламентують порядок користування, володіння і розпорядження правами суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі; по-друге, створити умови для подальшого притягнення винних осіб до юридичної відповідальності; по-третє, усунути шкідливі наслідки порушення прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі; по-четверте, запобігти вчиненню нових правопорушень; по-п'яте, відновити попереднє правомірне становище.

Зазначимо, що сьогодні навіть на законодавчому рівні була визнана ефективність застосування в процесі охорони прав суб'єктів державно-приватного партнерства в космічній галузі заходів адміністративного припинення, що були визначені в нормативному порядку. Так, наприклад, у ст. 25 Закону України «Про космічну діяльність» йдеться про спеціальні заходи, спрямовані на припинення порушень вимог даного нормативно-правового акту. Надзвичайно важливим моментом виглядає й та обставина, що процес застосування вказаних заходів одержав досить детальну юридичну регламентацію, від рівня якої, як слушно зауважує Є. В. Устименко, в багатьох випадках залежить рівень ефективності зазначеної діяльності [16, с. 161].

Зовсім не претендуючи на всю повноту визначення системи заходів адміністративного припинення, як засобів адміністративно-правового регулювання у сфері, що досліджується, все ж таки наведемо їх приблизний перелік: вилучення космічного апарату з Державного реєстру космічних апаратів України центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику в сфері космічної діяльності, у випадку: фізичного знищення (загибелі); передачі у встановленому порядку іншій державі, міжнародному або іноземному підприємству, установі або організації. У випадку вилучення космічно-

го апарата з Державного реєстру космічних апаратів України реєстраційне посвідчення втрачає чинність. Об'єкт космічної діяльності допускається до експлуатації, якщо він має сертифікат відповідності. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику в сфері космічної діяльності, може обмежити або заборонити експлуатацію об'єктів космічної діяльності в Україні у випадку: прострочення або відсутності сертифіката відповідності; експлуатації об'єкта космічної діяльності з порушенням чинного законодавства України; експлуатації об'єкта космічної діяльності з порушенням вимог, установлених експлуатаційно-технічною документацією на цей об'єкт. З метою забезпечення функціонування, збереження та подальшого розвитку унікальних об'єктів космічної діяльності запроваджується Державний реєстр унікальних об'єктів космічної діяльності, а також встановлюється державний нагляд за їх станом, використанням і здійснюються відповідні заходи підтримки цільового фінансування цих об'єктів згідно з порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України.

Висновки. Таким чином, суб'єкти адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній

галузі України під час здійснення своєї діяльності використовують широкий спектр різноманітних форм і способів можливого публічно-управлінського впливу, завдяки наявності яких, власне, і реалізується процес цілеспрямованого впливу останніх на об'єкти публічного управління. Здійснений аналіз форм і способів, що застосовуються в зазначеній галузі публічно-управлінських відносин, засвідчує їх потенційно високі можливості в справі регулювання існуючих суспільних відносин, які, на превеликий жаль, не можуть виявитися в повній мірі внаслідок існування суттєвих прогалин їх юридичного регулювання, недосконалої практичної організації процесу застосування. Зокрема, вимагають неодмінного розв'язання проблеми впровадження в практику функціонування суб'єктів адміністративно-правового регулювання договірних форм управління, вдосконалення процедури відпрацювання і прийняття нормативно-правових актів публічного управління. Перспективним напрямом розвитку всього процесу адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України залишається подальше вдосконалення його процедурних питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи публічного адміністрування : посіб. для підготовки до іспиту / Ю.П. Битяк та ін. Харків : Право, 2016. 128 с.
2. Матвійчук А. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 121–124.
3. Бойко О.В., Воронкова В.Г., Фурсін О.О. Концептуальна парадигма публічного управління та адміністрування: теоретико-методологічні засади. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 70. С. 151–163.
4. Ігнатченко І. Засади публічного адміністрування у сфері культурної безпеки України як складники адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 135–142.
5. Корнійко С.М. Особливості діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2019. № 8. С. 14–20.
6. Гінда О.М. Особливості нормативно-правового регулювання строків в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 53(2). С. 28–31.
7. Гриценко І.С. Переконавання як метод державного управління та його дослідження у науці адміністративного права: деякі історичні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 82. С. 4–6.
8. Чистоклетов Л.Г., Капленко Г.В., Хитра О.Л. Сутність адміністративного переконання. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 40–45
9. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL: <http://www.sfs.gov.ua/>
10. Осмак С.Г. Загальне поняття «державний примус» у теорії права. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 131–137.

11. Макушев П.В. Адміністративно-правовий статус державної виконавчої служби в Україні : становлення і перспективи : монографія. Дніпро : ФОП Середняк Т. К. 2016. 472 с.
12. Хрідочкін А.В. Актуальні проблеми правової охорони інтелектуальної власності нормами міжнародного та національного космічного права. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 217–222.
13. Гребенюк М.В., Марчук М.П., Кузьмін С.А. Адміністративне право України в питаннях і відповідях : посібник. Київ : Паливода А. В., 2016. 106 с.
14. Про затвердження Положення про порядок залучення представництв генерального замовника – Національного космічного агентства України до виконання робіт у галузі державного експортного контролю на підприємствах космічної галузі Наказ Державної служби експортного контролю Державного космічного агентства України від 16 грудня 2004 р. № 371/334. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1659-04.15>. Коломоець Т., Куразов Ю. Попередження як вид адміністративного стягнення: доцільність його збереження та вдосконалення засад використання ресурсу в умовах реформаційних нормотворчих процесів в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 105–114.
16. Устименко Є.В. Систематизація заходів адміністративного припинення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 160–163.

Ковач Д. Л.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, трудового та аграрного права
Державного біотехнологічного університету*

Брулевич В. В.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права
Державного біотехнологічного університету*

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У РЕГУЛЮВАННІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОГО БАЛАНСУ

THE ROLE OF ADMINISTRATIVE LAW IN REGULATING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THE SEARCH FOR THE OPTIMAL BALANCE

Анотація: Стаття є дослідженням державно-приватного партнерства, що являє собою складну систему взаємодії між установленими законодавством організаціями, що здійснюють державне управління, та приватними компаніями в різних сферах економіки. Ця взаємодія характеризується взаємовигідними відносинами, такими як розподіл відповідальності та витрат, спільне використання фінансових та управлінських ресурсів, та має на меті досягнення суспільних та державних цілей, таких як сталий розвиток суспільства, ефективний розвиток економіки, покращення якості життя та створення суспільних благ. Для цього створюються та експлуатуються інфраструктурні об'єкти та надаються суспільні послуги. Суть ДПП полягає у вивченні особливостей інституційного, управлінського та економічного контексту, а також ресурсних, функціональних та юридичних аспектів, що відносяться до партнерства між державними та приватними суб'єктами. У моделях ДПП межі відносин між партнерами значно ширші, ніж у звичайних договірних правовідносинах, оскільки такі відносини сприяють реалізації окремих механізмів державного регулювання економіки, забезпечують ефективне управління об'єктами державної власності та надання суспільних послуг, а також частково компенсують потреби державної фінансово-бюджетної системи. Взаємовідносини між державним та приватним секторами починаються у рамках інституціонального середовища, де відбувається еволюція їх взаємовідносин у формі «змішаної економіки». В рамках цієї системи суспільного сектору здійснюються проекти ДПП. Економічна природа ДПП розглядається як альтернатива приватизації, яка включає розробку, планування, фінансування, будівництво та експлуатацію інфраструктурних об'єктів з частковим передаванням державою прав власності або функцій. З правової точки зору, державно-приватне партнерство – це новий метод державного управління, який базується на системі взаємопов'язаних норм і правил. Ці норми та правила регулюють взаємодію сторін угоди на законодавчій основі та забезпечують внутрішню структурованість та консистентність цих норм. При цьому, така система норм включає диференційовані та автономні норми.

Ключові слова: *державно-приватне партнерство, корпоративний сектор, адміністративне право, законодавство України.*

Annotation: This article is a study of public-private partnership, which is a complex system of interaction between established by law organizations that carry out public administration and private companies in various sectors of the economy. This interaction is characterized by mutually beneficial relationships, such as sharing of responsibility and costs, joint use of financial and managerial resources, and aims to achieve social and state goals, such as sustainable development of society, effective economic development, improving the quality of life, and creating public goods. For this purpose, infrastructure objects are created and operated, and public services are provided. The essence of PPP lies in studying the peculiarities of institutional, managerial and economic context, as well as resource, functional and legal aspects related to the partnership between public and private entities. In PPP models, the boundaries of relations between partners are much broader than in ordinary contractual legal relations, as such relations contribute to the implementation of individual mechanisms of state regulation of the economy, ensure effective management of state property objects and provision of public services, as well as partially compensate for the needs of the state financial and budget system. Relations between the public and private sectors begin within the institutional environment, where their relationships evolve

in the form of a «mixed economy». Within the framework of this system, public sector projects are implemented through PPPs. The economic nature of PPP is considered as an alternative to privatization, which includes the development, planning, financing, construction, and operation of infrastructure facilities with partial transfer of state ownership rights or functions. From a legal perspective, public-private partnerships are a new method of state management based on a system of interconnected norms and rules. These norms and rules regulate the interaction of the parties to the agreement on a legislative basis and ensure the internal structure and consistency of these norms. This system of norms includes differentiated and autonomous norms.

Key words: public-private partnership, corporate sector, administrative law, legislation of Ukraine.

Актуальність проблеми дослідження. Застосування новаторських підходів до поєднання можливостей державного та приватного секторів в рамках державно-приватного партнерства (ДПП) стало ефективним способом досягнення державних цілей. Успішний розвиток партнерства між державою та приватними підприємствами передбачає створення необхідних інституційних умов, включаючи відповідну правову, адміністративну та економічну підтримку, чітке розподілення ризиків та залучення фахівців. Це вимагає проведення теоретично-методологічного дослідження суті явища, його особливостей, вивчення механізмів державного регулювання розвитку ДПП в Україні.

Незважаючи на те, що у світовій науковій літературі широко обговорюються аспекти державно-приватного партнерства (особливо дослідження, проведені за участі Світового банку, ЄБРР, ЕІБ, ОЕСР та ін.), український науковий дискурс щодо цього питання є досить новим. Це пов'язано з тим, що в практиці вітчизняного бізнесу партнерські моделі взаємодії державного та приватного сектору ще не досить розвинені.

Процеси децентралізації фінансів, звернення до зменшення територіальних нерівностей, потреба в інноваційному розвитку сфери освіти та корпоративного сектору на рівні регіонів та об'єднаних територіальних громад вимагають використання ДПП на державному, регіональному та місцевих рівнях.

Оскільки держава та приватний сектор спрямовують свої зусилля на забезпечення економічного розвитку та зменшення ризиків при реалізації проектів важливих для суспільства, необхідно провести більш детальне дослідження механізмів державного регулювання розвитку, включаючи роль адміністративного права ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських дослідників та з-за кордону

досліджують проблеми, пов'язані з розвитком державно-приватного партнерства (ДПП). Серед них можна згадати О. Берданову, О. Бойка [1], Н. Бондар [4], Ю. Вдовенка [5], Т. Єфименко [6], Є. Черевикова, К. Павлюка, Б. Винницького, М. Лендьєла, Б. Онищука, О. Амоша, А. Брайловського, Н. Безбах, Д. Бондаренка, О. Вінник, І. Запатріна, О. Ковальова, А. Куліков, О. Пильтяй, О. Сідуняк, О. Сімпсон, С. Сімак, Ф. Узун, П. Шилепницький та інших.

У своїх дослідженнях зарубіжні вчені, такі як Є. Аржанік, Д. Боссо, В. Варнавський, М. Віллісов, Д. Грімсі, М. Гарвін, Д. Делмон, А. Зельднер, Н. Ігнатюк, М. Карр, М. Клінова, Д. Коппєн'ян, С. Коровін, Е. Савас, В. Сазонов, Х. Хем, Г. Ходж та інші, розглядали методологічні основи дослідження сучасних проблем реалізації проектів ДПП.

Мета дослідження – проаналізувати роль адміністративного права в державно-приватному партнерстві.

Об'єкт дослідження – державно-приватне партнерство як каталізатор економічного розвитку України, підвищення конкурентоспроможності та якості життя громадян.

Предмет дослідження – адміністративне право в державно-приватному партнерстві.

Виклад основного матеріалу. Державно-приватне партнерство являє собою механізм довготривалих відносин та співпраці між урядовими та приватними партнерами у сферах фінансів, інвестицій, організації, управління та інтелектуальних ресурсів. Ці відносини закріплюються у вигляді угоди, що передбачає реалізацію та спільне фінансування проектів на тривалій основі, а також розподіл ризиків, відповідальності та доходів з метою поліпшення ефективності та якості виробництва суспільно корисних благ і забезпечення сталого розвитку суспільства.

У сучасному значенні ДПП є формою співробітництва між державними та приватними

суб'єктами господарювання щодо об'єктів державної власності та послуг, що надаються державними органами, установами та підприємствами, яка юридично оформлюється на певний строк з визначеним спільним фінансуванням та розподілом ризиків.

Зв'язок держави та приватного сектору має свої коріння у давні часи, історія якого може бути прослідкована ще з епохи стародавньої Греції, Риму та інших країн. У ті часи держава передавала свої повноваження приватним структурам за винагороду з метою реалізації важливих суспільних завдань. Термін «концесія» був використовуваний в європейських країнах ще в Середні віки, який означав передачу державної власності приватним особам.

На початку 21 століття ДПП стало важливою складовою економічного розвитку країн по всьому світу. Згідно з дослідженнями Світового банку, країни, які швидко розвиваються, такі як Індія, Бразилія, Мексика та Китай, проявили найбільший інтерес та активність у використанні переваг ДПП в практичній діяльності.

У сучасному світі популярність механізмів державно-приватного партнерства продовжує зростати. Інвестиційні кошти, які залучаються через цей механізм, дозволяють реалізовувати проекти у різних сферах, таких як електроенергетика, транспортна інфраструктура, житлово-комунальне господарство та інформаційно-комунікаційні технології. Регіони Латинської Америки та Карибського басейну, Східної Азії і Тихого океану та Південної Азії є лідерами щодо залучених інвестицій.

Кожна країна, що використовує механізми ДПП, має свої власні законодавчі та інституціональні особливості, пріоритетні сфери та спирається на свої механізми державного регулювання, контролю та делегування повноважень приватним суб'єктам економічної діяльності на різних рівнях управління – загальнодержавному, регіональному та місцевому.

Основними ознаками ДПП є:

- предмет партнерства – державна та муніципальна власність та послуги, які надає держава, органи влади та бюджетні установи;

- угода між державним органом та приватною стороною;

- спільне фінансування та розподіл ризиків між партнерами проекту;

- встановлення строку здійснення проекту, що визначається угодою.

Більшість країн, які успішно реалізували проекти ДПП, використовують партнерство між державою та приватним бізнесом для виконання важливих проектів в інфраструктурних галузях, які є значущими для розвитку суспільства. Однією з ключових ознак успішного ДПП є прозорий конкурс, який дозволяє визначити найкращого приватного партнера на основі конкуренції [2].

У процесі державно-приватного партнерства взаємовідносини базуються на економічних та управлінських показниках, таких як форма власності (державна або приватна), фінансові відносини (власні інвестиції, кредитування, позики, державна фінансова підтримка, субсидування) та механізми управління економічними агентами (передача окремих функцій, зовнішнє управління, спільне управління). ДПП може мати економічну значущість не лише для створення продукту чи послуги, а й для виконання окремих функцій в процесі державного регулювання економіки, таких як розвиток ринкових механізмів, посилення конкурентоспроможності держави та регіонів, забезпечення потреб суспільства. Державний партнер може передати власність приватному суб'єкту, доповнивши відносини набором певних преференцій (фінансового, нормативно-правового характеру) та можливістю регулювати процес перерозподілу функцій та ресурсів. ДПП може використовувати різні форми, такі як моделі «будівництво-експлуатація-надання послуг» або моделі на основі адміністративних, безпекових та контрольних функцій.

На жаль, в Україні державно-приватне партнерство не відповідає глобальній тенденції зростання та розвитку останніх років. Однак, у країні пріоритетні завдання вимагають покращення якості соціальних послуг, розвитку інфраструктури на різних рівнях, залучення значних інвестицій. В цьому напрямку відбувається поступове розширення і покращення у сфері інституцій, правових та організаційно-адміністративних засад. Ефективне партнерство державних органів влади з приватними власниками повинно забезпечити сталий розвиток, формування стійких темпів розбудови країни та регіонів [3].

Проте Україна розпочала роботу над удосконаленням міжнародного досвіду в процесах підготовки та виконання проектів ДПП. Це охоплює поліпшення порядку проведення конкурсу для визначення приватного партнера, який буде здійснювати державно-приватне партнерство щодо державних об'єктів, впровадження нових методів аналізу ефективності виконання ДПП. Для того, щоб поліпшити інвестиційний клімат в країні, передбачається залучати приватних інвесторів на умовах ДПП, використовувати різні форми ДПП для розвитку інфраструктури та надання суспільних послуг у сфері транспорту, охорони здоров'я, енергетики, тепло- та водопостачання. Крім того, планується дерегулювати інвестиційний процес в Україні, спрощуючи валютне регулювання, введення та виведення капіталу, звітність, реєстрацію та функціонування іноземних представництв. Нарешті, формуються механізми залучення приватних інвестицій вітчизняних джерел у розвиток інновацій, зокрема через інститути спільного інвестування та створення венчурних фондів для фінансування інноваційних проектів.

Під час державного регулювання розвитку ДПП, суб'єкт регулювання впливає на об'єкт за допомогою різноманітних механізмів. Склад органів, які займаються регулюванням розвитку ДПП, включає Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховну раду України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та органи судової влади. Конституцією України передбачено, що Кабінет Міністрів України відповідає за розроблення та реалізацію програм розвитку в різних сферах, таких як економіка, наука, соціальна та культурна сфери. Ці напрями політики безпосередньо впливають на розвиток ДПП.

Адміністративне право відіграє важливу роль у регулюванні державно-приватного партнерства, оскільки воно визначає правові засади співпраці між державними та приватними підприємствами в різних галузях економіки.

Основною метою ДПП є спільна реалізація проектів з метою забезпечення загального блага суспільства та збільшення ефективності управління ресурсами. Проте, щоб досягти цієї мети, необхідно забезпечити оптималь-

ний баланс інтересів держави та приватного сектору.

У процесі співпраці між державними органами та недержавними суб'єктами ділового середовища, важливою роллю відіграє їх правовий статус або набір різних інструментів, таких як економічні та інші. Економічні партнерства залежать від інтеграції інтересів сторін. Суспільна потреба завжди обумовлює соціальну значимість юридичної співпраці між державними та недержавними суб'єктами. У цьому контексті важливо визначати термінологію, що визначає сутність різних видів співпраці різних суб'єктів. Основна мета співпраці органів державної влади з приватними суб'єктами полягає в розв'язанні суспільно важливих задач. Правова основа державно-приватного партнерства визначається системою законодавчо встановлених форм, видів та методів регулювання відносин між державними органами та суб'єктами підприємницької діяльності.

Адміністративне право регулює процес укладання договорів між державою та приватними підприємствами, а також визначає умови виконання цих договорів та контролює їх виконання. Воно також визначає права та обов'язки сторін у ДПП, зокрема щодо розподілу ризиків, відповідальності за невиконання умов договору, регулювання вартості та якості продукту.

Адміністративне право встановлює правила надання дозволів на розробку та експлуатацію проектів ДПП, контролює дотримання вимог щодо охорони навколишнього середовища, безпеки праці та інших нормативних вимог. Адміністративне право також регулює процедури здійснення державних закупівель, контроль за виконанням договорів та інші важливі аспекти взаємодії приватних та державних партнерів у реалізації проектів.

Таким чином, адміністративне право визначає рамки взаємодії між приватними та державними партнерами в процесі реалізації проектів ДПП, забезпечує виконання нормативних вимог та контролює процес виконання проектів [6].

Державно-приватне партнерство, як форма співробітництва держави та приватного сектору, базується на певній правовій основі, до якої належить і адміністративне право. Адміністративне право регулює взаємовідносини

між державою та підприємствами, організаціями та громадянами, а також регулює діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

У контексті державно-приватного партнерства, адміністративне право відіграє ряд важливих ролей. По-перше, воно встановлює правила взаємодії між державними органами та приватними партнерами у рамках реалізації проектів ДПП. По-друге, адміністративне право визначає процедури та порядок надання дозволів, ліцензій та інших видів державної підтримки учасникам ДПП. По-третє, адміністративне право визначає механізми контролю за виконанням умов ДПП, а також встановлює відповідальність учасників за порушення умов угод.

Оскільки державно-приватне партнерство вимагає рівного партнерства між державою та приватним сектором, адміністративне право забезпечує захист прав та інтересів усіх учасників ДПП. Крім того, воно є інструментом забезпечення ефективного використання державних ресурсів у реалізації спільних проектів та забезпечення сталого розвитку економіки та соціальної сфери.

Оптимальний баланс інтересів може бути досягнутий за допомогою гнучких підходів до регулювання ДПП, де враховуються специфіка галузей економіки, рівень розвитку приватного сектору та рівень довіри до держави. Також важливо забезпечити відкритість та прозорість укладання договорів, а також ефективний механізм розв'язання конфліктів.

Згідно з нашим дослідженням, Закон України «Про інвестиційну діяльність» [9] не враховує особливостей інвестування за допомогою державно-приватного партнерства, хоча визначає можливості для інвестування недержавними суб'єктами, державою, на місцевому рівні, іноземними інвесторами, а також для державної підтримки та спільного інвестування. Необхідно узгодити норми цього законодавчого акту з Законом України «Про державно-приватне партнерство», щоб врахувати особливості організації, реалізації та контролю інвестиційних проектів з використанням механізмів ДПП.

Зважаючи на те, що під час передпроектного етапу державно-приватного партнерства

необхідно проводити ідентифікацію та аналіз ризиків та розстановку їх за пріоритетом, наші законодавчі акти потребують уточнення класифікації ризиків, що визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними». Ми вважаємо, що важливо визначити обставини, що можуть стати причиною форс-мажорних ситуацій, таких як обставини непереборної сили, що виникають внаслідок природних явищ або соціальних ситуацій, наприклад страйку, війни, терористичного акту або масових заворушень, які можуть статися в будь-який невизначений момент часу, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Якщо буде приділено належну увагу визначенню ризиків державно-приватного партнерства у договірних зобов'язаннях, це дозволить інвестору здійснити зважений підхід та забезпечить гарантії його фінансових та матеріальних ресурсів. За можливості, ризики можна знизити за допомогою страхування. Тому розробка законодавчих та нормативних актів щодо управління ризиками повинна враховувати сучасний стан економіки та суспільно-політичної ситуації і сприяти механізмам державного регулювання проектів державно-приватного партнерства.

Українські проекти ДПП підпадають під дію окремих регуляторних процедур, таких як експертний висновок та погодження проектів. Різні органи державної влади, такі як Міністерство інфраструктури України та Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, затверджують технічну документацію та умови конкурсів для проектів ДПП. Крім того, перевірка статусу проекту та процедура надання підтримки держави підпадає під відання Міністерства фінансів України. Оскільки ці суб'єкти державної влади не підпорядковані органу, що відповідає за управління сферою ДПП, Мінекономрозвитку не має повної можливості реалізовувати свої функції, пов'язані з регулюванням сфери ДПП.

Висловлюється думка, що існування різних органів державної влади, що здійснюють регулювання різних етапів проектів ДПП, без єдиного спеціалізованого органу для координації

та контролю, створює складнощі та ризики для ефективності застосування ДПП. Для підвищення ефективності та забезпечення правових основ у цій сфері, можливо, необхідно створити єдиний спеціалізований орган державної влади, відповідальний за координацію та контроль за реалізацією проектів ДПП. Дану думку висловлюють кілька авторів, таких як С. Єрмілов, Л. Тараш та І. Петрова.

Необхідно внести зміни до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [8], щоб додати повний перелік видів державної підтримки, яка надається приватним партнерам під час реалізації проектів ДПП, а також передбачити довгострокові зобов'язання державного партнера стосовно існуючих об'єктів, які належать до функцій відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, щоб забезпечити регулярні платежі в поточному та майбутніх бюджетних періодах.

На початкових етапах виконання пілотних проектів ДПП буде необхідним об'єднання фінансових ресурсів кількох територіальних утворень (через міжмуніципальне співробітництво), яке буде координуватися Асоціацією міст України або іншими спеціалізованими асоціаціями та агентствами розвитку. Такі підходи до фінансування повинні бути закріплені у законодавстві.

Отже, покращення правового механізму ДПП має декілька важливих напрямків: забезпечення розробки стратегії розвитку ДПП з урахуванням сучасних трансформаційних процесів; приведення Закону України «Про державно-приватне партнерство» до вимог чинного законодавства щодо ДПП; розроблення єдиного державного реєстру договорів ДПП; поліпшення концесійного та секторального законодавства, а також законодавства, що стосується інвестиційної, підприємницької та інноваційної діяльності, податкового законодавства, спрощення процедур отримання дозволів, земельних відносин, публічних закупівель, електронного урядування та інших сфер, пов'язаних з реалізацією проектів ДПП.

Висновки. Отже, державно-приватне партнерство ґрунтується на взаємодії сторін на основі законодавчо встановлених норм та правил, що визначають внутрішню впорядкованість та погодженість між сторонами. При цьому норми та правила повинні бути диференційовані та мати певну автономність. Для реалізації ДПП необхідно забезпечити функціонально-цільове поєднання ресурсів сторін з метою спільної реалізації проекту, при цьому пріоритетними повинні бути державні інтереси. Ця особливість ДПП забезпечується через збіг розуміння функціонального та цільового спрямування проекту між державними та приватними суб'єктами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. *Юридична газета*. 2021. № 22. С. 42–43.
2. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. *Юридична газета*. 2013. № 22. С. 42–43.
3. Бондар Н.М. Походження та розвиток договірних форм здійснення державно-приватного партнерства. *Актуальні проблеми держави і права*, 2022, С. 87–97.
4. Бондар Н.М. Світовий досвід державно-приватного партнерства у транспортній галузі. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=241>
5. Вдовенко Ю.С. Приватно-державне партнерство в автодорожній сфері: монограф. Чернівці: ЧДТУ, 2019. 198 с.
6. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки: монографія / Єфіменко Т.І., Черевиков Є.Л., Павлюк К.В. та ін.; за заг. ред. чл. – кор. НАНУ Т.І. Єфіменко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2012. 372 с.
7. Єфіменко, К. Законодавчі ініціативи у сфері державно-приватного партнерства в Україні. *Grail of Science*, 2022. С. 52–57.
8. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
9. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

Кожушко О. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правових та інформаційних технологій

Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти

«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Хмельницького інституту соціальних технологій

ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

REGARDING THE QUESTION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BODIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

У статті досліджено поняття адміністративної послуги. Визначено суб'єктів створення центрів надання адміністративних послуг. До них віднесено: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальної громади сіл, селищ та міст. Особливістю надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування також є те, що територіальні громади можуть укладати між собою договори про співробітництво з метою підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей. З метою забезпечення належної доступності адміністративних послуг можуть утворюватися також територіальні підрозділи та віддалені (у тому числі пересувні) робочі місця адміністраторів центрів надання адміністративних послуг.

Зазначено, що саме центр надання адміністративних послуг дозволяє замовникам послуг уникати бюрократичної тяганини та не витратити час на відвідування численних кабінетів задля отримання різного роду довідок. Крім цього принципи його роботи знижують корупційні ризики у процесі надання адміністративних послуг.

Акцентовано увагу на тому, що основними проблемами у сфері надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в умовах режиму воєнного стану, на які слід звернути увагу, є: питання оптимального переліку адміністративних послуг для громад різного типу (міська громада, селищна чи сільська); професіоналізм та компетентність працівників центрів надання адміністративних послуг; відсутність єдиного стандарту надання адміністративних послуг; швидкість та своєчасність надання адміністративних послуг; невизначеність окремих норм законодавства; фінансування роботи центрів надання адміністративних послуг; технічні проблеми надання адміністративних послуг у режимі воєнного стану. Основними проблемами надання адміністративних послуг в умовах режиму воєнного стану можна виділити наступні: встановлення особи, при частковій або повній втраті усіх документів; зупинення надання усіх послуг, що вчиняються за допомогою державних реєстрів (реєстрація бізнесу, нерухомості, транспортних засобів і т.п.); припинення у перші місяці війни надання однієї із поширенішої групи послуг – реєстрації (декларування) місця проживання, що призвело до ускладнення надання інших послуг. Доцільно також на вищому державному рівні у кожній групі адміністративних послуг встановити чіткий порядок надання базових послуг у надзвичайних ситуаціях.

Ключові слова: *центр надання адміністративних послуг, органи місцевого самоврядування, адміністративна послуга, територіальна громада, режим воєнного стану.*

The article examines the concept of administrative service. The subjects of the creation of centers for the provision of administrative services have been determined. They include: village, settlement, city councils and their executive bodies. As well as district and regional councils representing the common interests of the territorial community of villages, towns and cities. A feature of the provision of administrative services by local self-government bodies is also the fact that territorial communities can conclude cooperation agreements among themselves with the aim of improving the quality of providing services to the population based on common interests and goals. In order to ensure the proper availability of administrative services, territorial units and remote (including mobile) workplaces of administrators of centers providing administrative services may also be formed.

It is the center for the provision of administrative services that allows service customers to avoid bureaucratic red tape and not waste time visiting numerous offices to obtain various types of information. In addition, the principles of its work reduce corruption risks in the process of providing administrative services.

Attention was focused on the fact that the main problems in the field of provision of administrative services by local self-government bodies in the conditions of martial law, which should be paid attention to, are: the issue of the optimal list of administrative services for different types of communities (city, village or rural community); professionalism and competence of employees of administrative service centers; lack of a single standard for the provision of administrative services; speed and timeliness of providing administrative services; uncertainty of certain legal norms; financing the work of administrative service centers; technical problems of providing administrative services under martial law. The main problems of providing administrative services under martial law can be identified as follows: identification of the person, in case of partial or complete loss of all documents; stopping the provision of all services performed using state registers; in the first months of the war, the provision of one of the most common services – registration (declaration) of the place of residence – was suspended. It is also appropriate to establish a clear procedure for the provision of basic services in emergency situations at the highest state level in each group of administrative services.

Key words: center for providing administrative services, local governments, administrative service, local community, martial law regime.

Постановка проблеми. Однією із найважливіших умов відбудови та функціонування стабільної економіки України в умовах режиму воєнного стану виступає розвиток та вдосконалення сфери послуг. Створення зручних та доступних умов для отримання адміністративних послуг є одним із основних завдань, що має вирішуватися органами державної влади та місцевого самоврядування.

Реформа децентралізації, яка розпочала свій старт у 2014 році передбачає децентралізацію владних повноважень, в першу чергу передачу на місця можливості надання широкого спектру адміністративних послуг.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» від 03.11.2020 № 943-IX центри надання адміністративних послуг утворюються при органі місцевого самоврядування або ж місцевої державної адміністрації [1]. Це є досить позитивним моментом, який прискорив процеси децентралізації надання адміністративних послуг в державі та покращення їх якості. У зв'язку із впровадженням в Україні правового режиму воєнного стану надання якісних адміністративних послуг є досить актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було досліджено Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, Указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміц-

нення держави» від 08.11.2019 р. № 837/2019 та інші нормативні акти, що стосуються регулювання адміністративних послуг. Надання адміністративних послуг досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. На особливу увагу заслуговують праці Ю. Шпака, А. Вишневського, Д. Сухініна, Ю. Шарова, В. Тимошука, В. Карпенка, А. Ліпенцева, С. Романюк, О. Волошина, Л. Полішкевича та інших. Не дивлячись на велику кількість наукових праць із даної проблематики, є досить питань у сфері надання адміністративних послуг, що потребують детального вивчення у зв'язку із набранням чинності нових нормативно-правових актів саме в умовах режиму воєнного стану.

Мета статті – визначення основних проблем, які виникають під час перерозподілу повноважень надання адміністративних послуг відповідно до реформи децентралізації у органів місцевого самоврядування взагалі. Крім цього також розглянути специфіку означених проблем в умовах режиму воєнного стану зокрема.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням місцевої влади є забезпечення якісного надання населенню адміністративних послуг. Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [2]. На думку Полішкевич Л. Д., адміністративні послуги є одним із важливих засобів регулювання відносин між владою і громадянськістю, а якість їх надання свідчить про рівень забезпеченос-

ті прав і свобод людини [3]. Саме реалізація реформи децентралізації влади в Україні розширила повноваження органів місцевого самоврядування у сфері надання якісних публічних послуг, в тому числі адміністративних послуг.

Органи місцевого самоврядування відповідають за забезпечення реальної здатності територіальної громади (жителів села або добровільного об'єднання у сільську громаду жителів декількох сіл, селища, міста) самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законодавства України. До них віднесено: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальної громади сіл, селищ та міст [4].

Закон України «Про адміністративні послуги» визначає суб'єктів створення центрів надання адміністративних послуг, серед яких чільне місце посідають міська, селищна та сільська ради. Територіальні громади, з урахуванням Закону України «Про співробітництво територіальних громад», можуть укладати між собою договори про співробітництво територіальних громад з метою підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей. З метою забезпечення належної доступності адміністративних послуг можуть утворюватися територіальні підрозділи та віддалені (у тому числі пересувні) робочі місця адміністраторів центрів надання адміністративних послуг [2].

Організаційне забезпечення діяльності територіальних підрозділів та віддалених (у тому числі пересувних) робочих місць адміністраторів центрів надання адміністративних послуг покладається на виконавчий орган (структурний підрозділ) органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації.

У разі утворення центру надання адміністративних послуг як постійно діючого робочого органу для здійснення матеріально-технічного та організаційного забезпечення діяльності центру надання адміністративних послуг у структурі відповідної ради, міської, районної державної адміністрації утворюється (визначається) виконавчий орган (структурний підрозділ), на який покладаються керівництво

та відповідальність за організацію діяльності такого центру.

Перелік адміністративних послуг, які надаються через центр надання адміністративних послуг, визначається органом, який прийняв рішення про утворення центру надання адміністративних послуг [2].

На сьогоднішній день досить велика частина адміністративних послуг в Україні надаються центральними органами виконавчої влади та їх територіальними підрозділами. Найбільш затребуваними адміністративними послугами, із необхідністю отримання яких протягом свого життя стикаються практично усі громадяни, є базовими. До таких послуг відносяться: реєстрація народження, шлюбу, смерті та інші акти цивільного стану; оформлення і видача паспортів; реєстрація місця проживання; призначення різних видів соціальної допомоги та субсидій; реєстрація права власності на нерухоме майно; реєстрація транспортних засобів і видача посвідчень водія; реєстрація та оформлення підприємницької діяльності та інші. Природно було б делегувати надання цих послуг органам місцевого самоврядування (сільським селищним та міським радам) з метою максимального наближення їх до споживачів. Отримуючи більшість необхідних послуг на місцях, мешканці територіальних громад мали би можливість впливати на якість їх надання [5].

Надання адміністративних послуг, суб'єктом надання яких є відповідна рада (її виконавчі органи або посадові особи), здійснюється виключно через центр надання адміністративних послуг [2].

Саме центр надання адміністративних послуг дозволяє замовникам послуг уникати бюрократичної тяганини та не витратити час на відвідування численних кабінетів задля отримання різного роду довідок. Крім цього принципи його роботи знижують корупційні ризики у процесі надання адміністративних послуг.

Аналізуючи законодавство та практику надання адміністративних послуг центрами надання адміністративних послуг можна виділити наступні основні проблеми, з якими, як правило, громадяни стикаються на місцях:

1) питання оптимального переліку адміністративних послуг в громаді. Якщо це громади

на базі міст, (середніх та великих), то через центри надання адміністративних послуг у цих громадах має надаватися максимальний спектр послуг. В громадах сільського типу, особливо із обмеженою спроможністю, необхідно в першу чергу забезпечити надання життєво необхідних (популярних) адміністративних послуг. При вирішенні питання про доцільність включення чи не включення до переліку адміністративних послуг необхідно враховувати демографічний склад громади та основні групи споживачів послуг і їх потреби, а також рівень фінансової спроможності самої громади тощо [6]. Домінуючою проблемою базових адміністративних послуг є їх віддаленість (або територіальна недоступність) для мешканців більшості сіл та селищ. Адже для отримання цих послуг треба їхати в районний чи обласний центр. Тому для ефективної децентралізації конкретних найпопулярніших груп адміністративних послуг необхідно спростити деякі процедури [7, с. 19].

2) професіоналізм у роботі адміністраторів. Адміністратор має знати порядок надання всіх адміністративних послуг, що на практиці не зовсім працює (особливо це стосується питань архітектурно-будівельного контролю, загальнообов'язкового державного пенсійного страхування). В більшій мірі це торкається центрів надання адміністративних послуг у малих громадах, де потрібна максимальна універсальність і взаємозамінність. Тут доречним постає питання щодо створення системи обміну досвідом персоналу (в першу чергу керівників) центрів надання адміністративних послуг різних регіонів України з метою впровадження кращих практик надання адміністративних послуг у всіх територіальних громадах країни.

3) відсутність єдиного стандарту надання адміністративних послуг, що спричинено занадто громіздкою системою правових норм (наявністю великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють питання з яких надаються адміністративні послуги);

4) швидкість та своєчасність надання послуги впливає із питання компетентності адміністратора. Адміністратор не може перевірити правильність поданих заяв, передає їх відповідному органу, і, таким чином, центр надання адміністративних послуг перетворюється на місце прийому документів, а не надання послуг;

5) невизначеність окремих норм законодавства. Мова йде про невичерпний перелік документів, що необхідні для надання певної адміністративної послуги, а саме, коли закон передбачає надання «інших документів». Ці положення законодавства призводять до того, що адміністратори пропонують суб'єкту звернення звернутися до відповідних профільних органів. Особливо гостро стоїть ця практика стосовно внутрішньо переміщених осіб;

6) вибір приміщення для центру надання адміністративних послуг лягає на плечі органів місцевого самоврядування. Особливо відчутним це є для малих громад. Їх складно забезпечити насамперед через обмеженість ресурсів. При виборі приміщення необхідно передбачати також забезпечення умов для осіб з особливими потребами (не тільки з обмеженими фізичними можливостями, але й з малими дітьми, осіб похилого віку тощо). Слід також прогнозувати витрати на утримання, комунальні платежі тощо. Утворення центру надання адміністративних послуг в територіальних громадах є досить складним завданням навіть для громад, що об'єднані навколо населених пунктів, які є адміністративними центрами районів, мають достатньо розвинену порівняно із іншими громадами інфраструктуру. Досить часто центри, особливо які утворилися саме при райдержадміністраціях, не відповідають вимогам щодо зручного обслуговування споживачів і потребують реконструкції, деколи навіть будівництва нових приміщень. Практика створення територіальних громад свідчить про те, що навіть після об'єднання громад їхніх ресурсів усе одно не досить, щоб забезпечити якісне надання послуг громадянам [8];

7) режим воєнного стану зумовив нові проблеми у наданні адміністративних послуг. Найбільше це стосується внутрішньо переміщених осіб, які стикнулися із проблемами отримання послуги отримання статусу та взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (слід зазначити, поки що на практиці не всі центри надання адміністративних послуг надають цю послугу (взяття на облік). Це залежить від спроможностей конкретного центру та органу місцевого самоврядування) [9].

Війна спричинила величезний вплив на роботу центрів надання адміністративних послуг. Фактично надання адміністративних послуг

у центрах було призупинено з першого дня повномасштабного вторгнення. Так як більшість послуг, які надаються центрами, потребують виконання дій у відповідних державних реєстрах. Слід зауважити, що центри надання адміністративних послуг і в такий критичний для держави час знайшли своє важливе місце. З перших днів вони стали гуманітарними центрами, в першу чергу для внутрішньо переміщених осіб.

Основними проблемами надання адміністративних послуг в умовах перших місяців режиму воєнного стану можна виділити наступні:

- встановлення особи, при втраті усіх документів;
- зупинення усіх послуг, що вчиняються з допомогою державних реєстрів (реєстрація бізнесу, нерухомості, транспортних засобів і т.д.);
- припинення надання однієї із поширенішої групи послуг – реєстрації (декларування) місця проживання, що призвело до ускладнення надання інших послуг;
- перебої у роботі застосунку «Дія» [9].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що виявлення та усунення проблем, що

виникають у процесі надання адміністративних послуг має стати першочерговим завданням для органів місцевого самоврядування. Основними проблемами у сфері надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в умовах режиму воєнного стану, на які слід звернути увагу, є: питання оптимального переліку адміністративних послуг для громад різного типу (міська громада, селищна чи сільська); професіоналізм та компетентність працівників центрів надання адміністративних послуг; відсутність єдиного стандарту надання адміністративних послуг; швидкість та своєчасність надання адміністративних послуг; невизначеність окремих норм законодавства; фінансування роботи центрів надання адміністративних послуг; технічні проблеми надання адміністративних послуг у режимі воєнного стану. Крім цього, у кожній групі адміністративних послуг органами державної влади має бути передбачений та врегульований чіткий порядок їх надання, або ж надання щонайменше найважливіших (базових) послуг, у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, таких як війна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі : Закон України від 03 лист. 2020 р. № 943-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text> (дата звернення: 16.03.2023).
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вер. 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 16.03.2023).
3. Полішкевич Л.Д. Адміністративні послуги органів місцевого самоврядування: теоретичні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. № 3. Том 29 (68). URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/23.pdf (дата звернення: 16.03.2023).
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.03.2023).
5. Ющенко М. Проблемні питання правового регулювання адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Том 3. № 79. С. 92–97. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/185438> (дата звернення: 16.03.2023).
6. Основоположні принципи створення ЦНАП з термінами для кожної фази, описом ризиків та умов : веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/41/Osnovopolozhni-priinciipii-stvorennya-CNAP.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
7. Тимошук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі : Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування : Асоціація міст України. К. ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 124 с. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/5adminbwweb.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
8. Шпак Ю. В. Доступність центру надання адміністративних послуг – основа реформування місцевого самоврядування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2021. № 1. С. 68–73. URL: <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2021/11.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
9. Вплив війни на сферу адміністративних послуг та рекомендації на майбутнє. UPLAN : веб-сайт. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/vplyv-viiny-na-sferu-administratyvnykh-posluh-ta-rekomendatsii-na-maibutnie/> (дата звернення: 16.03.2023).

Лила-Барська А. В.,
*аспірант Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів*

ПРО ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА В УКРАЇНІ

ABOUT THE PUBLIC-LEGAL STATUS OF THE NOTARY IN UKRAINE

Стаття присвячена визначенню публічно-правового статусу нотаріуса в Україні та його особливостям, що зумовлено тенденцією розширення повноважень нотаріуса та реформування інституту нотаріату загалом. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, що регламентує діяльність нотаріату в Україні та визначає правовий статус нотаріуса у відносинах публічного характеру. Проаналізовано положення законодавства України про нотаріат, а також окремі нормативно-правові акти, що прирівнюють нотаріусів до осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги. Розглянуто повноваження делеговані нотаріусу державою, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності та визначено, що нотаріус в реалізації цих повноважень є носієм публічної влади. Приділено увагу доцільності визначення нотаріату України в законопроекті № 5644, як публічно-правового інституту. Акцентовано увагу, на необхідності поновлення процесу реформування нотаріату, зокрема в частині прийняття законопроекту № 5644. Окрема увага приділена аналізу уніфікованого закону Міжнародного Союзу Нотаріату, членом якої є Україна та встановлено, що відповідно до нього нотаріусом посадова особа, якій державою делеговано права та одночасно нотаріусом є фахівцем в галузі юриспруденції, який здійснює свою публічну функцію в рамках незалежної та регламентованої професії. Особливу увагу приділено особливостям визначення правового статусу нотаріуса крізь призму позицій вчених, зокрема щодо питанню здійснення нотаріальної діяльності від імені держави та місця нотаріату в правовій системі України. Визначено, що нотаріус має дуалістичний статус, адже з однієї сторони являється уповноваженою державою особою та діє від її імені, а з іншої сторони нотаріус є представником вільної юридичної професії та провадить свою діяльність незалежно, однак держава ж в свою чергу регулює нотаріальну діяльність нотаріуса, визначаючи порядок її організації, повноваження, форми їх реалізації, контроль дотримання законодавства, а сам нотаріус несе повну особисту відповідальність за свої дії згідно з визначеними законом процедурами та порядком.

Ключові слова: *нотаріус, правовий статус, публічна особа, функції держави, нотаріальна діяльність.*

The article is devoted to the determination of the public-legal status of a notary in Ukraine and its features, which is caused by the tendency to expand the powers of a notary and reform the notary institution in general. An analysis of the norms of the current legislation, which regulates the activities of the notary in Ukraine and determines the legal status of the notary in relations of a public nature, was carried out. The provisions of the legislation of Ukraine on notaries, as well as separate legal acts, which equate notaries to persons who are not civil servants, officials of local self-government, but provide public services, have been analyzed. Attention was paid to the expediency of defining the notary of Ukraine in draft law No. 5644 as a public legal institution. Attention was focused on the need to renew the process of reforming the notary, in particular in the part of adopting draft law No. 5644. Particular attention is paid to the analysis of the unified law of the International Union of Notaries, of which Ukraine is a member, and it is established that according to it, a notary is an official who has been delegated rights by the state and at the same time a notary is a specialist in the field of jurisprudence who performs his public function within the framework of an independent and regulated profession. Particular attention is paid to the specifics of determining the legal status of a notary through the prism of the positions of scientists, in particular, regarding the issue of performing notarial activities on behalf of the state and the place of the notary in the legal system of Ukraine. It was determined that the notary has a dual status, because on the one hand, he is a person authorized by the state and acts on its behalf, and on the other hand, the notary is a representative of the free legal profession and conducts his activities independently, but the state, in turn, regulates the notarial activity of the notary, determining the order of its organization, powers, forms of their implementation, control of compliance with the legislation, and the notary and the notary himself bears full personal responsibility for his actions in accordance with the procedures and order defined by law.

Key words: *notary public, legal status, public person, functions of the state, notarial activity.*

Актуальність теми дослідження. Інститут нотаріату є невід'ємною частиною правової системи України, що забезпечує дотримання та зміцнення законності та правопорядку в країні, здійснюючи охорону та захист прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що є однією з головних гарантій держави. Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що наразі інститут нотаріату перебуває в процесі реформування та зберігається тенденція до розширення повноважень нотаріуса, що підтверджує доцільність дослідження питання публічно-правового статусу нотаріуса, а саме визначення його основних особливостей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання, що стосуються визначення правового статусу нотаріуса, зокрема у відносинах публічного характеру, його повноваження та особливості досліджувалися такими вченими як С.Я. Фурса, В.В. Баранкова, В.В. Комаров, В.М. Черниш, У.О. Палієнко, Н.В. Ільєва, К.І. Чижмарь, Ю.П. Ільїна, О.В. Коротюк та інші.

Метою даної статті є дослідження публічно-правового статусу нотаріуса та визначення його характерних ознак в Україні на основі аналізу чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури [1].

Як зазначає Коротюк О.В., нотаріуси в практичній діяльності у переважній більшості фактично дотримуються принципу, передбаченого ст. 19 Конституції України, і вважають, що він поширюється на нотаріальну діяльність, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1; 2, с. 186–187]. Однак, зважаючи на положення ст. 19 Основного закону, цей принцип на нотаріусів не поширюється. Загалом такий підхід законодавця відповідає правовому статусу

нотаріуса, відповідно до якого нотаріус є представником держави і діє від її імені, але не має владних повноважень [2, с. 186–187].

Проте не дивлячись на таке трактування положень Конституції України, вона не закріплює правовий статус нотаріуса. Відповідно до статті 3 Закону України «Про нотаріат» нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Варто зазначити, що законодавець обмежує нотаріусів у можливості здійснення іншої професійної діяльності, крім визначених законодавством випадків. Так, нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів.

На нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності. Нотаріуси можуть проводити медіацію у порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора [3].

Так, пунктом 3 частини першої статті 10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» на нотаріуса державою покладено функції з державної реєстрації прав на нерухоме майно та нотаріусів наділено усіма повноваженнями, визначеними вказаним Законом для державних реєстраторів [4]. Частиною 2 статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження

зброї масового знищення» державою покладено на нотаріусів функцію здійснення фінансового моніторингу та відповідно віднесено їх не просто до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а до спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу [5]. Вищевказані приклади делегованих державою повноваження, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності, підтверджують, як публічний характер нотаріальної діяльності, адже стосуються сфери публічного регулювання, так і статус нотаріуса як носія публічної влади.

А також законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності», зареєстрований у Верховній Раді України 10 червня 2021 року під №5644 (далі – законопроект №5644), що був прийнятий за основу 15 лютого 2022 року, передбачає надання нотаріусам додатково повноважень з реєстрації шлюбу та їх розірвання, що наразі є виключним правом держави [6].

Аналізуючи положення вищезгаданого законопроекту №5644, можна прийти до думки, що визначення поняття «нотаріат» в ньому є цілком відповідним та відповідає положенню цього інституту в державі, так, автори визначають нотаріат в Україні як публічно-правовий інститут, який забезпечує реалізацію та здійснює захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом посвідчення прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших передбачених законодавством нотаріальних дій від імені держави. В контексті досліджуваного питання актуальною є також і реалізація, передбаченої законопроектом №5644, процедури переходу до єдиного нотаріату, що скасовує систему поділу нотаріусів на державних та приватних та надасть можливість закріплення єдиного статусу нотаріуса в Україні [6].

Прийняття законопроекту №5644 є вкрай важливим, адже він передбачає модернізацію законодавства та вдосконалення процедур, які використовуються в роботі нотаріусів та загалом відповідає європейським правилам регулювання нотаріальної діяльності, але на жаль, через повномасштабне вторгнення російських військ в Україну робота із прийняттям законо-

проекту № 5644 зупинена, як і процес реформування нотаріату, це вимушений крок держави, адже військова агресія російської федерації спричинила серйозну політичну, економічну, гуманітарну та соціальну кризу, яка вплинула на всі сфери життя українського народу.

Положення Закону України «Про запобігання корупції» також підтверджує публічно-правовий статус нотаріуса та визначає нотаріусів як осіб, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та визначає їх такими, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги [7].

Верховний суд України в своїй Постанові від 12 листопада 2020 року по справі № 200/3452/17 зазначає, що нотаріус є публічною особою, якій державою надано повноваження щодо посвідчення прав і фактів, які мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності. Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус діє неупереджено, він не може діяти в інтересах жодної з осіб – учасника нотаріальної дії. Нотаріус не стає учасником цивільних правовідносин між цими особами, а отже, не може порушувати цивільні права, які є змістом цих відносин. Відсутня і процесуальна заінтересованість нотаріуса в предметі спору та реалізації прийнятого рішення. Нотаріус вчиняє нотаріальні дії від імені держави, тому в нього не можуть бути спільні чи однорідні права і обов'язки з особами, які звернулися до нього, або з особами, які вирішили, що їх права порушені нотаріальними діями [8]. Погоджуючись з позицією Верховного суду України, можна констатувати, що відносини між нотаріусом та особою, яка звернулась до нього мають публічну основу, адже в таких відносинах нотаріус постає як представник держави, виконуючи делеговані державою повноваження.

Міжнародний Союз Нотаріату, 9 жовтня 2013 року повноправним членом якого стала Україна, у своєму уніфікованому законі «Етика та Правила організації нотаріату», що є оновленням «Основних принципів нотаріальної системи латинського типу», затверджених Асамблеєю нотаріатів – членів Міжнародного

союзу нотаріату в Римі (Італія) 8 листопада 2005 року, та «Принципів нотаріальної етики», затверджених Асамблеєю нотаріатів – членів Міжнародного союзу нотаріату в Мехіко-Сіті 17 жовтня 2004 року та визначає в статті 3 «Організація нотаріату», що нотаріус є посадовою особою, якій державною владою делеговано право, що дозволяє надавати документам, які він складає, характеру справжності, забезпечувати їх збереження, наділяти їх доказовою та виконавчою силою. Окрім свого статусу посадової особи, нотаріус є також фахівцем в галузі юриспруденції, який здійснює свою публічну функцію в рамках незалежної та регламентованої професії [9].

На думку Чижмар К.І., нотаріат являє собою недержавний інститут, якому відповідно до законодавства України делеговані окремі повноваження держави щодо здійснення однією з найважливіших державних функцій – захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Іншими словами, нотаріат наділений повноваженнями державно-владного характеру і своєю діяльністю реалізує публічну владу держави. Тобто, у процесі виконання делегованих державних функцій нотаріат прирівнюється за конституційно-правовим статусом до органів держави [10, с. 72].

Система нотаріату не входить до системи органів виконавчої влади. Проте вважати діяльність нотаріуса як таку, у межах якої здійснюються владні управлінські функції, не можна. У діях нотаріуса немає ані адміністративного примусу, ані управлінських повноважень, хоча він і є посадовою особою (але не державним службовцем), а нотаріальну діяльність слід характеризувати як публічно-правову, оскільки вона здійснюється від імені держави. Що ж до владності у нотаріальних правовідносинах, то вона виявляється лише в офіційній силі нотаріальних актів [11, с. 153].

Як зазначає Ільїна Ю.П., нотаріальні дії завжди вчинюються від імені держави і мають державно-публічний характер. Тільки цим забезпечується виконання нотаріальних функцій, і тільки це є гарантом доказової сили нотаріальних документів. Для того щоб акти приватно практикуючого нотаріуса мали силу офіційних, держава повинна наділити його

певними повноваженнями, що в сукупності складають компетенцію нотаріуса [12, с. 107].

Фурса С.Я. вважає, що нотаріальна діяльність зумовлена виконанням функцій держави, але недоцільно надавати нотаріусам право діяти від імені держави і особливо це стосується приватних нотаріусів, адже таким чином пропонується зрівняти статус судді і нотаріуса, але для їх посад властиві різні функції та повноваження. Суду необхідно діяти від імені держави для того, щоб його рішення було загальнообов'язковим, а нотаріальним документам таких властивостей не потрібно надавати. В противному разі, при порушенні нотаріусом прав громадян – позов можна буде звертати проти держави. Сама процедура перегляду законності посвідченої від імені держави угоди буде деякою мірою некоректна [13].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, проаналізувавши різні позиції науковців, можна дійти висновку, що нотаріус має особливий дуалістичний статус, суть якого розкриває зв'язок між державою та нотаріусом, адже з однієї сторони нотаріус завжди діє від імені держави, однак безпосередньої функції держави не виконує та не належить до її посадових осіб і не володіє владними повноваженнями, а з іншої сторони нотаріус є представником вільної юридичної професії та провадить свою діяльність незалежно. Держава ж в свою чергу регулює діяльність нотаріату в цілому, визначаючи порядок її організації, повноваження, форми їх реалізації, контроль дотримання законодавства, підстави анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, а сам нотаріус несе повну особисту відповідальність за свої дії згідно з визначеними законом процедурами та порядком.

Нотаріус, здійснюючи незалежну професійну діяльність, виступає представником держави та здійснює свої функції на підставі санкціонованих державою повноважень, що є підтвердженням публічності такої діяльності, адже нотаріус зобов'язаний діяти виключно відповідно до закону та не має права безпідставно відмовити у вчиненні нотаріальної дії, що забезпечує захист громадян від можливого зловживання владою, високу кваліфікацію та законність нотаріальних актів та збереження довіри до інституту нотаріату в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 24.04.2023).
2. Коротюк О.В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:08. Київ, 2014. 238 с.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 24.04.2023).
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004р. №1952-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 24.04.2023).
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 06.12.2019 р. № 361-ІХ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 24.04.2023).
6. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності» № 5644 від 10.06.2021 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72191 (дата звернення: 24.04.2023).
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 24.04.2023).
8. Постанова Верховного суду України від 12 листопада 2020 р., судова справа № 200/3452/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92842282> (дата звернення: 24.04.2023).
9. Deontology and Rules of Organization for Notariats – UINL. *Inicio – UINL*. URL: <https://www.uinl.org/organizacion-de-la-funcion> (date of access: 24.04.2023).
10. Чижмар К.І. Органи нотаріату в Україні: окремі аспекти конституційно-правового статусу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №4. С. 71–74. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/4_2014.pdf#page=71 (дата звернення: 24.04.2023).
11. Юрах В. Правовий статус нотаріуса у відносинах публічного характеру. Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]. 2017. №1. С.151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2017_1_28. (дата звернення: 24.04.2023).
12. Ільїна Ю.П. Деякі питання, що виникають при визначенні правового статусу нотаріуса в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. №1. С.105–108. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc1/24.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
13. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.03 Ін-т держави і права імені В. М. Корецького.: К., 2003. 40с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124049618> (дата звернення: 24.04.2023).

УДК 341.375
DOI <https://doi.org/10.32782/39221443>

Линник Т. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету*

ПРАВОВЕ ПРОГРАМУВАННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

LEGAL PROGRAMMING OF DE-OCCUPATION AND REINTEGRATION OF CRIMEA IN MODERN CONDITIONS

У статті досліджені питання змісту, розвитку оцінки ефективності та прогнозу реалізації нормативних програмних актів, пов'язаних із де-окупацією та реінтеграцією Криму. Визначено специфіку схвалених у 2021 році відповідної Стратегії та плану дій з її реалізації, охарактеризоване перспективи впливу цих актів на управлінські, організаційні та правозастосовні процеси за потреби протидії масштабної агресії проти України, яка триває.

Автор обґрунтовує доволі умовну етапність нової редакції плану від 4 квітня 2023 року, який фактично за хронологією виконання поділяє на три групи заходів:

- строкові заходи, які насамперед, згідно їх змісту, стосуються деокупації Криму, із встановленими термінами виконання до кінця 2024 р.;
- безстрокові заходи розраховані на період окупації, які відповідно стосуються саме деокупації Криму;
- строкові та безстрокові заходи які мають виконуватися у де-окупованому Криму в рамках його реінтеграції.

Здійснений аналіз дозволяє автору прийти до висновку, що Україна вживає активних програмних заходів із деокупації та реінтеграції Криму що зокрема знаходить своє відображення у планах, схвалюваних з 2018 року урядовими розпорядженнями. Зазначені плани передбачають спеціальний адміністративний шлях контролю за виконанням, а їх заходи можна розподілити на де окупаційні та реінтеграційні.

До основних викликів зазначених урядових планів автор відносить потребу їх кореляції із стратегічними безпековими документами та із бюджетним програмуванням. Питання громадського контролю за виконанням планів деокупації та реінтеграції Криму має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

Ключові слова: *російська агресія, план дій, правова програма, програмні акти, стратегія, тимчасово окуповані території.*

The article examines the issues of the content, the development of the evaluation of effectiveness and the forecast of the implementation of normative program acts related to the de-occupation and reintegration of the Crimea. The specifics of the corresponding Strategy approved in 2021 and the Action Plan for its implementation are determined, the prospects of the impact of these acts on governing, organizational and law enforcement processes in the need to counter the ongoing large-scale aggression against Ukraine are characterized.

The author substantiates the rather conditional phasing of the new edition of the Plan from April 4, 2023, which actually divides it into three groups of measures according to the chronology of implementation:

- temporary measures, which primarily, according to their content, relate to the de-occupation of Crimea, with established deadlines for implementation until the end of 2024;
- open-ended measures are designed for the period of occupation, which, accordingly, relate specifically to the de-occupation of Crimea;
- temporary and indefinite measures to be implemented in the de-occupied Crimea as part of its reintegration.

The conducted analysis allows the author to come to the conclusion that Ukraine is taking active programmatic measures for the deoccupation and reintegration of Crimea, which is particularly reflected in the plans approved by government orders since 2018. The specified plans provide for a special administrative way of monitoring the implementation, and their measures can be divided into de-occupation and reintegration measures.

The author attributes the need for their correlation with strategic security documents and budget programming to the main challenges of the mentioned government plans. The issue of public control over the implementation of plans for the deoccupation and reintegration of Crimea should become the basis for new scientific research.

Key words: *action plan, legal program, program acts, russian aggression, strategy, temporarily occupied territories.*

Постановка проблеми. Реалізація Україною, за умов масштабного міждержавного конфлікту, безпрецедентної за рівнем неправомірності та негативних наслідків російської агресії, заходів з деокупації та реінтеграції територій, послідовних кроків з деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (далі – Крим) є вагомим завданням що потребує на максимально ретельний науковий аналіз.

Дев'ять років окупації Криму призвели до поступового схвалення та накопичення десятків законодавчих та сотень урядових та підзаконних актів. Водночас затвердження комплексної Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території (далі – ТОТ) Криму та Плану з її реалізації у 2021 році зумовило потребу ревізії та переоцінки відповідної нормативної бази, процес чого відбувається вже з-за умов масштабної російської агресії.

Наразі влада України вказує про наступне доопрацювання відповідної Стратегії з урахуванням поточних викликів, але відповідні процеси сьогодні в Україні практично не мають наукового правничого підґрунтя. Водночас відповідна проблематика зумовлює безперечну потребу в доробці відповідної методики наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Початок російської агресії у 2014 року у формі окупації Криму та замаху на його анексію досліджувалися досліджувалися у працях низки вітчизняних та іноземних авторів, але насамперед у вимірі міжнародно-правової оцінки діянь агресора та його окупаційних сил та загального аналізу законодавства України щодо тимчасово окупованих територій. Таким стали праці Б. Бабіна, Є. Борисова, О. Задорожнього, О. Мережка, Е. Плешка, А. Приходько та ін. Питання програмного забезпечення деокупації та реінтеграції Криму вже аналізувалися у вимірі діяльності експертів Асоціації Реінтеграції Криму [10], але їх доробок має хоча й корисний характер, але сконцентрований на міжнародному вимірі відповідних питань.

Невирішені раніше проблеми. Водночас при цьому до аналізу нормотворчої та правозастосовної діяльності України не застосовується

програмний підхід та методи компаративістики й прогнозування. Крім того загальна зміна підходів у деокупації та реінтеграції територій України, зумовлені потребою протидії масштабної російської агресії, ще не отримали відповідного доктринального забезпечення ані в Україні, ані за кордоном.

Також на окреме врахування потребує системна діяльність Кримської платформи, схвалення не тільки резолюцій міжнародних організацій, але й рішень міжнародних судових установ з питань тимчасової окупації Криму та відповідних порушень державою-агресором, російською федерацією (рф) принципів та норм міжнародного права, системна діяльність низки правозахисних об'єднань.

Мета статті. Таким чином у нинішній ситуації актуальною метою статті вбачається аналіз поточного стану програмних юридичних засобів протидії тимчасовій окупації Криму та відповідно забезпечення його деокупації та реінтеграції. Для досягнення поставленої мети вбачається за доцільне охарактеризувати відповідну нормативну програмну базу, із відповідним порівняльним аналізом схвалених актів та їх правозастосування, дослідити відповідну адміністративну та судову практику тощо.

Виклад основного матеріалу. Протягом перших сімох років окупації Криму влада України вживала окремі управлінські програмні заходи щодо півострову, шляхом схвалення низки урядових розпоряджень.

Зокрема це доволі швидко скасований план додаткових заходів з тимчасового розміщення громадян України, які переселяються з Криму в інші регіони України, затверджений розпорядження Кабінету Міністрів України (КМУ) від 1 квітня 2014 р. № 298-р [4], а також план заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Криму, схвалений розпорядженням КМУ від 28 березня 2018 р. № 218-р та скасований у 2021 р. [5], і чинна Стратегія інформаційної реінтеграції Криму, затверджена розпорядженням КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1100-р [8].

У наступному рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. та указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021 було затверджене

Стратегію деокупації та реінтеграції ТОТ Криму [7] та розпорядженням КМУ від 29 вересня 2021 р. № 1171-р було схвалено план заходів з реалізації цієї Стратегії [5].

Буквально напереддень масштабної російської агресії розпорядженням КМУ від 23 лютого 2022 р. № 224-р було схвалено Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки [9] та вже після першої річниці протидії масштабній російській агресії розпорядженням КМУ від 4 квітня 2023 р. № 288-р було внесено зміни до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції ТОТ Криму [3], при цьому сама редакція Стратегії у передбачений законом спосіб з 2021 року змінена ще не була.

З наведених програмних документів випливає, що уперше системно питання деокупації Криму уряд намагався впорядкувати у формі плану в 2018 році, при чому очевидно ініціативне, надалі наступний план був схваленим у 2021 році на виконання відповідної стратегії та третій план був затвердженим у 2023 році.

При цьому важливим вбачається аналіз підстав схвалення зазначених документів, який є очевидним для плану 2021 року як допоміжного нормативного документу стосовно відповідної Стратегії, але не впливає із текстів ані плану 2018 р., ані змін 2023 р.

Прикладом у розпорядженні КМУ від 28 березня 2018 р. № 218-р лише вказане, що міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади приписується забезпечити: виконання плану заходів та подання щокварталу до 15 числа наступного місяця Міністерству з питань ТОТ та внутрішньо переміщених осіб інформації про стан виконання плану заходів за формою, встановленою зазначеним міністерством.

Також виконавцям плану урядовим розпорядженням приписувалося вживати недопущення дій, спрямованих на насильницьку зміну державного кордону та порушення суверенітету і територіальної цілісності України, запобігати та не допускати будь-яких дій, спрямованих на легітимізацію незаконних органів (посадових осіб), утворених на ТОТ, що можуть бути розцінені як визнання зміни статусу Криму, самому Міністерству з питань ТОТ та внутрішньо переміщених осіб приписувалося подавати

щороку до 1 квітня КМУ інформацію про стан виконання плану заходів [6].

Щодо підстав схвалення плану було виявлене лише публікацію зазначеного міністерства ще від лютого 2017 р., у якій зазначалося про презентацію проекту вказаного плану «за ініціативою Міністерства в ході круглого столу за участі представників громадських організацій та представників експертної спільноти».

При цьому наводилася лише оголошена під час заходу думка тодішнього першого заступника профільного міністра Юсуфа Куркчі про те, що «метою плану заходів є забезпечення дотримання прав і свобод громадян України – внутрішньо переміщених осіб, забезпечення дотримання прав і свобод громадян України, які проживають на ТОТ та реінтеграція ТОТ та її населення в єдиний конституційний простір України» [2].

Наразі з відкритих джерел важко встановити чи реалізовували у 2018–2021 роках виконавці плану інформування профільного міністерства, та чи здійснювало саме це міністерство, статус та повноваження якого декілька разів змінювалися, щорічне інформування щодо плану КМУ; у будь-якому випадку публічних звітів про це наразі не виявлене.

Втім нова редакція плану 2023 р. [3], як й редакція плану 2021 р. [5] передбачає подібний механізм контролю за його виконанням, а саме припис міністерствам, іншим органам виконавчої влади за участю інших державних органів, установ та організацій, залучених до виконання плану заходів, забезпечити його виконання «за рахунок та в межах видатків, передбачених у державному та місцевих бюджетах, а також за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством».

Крім подібного до плану 2018 р. припису виконавцям подавати щороку до 15 лютого Міністерству з питань реінтеграції ТОТ інформації про стан виконання плану заходів та припису цьому міністерству подавати щороку до 1 квітня КМУ інформацію про стан виконання плану заходів, план 2021 року приписував цьому міністерству кожні два роки з дати прийняття відповідного розпорядження, а також після деокупації ТОТ Криму проводити аналіз ефективності виконання плану заходів з метою підготовки в установленому порядку та подання

КМУ пропозицій щодо внесення змін до плану заходів [3; 5].

Щодо підстав схвалення нової редакції плану 2023 р. можна процитувати оприлюднене разом із затвердженням нової редакції плану повідомлення Міністерства з питань реінтеграції ТОТ про те, що «заходи з реалізації Стратегії були оновлені Мінреінтеграції з урахування умов воєнного стану. Зокрема, того факту, що звільнення півострова може відбутися вже найближчим часом» [1].

Також міністерство зазначило що «вдосконалений план з реінтеграції та деокупації півострова стосується таких сфер», згідно його розділів, захисту прав громадян України та юридичних осіб, законні інтереси яких були порушені внаслідок збройної агресії, соціальної та гуманітарної політики, міжнародного співробітництва, економічної політики, оборонної та безпекової складової тощо.

Водночас профільне міністерство акцентувало увагу на тому, що до плану включено нові заходи, серед яких вказувалося чотири напрями: розробка законопроекту «Про правовий режим на деокупованих територіях»; формування резерву працівників для комплектування судових, правоохоронних, державних органів; створення військової адміністрації для діяльності в АР Крим; медична, реабілітаційна, психологічна адаптація ветеранів війни та звільнених з російського полону осіб.

При цьому додавалося, що «план включає 127 актуалізованих заходів» й наводилася цитата віце-прем'єр-міністра Ірини Верещук про те, що «Звільнення Криму – неминуче. Вже зараз держава має підготуватися до повноцінного відновлення української влади в Криму. Передусім – сформуванню надійний кадровий резерв відновлення. Ці громадяни мають забезпечити не тільки відродження державного управління, а й відновлення справедливості. Ми маємо чіткий план дій, за кожним пунктом закріплені відповідальні виконавці» [1].

Водночас зазначена ситуація зумовлює низку питань. У першу чергу слід відзначити що за умов відсутності зміни Стратегії виникає питання релевантності нової, актуалізованої редакції плану та чинної, не оновленої редакції Стратегії. Адже актуалізована редакція плану містить 127 заходів, а попередня значно біль-

шу кількість, а саме 158 та відповідно виникає питання підстав щонайменш припинення їх виконання.

Як вже вказано, експертами Асоціації Реінтеграції Криму було частково проаналізоване нову редакцію плану, та зазначене щодо заходів міжнародного характеру, що Кабінет Міністрів України сконцентрував увагу на заходах, які мають бути реалізовані ще у період тимчасової окупації півострову та при цьому протягом цього періоду мають носити постійний, а не етапний характер [3]. Аналіз нової редакції плану дозволяє свідчить що загалом такий підхід має 69 заходів плану, тобто більше половини передбачених ним кроків.

Конкретний термін виконання, незалежно від ситуації окупації чи деокупації Криму містять 40 заходів плану, з них мають бути реалізовані у II кварталі 2023 р. 2 заходи, у III кварталі 2023 р. ще 8 заходів, до кінця 2023 р. ще 22 заходи та до кінця 2024 р. ще 8 заходів [3]. Аналіз цих заходів свідчить про те що вони розраховані насамперед на ситуацію окупації, а не реінтеграції вже де-окупованого Криму. Прикладом заходи плану, які уряд має виконати до кінця 2024 року носять такий характер:

- розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту, який встановлює порядок визначення статусу осіб, звільнених з місць несвободи на ТОТ і території рф, та підстав їх перебування в місцях несвободи (п. 14);

- правове врегулювання питання імплементації положень міжнародного гуманітарного права у національне кримінальне законодавство в умовах подолання наслідків міжнародного збройного конфлікту, зокрема ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду, запровадження відповідних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України (п. 36);

- нормативно-правове врегулювання питання відбування покарань особами, які були засуджені судами України та фактично відбули покарання в окупаційних «установах відбування покарань» або були засуджені за злочини, вчинені до 20 лютого 2014 р., окупаційними «судами» за законодавством рф вже після початку фактичної тимчасової окупації (п. 37);

- розроблення законопроекту щодо визначення органу, на який буде покладено обов'язки

органів опіки та піклування щодо представлення інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і тих які перебувають у складних життєвих обставинах і залишилися на ТОТ (п. 54);

– дослідження проблемних питань, пов'язаних із встановленням опіки/піклування, усиновленням дітей з ТОТ, та визначення шляхів їх врегулювання (п. 55);

– започаткування програм з підтримки молоді з ТОТ в роботі Українського культурного фонду, Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту, Українського молодіжного фонду (п. 61);

– створення національної системи космічного спостереження та забезпечення прийому даних від іноземних космічних систем (п. 75);

– створення систем зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах, веб-порталах органів виконавчої влади, повноваженнями яких є формування та реалізація державної політики щодо деокупації та реінтеграції ТОТ, вироблення та реалізація державної соціальної та гуманітарної політики, державної політики у галузі освіти, охорони здоров'я (п. 92) [3].

Очевидно що заходи вказаних п.п. 14, 36, 37, 54, 55 бажано здійснити до деокупації Криму, а заходи вказаних п.п. 61, 75 та 92 не мають сенсу за умов де окупованого Криму узагалі. При цьому очевидно що щонайменш стосовно 2024 року питання продовження окупації півострову вже не є таким прогнозованим як це було прикладом у 2015 чи у 2018 році на короткострокову перспективу.

Решта заходів плану має бути виконана у певний термін після деокупації Криму, а саме один захід протягом місяця після деокупації ТОТ, п'ять заходів протягом шести місяців після деокупації, ще чотири протягом року після деокупації, ще один протягом двох років після деокупації і ще шість «піс-

ля деокупації ТОТ» без визначення строку виконання узагалі. У цьому вимірі план підходить до деокупації як до певного моменту, від якого прикладом вимірюється місяць, але формат встановлення такого моменту планом та іншими актами не визначене, при тому що деокупація, як би вона не відбувалася, ймовірно носитиме не одномоментний, а розтягнутий у часті на доби, тижні та навіть місяці характер.

Наведене змушує погодитися із зазначеними експертами тезами щодо складності практичного контролю за виконання заходів плану, а також щодо доволі умовної етапності документу [10], який фактично за хронологією виконання слід поділити на три групи заходів:

– строкові заходи, які насамперед, згідно їх змісту, стосуються деокупації Криму, із встановленими термінами виконання до кінця 2024 р.;

– безстрокові заходи розраховані на період окупації, які відповідно стосуються саме деокупації Криму

– строкові та безстрокові заходи які мають виконуватися у де окупованому Криму в рамках його реінтеграції.

Зазначене дозволяє прийти до висновку, що Україна вживає активних програмних заходів із деокупації та реінтеграції Криму що зокрема знаходить своє відображення у планах, схвалюваних з 2018 року урядовими розпорядженнями. Зазначені плани передбачають спеціальний адміністративний шлях контролю за виконанням, а їх заходи можна розподілити на де окупаційні та реінтеграційні.

До основних викликів зазначених урядових планів слід віднести потребу їх кореляції із стратегічними безпековими документами та із бюджетним програмуванням. Питання громадського контролю за виконанням планів деокупації та реінтеграції Криму має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуалізовано план заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим – рішення Уряду. 4 квітня 2023 р. Мінреінтеграції. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/04/aktualizovano-plan-zahodiv-z-realizacziyi-strategiyi-deokupacziyi-ta-reintegracziyi-ar-krym-rishennya-uryadu/>

2. В Міністерстві презентували План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. 21 Лютого 2017 р. МінТОТ. URL: <https://old.mtot.gov.ua/v-ministerstvi-prezentuvaly-plan-zahodiv-shhodo-deokupatsiyi-krymu/>

3. Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 39. Ст. 2077.

4. Про затвердження плану додаткових заходів з тимчасового розміщення громадян України, які переселяються з АРК та м. Севастополя в інші регіони України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 298-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 29. Ст. 817.

5. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 80. Ст. 5063.

6. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території АРК та м. Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 218-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2018-%D1%80#Text>

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. Ст. 1255.

8. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції АРК та м. Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 12. Ст. 424.

9. Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 224-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1443.

10. Урядовий план реінтеграції Криму: міжнародний вимір / Б. Бабін, Е. Плешко, Т. Линник, А. Чвалюк, О. Плотніков, В. Філатов; Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/analytics_ua/2023/04/20/uryadovyj-plan-reintegracziyi-krymu-mizhnarodnyj-vymir/

Мізіна І. В.,

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОННОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE FINANCING OF THE DEFENSE SPHERES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану, визначенню їх впливу на обороноздатність та економіку держави. Констатовано, що особливої актуальності проблема правового регулювання фінансування оборонної сфери набула під час війни, яка призвела до окупації Росією частини території України. Проаналізовано основні закони та нормативно-правові акти, які регулюють фінансування оборонної сфери, визначено їх вплив на обороноздатність та економіку країни в цілому. З'ясовано, що сучасні, складні умови щодо зміцнення обороноздатності нашої країни, достатньо напружена зовнішньополітична обстановка у світі вимагають від керівництва держави швидкого систематичного прийняття складних та відповідальних рішень щодо реалізації відповідних прагматичних заходів, з метою збереження її недоторканості та накопичення такого потенціалу, який би дозволив давати достатню відсіч російським загарбникам. Визначено роль прозорості під час публічних закупівель товарів, робіт і послуг щодо протидії та запобігання корупції у оборонній сфері. Досліджено аналітичні відомості Центру аналізу публічних фінансів та публічного управління KSE (Kyiv School of Economics). Теоретично обґрунтовано, що наразі ключовим завданням керівництва держави є своєчасне та оперативне прийняття відповідних законів та нормативно-правових актів щодо забезпечення належного фінансування оборонної сфери, а також запобігання та усунення умов, що сприяють виникненню та поширенню корупції у цій сфері. Витрачені сьогодні мільйони гривень на Збройні Сили України, це збережені мільярди в майбутньому. На жаль, Україна в цьому переконалася, тільки після власних помилок та прорахунків щодо забезпечення розвитку оборонної сфери. Виокремлено основні напрями забезпечення фінансування оборонної сфери в умовах війни, а саме: дієва система контролю та прозорості закупівель; протидія корупції під час фінансування; залучення при підготовці профільних нормативно-правових актів досвідчених фахівців та науковців за напрямами діяльності; удосконалення електронної системи фінансування та закупівель; зміна системи фінансування; удосконалення антикорупційної політики у сфері обороноздатності; запровадження міжнародного досвіду. Надано пропозиції щодо необхідності внесення змін у чинне законодавство у напрямі фінансування оборонної сфери.

Ключові слова: обороноздатність, фінансування, корупція, воєнний потенціал, економічний потенціал, науково-технічний потенціал.

The article is dedicated to the following features of the legal regulation of the financing of the defense sector in the minds of the military camp, which is assigned to the contribution to the defense industry and the economy of the state. It was stated that the problem of legal regulation of the financing of the defense sector was of particular urgency during the first hour of the war, as it led to the occupation of part of the territory of Ukraine by Russia. The main laws and regulations that govern the financing of the defense sector are analyzed, and their impact on the defense industry and the economy of the country as a whole is determined. It's well-established, that it's modern, foldable, and smart about the change in the defense of our country, the situation in the world is sufficiently strained, and the state of the world has a strong influence on the architecture of the state of Sweden systematically adopting folding and far-reaching solutions the implementation of viable pragmatic approaches, with the method of saving and short-sightedness and the accumulation of such a potential, which would having allowed to give enough vidsich to russian zagarbzniks. The role of transparency and public procurement of goods, work and services to prevent and prevent corruption in the defense sector has been assigned. Reported by analytical reports to the Center for Analysis of Public Finance and Public Administration KSE (Kyiv School of Economics). Theoretically, it is grounded that, contrary to the key heads of the state's security, it is necessary to promptly adopt the relevant laws and regulations to ensure the proper financing of the defense sector, as well as the loss of minds that need to be taken blame that widespread corruption in this sphere. The material basis in the

defense sphere, including the hour of the war, is the economy, which adds to the scale and trivality of military operations. Spent this year millions of hryvnias on Zbroyna Forces of Ukraine, saving millions in the future. It's a pity that Ukraine has changed its mind, only after the pardons of the Lord and the prorakhunks for the development of the defense sphere. Viokremleno the main direct financial security of the defense sector in the minds of the war, but itself: the control system and transparency of the purchaser; against corruption during the financial period; zaluchennya in the preparation of profile normative-legal acts of dosvidchenih fahivtsiv and naukovtsiv for direct work; improvement of the electronic system of finance and purchasers; change of the financial system; improving the anti-corruption policy in the field of defense; request for international clearance. It is given propositions about the need to introduce changes in the order of legislation in the direct financing of the defense sector.

Key words: *defense capability, financing, corruption, military potential, economic potential, scientific and technical potential.*

Постановка проблеми. Забезпечення державою належного рівня фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану є однією з найскладніших проблем сьогодення. Складні умови щодо зміцнення обороноздатності нашої країни, достатньо напружена зовнішньополітична обстановка у світі вимагають від керівництва держави швидкого систематичного прийняття складних та відповідальних рішень щодо реалізації відповідних прагматичних заходів, з метою як збереження її недоторканості, так і накопичення такого потенціалу, який би дозволив дати відсіч російським загарбникам. Матеріальна основа в оборонній сфері наразі має суттєвий вплив на масштаби та тривалість воєнних дій. Витрачені мільйони гривень на Збройні Сили України – це збережені мільярди в майбутньому. На жаль, Україна в цьому переконалася, тільки після власних помилок та прорахунків щодо забезпечення розвитку оборонної сфери. Як бачимо, питання щодо особливостей правового забезпечення під час здійснення фінансування оборонної сфери в умовах воєнного часу наразі є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти фінансування оборонної сфери, а також протидії корупції у досліджуваному напрямі розглядали О. Білик, О. Василюк, І. Демченко, Ю. Касперович, О. Легка, В. Пашков, В. Опаріна, І. Рогатюк, І. Чугонова та інші науковці, разом з тим, в умовах воєнного стану, триваючих економічних реформ, постійного удосконалення вітчизняного законодавства у даному напрямі, питання щодо особливостей правового регулювання здійснення фінансування оборонної сфери потребує додаткового опрацювання, що і актуалізувало потребу у дослідженні цієї тематики.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення особливостей правового регулювання

фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану, визначення її впливу на обороноздатність та економіку держави.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішнє правове регулювання проведення публічних закупівель в Україні регламентовано ст. 64 Конституції України (встановлення окремих обмежень прав і свобод із зазначенням терміну дії цих обмежень в умовах воєнного стану) [1], ст. 12-1 Закону України «Про правовий режим воєнного часу» (діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного часу) [2], п. 3 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про оборонні закупівлі» (повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборонних закупівель) [3]. Основним законодавчим актом, яким передбачено алгоритм проведення процедур проведення публічних закупівель для оборонної сфери, є постанова Кабінету Міністрів України «Особливості здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11.11.2022 №1275 [4].

Разом з тим, незважаючи на суттєві законодавчі зміни, внесені останнім часом у напрямі фінансового забезпечення, «під час проведення закупівель, у тому числі в оборонній сфері, – зазначає І. Рогатюк, – мають місце прояви корупційних відносин, найбільша шкода від яких полягає в тому, що вони ламають усі існуючі законні порядки вирішення будь-яких ситуацій та встановлюють нові схеми поведінки, створюючи при цьому хибну, «схематозну», віртуальну реальність, яка існує поза правовим полем» [10]. Злочинна реальність розвивається паралельно з існуючою системою права і що найзгубніше для економіки країни, вона починає конкурувати з нею та перетягувати у свою площину все більше зацікавлених громадян [9]. Згадаймо лише «гучні» корупційні справи щодо публічної

закупівлі рюкзаків для спецпідрозділів Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України, бронезилетів, генераторів та продуктів харчування для Збройних Сил України. У разі ж невжиття відповідних «жорстких рішень» з протидії корупційним проявам у досліджуваному контексті, це негативно вплине на міжнародну підтримку нашої країни зброєю, Євроінтеграцію тощо.

Згідно із Законом України «Про оборону України», оборона – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [6]. Видатки на оборону – це грошові витрати держави на оборонні заходи, у т.ч. утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, воєнні дослідження, підготовку військових фахівців як основу кризового реагування на воєнні загрози, лікування та реабілітацію військових.

Особливі правила проведення видатків, зважаючи на обмежений бюджет країни та нагальну необхідність збільшити фінансування оборонної сфери, передбачено Порядком виконання повноважень Державною казначейською службою, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 590. Акцентуємо увагу на тому, що Урядом щомісячно (іноді щотижнево), з урахуванням нагальних потреб, які складно передбачити в умовах воєнного часу, до зазначеного нормативного акту вносяться відповідні корегування [1]. Відповідно до цього Порядку, у разі виконання планів надходжень коштів за певними бюджетами, держказначейство не дозволить здійснити видатки, які не визначені, як першочергові для фінансування в умовах воєнного стану, чим забезпечить ліквідність єдиного казначейського рахунку.

В умовах воєнного стану основні видатки в Україні здійснювались на оборону, на яку разом із безпекою та правопорядком припадає близько 60 відсотків видатків державного бюджету. У 2022 році запланований бюджет Міноборони України виріс в 7,4 рази, майже до трильйона грн. Упродовж січня-жовтня минулого року на оборону було витрачено

814 млрд. грн., на безпеку і правопорядок – 316 млрд. грн., що більше, ніж всі такі видатки держбюджету за аналогічний період 2021 року. Основний фінансовий потік із дохідної частини державного бюджету, за винятком грантів, йде, як правило, на оборону країни, так як це єдина сфера, фінансування якої не можна здійснювати за рахунок бюджетного фінансування міжнародними партнерами.

Однією з найбільших статей державного бюджету обороноздатності країни є грошове утримання військових, на яке за березень-листопад минулого року виділено близько 622 млрд. грн., що в середньому щомісячно складає майже 70 млрд. грн. У той же час, на придбання озброєння, військової техніки, боєприпасів, засобів індивідуального захисту для Збройних Сил України витрачено 245 млрд. грн.

Таким чином, фінансування обороноздатності України здійснюється насамперед за рахунок надходжень зі сплачених податків, а також коштів, що були залучені від продажу військових облигацій. Що стосується грантів, що є однією з частин доходів, та які становлять близько 80 відсотків неподаткових доходів або 32,2 відсотки усіх доходів загального фонду держбюджету, то вони в основному спрямовані для соціальних виплат та зарплат. У 2023 році заплановано здійснення видатків з державного бюджету на суму 2,6 трлн. грн., із яких 33 відсотки на оборону.

З метою більш ефективного, оперативного та прозорого фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану, Законом України від 24.02.2023 № 2958-IX [7] внесені відповідні зміни до Закону України «Про оборонні закупівлі», якими запроваджено здійснення публічних звітів в електронній системі про оборонні закупівлі [3]. Крім того, зазначеним Законом визначено, що особливості у частині, що стосується вимог та обмежень при оборонних закупівлях на період воєнного стану повинен визначати Уряд. Замовники зобов'язані звітувати про всі укладені договори та внесені до них зміни. Окрім цього, упродовж 90 днів з дня, наступного за днем опублікування цього Закону, замовники зобов'язані оприлюднити інформацію про всі укладені та не оприлюднені договори з 24.02.2022 і по день набрання чинності Закону [7]. Комітету Верховної Ради

з національної безпеки надано повний доступ до інформації про здійснення оборонних закупівель та відповідних контрактів.

Разом з тим, вартим уваги є те, що відповідно до Закону-2958-ІХ, у договорі не передбачено наявності додатку із цінами за одиницю продукту харчування чи іншого товару, що буде використаний під час надання відповідних послуг. У зв'язку з цим здійснювати контроль за достовірністю цієї інформації у звітах в Електронній системі закупівель (ЕСЗ) буде складно. Слід також зауважити, що у цьому Законі затверджено обов'язок держзамовників упродовж десяти робочих днів з дня складення договору на закупівлю від 200 тис. грн. для товарів і послуг, та від 1,5 млн. грн. для робіт, висвітлювати їх в ЕСЗ, проте, на нашу думку, доцільно це питання законотворцям доопрацювати, так як в ньому має місце корупційна складова. Зокрема, з метою зловживання та уникнення від оприлюднення звітів, замовники мають можливість замість одного договору на 200 тис. грн. укласти один або декілька договорів на суму 199,9 тис. грн. та 1,499 млн. грн., відповідно. Окрім цього, у Законі-2958-ІХ не передбачено висвітлення в ЕСЗ калькуляції послуг, як додатку до укладеного договору, у зв'язку з цим достовірність відомостей з відповідною інформацією також буде складно контролювати. На наш погляд, саме деталізація вимог до звітів про оборонні закупівлі сприятиме відкриттю повної інформації про них, що надасть можливість в найбільш очевидних випадках виявити ознаки порушень закону.

Отже, запроваджене Урядом правило про звітування в ЕСЗ щодо здійснення оборонних закупівель в повному обсязі після завершення воєнного стану (окрім інформації, яка становить державну таємницю) та здійснення казначейського контролю за повнотою й відповідністю звітів в ЕСЗ на час здійснення оплати за договором про оборонну закупівлю, доцільно закріпити на рівні закону, що буде сприяти виключенню як зловживанням у цьому напрямі, так і корупційним ризикам.

Наразі, в умовах воєнного стану, фінансування оборонної сфери України має поступово зростати, передбачаючи модернізацію ЗСУ шляхом здійснення закупівлі військової техніки і озброєння та переходу на професійну

армію зі стандартами НАТО, а також підвищення грошового та матеріального забезпечення й соціального захисту військовослужбовців. Слушною у даному контексті є наукова думка О. Чеберяко та З. Варналій, які вважають, що проблема полягає не лише у збільшенні обсягів фінансування, але й у необхідності визначення оптимальної структури видатків відповідно до державних пріоритетів у сфері національної безпеки [11, с. 144].

З урахуванням досвіду країн-членів НАТО щодо формування бюджету у оборонній сфері, відповідних пріоритетів з використання коштів та відмови від політики «ручного» керування, доцільно запровадити наступні заходи: збільшити фінансування оборонної та медичної сфери; покращити соціальне забезпечення військових з метою своєчасного та повного визначення та вирішення їх потреб; збільшити обсяг залучення до державного бюджету прямих іноземних інвестицій та міжнародної технічної допомоги для подальшого розвитку обороноздатності країни; створити окремий незалежний контролюючий підрозділ, який буде здійснювати фінансовий контроль видатків з державного бюджету на оборону.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що однією з важливих умов існування держави в умовах війни є забезпечення правового регулювання фінансування оборонної сфери. Упродовж останніх років в Україні зроблено значні кроки щодо вдосконалення існуючої та прийняття нової нормативно-правової бази, яка регулює дані питання. Серед основних напрямів забезпечення фінансування оборонної сфери в умовах війни варто виокремити: дієву систему контролю та прозорості закупівель; протидію корупції під час фінансування; залучення при підготовці профільних нормативно-правових актів досвідчених фахівців та науковців за напрямами діяльності; удосконалення електронної системи фінансування та закупівель; зміну системи фінансування; удосконалення антикорупційної політики у сфері обороноздатності; запровадження позитивного міжнародного досвіду.

З метою покращення ефективності діяльності у даному напрямі, пропонуємо внести відповідні зміни та доповнення до Закону України «Про оборонні закупівлі», а також закріпити

на рівні цього закону правила щодо здійснення замовниками звітування в ЕСЗ про оборонні закупівлі в повному обсязі після завершення воєнного стану (окрім інформації, яка стано-

вить державну таємницю), а також казначейського контролю за повнотою та відповідністю звітів в ЕСЗ на час здійснення оплати за договором про оборонну закупівлю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 28, ст.250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
4. Про затвердження особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-п#n17>
5. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text>
6. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 9, ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
7. Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.2023 № 2958-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-20#n2>
8. Романченко І.С. Теорія відверненого збитку: монографія / І.С. Романченко, В.О. Шуєнкін, В.М. Можаровський. Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України. Львів: Національна академія Сухопутних військ України, 2017. 244 с.
9. Легка О.В. Основні детермінанти, які зумовлюють корупційні правопорушення в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 44–49.
10. Рогатюк І.В. Корупція: чи вдасться державі зрушити з мертвої точки роботу щодо її викорінення. С. 190–192. URL: <https://goo.su/3Hdteg>
11. Чеберяко О.В., Варналій З.С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 143–149.

УДК 342.951:347.965(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/39221445>

Олійник А. Ю.,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Інституту права та сучасних технологій
Київського національного університету технологій та дизайну*

РЕФОРМА АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

REFORM OF THE BAR OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT

В статті досліджено сучасне адміністративно-правове забезпечення подальшого реформування адвокатури України. Метою дослідження є реформа адвокатури. Для досягнення мети слід вирішити окремі завдання, а саме: а) проаналізувати праці авторів щодо адміністративно-правового забезпечення реформування адвокатури України; б) сформулювати ознаки і дати визначення адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури; в) запропонувати висновки і рекомендації по темі дослідження. Аналізу піддані праці таких авторів: Н. Армаш, С. Бандурка, Н. Бакаянова, Ю. Борисова, І. Габані, О. Голованюк, Ю. Загуменна, О. Коваль, Е. Наджафлі, С. Петков, Є. Соболь, Є. Шкрібєць. Дослідження названих праць авторів дало можливість сформулювати такі ознаки: а) міжнародні та національні норми і принципи адміністративного законодавства; б) організаційні та функціональні аспекти діяльності адвокатури; в) забезпечення прав і свобод особи клієнта; г) діяльність Міністерства юстиції України і підпорядкованих йому територіальних органів, що уповноважені державою; г) створення умов ефективного виконання завдань і функцій адвокатури.

До Закону України від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» пропоную такі зміни. До розділу першого правову норму після слів «Адаптація законодавства України» доповнити словами «включаючи адміністративне законодавство» до законодавства ЄС, що є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу.

Адміністративно-правове забезпечення реформування адвокатури України – це діяльність Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому територіальних органів, що уповноважені державою по створенню сприятливих умов щодо реалізації прав і свобод особи-клієнта, їх охорони, захисту та поновлення з метою ефективного виконання завдань і функцій адвокатури.

Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть удосконаленню адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури України.

Ключові слова: *стратегія розвитку, адвокатура, реформа, адміністративно-правове забезпечення, гарантії адвокатської діяльності, вдосконалення законодавства та ін.*

The article examines the modern administrative and legal support for the further reform of the Ukrainian Bar Association. The purpose of the study is the reform of the legal profession. To achieve the goal, separate tasks should be solved, namely: a) analyze the works of the authors regarding the administrative and legal support for the reform of the Ukrainian bar; b) formulate signs and define the administrative and legal support of the reform of the bar; c) propose conclusions and recommendations on the research topic. The works of the following authors were analyzed: N. Armash, S. Bandurka, Yu. Borisova, I. Gabani, O. Golovanyuk, Yu. Zagumenna, O. Koval, E. Najafli, S. Petkov, Ye. Sobol, Ye. Shkrebets. Research of the named works of the authors formulated the following characteristics: a) international and national norms and principles of administrative legislation; b) organizational and functional aspects of the activity of the bar; c) ensuring the rights and freedoms of the client; d) activities of the Ministry of Justice of Ukraine and subordinate territorial bodies authorized by the state; r) creation of conditions for effective performance of tasks and functions of the bar. I propose the following changes to the Law of Ukraine dated March 18, 2004 "On the National Program for the Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union". To the first section, the legal norm after the words "Adaptation of the legislation of Ukraine" should be supplemented with the words "including administrative legislation" to EU legislation, which is a priority component of the process of Ukraine's integration into the European Union. Administrative and legal support for the reform of the bar of Ukraine is the activity of the Ministry of Justice of the country and territorial bodies subordinate to it, which are authorized by the state to create favorable conditions for the realization of the rights and freedoms of the individual-client, their protection, protection and renewal in order to effectively perform

the tasks and functions of the bar. The recommendations proposed in the text will contribute to the improvement of administrative and legal support for the reform of the Ukrainian bar.

Key words: *development strategy, advocacy, reform, administrative and legal support, guarantees of advocacy, improvement of legislation, etc.*

Текст статті. Проблема реформування адвокатури в Україні залишається актуальною в умовах сьогодення. Такий висновок підтверджується «Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», що затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року в якій окреслені пріоритети вдосконалення законодавства щодо адвокатури та необхідність забезпечення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури. У стратегії відмічається функціональна недосконалість системи адвокатури України, складність порядку доступу до адвокатської діяльності в сучасних умовах, недостатня ефективність механізмів захисту прав і свобод адвокатів [1]. Реформування адвокатської діяльності в Україні характеризується теоретичним і практичним значенням. Теоретично реформування адвокатури передбачає дослідження стратегії розвитку адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури на 2021–2023 роки та пропозиції висновків щодо удосконалення діяльності адвокатури. Практичне значення полягає в дослідженні правового регулювання адвокатської діяльності та рекомендації щодо удосконалення діючого законодавства, що регулює названу діяльність. Метою дослідження є адміністративно-правове забезпечення реформи адвокатури в Україні. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання: а) проаналізувати праці авторів щодо адміністративно-правового забезпечення реформування адвокатури України; б) сформулювати ознаки і дати визначення адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури; в) запропонувати висновки і рекомендації по темі дослідження.

Стратегія розвитку адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури визначає основні засади та напрями подальшого сталого функціонування та розвитку адвокатури з урахуванням кращих міжнародних стан-

дартів та практик, пріоритетів удосконалення положень законодавства у сфері адвокатської діяльності, впровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів [1]. Для здійснення названої стратегії слід піддати аналізу праці таких авторів: Н. Армаш, С. Бандурка, Н. Бакаянова, Ю. Борисова, І. Габані, О. Голованюк, Ю. Загуменна, О. Коваль, Е. Наджафлі, С. Петков, Є. Соболь, Є. Шкребець та ін.

Адміністративно-правова реформа в Україні спрямована на формування цілісного уявлення щодо теоретичних надбань та визначення проблемно-перспективного виміру реформування вітчизняного законодавства. Реалізація названої реформи передбачає здійснення принципів демократичного управління та публічного адміністрування. На думку авторів названого навчального посібника, публічне адміністрування слід розглядати як особливий тип діяльності, який здійснюється уповноваженими суб'єктами владних функцій та направлений на реалізацію широкого комплексу завдань, націлених на забезпечення ефективного функціонування державного апарату, виконання положень нормативно-правових актів, а також наданням адміністративних послуг. Важливою рисою публічного адміністрування є постійний взаємозв'язок з політичною площиною, який прослідковується у виконанні рішень, які були прийняті у політичному вимірі [2, с. 10].

Отже, враховуючи думку авторів навчального посібника «Адміністративно-правова реформа в Україні» за загальною редакцією С. Петкова можна передбачити, що публічне адміністрування є особливим типом діяльності направленої на удосконалення реформування вітчизняного законодавства.

Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки з метою запровадження системного підходу до удосконалення інституту адвокатури в Україні передбачає забезпечити: 1) посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів,

удосконалення самоврядності адвокатури; 2) розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності; 3) конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення про притягнення до такої відповідальності; 4) запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; 5) удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката; 6) перегляд вимог щодо набуття права на зайняття адвокатською діяльністю, запровадження прозорої процедури проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів, порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) удосконалення: а) організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності та засад діяльності органів адвокатського самоврядування, удосконалення професійних стандартів діяльності адвоката; б) порядку та умов залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги; в) статусу помічника адвоката; г) порядку захисту прав адвоката під час здійснення професійної діяльності [1].

Отже, в процесі адміністративно-правового забезпечення реформування діяльності адвокатури України одним з напрямів є удосконалення адміністративно-правового законодавства.

С. Бандурка під завданнями адвокатури розуміє діяльність адвокатів по забезпеченню прав і свобод особи, стосовно якої здійснюється досудове провадження чи судочинство та надання іншої допомоги правового характеру. Адвокатура взаємодіє з державою в діяльності із захисту прав і свобод людини та є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, а держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності. У зв'язку з проведенням системних реформ в Україні, включаючи реформування української судової системи, інститут правової допомоги сьогодні зазнає певних суттєвих змін, зокрема, на конституційному рівні. Аналізуючи адвокатську діяльність в різні періоди її реформування С. Бандурка вважає, що в діяльність адвокатури проникають методи логіки, філософії, етики і естетики, психоло-

гії, соціології, педагогіки, інформатики, економіки, корпоративного управління, публічного адміністрування та інших галузей науки, що обумовлює широку методологію дослідження діяльності адвокатури із захисту прав і свобод людини та громадянина [3, с. 155].

Отже, на думку С. Бандурки в різний період реформування адвокатури використовуються філософські, загальнонаукові і спеціально-наукові методи дослідження її діяльності.

І. Габані робить висновок, що поряд з адвокатською практикою важливе місце займає адміністративно-правове регулювання, адвокатська діяльність та судова практика, а тому результати впровадження судової реформи в Україні може стати підставою формування нових принципів адвокатської діяльності чи стати чинником трансформації їх змісту і в свою чергу вплинути на адміністративно-правове регулювання. Подальший розвиток професійного правничого самоврядування відводиться утворенню з обов'язковим членством повноваженнями, які зараз є виключною компетенцією органів державної влади, що може поставити під загрозу якість професійної діяльності правників, яка, як вже неодноразово наголошувалось, характеризується особливо відповідальною роллю в суспільстві. З урахуванням виділених нормотворчих тенденцій, у тому числі на рівні спеціальних законопроектів із питань діяльності представників правничого фаху, щодо підвищення ролі в Україні та з урахування їхнього фактичного стрімкого розвитку в умовах недосить досконалого законодавства, яким закріплюються засади державного, у тому числі і адміністративно-правового, регулювання порядку їх створення та подальшого функціонування для істотного покращення адміністративно-правового регулювання діяльності професійних організацій в Україні необхідним є прийняття певних дій в цій сфері [4, с. 63].

Отже, І. Габані реформування адвокатської діяльності України пов'язує з удосконаленням законодавства, у тому числі і адміністративно-правового, регулювання порядку створення та подальшого функціонування адвокатури.

О. Голованюк під реформуванням адвокатури України розуміє, що це одна з передумов правової стабілізації політико-соціального ста-

новища в українському суспільстві та є умовою подальшого розвитку України як демократичної, правової держави і важливою складовою інтеграційних процесів. Під метою реформи адвокатури він розуміє належне функціонування адвокатури і здійснення адвокатської діяльності відповідно до міжнародних стандартів організації та діяльності адвокатури. Завданнями реформи адвокатури є розробка законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, яке має забезпечити належне функціонування адвокатури та здійснення адвокатської діяльності, а також визначення ефективних механізмів впровадження законодавчих змін [3].

Отже, О. Голованюк вважає, що реформування адвокатури слід розглядати як передумову правової стабілізації її політико-соціального становища. Метою реформи адвокатури є її функціонування відповідно до міжнародних стандартів, а завданнями – розробка національного законодавства про її діяльність.

Ю. Загуменна серед організаційно-функціональних принципів адвокатської діяльності в Україні розглядає і принцип незалежності адвокатської діяльності та характеризує його як такий, що пов'язаний із незалежністю самого адвоката як фахівця та особистості; має зовнішній аспект – учинення процесуальних дій вільно від будь-якого впливу – та внутрішній (особистий), адже адвокат повинен усвідомлювати й відчувати власну незалежність у здійсненні своєї професійної діяльності; цей принцип містить у собі такі елементи, як політична, економічна та інтелектуальна незалежність, і не є абсолютним, оскільки адвокат повинен ставити в пріоритет інтереси свого клієнта та діяти лише в межах закону, що є своєрідним обмежуючим фактором досліджуемого принципу [5, с. 232].

Отже, Ю. Загуменна серед організаційно-функціональних принципів адвокатської діяльності в Україні розглядає принцип незалежності адвоката як фахівця та особистість.

В монографії Ю. Загуменна і Е. Наджафлі підкреслюють, що законодавство, яке регулює адвокатську діяльність, сьогодні перебуває в стані модернізації, а тому з'ясування перспективних шляхів його вдосконалення не потребує додаткового обґрунтування. З-поміж усього масиву законодавчих положень і при-

писів в окрему групу можна виділити норми адміністративного законодавства – вони переважно стосуються організаційного та функціонального аспектів діяльності адвокатури і є пов'язаними з основоположними ідеями та принципами її реалізації, а також захистом прав, свобод і представництвом інтересів фізичних і юридичних осіб у судах адміністративної юрисдикції та під час розгляду справ про адміністративні правопорушення [6, с. 236].

Отже, Ю. Загуменна і Е. Наджафлі переконані, що проблема реформування адвокатури України залежить в удосконаленні законодавства в цілому і адміністративно-правового законодавства зокрема.

О. Коваль робить висновок про те, що для ефективного функціонування адвокатури необхідно впорядкувати адміністративно-правові відносини між державою та адвокатурою, а саме: а) чітко визначити межі втручання держави у діяльність адвокатури; б) ключовим принципом у взаємовідносинах між державою та адвокатурою має бути незалежність адвокатури від держави; в) встановити рівноправний характер відносин між державою та адвокатурою; г) визначити напрями і умови взаємодії між державою та адвокатурою. На його думку, вирішення наведених вище питань сприятиме створенню ефективної моделі адвокатури в Україні. Це дасть змогу посилити гарантії здійснення адвокатської діяльності, визначені в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, та врахувати міжнародні стандарти організації та діяльності адвокатури [7, с. 28].

Отже, О. Коваль переконаний, що держава не повинна втручатися в діяльність адвокатів. Удосконалення законодавства про регулювання діяльності адвокатури має бути спрямоване на реалізацію принципу незалежності адвокатури від держави, урегулювання напрямів і умов взаємодії між державою і адвокатурою.

Є. Шкрєбець підкреслює, що сучасне адміністративно-правове забезпечення адвокатури розвивається в складних політичних, економічних та навіть культурних умовах. Так, уся правова система перебуває під пильною увагою громадськості, міжнародних спостерігачів та взагалі всієї світової спільноти. Повноцінне

входження України до Європейського Союзу потребує імплементації європейського законодавства до вітчизняного правового поля, а дотримання прав і свобод людини і громадянина є невід'ємною частиною цього процесу. На цьому полі адвокатура повинна стати прикладом для всього суспільства. Роль адвокатури повинна бути посилена обов'язковою участю адвокатів в ухваленні та узгодженні законопроектів, які стосуються захисту прав громадян [8, с. 126].

Є. Шкробець в дисертаційному дослідженні сформулював авторське визначення поняття «адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури», під яким розуміє діяльність уповноважених державою суб'єктів, що здійснюється на основі й на виконання приписів адміністративно-правових норм з метою реалізації закріплених у таких нормах гарантій діяльності адвокатури задля створення умов ефективного виконання завдань і функцій адвокатури. Під суб'єктами адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури Є. Шкробець розуміє органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, які відповідно до положень чинного законодавства України наділені нормотворчою компетенцією в частині урегулювання питань організації і гарантування адвокатської діяльності. На його думку, серед усіх суб'єктів провідним галузевим органом, що здійснює адміністративно-правове забезпечення діяльності адвокатури, є Міністерство юстиції України і підпорядковані йому територіальні органи [9, с. 15–16].

Отже, Є. Шкробець переконаний, що удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури має міжнародний і національний аспекти. Входження України до Європейського Союзу потребує імплементації європейського законодавства до вітчизняного правового поля. Він вважає, що суб'єктом провідного галузевого органу, що здійснює адміністративно-правове забезпечення діяльності адвокатури, є Міністерство юстиції України і підпорядковані йому територіальні органи.

Проаналізувавши праці авторів щодо адміністративно-правового забезпечення реформування адвокатури України можна запропонувати

ти ознаки та визначення по темі дослідження. Серед таких ознак, на нашу думку, є: а) міжнародні та національні норми і принципи адміністративного законодавства; б) організаційні та функціональні аспекти діяльності адвокатури; в) забезпечення прав і свобод особи клієнта; г) діяльність Міністерства юстиції України і підпорядкованих йому територіальних органів, що уповноважені державою; г) створення умов ефективного виконання завдань і функцій адвокатури.

Міжнародні та національні норми і принципи адміністративного законодавства характеризуються як джерела адміністративного права. Необхідність визнання юридичних актів ЄС джерелами адміністративного права України впливає з положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. та Закону України від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [10, с. 95]. Як правова форма зовнішньоекономічної діяльності, зовнішньоекономічні операції регулюються нормами міжнародного публічного і приватного права [11, с. 65]. З метою удосконалення діючих законів пропонуємо після слів «Адаптація законодавства України» доповнити словами «включаючи адміністративне законодавство» до законодавства ЄС, що є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу [12].

Характеризуючи організаційно-правові форми адвокатської діяльності Н.Баканова робить висновок про те, що застосоване у Законі від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 4 п. 3) поняття організаційної (організаційно-правової) форми адвокатської діяльності відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу при характеристиці організаційних форм, що існують у адвокатурі. При дослідженні організаційних форм в адвокатурі слід говорити не про «організаційні форми адвокатської діяльності», а про «форми організації адвокатської діяльності» [13, с. 30].

Забезпечення прав і свобод особи клієнта як різновид адвокатської діяльності закріплює ст. 19 п. 3 і 9 Закону де передбачено захист

прав, свобод і законних інтересів: а) підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого; б) особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні; в) особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію); г) особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; г) викривача у зв'язку з повідомленням ним інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення [14].

Залежно від особливостей цільових повноважень Є. Шкребець виділяє суб'єктів загальної, галузевої та міжгалузевої компетенції. Серед галузевих суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури України Є. Шкребець виділяє Міністерство юстиції України і підпорядковані йому територіальні органи, що уповноважені державою [9, с. 15].

Концептуальною метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності адвокатури України є створення умов для: а) ефективного виконання завдань і функцій адвокатури; б) всебічного професійного зростання протягом усієї кар'єри [9, с. 17].

Підводячи підсумок пропонуємо деякі висновки і рекомендації.

Ознаками адміністративно-правового забезпечення реформування адвокатури України є: а) міжнародні та національні норми і принципи адміністративного законодавства; б) організаційні та функціональні аспекти діяльності адвокатури; в) забезпечення прав і свобод особи клієнта; г) діяльність Міністерства юстиції України і підпорядкованих йому територіальних органів, що уповноважені державою; г) створення умов ефективного виконання завдань і функцій адвокатури.

Адміністративно-правове забезпечення реформування адвокатури України – це діяльність Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому територіальних органів, що уповноважені державою по створенню сприятливих умов щодо реалізації прав і свобод особи-клієнта, їх охорони, захисту та поновлення з метою ефективного виконання завдань і функцій адвокатури.

Для удосконалення законодавства, що регулює адміністративно-правове забезпечення реформування адвокатури України пропонуємо в розділі першому Закону України від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» після слів «Адаптація законодавства України» доповнити словами «включаючи адміністративне законодавство» до законодавства ЄС, що є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу [12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 р. 20212. № 231/2021. Поточна редакція від 11.06.2021.
2. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Бандурка С.С. Завдання адвокатури із захисту прав і свобод людини. Харківський національний університет внутрішніх справ: *20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець (заст. голови), О.М. Бандурка та ін. ; упоряд. В.А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 155–157.*
4. Голованюк О.В. Сучасний стан та перспективи реформування адвокатури України. / О.В. Голованюк. Одеса, 2019. 35 с.
5. Загуменна Ю.О. Принцип незалежності як домінанта адвокатської діяльності. *20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), Д.В. Швець (заст. голови), О.М. Бандурка та ін. ; упоряд. В.А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 230–233.*
6. Загуменна Ю.О. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект / Загуменна Ю.О., Наджафлі Е.М.: монографія. Харків: Планета-Прінт, 2020. 276 с.
7. Коваль О. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури Україна. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2020. № 1,2. С. 21–29.*

8. Шкребець Є.Ф. Шляхи вдосконалення адміністративного законодавства щодо забезпечення діяльності адвокатури в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 122–127.

9. Шкребець Є.Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шкребець Євгеній Федорович ; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 18 с.

10. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваїте, 2014. 376 с.

11. Мінченко А., Мазур А. Міжнародні нормативні акти як джерела регулювання Зовнішньоекономічних відносин та їх співвідношення з національним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 64–68.

12. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367. Поточна редакція від 4.11.2018.

13. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України. Автореф. дис... д.ю.н., спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України. Одеса, 2017. 42 с.

14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282. Поточна редакція від 29.12.2022.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/39221446>

Пархоменко П. І.,
*кандидат юридичних наук,
суддя Бахмацького районного суду Чернігівської області*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА МЕХАНІЗМИ ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

LEGAL BASES AND MECHANISMS OF CHILD INTERVIEW AS AN ELEMENT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

Потрапити в судовий процес дитина може в різних правових статусах, зокрема може бути обвинуваченою чи потерпілою, свідком або позивачем, відповідачем і навіть третьою особою, що без сумніву вимагає відмінного відношення до дитини в порівнянні із гарантіями, які можуть існувати для дорослих.

Стаття 12 Конвенції ООН про права дитини містить один із базових принципів на якому побудована вся Конвенція і який полягає в тому, що держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Автор провів науковий аналіз правового регулювання основ та механізмів опитування дитини при судовому розгляді, узагальнення практики такого опитування, що в своїй сукупності може посприяти формуванню окремих пропозицій для вдосконалення процедури опитування дитини і як наслідок покращило судовий захист прав дитини в цілому.

Досліджено особливості опитування дитини не в окремому виді процесу (кримінальному чи цивільному), а зосереджено увагу на міжнародних стандартах, національній практиці та загальному підході, який би став універсальним інструментом для проведення опитування дитини, яка потрапляє в суд, незалежно від категорії справи.

На основі узагальнення міжнародних стандартів виділено рекомендації при опитуванні дитини: щодо проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки; якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні та спеціально підготовленою особою; проведення всіх опитувань одними й тими самими особами; якомога меншої кількості опитувань; можливості супроводження.

Зроблено висновки, що міжнародні стандарти, так і національне право, закріплюють право дитини бути заслуханою та врегульовують різні підходи по його реалізації, що є важливим елементом правосуддя дружнього до дитини.

Поряд з цим механізми опитування дитини необхідно приводити у відповідність вимогам сьогодення, вдосконалювати та розширювати існуючі підходи, що може стати предметом для наукової дискусії в подальшому.

Ключові слова: *права дитини, опитування дитини, допит дитини, правосуддя дружнє до дитини, судовий розгляд.*

A child can enter a legal process in different legal statuses, in particular, he can be an accused or a victim, a witness or a plaintiff, a defendant and even a third party, which undoubtedly requires a different attitude to a child compared to the guarantees that may exist for adults.

Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child contains one of the basic principles on which the entire Convention is built and which consists in the fact that the participating states provide a child who is capable of formulating his own views, the right to freely express these views on all matters affecting the child, and the views the child is given appropriate attention according to his age and maturity.

The author carried out a scientific analysis of the legal regulation of the foundations and mechanisms of the questioning of a child during a trial, a generalization of the practice of such a questioning, which in its entirety can contribute to the formation of individual proposals for improving the procedure of questioning a child and, as a result, improved the judicial protection of the child's rights in general.

The peculiarities of interviewing a child in a separate type of process (criminal or civil) have been studied, but attention has been focused on international standards, national practice and a general approach, which would become a universal tool for interviewing a child who comes to court, regardless of the category of the case.

Based on the generalization of international standards, recommendations for interviewing a child are highlighted: regarding conducting interviews of the child without unreasonable delay; if necessary, in a room specially equipped and

arranged for these purposes and by a specially trained person; conducting all surveys by the same persons; as few surveys as possible; support opportunities.

It was concluded that international standards and national law establish the child's right to be heard and regulate various approaches to its implementation, which is an important element of child-friendly justice.

Along with this, it is necessary to bring the child's survey mechanisms in line with today's requirements, to improve and expand the existing approaches, which can become a subject for scientific discussion in the future.

Key words: *child rights, child interview, child interrogation, child-friendly justice, trial.*

Постановка проблеми. Потрапити в судовий процес дитина може в різних правових статусах, зокрема може бути обвинуваченою чи потерпілою, свідком або позивачем, відповідачем і навіть третьою особою, що без сумніву вимагає відмінного відношення до дитини в порівнянні із гарантіями, які можуть існувати для дорослих.

Стаття 12 Конвенції ООН про права дитини [1] містить один із базових принципів на якому побудована вся Конвенція і який полягає в тому, що держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Даючи подальше тлумачення принципу статті 12 Конвенції Комітет ООН з прав дитини наголошує, що у пункті 2 статті 12 зазначено, що можливість бути заслуханим повинна забезпечуватися, зокрема, «під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що зачіпає дитину». Комітет підкреслює, що це становище поширюється на всі відповідні судові розгляди, які торкаються дитини, без будь-якого виключення, у тому числі з таких питань, як розлучення батьків, опікунство, догляд та усиновлення, діти у конфлікті із законом, діти, постраждалі від фізичного та психологічного насильства, сексуального домагання або інших злочинів, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, діти, які не супроводжуються, діти осіб, які шукають притулок, та діти-біженці, а також жертви збройного конфлікту та інших надзвичайних обставин.

Типові адміністративні розгляди передбачають, зокрема, ухвалення рішень з питань освіти дітей, охорони здоров'я, довкілля, умов життя чи захисту. Обидва види розгляду можуть передбачати використання таких альтернативних механізмів вирішення спорів, як посередництво чи арбітраж [2, с. 14].

Важливо, що Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини у пункті 44 орієнтують на те, що судді повинні поважати право дитини бути почутою у всіх питаннях, які зачіпають її або, принаймні, бути почутою, якщо вона, як вважається, має достатнє уявлення про питання, про яке йде мова. Засоби для цієї мети повинні бути адаптовані до рівня розуміння і вміння спілкуватися та брати до уваги обставини справи дитини. Діти повинні отримувати консультації щодо способу, в якому вони хочуть бути заслуханими [3, с. 28].

Отже, опитування дитини при судових розглядах різного виду посідає важливе місце в системі правосуддя дружнього до дитини і вимагає використання різних підходів, які можуть залежати від особливостей кожної конкретної справи, в якій приймає участь дитина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці допиту дитини, яка потрапляє у контакт із законом була присвячена увага багатьох дослідників із різних галузей знань, зокрема це прослідковується з робіт Голубова А.Є., Журавльової М.О., Нікітіної-Дудікової Г.Ю., Пряхіної Н.О., Пташник-Середюк О.І., Романюка В.В., Юсупова В.В. та інших.

Проте, відповідні дослідження в більшій мірі стосувались особливостей допиту дитини, яка потрапила у сферу дії кримінального судочинства, психологічних аспектів допиту і доцільності його за участі дитини. Не достатньо дослідженим залишається питання вироблення на правовій основі універсальних підходів до опитування дитини, незалежно від її

статусу у системі правосуддя, що може сприяти і застосуванню різних підходів до з'ясування думки дитини, що і ми і спробуємо відобразити в нашому дослідженні.

Метою статті є проведення наукового аналізу правового регулювання основ та механізмів опитування дитини при судовому розгляді, узагальнення практики такого опитування, що в своїй сукупності сприяло б формуванню окремих пропозицій для вдосконалення процедури опитування дитини і як наслідок покращило судовий захист прав дитини в цілому.

Ми будемо вести мову не про особливості опитування в окремому виді процесу (кримінальному чи цивільному), а зосередимо увагу на міжнародних стандартах, національній практиці та загальному підході, який би став універсальним інструментом для проведення опитування дитини, яка потрапляє в суд, незалежно від категорії справи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В першу чергу ми висловимо позицію про прихильність до використання категорії «опитування» дитини порівняно із законодавчим формулюванням «допит».

Дійсно, як Кримінальний процесуальний кодекс України (наприклад статті 226, 354, 490) [4], так і Цивільний процесуальний кодекс України (наприклад стаття 232) [5], оперує поняттям «допит», що відповідає процесуальному статусу дитини (наприклад свідка) та вживається без термінологічних відмінностей в порівнянні із дорослими.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [6] в статті 35 закріплює особливості процедури саме «опитування дитини».

Так само і згадувані нами Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей [3, с. 30] наголошують на опитуванні дитини, що з нашої точки зору досить гарно відображає реалізацію права дитини бути почутою згідно із статтею 12 Конвенції ООН про права дитини.

Ми вважаємо, що для правосуддя дружнього до дитини категорія «опитування» є універсальною та більш дружньою в порівнянні з «допитом» і навіть за своєю назвою буде орієнтувати осіб, які працюють із дітьми до більш дружнього поводження з останніми.

Далі говорячи про вік, з якого дитина може потрапити в суд, ми звернемо увагу, що Журавльова М.О. проводячи дослідження щодо доцільності допиту дитини в суді під час вирішення питання щодо місця її проживання висловила позицію про те, що вирішувати питання місця проживання дитини за допомогою її допиту в суді, з психологічної точки зору, є небажаною та неефективною процедурою, яка має високу потенцію негативного впливу на життя дитини (стресогенність, погіршення стосунків з батьками) [7, с. 124].

Демиденко К.Є. пропонує встановити вікову межу (наприклад 7 років), починаючи з якої висловлена дитиною думка з приводу того чи іншого питання сприймалася як обов'язкова [8, с. 154–155].

В практичній діяльності існували випадки щодо можливості з'ясування думки лише після досягнення десяти річного віку [9].

Ми підтримуємо позицію, яку, на основі аналізу Конвенції ООН про права дитини, у своїх міркуваннях, у конкретній практичній ситуації, висловив Комітет ООН з прав дитини по справі «Y.B. and N.S. v. Belgium» [10].

Висновки можна узагальнити таким чином:

– «в статті 12» не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою;

– будь-яке рішення, яке приймається без урахування поглядів дитини і не надає їй належної значущості, згідною її віку і ступеня зрілості, означає, що дитині або дітям не надано можливості вплинути на процес визначення їх найкращих інтересів;

– малий вік дитини або вразливість її становища (наприклад, інвалідність, приналежність до тієї чи іншої меншини, до числа мігрантів і т. інш.) не перешкоджають здійсненню її права на вираження своїх поглядів і не знижують значимості, яка надається поглядам дитини при визначенні її найкращих інтересів.

Таким чином є недоцільним закріплення граничного віку з якого можливе опитування дитини в системі правосуддя, а більш доцільним є врахування конкретних обставин

справи, особливостей дитини, умов та осіб в яких проводиться опитування тощо.

Вирішуючи питання про необхідність опитування дитини або обираючи відповідну методику важливо розуміти і принципи, на яких необхідно його будувати.

Проводячи узагальнення міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини (див. наприклад [3], [6], [11], [12]) можна виділити такі універсальні рекомендації для різних видів процесу:

- проведення опитувань дитини без неогрунтованої затримки;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає.

Переходячи до способів з'ясування думки дитини хочемо зазначити, що з нашої точки зору, Суд повинен мати певну дискрецію і залежно від обставин справи та інших чинників (вік дитини, рівень освіти, розвитку, вразливе становище тощо), самостійно обирати підхід до опитування, що дозволяє зробити, як законодавство, так і практика.

Наприклад Верховний Суд у своїй постанові від 17 липня 2019 року по справі № 185/6994/15-ц [13] наголосив на тому, що коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, та при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, та повідомити суд про результати цієї бесіди.

Це є лише одним із способів з'ясування думки дитини, який полягає в наданні відповідного доручення органам опіки і піклування, на яких і покладається з'ясування думки дитини без потрапляння останньої в суд.

В умовах сьогодення набувають широкого розповсюдження механізми щодо з'ясування думки дитини в режимі відеоконференції [14]. Зокрема, в одній із справ, яка дійшла до найвищої судової інстанції в своїй касаційній скарзі особа послалась на те, що суд апеляційної інстанції під час з'ясування думки дитини не створив сприятливого оточення, не забезпечив залучення кваліфікованого фахівця (дитячого психолога), заслуховування думки дитини відбувалось в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду в присутності матері. Проте Верховний Суд зробив висновок, що суд апеляційної інстанції створив усі умови для реалізації права дитини бути заслуханою у спосіб, який суд правильно визначив як можливий під час триваючої широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, коли дитина перебуває на території іншої держави, яка надає прихисток громадянам України.

Одним із дієвих способів з'ясування думки дитини є проведення судової психологічної експертизи, що може виключити потрапляння дитини до суду і для чого існує правова основа в процесуальних кодексах (статті 105–106 Цивільного процесуального кодексу України, статті 101, 242–243 Кримінального процесуального кодексу України).

В питанні обрання способів опитування дитини слід погодитись із думкою Журавльової М.О., яка зробила висновки про те, що вирішувати питання місця проживання дитини за допомогою її допиту в суді, з психологічної точки зору, є небажаною та неефективною процедурою, яка має високу потенцію негативного впливу на життя дитини (стресогенність, погіршення стосунків з батьками). Саме для вирішення таких питань суд може залучити кваліфікованого фахівця в галузі психології шляхом, як мінімум, залучення психолога до опитування дитини в «Зеленій кімнаті», як максимум – призначенням судової психологічної експертизи. Допит дитини в суді має бути крайнім заходом, коли всі інші способи отримання психологічної інформації вже вичерпані, але питання залишається для суду неоднозначним [7, с. 124].

Також без потрапляння до суду думка дитини з'ясовується шляхом використання моделі

«Зеленої кімнати», яка може застосовуватись суддями та іншими суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують і не допускають повторної травмизації психіки дитини. Метою застосування такої методики є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травмизації психіки дитини. Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу, у тому числі під час досудового розслідування чи допиту у порядку статті 225 Кримінального процесуального кодексу України, та судового розгляду під час безпосереднього допиту дитини в суді [15, с. 19].

Схожим є підхід з використання моделі «Барнахус», що не повинна стати «конкурентом» наявним моделям опитування в «Зеленій кімнаті» або в «інших приміщеннях, дружніх до дитини», які повинні функціонувати як єдина система у сфері правосуддя, дружнього до дитини. При цьому сферу діяльності моделі «Барнахус» не потрібно обмежувати лише проблемою допиту дитини-потерпілої або дитини-свідка під час кримінального провадження [16, с. 68].

Ми не можемо повністю виключити випадки потрапляння дитини в суд, що відбувається у виключних випадках і з обов'язковим створенням атмосфери дружньої до дитини. Рекомендуємо в таких випадках вирішувати питання щодо опитування дитини окремим процесуальним документом суду із описом відповідної процедури опитування.

Наприклад ухвалою Бахмацького районного суду Чернігівської області з посиланням на статтю 12 Конвенції ООН про права дитини було постановлено, враховуючи вікові особливості дитини, специфіку спірних правовідносин, позицію батьків та наявність спеціального приміщення для з'ясування думки дитини, за необхідне провести відповідну процедуру без участі батьків із створенням умов для уникнення травмування дитини під час перебування в суді [17].

Із наведеного можна побачити, що на практиці можуть виникнути виключні ситуації,

в яких необхідність з'ясування думки дитини виникає безпосередньо в суді і розуміння базових принципів в питанні опитування дозволяє створити умови дружні до дитини, обравши підхід як можна меншої травмизації останньої.

Певною правовою основою в цивільному процесі можуть стати положення частини четвертої статі 232 Цивільного процесуального кодексу України, яка закріплює положення, що у виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи.

На сьогодні такі положення стосуються процедури допиту свідків, але з врахуванням міжнародних стандартів у сфері правосуддя дружнього до дитини, відповідний підхід може стати універсальним при опитуванні дитини, незалежно від її процесуального статусу і навіть видів судочинства.

В питанні сприйняття думки дитини висловимо прихильність до підходу Верховного Суду, який при вирішенні сімейного спору підкреслив, що дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Разом з тим, згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини. Доводи касаційної скарги про неврахування судом апеляційної інстанції думки дитини щодо її бажання проживати разом з батьком, є непереконливими з огляду на малолітній вік дитини, тривалий час проживання з батьком та конфлікт між батьками щодо визначення місця її проживання [18].

Тобто право дитини висловити свою думку є одним із базових прав дитини і повинно бути їй забезпечено шляхом використання диференційованих підходів, їй повинна бути приділена належна увага, але це не означає, що вона

є абсолютною і обов'язковою для прийняття. Залежно від обставин справи і різних чинників, відповідне рішення може бути прийнято всупереч думці дитини, що не означає, що вона не взята до уваги, але це вимагає серйозної мотивації відповідного рішення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проводячи узагальнення викладеному зробимо такі висновки:

- одним із базових прав дитини у сфері правосуддя дружнього до дитини є її право вільно висловити свої погляди з усіх питань, що торкаються дитини;
- категорія «опитування» є універсальною та більш дружньою в порівнянні з «допитом»;
- є недоцільним закріплення граничного віку з якого можливе опитування дитини в системі правосуддя;
- міжнародні стандарти орієнтують на застосування принципів при опитуванні дитини, які будуть відмінними від дорослих та зможуть

забезпечити як можна меншу травматизацію дитини, яка потрапляє у сферу дії правосуддя;

- опитування дитини в суді може мати місце у виключних випадках і поряд з цим, для з'ясування думки дитини можуть бути використані різні підходи, які зменшують випадки потрапляння дитини в судове засідання;
- думка дитини не є абсолютною, що вимагає серйозної мотивації рішення у випадку його прийняття всупереч думці дитини.

Таким чином, ми можемо побачити, що як міжнародні стандарти, так і національне право, закріплюють право дитини бути заслуханою та врегульовують різні підходи по його реалізації, що є важливим елементом правосуддя дружнього до дитини.

Поряд з цим механізми опитування дитини необхідно приводити у відповідність вимогам сьогодення, вдосконалювати та розширювати існуючі підходи, що може стати предметом для наукової дискусії в подальшому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990 – 1990 р., № 1, стор. 205;
2. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12, Право дитини бути заслуханою, CRC/C/GC/12, 20 липня 2009 р. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F12&Lang=ru (дата звернення 20.04.2023);
3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 20.04.2023);
4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання) від 08 жовтня 2004 – 2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, стаття 492;
5. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання) від 08 березня 2013 – 2013 р., / № 9-10 /, стор. 474, стаття 88;
6. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) // Офіційний вісник України від 14.12.2012 – 2012 р., № 93, / № 52, 2012, ст. 2071 /, стор. 364;
7. Журавльова М.О. Доцільність допиту дитини в суді під час вирішення питання щодо місця її проживання // Слово національної школи суддів. № 1 (34) 2021. – С. 118–127;
8. Демиденко К.Є. Особисті немайнові права дитини – від зачаття до повноліття в рамках застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу [25 травня 2006 року, Київ]. – Х. : Ксилон 2007. – С. 148–155;
9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 березня 2017 року, справа № 266/821/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65513595> (дата звернення 20.04.2023)
10. Міркування Комітету ООН з прав дитини у справі «Y.B. and N.S. v. Belgium» від 27 вересня 2018 року, повідомлення № 012/20178.6;
11. Керівні принципи щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, прийняті резолюцією 2005/20 ЕКОСОС від 22 липня 2005 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/guidelines_justice_inv_child.shtml (дата звернення 20.04.2023);
12. Європейська конвенція про здійснення прав дітей // Офіційний вісник України офіційне видання від 10.12.2007 – 2007 р., № 91, стор. 86, ст. 3355

13. Постанова Верховного Суду від 17 липня 2019 року, справа № 185/6994/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387602> (дата звернення 20.04.2023)
14. Постанова Верховного Суду від 9 лютого 2023 року, справа № 753/572/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173> (дата звернення 20.04.2023)
15. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» // Бугаєць Т.І., Пашко Н.О., Самофал М.М., Семенюк В.М. – Київ. 2022. – 51 с.
16. Пархоменко П.І. Організаційно-правові засади запровадження моделі «Барнахус» // Правові новели. Науковий юридичний журнал. № 15/2021, – с. 65–71.
17. Ухвала Бахмацького районного суду Чернігівської області від 1 червня 2021 року про забезпечення права дитини бути заслуханою, справа № 2/728/286/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97342315> (дата звернення 20.04.2023);
18. Постанова Верховного Суду від 9 листопада 2020 року, справа № 487/7241/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92842114> (дата звернення 20.04.2023).

Рябченко В. В.,

аспірант

Національного авіаційного університету

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА У СИСТЕМІ ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN SYSTEMS OF FORMS OF PROTECTION OF THE RIGHT TO ENTREPRENEURSHIP

Стаття присвячена розкриттю місця адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво. Адміністративне судочинство є інституційно відокремленою правозастосовною формою захисту права на підприємництво. Перевагами адміністративного судочинства як судової форми є: особлива правова природа суб'єкта його здійснення – адміністративного суду; наявність деталізованої процесуальної форми його здійснення, що є гарантією законності рішень адміністративного суду у справах про порушення права на підприємництво та якості розгляду цих справ; найвища юридична сила рішень адміністративного суду серед інших актів уповноважених суб'єктів захисту права на підприємництво; наявність розвинутої системи гарантій доступу до адміністративного суду; гарантована можливість перегляду рішення адміністративного суду першої інстанції, крім випадків, передбачених законом; можливість застосування спеціальних заходів державного примусу, спрямованих на забезпечення судового розгляду справи. Недоліками адміністративного судочинства порівняно із іншими формами правового захисту є: тривалість судового процесу порівняно із адміністративною формою; більша вартість судового процесу для сторони; в окремих випадках – складність забезпечення достатнього фахового рівня складу суду (порівняно із розглядом справ у порядку третейського судочинства). Напрямами подальшого розвитку адміністративного судочинства як способу здійснення судової форми захисту права на підприємництво є: подальша диференціація процесуальної форми з метою забезпечення оперативності розгляду окремих категорій справ, щодо виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво; розвиток гарантій доступу до адміністративного суду, неприпустимість випадків неможливості отримання судового захисту з огляду на надмірний характер судових витрат; розвиток програм підвищення кваліфікації суддів в напрямі врахування специфіки справ, що виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво, а також збільшення кількості діючих суддів в адміністративних судах з метою зменшення робочого навантаження.

Ключові слова: адміністративне судочинство, форма захисту права, право на підприємництво, судова форма захисту, адміністративна форма захисту, адміністративний суд.

The article is devoted to revealing the place of administrative proceedings in the system of forms of protection of the right to entrepreneurship. Administrative proceedings are an institutionally separated law enforcement form of protection of the right to entrepreneurship. The advantages of administrative proceedings as a judicial form are: the special legal nature of the subject of its implementation – the administrative court; the presence of a detailed procedural form for its implementation, which is a guarantee of the legality of administrative court decisions in cases of violation of the right to entrepreneurship and the quality of consideration of these cases; the highest legal force of the decisions of the administrative court among other acts of the authorized subjects of the protection of the right to entrepreneurship; the presence of a developed system of guarantees of access to the administrative court; guaranteed opportunity to review the decision of the administrative court of first instance, except for cases provided by law; the possibility of applying special measures of state coercion aimed at ensuring the trial of the case. Disadvantages of administrative proceedings compared to other forms of legal protection are: the duration of the judicial process compared to the administrative form; higher cost of the court process for the party; in some cases – the difficulty of ensuring a sufficient professional level of the composition of the court (compared to the consideration of cases in the arbitration procedure). The directions for the further development of administrative proceedings as a way of implementing the judicial form of protection of the right to entrepreneurship are: further differentiation of the procedural form in order to ensure the efficiency of consideration of certain categories of cases arising in connection with the violation of the right to entrepreneurship; the development of guarantees of access to the administrative court, the inadmissibility of cases of impossibility of obtaining legal protection due to the excessive nature of court costs; the development of programs to improve the qualifications of judges in the direction of taking into account the specifics

of cases arising in connection with violations of the law and entrepreneurship, as well as increasing the number of active judges in administrative courts in order to reduce the workload.

Key words: *administrative proceedings, form of legal protection, right to entrepreneurship, judicial form of protection, administrative form of protection, administrative court.*

Актуальність теми. Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність становить історичне інституційне значення для законодавства України, попри усталене значення права на підприємництво як обов'язкової складової економічних прав людини у світовій практиці законодавчого закріплення прав людини [1, с. 308]. З огляду на викладене, рух України у напрямі вступу до ЄС актуалізує проблематику охорони та захисту права людини на підприємництво, зокрема у контексті таких процесів, як: утворення зони вільної торгівлі; розвиток спеціальних засобів захисту торгівлі; врегулювання питань технічних бар'єрів у торгівлі; розвитку правового регулювання оподаткування та митних питань; правові процедури заснування підприємницької діяльності та інших [2]. Специфіка спорів у сфері підприємництва ставить особливі вимоги щодо їх оперативного, але водночас якісного вирішення, що в межах роботи системи державних судів забезпечити далеко не завжди вдається. В умовах правового режиму воєнного стану у судовій діяльності додатково постають такі проблеми, як: оптимізація роботи судової системи та визначення територіальної юрисдикції; забезпечення ефективної дистанційної роботи судів [3, с. 142]. Результати Аналізу здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду та Великою Палатою Верховного Суду у першому півріччі 2022 року свідчать про достатньо високий відсоток скасованих та змінених судових рішень у касаційному порядку, зокрема у справах щодо: реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики (42%); регулювання містобудівної діяльності та землекористування (49%), адміністрування податків, зборів, платежів, контролю за дотриманням вимог валютного законодавства (39%). За перше півріччя 2021 року ці показники склали 45%, 45%, 36% відповідно [4, с. 10]. Викладені обставини свідчать не тільки про незадовільний рівень доступу до суду, але й – про недостатню якість розгляду судових справ. Водночас, адміністративне судочинство

є останньою інстанцією у захисті суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів від порушень з боку суб'єкта публічної влади. Отже, ефективна діяльність адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво в умовах євроінтеграційних процесів та правового режиму воєнного стану постає умовою не тільки виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, але й – подальшого розвитку України як соціальної та правової держави.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблематиці судового захисту суб'єктивних прав та законних інтересів, а також місця судової форми захисту вказаних прав у системі форм захисту суб'єктивних прав, а також дотичним питанням приділяла увагу значна кількість вчених. Варто вказати на роботи таких науковців, як: В. Авер'янов, А. Апаров, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Бринцев, М. Віхляєв, І. Винокурова, Н. Галіцина, С. Гусаров, О. Дубенко, О. Епель, А. Журавльов, І. Ієрусалімова, В. Ільков, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Константи́й, О. Кузьменко, Є. Лазнюк, О. Пасенюк, Н. Писаренко, Я. Рябченко, В. Стефанюк, Г. Ткач, В. Шишкін та деяких інших. Варто відмітити деякі роботи, підготовлені останніми роками: теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні (О.В. Капинос, 2021 р.) [5], способи судового захисту в адміністративному судочинстві (Сорочко Н.В., 2021 р.) [6], захист соціально-економічних прав людини у порядку адміністративного судочинства (Олійник А.В., 2021 р.) [7]. Водночас, вказані вчені не повною мірою розкривають проблематику цієї статті. Так, А.В. Олійник зосереджує увагу на інших питаннях: характеристика соціально-економічних прав та свобод як об'єкта судового захисту; специфіка реалізації вказаних прав та свобод як чинник особливих вимог щодо розгляду відповідних справ адміністративними судами; проблематика юрисдикції адміністративних судів та деякі інші [7, с. 99–100].

Метою статті є розкриття місця адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво, визначення

на підставі цього перспектив розвитку адміністративного судочинства як форми захисту права на підприємництво.

Основний матеріал. Необхідно погодитись із висловленою у науковій літературі позицією про суб'єктивні права як найбільш важливу частину прав людини. У такому контексті суб'єктивне право розуміється як забезпечувана державою можливість вимагати певної поведінки або утримання від неї. Характер такої поведінки складає зміст відповідного суб'єктивного права [5, с. 31–32; 8]. Значення адміністративного судочинства як форми захисту суб'єктивних прав та свобод розкривається у контексті принципу поділу влади для існування демократичного суспільства принцип. Механізм стримувань та противаг дозволяє мінімізувати управлінські помилки, запобігти одностороннім підходам до вирішуваних ситуацій [9, с. 96].

Правовою є та держава, що спирається на громадянське суспільство, що здатне протистояти уповноваженим владним суб'єктам, якщо вони діють не у відповідності до чинного законодавства, а відсутність відповідних механізмів робить державу та відповідні правові гарантії примарними [10]. Попри вплив значної кількості часу з моменту висловлення цієї точки зору вона продовжує залишатись актуальною.

Судовий розгляд скарг на акти суб'єктів публічної влади, громадських організацій та їх посадових осіб розглядається як спосіб державного контролю дотримання вказаними суб'єктами прав та законних інтересів громадянина. Важливою гарантією належного здійснення такого контролю виступає незалежність суб'єктів його здійснення від виконавчої влади. Таким чином, необхідно погодитись, що процесуальні механізми забезпечення захисту прав і свобод приватної особи є умовою існування та розвитку правової держави. Іншою важливою рисою правової держави є обмеження влади через право, що досягається через визначення у праві повноважень суб'єктів публічної влади, механізмів їх реалізації, а також механізмів охорони суб'єктивних прав і свобод. Недопустимим є пріоритет політики на правом, оскільки останнє стає інструментом політичної боротьби. Адміністративні суди

якраз і виступають тим правовим механізмом, через який відбувається вплив права на політичну боротьбу. Важливим засобом, у рамках адміністративного судочинства, є адміністративне оскарження, через яке й відбувається захист прав громадян від неправомірних актів суб'єктів публічної влади. При цьому адміністративне судочинство являє одну з форм реалізації судового контролю над управлінською діяльністю, що здійснюється шляхом перевірки законності управлінських актів, вжиття заходів, необхідних для відновлення суб'єктивних прав та інтересів. При цьому оцінюється не тільки законність вказаних актів, але й їх ефективність та доцільність. Контроль, який здійснюється адміністративним судом, можна характеризувати як безпосередній судовий контроль щодо управління, який здійснюється за протестом чи скаргою на незаконність актів суб'єктів публічної влади. З огляду на викладене, адміністративний контроль та судовий контроль розглядаються як дві частини одного правового механізму захисту суб'єктивних прав та інтересів, що є взаємодоповнюючими [5, с. 38–43; 11, с. 97; 12, с. 120; 13].

Однією з проблематик, що тривалий час не сходять зі сторінок юридичної літератури є правова природа адміністративної скарги: чи носить вона позовний характер? [5, с. 38]. Відповідь на це питання лежить у площині значення терміну «позов». Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [14] сутністю адміністративного позову постає звернення до адміністративного суду, в якому порушується питання про захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Відповідне звернення може виникати й на виконання повноважень. Подібне тлумачення цього поняття зустрічається й у юридичній літературі. Так, адміністративний позов розглядається як засіб захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів у порядку адміністративного судочинства, при цьому адміністративний позов спрямований на вирішення адміністративно-правового спору [15, с. 65–67].

О.В. Капинос, за результатами опрацювання проблематики змісту та елементів системи адміністративного судочинства, вказує про основну інституційну особливість адміністра-

тивного судочинства – конфліктний характер справ адміністративної юрисдикції. Такий конфлікт є структурованим як правового інституту є сутність адміністративної справи, що полягає в конкретному адміністративно-правовому конфлікті, юридично структурованому, який отримує оформлення в офіційних правових документах і виступає в якості об'єкта процесуальних відносин, що пов'язують осіб, які мають юридичну зацікавленість і беруть участь в його вирішенні в процесі застосування відповідного закону до конкретної конфліктної ситуації. Наголошено, що незважаючи на безліч наявних в науці уявлень, сучасне адміністративне судочинство: має бути змодельовано як юридичний процес, що забезпечує його ефективну реалізацію; виходячи з різноманіття видів юридичного процесу, має розглядатися тільки як судовий процес з вирішення публічно-правових спорів; повинне володіти власною структурою, а не бути складовою частиною масиву адміністративної процесуальної діяльності, яка в даний час необґрунтовано позначається збірним терміном «адміністративний процес в широкому розумінні» [5, с. 111].

Необхідно зазначити, що не тільки судова форма захисту передбачає вирішення правових конфліктів. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [16] скаргною є звернення щодо поновлення прав, захист законних інтересів, порушених актами суб'єктів публічної влади. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України вирішення правових спорів відноситься до завдань адміністративного судочинства.

З огляду на викладене, необхідно погодитись із О.В. Капинос про можливість розгляду адміністративного судочинства як: засобу судового контролю щодо управлінської діяльності, що здійснюється шляхом перевірки законності актів управління, а також відновлення порушених суб'єктивних прав та законних інтересів; комплексу заходів щодо захисту суб'єктивних прав та законних інтересів шляхом розгляду та вирішення передбачених законодавством адміністративних спорів про законність прийнятих актів управління [5, с. 47].

Привертають увагу пропозиції окремих авторів щодо вдосконалення законодавства.

Так, А.В. Олійник, за результатами опрацювання проблематики захисту соціально-економічних прав людини у порядку адміністративного судочинства, вказує про притаманність порушенням зазначених прав триваючого характеру з огляду на необхідність їх регулярної та багаторазової реалізації. Таким чином, зазначається про недоцільність застосування до зазначених позовів загального шестимісячного строку позовної давності. При цьому дослідниця виходить з того, що потреби, обумовлені такими правами, мають задовольнятися багаторазово та регулярно [7, с. 99–100]. Відповідно до частини 2 статті 122 КАС України визначаються достатньо чіткі критерії початку обчислення строку звернення до адміністративного суду: день, коли особа дізналась або мала дізнатись про порушення своїх суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Таким чином, триваючий характер порушення означає, що першим днем відповідного строку є день, коли особа уперше дізналась або мала дізнатись про відповідне порушення. Отже, відповідна пропозиція дослідниці щодо встановлення особливої категорії строку позовної давності потребує подальшого обґрунтування.

Місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво зумовлене визначенням адміністративного судочинства як форми здійснення судової влади (правосуддя) [15, с. 50]. У юридичній літературі з цивільного процесуального права виділяються наступні ознаки правосуддя: здійснення тільки судом (винятковий характер судової влади); незалежність суду при здійсненні правосуддя від зовнішнього впливу; уповноваженість суду на застосування норм права без погодження до будь-яких інших органів влади; наявність специфічних цілей правосуддя, що визначають зміст відповідної судової діяльності; забезпечення доступності судового захисту (наявність системи спеціальних заходів та гарантій); притаманність правосуддю спеціальної процесуальної форми, від дотримання вимог якої залежить законність судового рішення; загальнообов'язковий характер судового рішення, винесення його від імені держави, можливість примусового виконання рішення суду; можливість перегляду винесеного судового рішення; спеціальний спосіб

здійснення правосуддя – розгляд і вирішення справ у судовому засіданні; можливість застосування до учасників справи заходів державного примусу [17, с. 7–8]. Ці ознаки у повній мірі притаманні й діяльності адміністративного суду у адміністративному судочинстві.

Доктриною цивільного процесуального права напрацьовано позиції щодо форм захисту прав, що розглядаються у контексті передбаченої законом уповноважених суб'єктів: суду, суб'єктів публічної влади, нотаріусів тощо [17, с. 7]. У теорії права правовий захист розглядається з позиції діяльності уповноважених суб'єктів щодо попередження та усунення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності. Виділяють форми прояву правового захисту залежно від характеру відповідної діяльності: правотворча діяльність або правозастосування. Правозастосовна діяльність спрямована на захист правового статусу суб'єктів права [18, с. 155, 157]. З огляду на викладене, місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво визначається з одного боку його правозастосовним характером, а з іншого – належністю суб'єкта його здійснення до окремої гілки влади – судової, що відрізняє його від форм захисту органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами публічної влади.

Проведене дослідження надає підстави для наступних **висновків**.

Адміністративне судочинство є інституційно відокремленою правозастосовною формою захисту права на підприємництво.

Перевагами адміністративного судочинства як судової форми є: особлива правова природа суб'єкта його здійснення – адміністративного суду; наявність деталізованої процесуальної

форми його здійснення, що є гарантією законності рішень адміністративного суду у справах про порушення права на підприємництво та якості розгляду цих справ; найвища юридична сила рішень адміністративного суду серед інших актів уповноважених суб'єктів захисту права на підприємництво; наявність розвинутої системи гарантій доступу до адміністративного суду; гарантована можливість перегляду рішення адміністративного суду першої інстанції, крім випадків, передбачених законом; можливість застосування спеціальних заходів державного примусу, спрямованих на забезпечення судового розгляду справи.

Недоліками адміністративного судочинства порівняно із іншими формами правового захисту є: тривалість судового процесу порівняно із адміністративною формою; більша вартість судового процесу для сторони; в окремих випадках – складність забезпечення достатнього фахового рівня складу суду (порівняно із розглядом справ у порядку третейського судочинства).

Напрямами подальшого розвитку адміністративного судочинства як способу здійснення судової форми захисту права на підприємництво є: подальша диференціація процесуальної форми з метою забезпечення оперативності розгляду окремих категорій справ, щодо виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво; розвиток гарантій доступу до адміністративного суду, неприпустимість випадків неможливості отримання судового захисту з огляду на надмірний характер судових витрат; розвиток програм підвищення кваліфікації суддів в напрямі врахування специфіки справ, що виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво, а також збільшення кількості діючих суддів в адміністративних судах з метою зменшення робочого навантаження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: науково-практичний коментар / за ред. В.Я. Тація, О.В. Петришина, Ю.Г. Барабаша та ін. Х.: Право, 2011. 1128 с.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26.09.2014 – 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, ст. 2125.
3. Півненко Л.В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143.

4. Аналіз здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду та Великою Палатою Верховного Суду у першому півріччі 2022 року // Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення: 10.04.2023 р.).
5. Капинос О.В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 312 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103489/> (дата звернення: 25.11.2022).
6. Сорочко Н.В. Способи судового захисту в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права». Київ, 2021. 222 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103291/> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Олійник А.В. Захист соціально-економічних прав людини у порядку адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2021. 144 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U100341/> (дата звернення: 10.04.2023).
8. Шмідт Г. Стандарти справедливого судового розгляду в адміністративному судочинстві згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 1–2 жовт. 2015 р.) / за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ: Ваіте, 2015. С. 215–221.
9. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ, 2008. 496 с.
10. Бондаренко А. А. Розвиток адміністративного судочинства в Україні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 118–124. URL: <https://forumprava.pp.ua/page-5.html> (дата звернення: 10.04.2023).
11. Гончарук С.Т. Адміністративний процес: навч. посіб. Київ: НАУ. 2012. 186 с.
12. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / за заг. ред. проф. О.П. Рябченко. Харків, 2014. 304 с.
13. Кобилянській К.М. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2010. 19 с.
14. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26.08.2005 – 2005 р., № 32, стор. 11, стаття 1918, код акта 33303/2005.
15. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 5: Адміністративне право / редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. 2020. 960 с.
16. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Урядовий кур'єр*. Офіційне видання від 17.10.1996.
17. Цивільний процес: навч. Посібник / уклад.: К.В. Гусаров, М.В. Жушман, С.О. Кравцов та ін. За заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. 229 с.
18. Загальна теорія права: підручник / О.В. Петришини, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2020. 568 с.

Соцька А. М.,

<https://orcid.org/0000-0002-6633-9192>

*кандидат юридичних наук, заступник завідувача відділу
Офісу Президента України, старший викладач кафедри філософії,
права та соціально-гуманітарних дисциплін
фінансово-економічного факультету Національної академії статистики,
радник Голови Національної Асамблеї людей з інвалідністю України*

ГЕНЕЗИС І ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ ПИТАННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ НА РІВНІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

GENESIS AND PROBLEMS OF INSTITUTIONAL SECURITY GUARDIANSHIP ADMINISTRATION ABOVE ADULTS ON THE LEVEL CENTRAL BODIES OF THE EXECUTIVE AUTHORITY

У статті розкрито малодосліджене питання покладання на центральні органи виконавчої влади повноважень щодо адміністративно-правового регулювання питання опіки та піклування над значною чисельністю повнолітніх людей, яким у встановленому законодавством порядку встановлено статус недієздатної особи чи особи, дієздатність якої обмежена.

Зауважено, що ще 11 років тому відповідні питання були поза сферою адміністрування у зв'язку з тим, що жоден центральний орган виконавчої влади не було уповноважено на здійснення нормативно-правового регулювання та методичного забезпечення опіки й піклування над повнолітніми особами, їх соціального захисту. Відзначено, що передумовою вирішення цієї проблеми стала активна позиція представників громадянського суспільства у сфері прав осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями.

Зазначено, що початок для забезпечення адміністративно-правового регулювання досліджуваних питань було покладено рішенням Глави держави в 2012 році із закріпленням за Міністерством соціальної політики України обов'язку щодо здійснення нормативно-правового регулювання, методичного забезпечення та координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту. У контексті аналізу діяльності вказаного міністерства в цьому напрямі зазначено про роль спеціально створеного профільного сектору з питань опіки та піклування повнолітніх недієздатних осіб.

Насамкінець розкритиковано недолуге і таке, що суперечить актам вищої юридичної сили, законодавче визначення в 2020 році Національної соціальної сервісної служби України як відповідального органу влади за досліджувану сферу, особливо з огляду на фактичне адміністрування цих питань Міністерством соціальної політики України.

Ключові слова: *опіка, піклування, недієздатна особа, особа, дієздатність якої обмежена, центральний орган виконавчої влади, адміністративно-правове регулювання, інституційне забезпечення.*

The article reveals the little-studied issue of entrusting the central bodies of executive power with administrative and legal regulation of the issue of custody and care over a significant number of adults who, in accordance with the procedure established by law, have been assigned the status of an incapacitated person or a person whose legal capacity is limited.

It was noted that even 11 years ago, the relevant issues were outside the scope of administration due to the fact that no central executive body was authorized to implement regulatory and legal regulation and methodical provision of guardianship and care of adults, their social protection. It was noted that the prerequisite for solving this problem was the active position of representatives of civil society in the field of rights of persons with mental and intellectual disabilities.

It is noted that the beginning of ensuring administrative and legal regulation of the investigated issues was laid by the decision of the Head of State in 2012 with the establishment of the Ministry of Social Policy of Ukraine the obligation to implement regulatory and legal regulation, methodical support and coordination of the activities of central and local executive authorities, bodies of local self-government regarding guardianship and care of adult incapacitated persons and persons whose legal capacity is limited, their social protection. In the context of the analysis of the activities of the

specified ministry in this direction, the role of a specially created specialized sector for the guardianship and care of adults with disabilities is indicated.

Finally, the 2020 legislative designation of the National Social Service Service of Ukraine as the responsible government body for the researched area is criticized for being ill-advised and contradicting the acts of the highest legal authority, especially in view of the actual administration of these issues by the Ministry of Social Policy of Ukraine.

Key words: *guardianship, care, incapacitated person, person whose legal capacity is limited, central body of executive power, administrative and legal regulation, institutional support.*

Постановка проблеми. Питання опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, стосуються близько 50 тис осіб відповідних категорій, а також сотень тисяч людей, дотичних до цієї сфери: членів сімей таких осіб, опікунів, піклувальників, працівників органів опіки та піклування і спеціальних закладів та ін. А яку чисельність потенційних недієздатних та обмежено дієздатних людей породить війна?!

Однак такий масштаб вищезазначеного питання жодним чином не зумовив забезпечення належного механізму адміністративно-правового регулювання цієї сфери загалом та ефективної роботи публічної адміністрації в зазначеному напрямі зокрема.

На сьогодні питання інституційного забезпечення адміністрування окресленої сфери цілеспрямовано не досліджувалося, та й мало кому відомі відповідні деталі, за винятком тих, кого торкнувся цей процес (передусім працівників Уряду та центральних органів виконавчої влади, а також громадянського суспільства у сфері прав осіб із психічними порушеннями).

Мета написання статті. З огляду на викладене, у цій статті зроблено спробу аналізу історії і проблем інституційного забезпечення адміністрування питання опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, на рівні центральних органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. До 2012 року сфера опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, і пов'язані з нею питання не належали до сфери управління жодного центрального органу виконавчої влади. Такий підхід був незрозумілим і, можливо, пов'язувався з тим, що на законодавчому рівні зазначені питання регулювалися Цивільним кодексом України [11], Цивільним процесуальним кодексом України [12] та Правилами опіки й піклування, затвердженими наказом Держав-

ного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88 [7].

Однак такий підхід не забезпечував повною мірою вирішення існуючих проблем, пов'язаних з опікою та піклуванням над повнолітніми особами, а тим більше, не був спроможний реагувати на нагальні виклики.

Зазначене спричинило сплеск обурення поміж громадських об'єднань, які опікуються людьми з психічними та інтелектуальними порушеннями, серед яких, зокрема, Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень», а передусім керівник цієї організації Раїса Іванівна Кравченко [2]. Названа організація всіляко ініціювала перед Главою держави, Урядом та Міністерством соціальної політики України визначення центрального органу виконавчої влади, який би відповідав за формування і реалізацію політики держави щодо опіки та піклування над повнолітніми особами та їх соціального захисту, зокрема покладання таких повноважень на Мінсоцполітики.

Результатом цієї боротьби та відповідних ініціатив стало прийняття 7 травня 2012 р. Президентом України Указу за № 301, яким було внесено зміну до Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 389 (Указ втратив чинність) [8], шляхом доповнення його нормою про те, що одним з основних завдань Мінсоцполітики є здійснення нормативно-правового регулювання, методичного забезпечення та координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту [3].

За великим рахунком, відповідне рішення Президента України – цілковита і беззаперечна заслуга Раїси Іванівни Кравченко, яка спромоглася великими зусиллями відстояти віднесення опіки та піклування над недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, до сфер адміністративно-правового регулювання.

Крім того, низкою програмних документів Кабінету Міністрів України (Державною цільовою програмою «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706, яка втратила чинність [4]), та планом заходів на 2013–2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 208-р [5]), Міністерство було зобов'язано вдосконалити законодавче поле з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена.

Минуло два роки з моменту прийняття названого Указу Президента України, допоки у структурі Мінсоцполітики було створено профільний сектор з питань опіки та піклування повнолітніх недієздатних осіб. Варто зауважити, що в назві сектору було використано поняття «піклування», однак упущено категорію обмежено дієздатних осіб, інститут яких уведено в цивільне законодавство України 1 січня 2004 року. На сьогодні цей сектор, як і Директорат соціального захисту прав осіб з інвалідністю Мінсоцполітики, ліквідовано. На наше глибоке переконання, такі рішення керівництва названого міністерства є злочинними, особливо в умовах стрімкого зростання чисельності осіб із різними видами порушень (потенційних та дійсних осіб з інвалідністю) внаслідок війни.

Вищезазначеним структурним підрозділом забезпечувалася реалізація покладеного на той час на Мінсоцполітики завдання щодо опіки та піклування над повнолітніми особами, їх соціального захисту. Зокрема ним:

1) вивчався міжнародний досвід у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами, їх соціального захисту та здійснювалися відповідні кроки щодо імплементації такого досвіду в національне законодавство;

2) проводилася робота над удосконаленням нормативно-правової бази у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, у тому числі з урахуванням норм, принципів та стандартів Європейського Союзу;

3) забезпечувалася ефективна взаємодія між заінтересованими органами, установами та організаціями (судовими органами, органами охорони здоров'я, органами внутрішніх справ, органами закордонних справ, органами міграційної служби, органами прикордонної служби, органами виконавчої служби, органами пенітенціарної служби, органами соціального захисту населення, органами опіки та піклування тощо) із питань опіки та піклування над повнолітніми особами, їх соціального захисту;

4) здійснювався моніторинг та аналіз реалізації національного законодавства у відповідній сфері;

5) проводилася робота з інформування громадських і державних інституцій та громадян з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, зокрема шляхом проведення консультативно-роз'яснювальної роботи, участі в заходах, публікацій у засобах масової інформації тощо.

Найбільш масштабним результатом роботи сектору стала розробка проекту Закону України «Про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена» (зареєстрований у Верховній Раді України 20 січня 2016 р. за № 3786 [10]). Усупереч тому, що суспільну важливість цього документу важко переоцінити, зазначений законопроект 14 квітня 2016 р. було відкликано через відсутність політичної волі та небажання керівництва законодавчої і виконавчої влади розбиратися в питанні, пропонуваному до регламентації, та забезпечити його належну регламентацію.

У прийнятому 17 червня 2015 р. новому Положенні про Мінсоцполітики [6] за цим органом зберігалася, але вже з видозміненим змістом, повноваження щодо здійснення методичного забезпечення та координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких

обмежена, їх соціального захисту. Було упущено положення про нормативно-правове регулювання відповідних питань.

Водночас із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783 «Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України» [1] до однойменної служби перейшло від Мінсоцполітики повноваження стосовно здійснення методичного забезпечення діяльності та в межах повноважень, визначених законом, координації взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, центрів надання адміністративних послуг з питань опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту. Однак відповідне рішення Уряду суперечить статті 30 Закону України «Про психіатричну допомогу», а Мінсоцполітики до тепер як і раніше з 2012 року займається питаннями опіки та піклування над повнолітніми особами.

Зокрема у вказаній статті визначено, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах тру-

дових відносин, соціального захисту населення (тобто, Мінсоцполітики), окрім іншого, здійснює нормативно-правове регулювання, методичне забезпечення і координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, а також їх соціального захисту [9].

Висновки. Не вдаючись до громіздких роздумів, маємо констатувати глобальну проблему з забезпеченням належного адміністративно-правового регулювання всіх сфер життєдіяльності суспільства в Україні, зокрема й питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена. За роки незалежності держава не спромоглася бодай належно визначити профільний орган адміністрування досліджуваної сфери навіть усупереч величезній кількості проблем і законодавчо не врегульованих питань. За таких умов поки немає підстав говорити про розвиток сфери правової і соціальної захищеності недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серп. 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF/ed20220706#Text>
2. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської громадської організації «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень». URL: <http://inteldisabilities-coalition.com.ua/index.php/statut>
3. Про внесення зміни до Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 7 трав. 2012 р. № 301. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3012012-14309>
4. Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серп. 2012 р. № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 208-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80#Text>
6. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF/ed20150617#Text>
7. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
8. Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/2011#n31>
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
10. Проект Закону про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена від 20 січ. 2016 р. № 3786. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57691
11. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Сударенко О. В.,
<https://orcid.org/0000-0002-4336-546X>
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

СПЕЦІАЛЬНІ ПОДАТКОВІ ПЕРЕВІРКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

SPECIAL TAX INSPECTIONS ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню питань правового регулювання проведення перевірок платників податків, зокрема спеціальних перевірок. Податкові органи реалізують право на проведення перевірок шляхом проведення камеральних, документальних та фактичних перевірок. За дванадцять років існування Податкового кодексу України кардинально змінився предмет проведення камеральних та документальних перевірок, з'явилися нові суб'єкти, стосовно яких може бути проведено зазначені перевірки. До спеціальних податкових перевірок належать: спеціальна камеральна перевірка нерезидента, який постачає електронні послуги на митній території України фізичним особам та фізичним особам-підприємцям, які не зареєстровані платниками ПДВ; одноразова (спеціальна) камеральна перевірка, яка провадиться щодо одноразового (спеціального) добровільного декларування та належної сплати грошового зобов'язання; перевірка з питань дотримання платником податків принципу «витягнутої руки»; перевірка контролюючої особи. До спільних ознак, характерних для спеціальних податкових перевірок належить: 1) правовий механізм проведення спеціальних податкових перевірок не знайшов відображення у Главі 8 ПК України, а визначений іншими нормами ПК України; 2) стосується виключно загальнодержавних податків: ПДВ, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб; 3) особливий суб'єктний склад. В даних правовідносинах як контролюючий орган бере участь центральний податковий орган, підконтрольним суб'єктом є спеціально визначений суб'єкт; 4) спеціальний предмет проведення перевірки; 5) інший строк подання звітності, яка є предметом відповідної перевірки; 6) обов'язок подання документації виключно в електронній формі; 7) більш тривалий строк проведення перевірки; 8) проведення таких перевірок не перешкоджає податковим органам проводити інші податкові перевірки, визначені ст. 75 Податкового кодексу України. Кожна із спеціальних перевірок має також ряд власних спеціальних ознак. Вироблено пропозиції удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Ключові слова: податкові перевірки, спеціальні податкові перевірки, грошове зобов'язання платника податків, податковий контроль, способи податкового контролю, оскарження рішень податкових органів.

The article is devoted to the study of issues of legal regulation conducting inspections of taxpayers, in particular special inspections. Tax authorities exercise the right to carry out inspections by conducting chamber, documentary and actual inspections. During the twelve years of the existence of the Tax Code of Ukraine the subject of chamber and document inspections has changed fundamentally, new subjects have appeared, in relation to which the above inspections can be carried out. Special tax inspects include: special chamber inspection of a non-resident who supplies electronic services to of the customs territory of Ukraine to natural persons and natural persons-entrepreneurs, who are not registered as VAT payers; disposable (special) chamber verification, which is carried out in relation to a one-time (special) voluntary declaration and due payment of a monetary obligation; verification of questions observance by the taxpayer of the "outstretched hand" principle; inspection controlling person. To the common feature's characteristic of special ones tax inspections belong to: 1) the legal mechanism of conducting special tax inspections were not reflected in Chapter 8 of the Tax Code of Ukraine, and determined by other norms of the Tax Code of Ukraine; 2) applies exclusively national taxes: VAT, corporate income tax, Income tax; 3) special subject composition. In these legal relations, the central tax authority participates as the controlling body, controlled entity is specially defined the subject; 4) special subject of inspection; 5) another term submission of reporting, which is the subject of appropriate verification; 6) duty submission of documentation exclusively in electronic form; 7) longer the term of the inspection; 8) conducting such checks is not an obstacle tax authorities to conduct other tax audits specified in Art. 75 of the Tax Code of Ukraine. Each of the special checks also has a number of own special features. Suggestions for improvement have been made legislation in the specified area.

Key words: tax inspections, special tax inspections, monetary liability of the taxpayer, tax control, methods tax control, appealing decisions of tax authorities.

Постановка проблеми. З першого липня 2023 року податкові органи відновлюють проведення перевірок платників податків, тому актуальним, на нашу думку, є дослідження питання правового регулювання здійснення податкових перевірок. Податкові органи реалізують право на проведення перевірок шляхом проведення камеральних, документальних та фактичних перевірок. За дванадцять років існування Податкового кодексу України кардинально змінився предмет проведення камеральних та документальних перевірок, з'явилися нові суб'єкти, стосовно яких може бути проведено зазначені перевірки, що і зумовлює потребу проведення наукового дослідження та пересмислення наукових категорій.

Аналіз публікацій. Питання податкового контролю досліджували представники науки фінансового права: Маринів Н.А. [1], Логвин А.В. [2], Пасько Т. [3], Ліпський В.В. [4]. Слід зазначити, що питання правового регулювання спеціальних податкових перевірок не були предметом наукових досліджень. Водночас практика оскарження рішень та бездіяльності податкових органів в судових органах та до Ради бізнес-омбудсмена засвідчує, що до п'ятірки найбільш оскаржуваних питань належать питання щодо порушень податкових органів під час проведення податкових перевірок. Тому вважаємо, що це також визначає актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження – дослідити сучасний стан правового регулювання податкових перевірок платників податків, виокремити ознаки спеціальних податкових перевірок, виробити пропозиції удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Основна частина. Найбільше змін щодо предмету проведення перевірки зазнала камеральна перевірка. На момент прийняття Податкового кодексу України (далі – ПК України) ст. 75 передбачала, що камеральною є перевірка, яка проводиться у приміщенні органу державної податкової служби виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків [5]. В подальшому предмет проведення камеральних перевірок неодноразово доповнювався.

Якщо говорити про *загальні податкові камеральні перевірки*, (виділено автором) вони стосуються:

податкової звітності (розрахунків) щодо загальнодержавних та місцевих податків і зборів податкової системи України;

своєчасності та повноти сплати податку на прибуток підприємств, який сплачують окремі суб'єкти: резиденти Дія Сіті, що перебувають на особливому порядку оподаткування податком на прибуток; суб'єкти, які здійснюють діяльність з торгівлі валютними цінностями у готівковій формі;

своєчасності реєстрації податкових/акцизних накладних та/або розрахунків коригування до податкових/акцизних накладних, виправлення в них помилок та даних у системі обліку даних реєстраторів розрахункових операцій (СДО РРО);

своєчасності сплати узгодженої суми грошового зобов'язання виключно на підставі даних, що зберігаються (опрацьовуються) в інформаційних базах податкового органу.

Крім загальних податкових камеральних перевірок, є ще *спеціальні*. Так, згідно з п. 208-1.11 ст. 208 ПК України, камеральною спеціальною перевіркою вважається перевірка, що проводиться у приміщенні контролюючого органу на підставі даних, зазначених у спрощеній податковій декларації, поданій особою-нерезидентом, зареєстрованою як платник ПДВ, яка постачає електронні послуги на митній території України фізичним особам та фізичним особам-підприємцям, які не зареєстровані платниками ПДВ. Податкова декларація подається в електронній формі через спеціальне портальне рішення для користувачів нерезидентів. Строк проведення перевірки відрізняється від загальної і не може перевищувати 90 календарних днів (далі – к.д.), наступних за днем подання спрощеної податкової декларації. При цьому така декларація подається за кварталний звітний період, а не за місячний. За результатами проведення камеральної спеціальної перевірки щодо ПДВ, у разі виявлення порушення, складається не акт, а податкове повідомлення, що містить детальний розрахунок податкового зобов'язання (за наявності) та

штрафних фінансових санкцій, а також обставини вчиненого правопорушення, встановлені під час цієї перевірки, та граничні строки сплати грошового зобов'язання. Правовий механізм надіслання податкового повідомлення особі-нерезиденту визначено у ст. 58-1 ПК України. Податок сплачується в іноземній валюті (євро або долар США). Про вид валюти платежу платник податку повинен зазначити у поданій до центрального податкового органу заяві про реєстрацію як платника ПДВ. До особливостей зазначеної перевірки належить також те, що її провадить центральний податковий орган, який наділений правом не тільки надсилати податкове повідомлення, а й витребувати від особи-нерезидента узагальнену інформацію про постачання на митній території України електронних послуг фізичним особам, про вартість поставлених послуг, а також про строки оплати. Спрощена податкова декларація та уточнюючий розрахунок до неї заповнюються державною та англійською мовами. Слід зазначити, що нерезидент не сплачує штраф у розмірі 3% від суми недоплати, у разі подання уточнюючого розрахунку. Разом з тим, сума надміру сплаченого податку, зазначена в уточнюючому розрахунку, автоматично зараховується у рахунок сплати податкових зобов'язань з ПДВ наступних податкових періодів, а у разі анулювання реєстрації платника податку – не підлягає поверненню з Державного бюджету.

Ще одним видом спеціальних камеральних перевірок є одноразова (спеціальна) камеральна перевірка, яка провадиться щодо одноразового (спеціального) добровільного декларування та належної сплати грошового зобов'язання [6]. Згідно з п. 1 Підрозділу 9–4 Розділу XX ПК України одноразове (спеціальне) добровільне декларування – це особливий порядок декларування фізичною особою, належних їй активів, розміщених на території України та/або за її межами, якщо такі активи фізичної особи були одержані (набуті) такою фізичною особою за рахунок доходів, що підлягали в момент їх нарахування (отримання) оподаткуванню в Україні та з яких не були сплачені або сплачені не в повному обсязі податки і збори та/або які не були задекларовані в порушення податкового та валютного законодавства, контроль за дотриманням яко-

го покладено на контролюючі органи, протягом будь-якого з податкових періодів, що мали місце до 01.01.2021. Водночас, не належать до декларантів, отже не можуть скористатися відповідним правом: особи, які з 01.01.2010 виконували або виконують публічні функції; особи, щодо яких з боку України застосовані спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції); особи, яким на початок спеціального декларування не виповнилося 18 років або які є недієздатними особами і при цьому перебувають на повному утриманні інших осіб (у т.ч. батьків) та /або держави, або є особами, дієздатність яких обмежена і над такими особами встановлена опіка/піклування. Зазначена декларація також подається до центрального податкового органу в електронній формі. Слід зазначити, що одноразове добровільне декларування фізичними особами належних їм активів закінчилося в березні 2023 (тривало з 01.09.2021 по 01.03.2023). Проте, строк проведення такої камеральної перевірки щодо поданої декларації становить 60 к.д. За наслідками проведення камеральної перевірки можливо чотири варіанти розвитку подій: перший позитивний, в декларації все гаразд, наступні три – у разі виявлення податковими органами помилок арифметичних чи логічних, що зумовлюють потребу подання відповідної уточнюючої одноразової спеціальної добровільної декларації протягом 20 к.д., а у разі недоплати податку – сплатити суму недоплати протягом 10 днів з дня отримання повідомлення. Якщо є переплата – то реалізувати право на отримання надлишково сплачених сум коштів згідно зі ст. 43 ПК України.

При цьому, у разі встановлення протягом 365 к.д. з дня подання одноразової (спеціальної) добровільної декларації порушення фізичною особою умов розміщення валютних цінностей у банківських та/або інших фінансових установах, відсутності відповідних підтвердних документів та не надання пояснень й документів на письмовий запит центрального податкового органу, у податкових органів виникає право на проведення документальної позапланової невіізної перевірки та здійснення нарахування грошових зобов'язань. Слід зазначити, що залежно від строку подання декларації визначається гранична дата сплати

сум одноразового збору, який сплачується у три етапи, перший – протягом 30 к.д. після подання декларації. Якщо декларація була подана на початку компанії декларування до 31.08.2022, то останній строк сплати сум податку – 31.10.2024, якщо після 31.08.2022 – 30.04.2025. Отже, відповідно питання щодо визначення сум грошових зобов'язань за поданими деклараціями та сплаченими зобов'язаннями будуть предметом перевірок ще тривалий час. Принагідно слід зазначити, що «сума задекларованого до сплати одноразового збору на 01.03.2023 склала 547,5 млн грн. [7].

До перевірок, які уповноважені провадити податкові органи також належать документальні перевірки, які в свою чергу поділяються на документальні планові виїзні, документальні планові невиїзні, документальні позапланові виїзні й документальні позапланові невиїзні та документальні невиїзні позапланові електронні перевірки за заявою платника податків. Сідор М.І. визначив, що «електронні податкові перевірки спрямовані мінімізувати втручання в діяльність господарюючих суб'єктів. Їх зміст полягає у здійсненні документальної перевірки в електронному вигляді без контакту робітника податкової служби і платника податку» [8]. На нашу думку, перевага такої перевірки полягає в тому, що навіть якщо податкові органи виявили порушення податкового законодавства складається довідка і вважається, що порушення виявив сам платник податків, якому надається 20 робочих днів для відновлення правопорядку. Враховуючи, що сьогодні більшість перевірок провадяться в електронній формі без втручання в господарську діяльність платника податків, вважаємо що документальні позапланові невиїзні електронні перевірки, які провадяться за заявою платника податків доцільніше назвати «ініціативні документальні невиїзні перевірки».

Спеціальними документальними податковими перевірками, які також не включені до глави 8 ПК України, і які має право проводити центральний податковий орган є перевірка з питань дотримання платником податків принципу «вितягнутої руки» та перевірка контролюючої особи. Перевірка з питань дотримання платником податків принципу «витягнутої руки», відповідно до пп. 78.1.16 п. 78.1. ст. 78

ПК України та п. 4 розділу 1 Порядку проведення перевірки з питань дотримання платником податків принципу «вितягнутої руки» належить до документальних позапланових перевірок, у разі подання звіту [9]. Законодавство України не використовує щодо цих перевірок термінологію «спеціальна», але оскільки вони мають свої особливості, відмінні від документальних перевірок, ми називаємо їх спеціальні документальні перевірки. Обидві перевірки проводяться щодо сплати податку на прибуток підприємств, водночас перевірка контролюючої особи може стосуватися податку на доходи фізичних осіб у разі якщо такою контролюючою особою буде фізична особа, а не юридична; перевіряється річна звітність; враховуючи обсяг документації, яка підлягає перевірці, строк перевірки становить 18 місяців у разі трансфертного та 6 місяців щодо контрольованої особи, а у разі потреби отримання інформації від іноземних держав, проведення експертизи та/або перекладу на українську мову документів, необхідних для дослідження предмету відповідної перевірки, можуть бути подовжені відповідно на 12 та 6 місяців. Проведення зазначеної перевірки не перешкоджає контролюючому органу провадити інші види перевірок щодо зазначеного платника податків. Результати перевірки оформлюються у формі акту (довідки). Акт (довідку) про проведення перевірки податковий орган зобов'язаний надати платникові податків протягом двох робочих днів для ознайомлення та підписання. Платник має право подати свої заперечення протягом 30 днів, які розглядаються протягом 30 робочих днів, оскарження відбувається згідно зі ст. 56 ПК України.

У разі розгляду судом позовів платника податків з питань, пов'язаних з призначенням, проведенням або предметом перевірки з питань дотримання платником податків принципу «вितягнутої руки», строк її проведення переривається до завершення судових процедур. Враховуючи значні строки такої перевірки податковий орган зобов'язаний кожні 6 місяців повідомляти платника податку про хід перевірки. До правових підстав проведення зазначеної перевірки належать: подання заяви про намір провести пропорційне коригування; надання платником податків документації

з трансфертного ціноутворення відповідно до запити центрального податкового органу (запит може бути надіслано не раніше 1 жовтня, року наступного за звітним, тобто граничної дати подання звіту про контрольовані операції та повідомлення про участь у міжнародній групі компаній); неподання або подання з порушенням вимог законодавства звіту, документації з трансфертного ціноутворення, глобальної документації з трансфертного ціноутворення, звіту у розрізі держав міжнародної групи компаній (є також підставою для проведення документальної позапланової перевірки відповідно до пп. 78.1.2. та пп. 78.1.15 п. 78.1 ст. 78 ПК України). Враховуючи, що платник податку відповідно до вимог п. 39.4 ст. 39 ПК України подає звіт, а не декларацію, а також враховуючи, що більш повний перелік документів щодо звітності у сфері трансфертного ціноутворення визначено у пп. 78.1.15 п. 78.1. ст. 78 ПК України, вважаємо пп. 78.1.2. п. 78.1 ст. 78 ПК України слід виключити.

Для перевірки з питань дотримання платником податків принципу «вितягнутої руки» є характерним спеціальний порядок її проведення включаючи порядок призначення та можливість застосування тих способів податкового контролю, які не застосовуються під час проведення загальних документальних перевірок. За наявності законодавчо визначених підстав керівник, заступник або уповноважена особа територіального податкового органу направляє до центрального податкового органу інформаційне повідомлення з обґрунтуванням підстав проведення перевірки. Центральний податковий орган протягом 15 робочих днів з дня отримання інформаційного повідомлення приймає одне з двох рішень: погодження на проведення перевірки або вмотивоване заперечення на проведення перевірки. На підставі отриманого погодження територіальний податковий орган видає наказ про проведення перевірки, який доводить до відома платника податків. За рішенням центрального податкового органу до перевірки можуть бути залучені представники центрального податкового органу та/або інших територіальних органів. Рішення про подовження строку проведення перевірки «вितягнутої руки» може бути прийнято за рішенням керівника (заступника

керівника) центрального податкового органу. Територіальний податковий орган не має права, по-перше, провадити більше однієї перевірки одного платника податків протягом календарного року; по-друге, проводити повторну перевірку (пп. 39.5.2.4. пп. 39.5.2 п. 39.5 ст. 39 ПК України).

Під час перевірки можуть бути застосовані такі способи (методи) податкового контролю як: зустрічі з платником податків; опитування посадових осіб та/або представників платника податків, які є сторонами контрольованої операції; огляд приміщень, об'єктів та споруд, де провадиться діяльність платника податків, пов'язана з проведенням контрольованої операції; запити іншим учасникам контрольованої операції; запити компетентним органам іноземних держав. Для обговорення методів визначення відповідності умов контрольованих операцій принципу «вितягнутої руки», застосованих під час перевірки, контролюючий орган має право проводити зустрічі з платником податків (уповноваженими ним особами), за наслідками проведення якої складається протокол у 2 примірниках (розділ IV Порядку). Слід зазначити, що такий спосіб податкового контролю не знайшов відображення у ст. 62 ПК України.

Наступною спеціальною документальною перевіркою є перевірка контролюючої особи, яка провадиться згідно з нормами ст. 39-2 ПК України. Підставами для проведення зазначеної перевірки є отримання контролюючим органом податкової інформації, що свідчить про неподання платником податків або подання з порушенням вимог законодавства звіту про контрольовані іноземні компанії (фізичні особи – до 01.05 року, наступного за звітним, а юридична особа – протягом 60 к.д. після закінчення звітного року); ненадання контролюючому органу відповіді на запит. Платник податку має право подати скорочену форму звіту у разі, якщо не має можливості забезпечити складання фінансової звітності контрольованої іноземної компанії та/або здійснення розрахунку скоригованого прибутку контрольованої іноземної компанії. При цьому, повний звіт подається не пізніше кінця календарного року, наступного за звітним (податковим) роком. У разі потреби платник податків подає уточ-

нюючу річну декларацію без сплати штрафних санкцій та/або пені. До особливостей цієї спеціальної документальної перевірки належить те, що контролюючий орган не має права проводити більше ніж одну перевірку контролюваної особи протягом двох календарних років. До способів податкового контролю, які застосовуються під час перевірки контролюваної особи належать: облік, звірка, запит, та/або опитування посадових осіб або працівників іноземної юридичної особи та/або пов'язаних із нею юридичних осіб. Облік фізичних та юридичних осіб як підконтрольних суб'єктів в даних правовідносинах здійснюється на підставі повідомлення платником податку, яке надсилається контролюючому органу протягом 60 днів з дня такого набуття (початку здійснення фактичного контролю) або відчуження (припинення фактичного контролю). В подальшому платник податків повинен повідомляти податковий орган про будь-які зміни у своєму правовому статусі як контролюваної особи. Зазначене правило не застосовується у разі, якщо мова йде про контрольовану іноземну компанію, яка є публічною. Принагідно слід зазначити, що існує потреба внесення змін до ст. 62 ПК України стосовно способів податкового контролю, які використовує податковий орган під час перевірки контролюючої особи.

Висновки. На сучасному етапі розвитку нашої держави податкові органи крім загальних податкових перевірок, правовий механізм проведення яких визначено у Главі 8 ПК України, мають право провадити і спеціальні податкові перевірки. До спеціальних податкових перевірок належать: спеціальна камеральна перевірка нерезидента, який постачає електронні послуги на митній території України фізичним особам та фізичним особам-підприємцям, які не зареєстровані платниками ПДВ; одноразова (спеціальна) камеральна перевірка, яка провадиться щодо одноразового (спеціального) добровільного декларування та належної сплати грошового зобов'язання; перевірка з питань дотримання платником податків принципу «втягнутої руки»; перевірка контролюючої особи. До спільних ознак, характерних для спеціальних податкових перевірок належить: 1) правовий механізм проведення спеціальних податкових перевірок не знайшов відображен-

ня у Главі 8 ПК України, а визначений іншими нормами ПК України; 2) стосується виключно загальнодержавних податків: ПДВ, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб; 3) особливий суб'єктний склад. В даних правовідносинах як контролюючий орган бере участь центральний податковий орган, підконтрольним суб'єктом є спеціально визначений суб'єкт; 4) спеціальний предмет проведення перевірки; 5) інший строк подання звітності, яка є предметом відповідної перевірки; 6) обов'язок подання документації виключно в електронній формі; 7) більш тривалий строк проведення перевірки; 8) проведення таких перевірок не перешкоджає податковим органам проводити інші податкові перевірки, визначені ст. 75 Податкового кодексу України. Кожна із спеціальних перевірок має також ряд власних спеціальних ознак.

З метою вдосконалення законодавства України у сфері податкового контролю, враховуючи право податкових органів на проведення спеціальних перевірок, вважаємо до Податкового кодексу слід внести зміни: 1) до п. 49.4 ст. 49 Податкового кодексу України щодо подання податкової звітності в електронній формі суб'єктами спеціальних податкових перевірок; 2) до ст. 62 Податкового кодексу щодо способів здійснення податкового контролю під час проведення перевірок контрольованих осіб; 3) враховуючи, що платник податку відповідно до вимог п. 39.4 ст. 39 ПК України подає звіт, а не декларацію, а також враховуючи, що більш повний перелік документів щодо звітності у сфері трансфертного ціноутворення визначено у пп. 78.1.15 п. 78.1. ст. 78 ПК України, вважаємо пп. 78.1.2. п. 78.1 ст. 78 ПК України слід виключити; 4) оскільки сьогодні більшість перевірок провадяться в електронній формі без втручання в господарську діяльність платника податків, вважаємо що документальні позапланові невізні електронні перевірки, які провадяться за заявою платника податків доцільніше назвати «ініціативні документальні невізні перевірки», що зумовлює потребу внесення змін до абз. 7 пп. 75.1.2 п. 75.1 ст. 75, абзаци 2, 4 п. 50.1 ст. 50, п. 50.3 ст. 50, пп. 54.3.2 п. 54.3 ст. 54, пп. 78.1.17 п. 78.1 ст. 78, абз. 4 п. 85.2 ст. 85, п. 86.1 та п. 86.11 ст. 86 Податкового кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податкове право України: підручник / [О.О. Головашевич, А.М. Котенко, Є.М. Смичок та ін.], за ред. М.П. Кучерявенка. Харків: Право, 2018. 512 с.
2. Логвин А.В. Податковий контроль: проблеми сьогодення та шляхи вирішення. Правова позиція. 2021. № 3. С. 27-32.
3. Пасько Т. Поняття, правові ознаки та види невиїзних податкових перевірок в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 243–248.
4. Ліпський В.В. Податковий контроль: загальна характеристика. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Серія Право. Випуск 38 Том 1. С. 180–183.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання дегінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету: Закон України від 15.06.2021 № 1539-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1539-20#n12>
7. 1 березня 2023 року завершилася кампанія одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб. URL: https://zib.com.ua/ua/155096-podatkova_amnistiya_ne_vipravdala_ochikuvan.html
8. Сідор М.І. Електронна податкова перевірка як форма здійснення фінансового контролю С. 80–83. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19472/Сідор%20М.%20І.%20Електронна%20податкова%20перевірка%20як%20форма%20здійснення%20фінансового%20контролю.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Про затвердження Порядку проведення перевірки з питань дотримання платником податків принципу «втягнутої руки»: Наказ Міністерства фінансів України від 10.03.2016 № 344, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 01.04.2016 за № 497/28627 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0497-16#n15>

Федоренко Є. О.,
аспірант
Національного авіаційного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GROUNDS OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE COURTS: PROBLEMS OF A SCIENTIFIC APPROACH

Стаття присвячена визначенню наукового підходу до дослідження адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності в діяльності адміністративних судів, окресленню на цій основі перспектив подальшого розвитку категорії адміністративно-правового забезпечення реалізації транспарентності в діяльності адміністративних судів.

Розкрито науковий підхід до дослідження адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів, побудови системи зазначених засад, що має ґрунтуватись на актуальних наукових напрацюваннях щодо реалізації зазначеного принципу у діяльності органів виконавчої влади, із застосуванням системного підходу, оскільки адміністративно-правове забезпечення принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів носить системний характер.

Наголошено на необхідність врахування специфічних функцій судової влади та специфіки організації її діяльності і зокрема, неприпустимість зменшення незалежності судової влади, зменшення гарантій втручання у її роботу та у діяльність суддів щодо відправлення правосуддя. Розкрито систему адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів, що включає такі базові елементи, як: природа адміністративного суду як центрального суб'єкта реалізації принципу транспарентності; мета реалізації принципу транспарентності та його зв'язок із іншими засадами діяльності адміністративних судів; нормативно-правова основа реалізації принципу транспарентності; система суб'єктів правовідносин.

Перспективною для реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів визначено реалізацію напрямів, визначених у п. 4.2.3 Стратегії щодо розвитку комунікації адміністративних судів із суспільством. Наголошено, що при цьому особливу увагу необхідно приділити виробленню критеріїв розкриття інформації щодо організаційно-розпорядчої діяльності, спрямованої на організацію роботи конкретного адміністративного суду, зокрема оприлюднення певної частини актів суб'єктів, уповноважених на прийняття управлінських рішень (голова суду, збори суду, керівник апарату суду).

Ключові слова: адміністративно-правові засади, принцип транспарентності, гласність, відкритість, судова система, адміністративні суди.

The article is devoted to the definition of a scientific approach to the study of the administrative-legal basis for the implementation of the principle of transparency in the activity of administrative courts, delineating on this basis the prospects for the further development of the category of administrative and legal support for the implementation of transparency in the activity of administrative courts. The scientific approach to the study of the administrative and legal foundations of the implementation of the principle of transparency in the activities of administrative courts, the construction of a system of the specified foundations is revealed. The approach must be based on current scientific developments regarding the implementation of the specified principle in the activities of the executive authorities, using a systemic approach, since the administrative and legal support of the principle of transparency in the activity of administrative courts has a systemic nature. The need to take into account the specific functions of the judiciary and the specifics of the organization of its activities, and in particular, the inadmissibility of reducing the independence of the judiciary, reducing the guarantees of prevention of interference in its work and in the activities of judges in the administration of justice. The system of administrative and legal foundations for the implementation of the principle of transparency in the activity of administrative courts is disclosed. The system includes such basic elements as: the nature of the administrative court

as the central subject of the implementation of the principle of transparency; the purpose of implementing the principle of transparency and its connection with other principles of activity of administrative courts; regulatory and legal basis for the implementation of the principle of transparency; system of subjects of legal relations. The implementation of the directions defined in clause 4.2.3 of the Strategy for the development of communication of administrative courts with society is considered promising for the implementation of the principle of transparency in the activity of administrative courts. It was emphasized that special attention should be paid to the development of criteria for the disclosure of information regarding organizational and administrative activities aimed at organizing the work of a specific administrative court, in particular, the publication of a certain part of the acts of subjects authorized to make management decisions (chairman of the court, meetings of the court, head of the staff court).

Key words: *administrative and legal principles, the principle of transparency, publicity, openness, judicial system, administrative courts.*

Актуальність теми. Відповідно до п. 4.2.3 Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021 (далі – Стратегія) передбачено комплекс завдань щодо розвитку взаємодії судової влади із суспільством: розширення змістовної частини Щорічної доповіді ВРП щодо стану забезпечення незалежності судді, впровадження сталої практики обговорення цієї доповіді представниками юридичної громадськості, комплексний розвиток усієї системи комунікації, протидія розповсюдженню недостовірної інформації про діяльність судової влади на основі системного підходу та деякі інші [1]. Попри сплив значного проміжку часу з моменту затвердження Стратегії, зазначені та деякі інші її положення продовжують залишатись значною мірою актуальними. Водночас, розвиток суспільно-політичних умов, і зокрема правовий режим воєнного стану ставить нові виклики. Зокрема, на офіційній інтернет-сторінці ВРП станом на 12.03.2023 р. не було доступу до Актів ВРП (<https://www.hcj.gov.ua/acts>), а також відсутня Щорічна доповідь про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2021 та 2022 роки (<https://www.hcj.gov.ua/page/shchorichna-dopovid-pro-stan-zabezpechennya-nezalezhnosti-suddiv-v-ukrayini>). У Інформаційно-аналітичному звіті про діяльність Вищої ради правосуддя у 2022 році достатньо детально наведені кількісні показники щодо розміщених новин на сторінці ВРП, а також обсягів роботи щодо актуалізації цієї сторінки. Також вказується про розгляд звернень суб'єктів, зовнішніх щодо судової системи (представники органів державної влади, громадськості), реагування на ці звернення, надання інформації. Водночас, від-

сутня інформація щодо питань, яких стосувались звернення, прийнятих рішень, здійснених чи запланованих організаційних заходів щодо розвитку зовнішньої комунікації [2, с. 28–29]. Достатньо тривалий час не було доступу (як загального, так і повного) до матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень [3]. З іншого боку, на позитивну оцінку заслугове розміщення у відкритому доступі онлайн трансляцій судових засідань [4]. Дійсно, поширена практика проведення судових засідань у режимі відеоконференції вимагає забезпечення реалізації положень частини 2 статті 10 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [5] щодо права кожної особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Зазначені онлайн-трансляції є дієвим інструментом забезпечення цього права. Таким чином, доводиться констатувати наявність одночасно як істотних недоліків, так і запровадження передових практик щодо забезпечення гласності та відкритості у діяльності органів судової влади. Це свідчить про ситуативний характер здійснюваної роботи, а отже необхідність її систематизації. Теоретичною основою такої систематизації має стати категорія транспарентності, що відображає зв'язок та взаємодію влади та суспільства, в тому числі наявність зворотнього зв'язку від влади до суспільства, контроль діяльності влади з боку суспільства та відповідає актуальним процесам євроінтеграції України [6, с. 162].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є наукові здобутки з проблематики адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів публічної влади загалом, в тому числі - в аспекті прозорості та відкритості управлінської діяльності. Варто вказати на роботи таких

вчених, як: В.Б. Авер'янов, Ю.В. Бистрова, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, М.С. Демкова, В.В. Коваленко, Т.О. Коломоєць, О.Ю. Кондратенко, Р.С. Мельник, Н.Р. Нижник, О.І. Остапенко, В.Ф. Пузирний, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, М.М. Танчинець, І.О. Школьник та деякі інші. Останніми роками досліджується проблематика: концептуальних засад адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу транспарентності в діяльності органів публічної адміністрації України (Г.А. Терещук, 2021 р.) [7], адміністративно-правових засад забезпечення принципу відкритості адміністративного судочинства в період розбудови громадянського суспільства (О.І. Гоптарев, 2021 р.) [8], сутності принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади (А.О. Коршун, 2022 р.) [9]. Водночас, засади транспарентності у діяльності адміністративних судів, а також адміністративно-правові засади її реалізації залишились поза увагою науковців.

Метою статті є визначення наукового підходу до дослідження адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності в діяльності адміністративних судів, окреслення на цій основі перспектив подальшого розвитку категорії адміністративно-правового забезпечення реалізації транспарентності в діяльності адміністративних судів.

Основний матеріал. Розвиток демократичних засад українського суспільства зумовив утворення нового типу взаємовідносин суспільства й влади, основою якого є відповідальність влади перед приватною особою через прозорість власної діяльності, систематичне звітування та інформування населення про подальші плани. Таким чином, забезпечення відкритості діяльності публічної влади для суспільства є результатом взаємодії обох сторін. З боку суспільства має бути бажання отримувати повну та достовірну інформацію, а з боку влади – створення можливостей щодо забезпечення такого інтересу. При цьому прагнення суспільства до контролю владних інституцій, наявність активної громадської позиції співвідноситься із заінтересованістю публічної влади інформувати суспільство про власну діяльність. З огляду на викладене, варто погодитись із висловлюваними твердженнями, що

транспарентність є показником розвиненості та зрілості суспільства, здатності його сприймати необхідність постійного діалогу між владою та громадськістю [7, с. 63, 352; 10].

Сьогодні транспарентність розглядається як складна категорія, що має одночасно і теоретичний і практичний характер. Транспарентність поєднує у собі такі поняття, як: відкритість, прозорість, публічність, гласність, доступ до публічної інформації, підзвітність, участь в управлінні державними справами. Так, прозорість передбачає обізнаність суспільства із діями влади, а відкритість – створення владою можливостей щодо такої обізнаності. Таким чином, відкритість постає умовою прозорості, оскільки за відсутності можливостей обізнаності не настане. Гласність – це доступність діяльності влади до суспільства, а публічність – це здатність влади виконувати свої обов'язки перед особами, які її обрали (публіка). Усе наведене тісно пов'язане із підзвітністю як проявом громадського контролю за діяльністю влади: доведення владою інформації про свою діяльність до відома громадськості спричинює громадські обговорення і відповідно – запускає громадський контроль. Таким чином транспарентність нерозривно пов'язана із законністю діяльності публічної влади [6, с. 162].

Визнаючи необхідність обмеження доступу до певної частини інформації про внутрішньоорганізаційні рішення, важливим є якомога повніше розкриття відповідної інформації, що стане не тільки дієвим запобіжником прийняття незаконних та необґрунтованих рішень, але й створить підґрунтя для підвищення ефективності громадського контролю за діяльністю адміністративних судів, сприятиме підвищенню довіри до діяльності адміністративних судів [11, с. 35–38; 12, с. 7–8; 13; 14, с. 365; 15].

Система забезпечення реалізації принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні, побудована за критерієм рівня участі представників громадськості, включає наступні чотири блоки: 1) інформування: забезпечення реалізації права доступу до публічної інформації, висвітлення діяльності органів виконавчої влади ЗМІ, запровадження електронного врядування; 2) реалізація механізму залучення громадян: заходи сприяння розвитку громадського суспільства,

налагодження органами виконавчої влади зворотного зв'язку з громадськістю, застосування інструментів безпосередньої демократії, консультування органів виконавчої влади з громадськістю, впровадження електронної демократії; 3) налагодження політичного діалогу; 4) побудова партнерських відносин влади та суспільства. Громадський контроль при цьому слід розглядати як ефективний засіб реалізації усього комплексу елементів структури принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади, який починає діяти вже на стадії забезпечення реалізації принципу транспарентності. Формами здійснення громадського контролю виступають експертиза та моніторинг дій та рішень органів виконавчої влади, що робить його чинником забезпечення підзвітності в діяльності органів виконавчої влади та реалізації системи заходів адміністративно-правової охорони принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади [18, с. 215–216]. Такий підхід отримав реалізацію у подальших дослідженнях, присвячених проблематиці адміністративно-правових засад забезпечення діяльності уповноважених суб'єктів публічної влади у різних сферах правовідносин. Під адміністративно-правовим регулюванням (забезпеченням) принципу транспарентності слід розуміти систему нормативно-правових актів, в яких закріплюється дана засада на рівні окремої норми і яка визначає її як один із стандартів організації та функціонування органів публічної адміністрації в частині формування, упорядкування, постійної підтримки й розвитку їх комунікативних можливостей для створення режиму відкритості та прозорості, запобігання зловживанням та корупційним явищам з боку публічних службовців, поліпшення сервісності, а також покращення іміджу і контролю з боку громадськості. Слід узагальнити та констатувати, що Конституція України не містить згадок про транспарентність як принцип діяльності органів публічної влади, обмежуючись згадкою про інформаційний компонент прав людини та громадянина, який кореспондує відповідні обов'язки цих органів щодо необхідності їхнього дотримання та забезпечення реалізації. Поряд із цим, положення Конституції України є базовими

для побудови органів влади, основні положення, що повинні бути закріплені у статусних законах [7, с. 356–357].

Забезпечення транспарентності у діяльності адміністративних судів є лише одним з аспектів реалізації правовідносин щодо забезпечення діяльності судової влади. З іншого боку, забезпечення транспарентності вимагає реалізації достатньо широкого кола засобів, які охоплюють усі аспекти діяльності судової влади: поведінки конкретного судді у процесі здійснення правосуддя та у правовідносинах організаційного характеру, до узгодженої діяльності судової влади в цілому; як сфера адміністративного судочинства, так і сфера організації судової влади. Отже, адміністративно-правове регулювання забезпечення транспарентності може розглядатись і як явище, що має власну розгалужену та складну систему, але водночас входить до іншої системи вищого рівня – адміністративно-правове забезпечення діяльності судової влади в цілому. Таким чином, адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності у діяльності адміністративних судів мають, з одного боку, враховувати властивості організації діяльності адміністративних судів загалом (система суб'єктів такої організації, методи її здійснення, загальна мета функціонування судової влади тощо), а з іншого – брати до уваги специфічні вимоги транспарентності (відкритість, прозорість, гласність тощо) і, відповідно, сфер інститутів організації судової влади, в яких вони реалізуються (комунікація судів із громадськістю, відповідні інститути у здійсненні правосуддя: участь сторонніх осіб у розгляді справи, етичний аспект взаємодії адміністративного суду із учасниками судового процесу).

Проведене дослідження уможливорює такі **висновки**.

Науковий підхід до дослідження адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів, побудови системи зазначених засад має ґрунтуватись на актуальних наукових напрацюваннях щодо реалізації зазначеного принципу у діяльності органів виконавчої влади, із застосуванням системного підходу, оскільки адміністративно-правове забезпечен-

ня принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів носить системний характер. Водночас, необхідно враховувати специфічні функції судової влади та специфіку організації її діяльності і зокрема, неприпустимість зменшення незалежності судової влади, зменшення гарантій втручання у її роботу та у діяльність суддів щодо відправлення правосуддя.

Система адміністративно-правових засад реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів включає наступні базові елементи: природа адміністративного суду як центрального суб'єкта реалізації принципу транспарентності; мета реалізації принципу транспарентності та його зв'язок із іншими засадами діяльності адміністративних судів; нормативно-правова основа реалізації

принципу транспарентності; система суб'єктів правовідносин, що виникають у зв'язку із здійснення принципу транспарентності; форми та засоби реалізації вказаного принципу, а також засоби його забезпечення.

Перспективною для реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів є реалізація напрямів, визначених у п. 4.2.3 Стратегії щодо розвитку комунікації адміністративних судів із суспільством. Водночас, особливу увагу необхідно приділити виробленню критеріїв розкриття інформації щодо організаційно-розпорядчої діяльності, спрямованої на організацію роботи конкретного адміністративного суду, зокрема оприлюднення певної частини актів суб'єктів, уповноважених на прийняття управлінських рішень (голова суду, збори суду, керівник апарату суду).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021 // Офіційний вісник Президента України офіційне видання від 22.06.2021 – 2021 р., № 17, стор. 29, стаття 836.
2. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2022 році // Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/statistics/informaciyno-analitychnyy-zvit-pro-diyalnist-vyshchoyi-rady-pravosuddya-u-2022-roci> (дата звернення: 27.03.2023 р.).
3. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану // Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40742> (дата звернення: 12.03.2023 р.).
4. Онлайн трансляції судових засідань // Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/affairs/online/> (дата звернення: 12.04.2023).
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 26.08.2005 – 2005 р., № 32, стор. 11, стаття 1918, код акта 33303/2005.
6. Наливайко Л., Романов М. Поняття, ознаки та значення транспарентності в контексті євроінтеграції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 158–163.
7. Терещук Г.А. Концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу транспарентності в діяльності органів публічної адміністрації України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2021. 414 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0521U101344/> (дата звернення: 16.03.2023).
8. Гоптарев О.І. Адміністративно-правові засади забезпечення принципу відкритості адміністративного судочинства в період розбудови громадянського суспільства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2019. 214 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0521U101344/> (дата звернення: 16.03.2023).
9. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Хай-Тек-Прес, 2022. 191 с.
10. Єсімов С. С., Бондаренко В. А. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 42–49. URL: <https://bit.ly/3mnbZvZ> (дата звернення: 12.04.2023).
11. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / за ред. І.Є. Марочкіна. Х.: Право, 2013. 448 с.
12. Цивільний процес: навч. посібник. Уклад.: К.В. Гусаров, М.В. Жущман, С.О. Кравцов та ін. За заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. 229 с.

13. Про втручання в діяльність суддів та тиск на органи суддівського самоврядування: рішення Ради суддів України від 22.07.2015 р. № 72 // Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr072414-15#Text> (дата звернення: 13.04.2023 р.).

14. Загальна теорія права: підручник / О.В. Петришини, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2020. 568 с.

15. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію та можуть міститися в документах Київського окружного адміністративного суду. Київський окружний адміністративний суд. URL: https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/nakaz_pro_slujbovu_info/ (дата звернення: 13.04.2023).

16. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 5: Адміністративне право / редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. 2020. 960 с.

17. Коршун А.О. Зміст принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади: загальноправовий аспект. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 54–60.

18. Пилаєва В.М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Х., 2017. 245 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U004681/> (дата звернення: 11.04.2023).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/39221451>

Довженко Я. М.,
аспірантка IV року навчання
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЩОДО ЖІНОК В СФЕРІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, В УКРАЇНІ: УЗГОДЖЕНІСТЬ ІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМИ НОРМАМИ (ЗА СТАМБУЛЬСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ)

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLENT CRIMINAL OFFENSES COMMITTED AGAINST WOMEN IN THE SPHERE OF FAMILY RELATIONS IN UKRAINE: COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL LEGAL NORMS (UNDER THE ISTANBUL CONVENTION)

У статті досліджено міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення у сфері сімейних відносин відповідно до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. Надається детальний аналіз кримінального законодавства України, що стосується кримінальної відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення стосовно жінок та здійснено порівняння його зі стандартами, встановленими у Стамбульській конвенції. Проведене дослідження вказує, що законодавство України майже повністю узгоджене зі стандартами, встановленими у Стамбульській конвенції.

Відзначено, що доповнення КК України новими положеннями кримінальної відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення, які можуть вчинятися в сімейній сфері, було здійснено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». КК України було доповнено новими положеннями, які передбачають відповідальність за насильницькі кримінальні правопорушення, що можуть вчинятися в сімейній сфері: ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство», ст. 126-1 «Домашнє насильство», ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу». Одним із досягнень українського кримінального законодавства є додання до КК України норм, які захищають не тільки жінок, але і чоловіків та дітей (хлопців та дівчат) від вчинюваних насильницьких кримінальних правопорушень щодо них.

Однією із новел стала криміналізація домашнього насильства. КК України був доповнений ст. 126-1 «Домашнє насильство», яка передбачає відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства.

Однак, внесені КК України зміни да доповнення не в повній мірі співвідносяться із положеннями Стамбульської конвенції. Залишаються не кримінально караними такі діяння, як: 1) каліцтво жіночих геніталій за наявності згоди потерпілого (особи) (ст. 38(а) Конвенції); 2) підбурювання та примушування потерпілої до того, щоб вона зазнала таких дій (ст. 38(б) та 38(с) Конвенції)».

Визначено проблеми, що потребують вирішення. Сформульовані пропозиції щодо усунення недоліків норм чинного КК України, що можуть виникати при кваліфікації кримінальних правопорушень, що вчиняються в сімейній сфері.

Ключові слова: Стамбульська конвенція, імплементація міжнародного законодавства, домашнє насильство, сфера сімейних відносин, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, гендерно обумовлене насильство.

In the article were examined the international legal aspects of criminal responsibility for violent criminal offenses in the sphere of family relations according to the Convention of the Council of Europe on preventing and combating violence against women and domestic violence. A detailed analysis of Ukrainian criminal legislation regarding criminal responsibility for violent criminal offenses against women is provided, and a comparison is made with the standards established in the Istanbul Convention. The research indicates that Ukrainian legislation is almost completely aligned with the standards established in the Istanbul Convention.

The addition of new provisions on criminal responsibility for violent criminal offenses that may occur in the family sphere to the Ukrainian Criminal Code was made by the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to Implement the Provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence". The Criminal Code of Ukraine was supplemented with new provisions that provide for responsibility for violent criminal offenses that may occur in the family sphere: Art. 91-1 "Restrictive measures applied to persons who commit domestic violence", Art. 126-1 "Domestic violence", Art. 134 "Illegal abortion or sterilization", Art. 151-2 "Forced marriage". One of the achievements of Ukrainian criminal legislation is the addition of norms to the Criminal Code of Ukraine that protect not only women but also men and children (boys and girls) from violent criminal offenses committed against them.

One of the novelties was the criminalization of domestic violence. The Criminal Code of Ukraine was supplemented with Article 126-1 "Domestic Violence", which provides for liability for the intentional systematic commission of physical, psychological, or economical violence.

However, the changes and additions made to the Criminal Code of Ukraine do not fully correspond to the provisions of the Istanbul Convention. Such acts as 1) female genital mutilation with the consent of the victim (person) (Art. 38(a) of the Convention), and 2) incitement and coercion of the victim to undergo such actions (Art. 38(b) and 38(c) of the Convention) remain not criminally punishable.

The problems that need to be solved have been identified. Proposals have been formulated to eliminate the shortcomings of the current Criminal Code of Ukraine that may arise when qualifying criminal offenses committed in the family sphere.

Key words: *Istanbul Convention, implementation of international law, domestic violence, family relations sphere, physical violence, psychological violence, economic violence, gender-based violence.*

Постановка проблеми. Проблема домашнього насильства та його запобігання є однією з найбільш нагальних проблем не лише на рівні окремої держави, але і на міжнародному рівні. За даними дослідження ВООЗ більше чверті (27%) жінок у віці 15–49 років, які перебували у стосунках, повідомляють, що вони зазнали певної форми фізичного та/або сексуального насильства з боку свого інтимного партнера [13]. Оцінки поширеності насильства з боку інтимних партнерів протягом усього життя коливаються від 20% у Західній частині Тихого океану, 22% у країнах з високим рівнем доходу та Європі та 25% у регіонах ВООЗ Америки, до 33% у африканському регіоні ВООЗ, 31% у ВООЗ регіоні Східного Середземномор'я та 33% у регіоні ВООЗ у Південно-Східній Азії [13]. Близько 38% усіх вбивств жінок вчиняють близькі партнери [13].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (СЕТС №210, Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року [7] була прийнята для захисту жінок, від насильства, що вчиняється і може вчинятися щодо них. Вона визначає осно-

вні види насильницьких правопорушень, що можуть вчинятися стосовно жінок та пропонує державам-учасницям Стамбульської конвенції закріпити в національному законодавстві відповідальність за їх скоєння та забезпечити ефективні заходи щодо покарання винних. У даному міжнародному нормативно-правовому акті передбачається зобов'язання сторін вживати необхідних законодавчих та інших заходів по недопущенню випадків домашнього насильства, захисту жінок від будь-яких подальших актів насильства, надання жертвам необхідної допомоги, забезпечення кримінального розслідування у випадках застосування до особи насильства, покарання винних та забезпечення компенсації.

Підписана Україною в 2011 році та ратифікована в 2022 році із застереженням Стамбульська конвенція є ґрунтовно розробленим міжнародно-правовим актом, імплементація норм якого, завжди привертала увагу вітчизняних науковців та законодавця. В застереженні зазначено, що Україна «відповідно до п. 2 ст. 78 Конвенції [7] залишає за собою право не застосовувати положення п. 2 ст. 30 Конвенції до приведення національного законодавства у від-

повідність із зазначеними положеннями Конвенції»[4]. Частково це можна пояснити тим, що в межах реалізації положень вказаної Конвенції 11 січня 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [3].

Відповідно до вказаного Закону України КК України було доповнено новими положеннями, які передбачають відповідальність за насильницькі кримінальні правопорушення, що можуть вчинятися в сімейній сфері: ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство», ст. 126-1 «Домашнє насильство», ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу».

Внаслідок недосконалості окремих норм, якими був доповнений КК України, здійснена українським законодавцем реалізація норм положень Стамбульської конвенції викликала низку питань щодо кваліфікації насильницьких кримінальних правопорушень в сфері сімейних відносин, створила колізію певних положень чинного КК України. Частина норм українського законодавства не узгоджуються із нормами Стамбульської конференції. У зв'язку з цим виникає необхідність ретельного правового аналізу чинних норм КК України та зіставлення їх з діючими положеннями Стамбульської конвенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародно-правової обумовленості кримінальної відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення в сфері сімейних відносин досліджувалася такими науковцями, як: А.В. Андрушко, Л.П. Брич, А.О. Байда, А.А. Васильєв, А.А. Вознюк, В.К. Гришук, О.П. Дьоміна, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський, Н.В. Коломієць, М.М. Легенка, В.А. Мозгова, О.В. Степаненко, О.М. Ткаченко, М.І. Хавронюк, К.В. Юртаєва та інші.

Формулювання мети та завдань. Враховуючи зазначене вище, метою даного дослідження є встановлення відповідності положень чинного вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за насильницькі

кримінальні правопорушення, що вчиняються в сімейній сфері, положенням Стамбульської конвенції, та виробити рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства у відповідності до вимог Стамбульської Конвенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стамбульська конвенція – це перший комплексний, юридично зобов'язуючий документ у Європі, спрямований на захист, запобігання і вироблення стратегій в сфері протидії насильству стосовно жінок та насильству в сім'ї. Держави-учасниці Стамбульської конвенції взяли на себе зобов'язання вживати «необхідних законодавчих та інших заходів для прийняття та здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування Конвенції, і пропонують цілісну відповідь насильству стосовно жінок» [7].

Як зазначають А.А. Васильєв та К.В. Юртаєва «основна ідея як Стамбульської конвенції, так і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII – це впровадження системи заходів, спрямованих на протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству, посилення захисту від дискримінації за гендерною ознакою» [9, с. 281].

Стамбульська конвенція містить не лише наміри та декларації, але й конкретні зобов'язання для держав-учасниць щодо вдосконалення законодавства та його реалізації, що стосуються криміналізації окремих видів насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються по відношенню до жінок, в тому числі тих, що вчиняються в середині сім'ї.

Одним із досягнень Стамбульської конвенції стало те, що її рамкова дія заснована на чотирьох опорах (пілєрах) (the Four Pillars) – 4-P: 1) Prevention (попереджати усі форми насильства проти жінок); 2) Protection (захищати від усіх форм насильства проти жінок); 3) Prosecution (переслідувати усіх, хто звинувачується у вчиненні актів насильства проти жінок) [12, с. 37]; 4) Policy integration (інтегрувати політики, тобто протидіяти

насилъству щодо жінок за допомогою інтегрованих комплексних механізмів) [12, с. 38].

На відміну від Декларації про викорінення насилъства щодо жінок Генеральної асамблеї ООН Стамбульська конвенція містить положення не тільки про запобігання та боротьби із насилъством стосовно жінок в цілому, а і спеціальні норми, які захищають жінок від домашнього насилъства.

Під «насилъством стосовно жінок» у Стамбульській конвенції «розуміється порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насилъства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті» [7]. У Декларації Генеральної асамблеї ООН про викорінення насилъства щодо жінок зазначено, що «насилъство стосовно жінок» є будь-яким актом насилъства, здійсненим на підставі статеві ознаки» [6], а у Конвенції Ради Європи, що таке «насилъство вчиняється за гендерною ознакою і являється порушенням прав людини й формою дискримінації стосовно жінок» [7]. Визначення «насилъства по відношенню до жінок» дане Стамбульською конвенцією є ширшим ніж, варіант визначення цього терміну, який закріплений у Декларації про викорінення насилъства щодо жінок.

У Стамбульській конвенції під «гендером» «розуміється соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків» [7]. В свою чергу, «насилъство стосовно жінок за гендерною ознакою» означає насилъство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно (таке, як примусовий аборт, ушкодження жіночих статевих органів), або яке жінки переживають частіше за чоловіків (таке як домашнє насилъство, примусова стерилізація)» [7].

Стамбульською конвенцією передбачається криміналізація таких видів правопорушень, що можуть бути вчинені в сімейній сфері: 1) психологічне насилъство (ст. 33 Стамбульської

конвенції); 2) переслідування (ст. 34 Стамбульської конвенції); 3) фізичне насилъство (ст. 35 Стамбульської конвенції); 4) сексуальне насилъство, у тому числі зґвалтування (ст. 36 Стамбульської конвенції); 5) примусовий шлюб (ст. 37 Стамбульської конвенції); 6) каліцтво жіночих геніталій (ст. 38 Стамбульської конвенції); 7) примусовий аборт та примусова стерилізація (ст. 39 Стамбульської конвенції).

Перелічені вище правопорушення можуть бути проявом такого складного явища, як домашнє насилъство, визначення якого також закріплене Стамбульською конвенцією. Відповідно до Конвенції «домашнє насилъство означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насилъства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [7].

6 грудня 2017 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насилъству стосовно жінок і домашньому насилъству та боротьбу з цими явищами» [3], наслідком якого є внесення низки змін до чинного КК України. Однією із новел стала криміналізація домашнього насилъства. КК України був доповнений ст. 126-1 «Домашнє насилъство», яка передбачає відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насилъства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

У ст. 126-1 КК України перелічуються такі форми домашнього насилъства, як: фізичне, психологічне та економічне, в той час як Стамбульською конвенцією (ст. 3) та Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насилъству» (ст. 1) передбачене ще сек-

суальне насильство. Це пов'язане з тим, що відповідальність за цю форму насильницьких кримінальних правопорушень, які вчиняються в сімейній сфері внесли до розділу IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» у формі кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень. Даний підхід законодавця дозволив уникнути колізійності регулювання кримінальної відповідальності за сексуальне насильство.

Ст. 33 Стамбульської конвенції психологічне насильство визначається як умисна поведінка, яка призводить до тяжкого порушення психічної цілісності шляхом примушування або погроз. Психологічне насильство, як одну із форм домашнього насильства було включено до ст. 126-1 КК України. Поняття психологічно насильства законодавчо закріплено п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»: психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. З цього слідує, що психологічне насильство може мати дві форми: погрозу застосування фізичного насильства та безпосередній вплив на психіку шляхом систематичного знущання, приниження честі та гідності тощо. У порівнянні із нормою передбаченою Стамбульською конвенцією норма чинного українського законодавства має ширший перелік способів вчинення психологічного насильства та його наслідків.

Ст. 34 Стамбульської конвенції передбачає кримінальну відповідальність за переслідування. Однак такі дії у національному законодавстві окремою статтею не криміналізовані. Відповідно до чинного законодавства України про кримінальну відповідальність та п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» переслідування у контексті кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері є одним із різ-

новидів прояву психологічного насильства. Як визначено Стамбульською конвенцією особливостю переслідування є те, що це є повторним здійсненням загрозової поведінки спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку. В таких випадках, для захисту потерпілої особи, суду слід застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів передбачених ст. 91-1 КК України-

Фізичне насильство є найнебезпечнішою формою домашнього насильства закріпленого ст. 126-1 КК України. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (п. 14 ч. 1 ст. 1) визначає фізичне насильство, як форму «домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [2].

Ст. 38 Конвенції визначає, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано каліцтво жіночих геніталій. В залежності від обставин справи кримінальна відповідальність за каліцтво жіночих геніталій вчинених у сфері сімейних відносин в Україні може наставати за двома статтями: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» та ст. 126-1 «Домашнє насильство». Відповідно до ст. 121 КК України каліцтво статевих органів є умисним тяжким тілесним ушкодженням. Ст. 38 Стамбульської конвенції має ширший ніж у чинному КК України перелік форм умисної поведінки, за яку повинна наставати кримінальна відповідальність. «Звертає на себе увагу те, що в тексті Стамбульської конвенції положення про каліцтво жіночих геніталій відмежовано від положень про фізичне та психологічне насильство (ст. 33, 35 Конвенції). У поєднанні з буквальною інтерпретацією ст. 38 договору такий статус-кво означає, що останнє положення вимагає від держав-учасниць абсолютної заборони каліцтва жіночих геніталій, незалежно від згоди потерпілої особи.

І.І. Давидович та К.П. Задоя звертають увагу на те, що «залишаються не кримінально караними такі діяння, як: 1) каліцтво жіночих геніталій за наявності згоди потерпілого (особи) (ст. 38(а) Конвенції); 2) підбурювання та примушування потерпілої до того, щоб вона зазнала таких дій (ст. 38(b) та 38 (с) Конвенції)» [10, с. 95]. На думку А.А. Васильєва та К.В. Юртаєвої слід виключити «суспільно небезпечний наслідок у виді каліцтва статевих органів із переліку наслідків, передбачених ст. 121 КК України, та встановити окрему норму за умисне каліцтво жіночих геніталій» [9, с. 281]. З цією точкою важко погодитися, бо каліцтво статевих органів в Україні не є розповсюдженим явищем.

Ст. 39 Стамбульської конвенції передбачено, що сторони повинні вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було «криміналізовано такі форми умисної поведінки: 1) проведення абортів жінці без її попередньої та інформованої згоди; 2) проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури» [6]. Положенням, що регулює відповідальність за примусовий аборт та примусову стерилізацію та реалізує охорону особи від вчинення щодо неї таких протиправних дій є ст. 134 КК України. Закріплена відповідальність за: 1) проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти; 2) примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи; 3) та незаконне проведення абортів, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи з більш суворим покаранням; 4) примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи; 5) стерилізація без добровільної згоди потерпілої особи, яка мала наслідки у вигляді спричинення смерті потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки.

Одночасно ст. 121 КК України передбачена кримінальна відповідальність за переривання вагітності та за втрату будь-якого органу або його функцій. Тому, при кваліфікації вчиненого для розмежування 134 та 121 статей КК України слід враховувати спрямованість умислу злочинця. Так, для ст. 121 КК України таким

умислом буде спричинення тяжких тілесних ушкоджень, наслідками якого можуть бути переривання вагітності та/або втрата будь-якого органу або його функцій, а в ст. 134 умисел направлено саме на переривання вагітності та стерилізацію. Вчиненні діяння, можна вважати кримінальними правопорушеннями, що пов'язані із домашнім насильством, якщо таке насильство було вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Відповідно до вимог ст. 37 Стамбульської конвенції державам-учасницям Конвенції потрібно «вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб: 1) умисну поведінку, яка полягає в примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано; 2) умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію держави-учасниці Конвенції або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано» [7]. При імплементації даної норми український законодавець пішов значно ширше і ст. 151-2 КК України криміналізував не тільки примушування особи до вступу в шлюб, а і: 1) продовження примусово укладеного шлюбу; 2) примушування до вступу у співжиття без укладання шлюбу (цивільний шлюб); 3) або до продовження такого співжиття.

Дане кримінальне правопорушення може вважатися таким, що вчинений у сімейній сфері, якщо таке примушування здійснювалося хоча би одним із членів родини стосовно іншого. На думку А.В. Андрушко «недоліком нової статті КК України є те, що нею не передбачено способи, якими повинно здійснюватися таке примушування. У зв'язку з цим наголосимо, що кримінальне законодавство України містить чимало статей, які передбачають відповідальність за ті чи інші види примушування. Йдеться зокрема, про ст. 154, 174, 180, 280, 300, 301, 303, 355, 373, 386, 404 КК України. У низці вказаних статей законодавець чітко вказує на способи такого примушування при цьому єдиний підхід тут відсутній» [8, с. 171].

Коментуючи ст. 126-1 КК України, М.І. Хавронюк, зазначає, що поняття «примушуван-

ня» означає «застосування щодо потерпілого чи його близької особи, або шантаж – погрозу знищити, чи пошкодити майно потерпілого, або викрасти потерпілого чи позбавити його волі, або розголосити відомості про потерпілого, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, або іншим чином обмежити права, свободи, чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи)» [11, с. 455]. На нашу думку, перелік способів примушування особи до вступу в шлюб вичерпно сформулювати неможливо. Вважаємо, що на доктринальному рівні можна визначити форми, якими може вчинятися примушування особи до вступу в шлюб є: фізичне насильство або погроза його застосування потерпілому чи близьким йому особам, психологічне насильство, економічне насильство або погроза його застосування.

Аналіз тексту диспозиції ч. 1 ст. 151-2 КК України дає змогу дійти до висновку й про інші недоліки розглядуваної норми. Так, зокрема, у ній встановлено відповідальність за продовження примусово укладеного шлюбу. У зв'язку з цим, виникає запитання: чому законодавець передбачив покарання за продовження примусово укладеного шлюбу, однак не зробив цього стосовно примушування до продовження шлюбу, укладеного добровільно? Відповіді на це не знаходимо [8, с. 172].

Ст. 46 Стамбульської конвенції передбачені обтяжуючі обставини, щодо вчинених правопорушень. Можна зазначити, що в ст. 67 КК України, в якій передбачені обставини, які обтяжують покарання містяться ті ж самі положення, що і в ст. 46 Стамбульської конвенції, однак є одна відмінність. Відповідно Стамбульської конвенції обтяжуючою обставиною, є вчинення правопорушення проти дитини або в присутності дитини. КК України містить схожу норму, яка передбачає вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини. Слід звернути увагу на те, що на відміну від Стамбульської конвенції КК України визнає обтяжуючою обставиною вчинення кримінального правопорушення тільки проти малолітнього.

Висновки. Здійснена ратифікація й подальша імплементація норм Стамбульської конвенції українським законодавцем щодо кримінальної відповідальності за насильство стосовно

жінок і домашнє насильство є необхідним кроком, задля удосконалення захисту громадян від насильницьких кримінальних правопорушень. Хоча Стамбульська конвенція спрямована на запобігання та боротьбу з насильницькими кримінальними правопорушеннями та домашнім насильством, що вчиняються стосовно жінок як гендерно зумовленим насильством, вона не заперечує те, що насильницькі правопорушення можуть вчинятися щодо чоловіків та дітей також.

Внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» доповнення до Кримінального кодексу України не в повній мірі співвідносяться із положеннями Стамбульської конвенції. Досягненням українського кримінального законодавства є додання у КК України норм, які захищають не тільки жінок, але і чоловіків та дітей (хлопців та дівчат) від вчинюваних насильницьких кримінальних правопорушень що них. Також, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містить більш широкий перелік способів вчинення психологічного насильства та його наслідків ніж Стамбульська конвенція.

Вбачаємо, що положення, якими був доповнений КК України внаслідок реалізації положень Стамбульської конвенції, потребують перегляду та вдосконалення:

– чинне кримінальне законодавство щодо відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення стосовно дітей, потребує подальшого вдосконалення, а саме: приведення п. «б» ч. 1 ст. 67 КК України у відповідність до ст. 46 Стамбульської конвенції, замінивши слова «щодо малолітньої дитини або у присутності дитини» словами «проти дитини або в присутності дитини». Це дозволить посилити відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень відносно неповнолітніх, в тому числі за вчинення домашнього насильства, бо у п. «б» ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуючою обставиною визнане вчинення кримінального правопорушення тільки щодо малолітньої дитини;

– у ст. 151-2 «Примушування до шлюбу» потрібно криміналізувати примушування до продовження шлюбу, укладеного добровільно;

– форми, якими може вчинятися примушування особи до вступу в шлюб слід вважати: фізичне насильство або погроза його застосування потерпілому чи близьким йому особам,

психологічне насильство, економічне насильство або погроза його застосування.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Тому, подальші дослідження відкривають перспективи для подальших пошуків у сфері боротьби з насильницькими кримінальними правопорушеннями у сфері сімейних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. (дата звернення 07.02.2023)
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 07.02.2023)
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 20.02.2023)
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20 червня 2022 року № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення 07.02.2023)
5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.02.2023)
6. Декларація про викоринювання насилля щодо жінок Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року № 48/104. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text (дата звернення 10.05.2022)
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (CETS № 210). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 17.01.2023)
8. Андрушко А.В. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу // Національний юридичний журнал: теорія та практика, грудень 2018 с. 170–173.
9. Васильєв А.А. Юртаєва К.В., Реалізація положень Стамбульської конвенції в законодавстві України про кримінальну відповідальність: системно-правовий аналіз внесених змін і доповнень // Порівняльно-аналітичне право. – 2019. – № 1. – с. 279–284.
10. Давидович І.І., Задоя К.П. Проблеми приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами стамбульської та Лансаротської конвенцій. Південноукраїнський правничий часопис – 2019/ – № 4 ч. 1. – с. 93 – 97.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. ВД «Дакар», 2018. 1360 с.
12. Харитоновна О.В. Домашнє насильство та доступ жінок до правосуддя: правові бар'єри // Вісник Асоціації кримінального права України, 2020, № 1(13).
13. Violence against women. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> (дата звернення 01.02.2023).

Марущак Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Ромашенко К. Ю.,

*здобувач вищої освіти III курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

FEATURES OF THE LEGAL LIABILITY OF POLICE EMPLOYEES

У статті розглядаються питання особливостей юридичної відповідальності працівників поліції та характеристика її видів.

Автори досліджують юридичну відповідальність працівників Національної поліції України, як гарантію виконання ними відповідних службових обов'язків, дотримання режиму законності, службової дисципліни та порядку. Стверджують, що юридична відповідальність працівників Національної поліції України, як інститут об'єктивного права це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу, несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, які виникають з факту конкретного правопорушення.

На основі аналізу законодавства та позицій вчених у статті визначено та проаналізовано види юридичної відповідальності працівників Національної поліції: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну та цивільно-правову. Характеризуючи кримінальну відповідальність, автори констатують, що кримінальні правопорушення, які пов'язані із неналежним або повним невиконання посадових обов'язків поліцейського, мають склади злочинів у сфері службової діяльності та склади злочинів у сфері правосуддя. До особливостей адміністративної відповідальності поліцейського, відносять специфічний перелік заходів адміністративного стягнення, які можуть бути застосовані щодо поліцейських (закон забороняє застосовувати до працівників Національної поліції України громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт). Суть специфічних ознак дисциплінарної відповідальності вбачається у меті її застосування, а саме, у вихованні поліцейського, профілактиці дотримання правил службової дисципліни, а також запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків. Дослідження особливостей матеріальної та цивільно-правової відповідальності поліцейських, дозволили виявити наявність спільних рис та ознак.

На підставі наведеного аналізу стверджується, що кожний вид має свої специфічні риси та особливості, кінцевою метою всіх видів відповідальності є ліквідація або суттєве зменшення кількості протиправних діянь в правоохоронній сфері.

Ключові слова: *працівник Національної поліції, юридична відповідальність, юридична відповідальність працівників поліції, особливості юридичної відповідальності, види юридичної відповідальності.*

The article deals with the specifics of the legal liability of police officers and the characteristics of its types.

The authors examine the legal liability of the employees of the National Police of Ukraine as a guarantee of their performance of their respective official duties, compliance with the regime of legality, official discipline and order. They claim that the legal liability of the employees of the National Police of Ukraine as an institution of objective law is the sanctions provided for by the law, provided with the possibility of applying state coercion, adverse consequences of a personal, property or organizational nature that arise from the fact of a specific offense.

Based on the analysis of legislation and the positions of scientists, the article defines and analyzes the types of legal liability of National Police employees: criminal, administrative, disciplinary, material and civil. Characterizing criminal liability, the authors state that criminal offenses that are associated with improper or complete failure to fulfill the official duties of a police officer have components of crimes in the sphere of official activity and components of crimes in the sphere of justice. The specifics of the administrative liability of a police officer include a specific list of administrative penalties that can be applied to police officers (the law prohibits the use of community service, correctional work, and administrative arrest for employees of the National Police of Ukraine). The essence of the specific signs of disciplinary

liability is seen in the purpose of its application, namely, in the education of the police officer and the prevention of compliance with the rules of official discipline, as well as the prevention of new disciplinary offenses. The study of the specifics of material and civil liability of police officers allowed us to reveal the presence of common features and characteristics.

On the basis of the above analysis, it is claimed that each type has its own specific features and characteristics, the ultimate goal of all types of liability is the elimination or significant reduction of the number of illegal acts in the law enforcement sphere.

Key words: employee of the National Police, legal liability, legal liability of police officers, features of legal liability, types of legal liability.

Постановка проблеми. Першочергове завдання, що стоїть сьогодні перед Україною – розбудова демократичної, соціальної, правової держави, у якій має панувати правопорядок, законність, забезпечення прав, свобод, інтересів людини і громадянина, а також ефективне функціонування всієї правоохоронної системи. В значній мірі вирішення цього завдання залежить від ефективної роботи правоохоронних органів, в тому числі і від належного виконання своїх обов'язків працівниками Національної поліції України.

Поліцейський, як посадова особа, яка наділена державно-владними повноваженнями, під час несення служби, повинен неухильно дотримуватися службової дисципліни, виконувати відповідні вимоги керівників та норми чинного законодавства України. За невиконання та невідповідне несення служби поліцейські притягуються до юридичної відповідальності [1, с. 26].

Метою статті є аналіз особливостей юридичної відповідальності працівників поліції та характеристика її видів.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблемні питання юридичної відповідальності, у тому числі й відповідальності працівників поліції, в різні часи піднімали такі науковці, як О. Бандурка, Н. Бортник, Л. Каленіченко, Ю. Барабаш, О. Скакун, К. Мух, Д. Липинський, Н. Берлач, С. Алексєєв, А. Куліш, О. Падалка, В. Хомич, С. Стеценко, В. Авер'янов, К. Волинка, О. Зайчук, М. Матузов, П. Рабінович, О. Оніщенко, М. Терещук, Н. Іванчук, Є. Білозоров та багато інших. Але, не зважаючи на це, в юридичній науці відсутні комплексні дослідження, присвячені особливостям юридичної відповідальності працівників поліції.

Виклад основного матеріалу. Поняття «юридична відповідальність працівників поліції» тісно взаємопов'язане з поняттям «юридич-

на відповідальність». Юридична відповідальність виступає гарантією належного виконання поліцейськими службових зобов'язань, убезпечує від порушень службової дисципліни та режиму законності, який має визначальне значення у діяльності Національної поліції України. Відповідно до нього, поліція діє у межах повноважень, виключно на підставі та у спосіб визначений у Конституції та законах України. Особливого значення це набуває у зв'язку із Європейською інтеграцією України, яка передбачає забезпечення ефективного функціонування інститутів, що мають гарантувати верховенство права, додержання та ефективний захист прав і свобод людини і громадянина.

Юридична відповідальність працівників Національної поліції України, як інститут об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник Національної поліції України зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку [2, с. 259].

Юридична відповідальність, як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і ступінь обов'язку працівника Національної поліції України зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають з факту правопорушення [2, с. 259–260].

Отже, вважаємо, що юридична відповідальність, як невід'ємний елемент правового статусу працівників поліції, який виникає з моменту вступу на службу, є важливим засобом забезпечення законності, ефективної діяльності поліцейських та додержання ними трудової дисципліни.

Слушною, на нашу думку, є позиція Л.І. Каленіченко, яка вважає, що «особливості

юридичної відповідальності працівників Національної поліції України полягають у такому:

1) працівники Національної поліції України, як особи, що перебувають на державній службі й виконують відповідні функції та завдання держави, мають вищий рівень юридичної відповідальності, ніж інші громадяни; при цьому показово, що до працівників Національної поліції України можуть застосовуватися всі види юридичної відповідальності, що й до загальних суб'єктів права;

2) працівники Національної поліції України, як особи, що перебувають на державній службі та покликані служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, мають специфічний набір підстав юридичної відповідальності;

3) обсяг підстав юридичної відповідальності працівників Національної поліції України є ширшим, ніж обсяг підстав юридичної відповідальності загальних суб'єктів права;

4) склад правопорушення працівника Національної поліції України є специфічним, тісно пов'язаним з його державно-владними повноваженнями» [3, с. 28].

Водночас, вважаємо за потрібне, доповнити даний перелік такими ознаками:

5) мають підвищену відповідальність за вчинення правопорушень у сфері службової діяльності та специфічні склади злочинів у сфері правосуддя;

6) під час здійснення своїх обов'язків та реалізації прав працівники поліції не повинні виходити за межі наданої компетенції, діяти лише в межах права.

Отже, юридична відповідальність працівників Національної поліції України виступає гарантією виконання ним відповідних службових обов'язків, дотримання режиму законності, службової дисципліни та порядку. Також, юридична відповідальність працівників Національної поліції України, як інститут об'єктивного права є передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу, несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, які виникають з факту конкретного правопорушення.

Види юридичної відповідальності працівників поліції прямо визначаються у статті 19

Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. Так, у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність [4]. Кожен зазначений вид юридичної відповідальності має низку особливостей.

Серед найбільш тяжких наслідків неналежного виконання або невиконання службових обов'язків поліцейськими є притягнення їх до кримінальної відповідальності [5, с. 80]. Кримінальна відповідальність настає тільки за вчинення правопорушень з високим ступенем суспільної небезпеки, за які поліцейські можуть бути притягнуті, відповідно до норм Кримінального кодексу України. Аналіз чинного ККУ, дозволяє зробити висновки, що кримінальні правопорушення, які пов'язані із неналежним або повним невиконання посадових обов'язків поліцейського, мають склади злочинів у сфері службової діяльності та склади злочинів у сфері правосуддя [6].

На сьогоднішній день поширеними кримінальними правопорушеннями, вчиненими працівниками поліції, визнаються порушення за статтею 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу». Дане правопорушення характеризується умисним вчиненням працівником поліції дій, які явно виходять за межі наданих поліцейському прав або повноважень, якщо вони завдали шкоди правам, свободам та законним інтересам громадян, юридичним особам або самій державі. Також, на жаль, кримінальними правопорушеннями, які вчиняються поліцейськими є діяння передбачені статтею 368 ККУ «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», тобто вчинення працівниками поліції дій, які пов'язані із корупційною складовою. Корупція набула значного поширення у нашому суспільстві і працівники поліції повинні протидіяти цьому негативному явищу, а не навпаки, зловживати своїм службовим становищем, щоб отримати для себе матеріальну або іншу вигоду.

Притягнення поліцейського до кримінальної відповідальності здійснюється в порядку, який визначений в Кримінальному процесуальному кодексі України. Слід наголосити, якщо працівника поліції притягують до кримінальної

відповідальності, він в негайному порядку звільняється із займаної посади. Щодо призначення покарання, то відповідно до статті 62 ККУ, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, тобто тільки суд визнає винним та призначає міру покарання, за вчинення поліцейським злочину пов'язаного із його посадовим становищем.

Адміністративна відповідальність є видом юридичної відповідальності, яка пов'язана із невиконанням або неналежним виконанням своїх посадових обов'язків. Адміністративна відповідальність працівників Національної поліції України є видом адміністративної відповідальності, яка характеризується специфічними заходами застосування адміністративного стягнення до суб'єктів, що мають особливий статус – наділені державновладними повноваженнями. Адміністративна відповідальність працівників поліції характеризується спеціальним порядком притягнення, тобто поліцейські за вчинення адміністративного правопорушення, як правило, притягаються до дисциплінарної відповідальності, тому на законодавчому рівні закріплений специфічний перелік як фактичних, так і нормативно-правових підстав притягнення службових осіб Національної поліції України до адміністративної відповідальності. До особливостей адміністративної відповідальності поліцейського, слід також віднести специфічний перелік заходів адміністративного стягнення, які можуть бути застосовані, щодо поліцейських (закон забороняє застосовувати до працівників Національної поліції України громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт).

Поліцейські згідно ст. 15 КУпАП несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних правопорушень, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного май-

на, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, співробітники поліції несуть адміністративну відповідальність на загальних засадах.

Підставою притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності будуть ознаки в його діях (бездіяльності) правопорушень, передбачених главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП (ст. 172-4 КУпАП «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю») або главою 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 185-8 КУпАП «Ухилення від виконання законних вимог прокурора», ст. 185-11 КУпАП «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист») або інших. Особливо слід зазначити, що на поліцейських поширюються обмеження, які прямо визначені в ЗУ «Про запобігання корупції» [5, с. 83].

Якщо працівник поліції не виконує чи неналежно виконує свої посадові обов'язки, але при цьому, у його діях відсутній склад адміністративного правопорушення, то дане діяння може бути підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Можна сказати, що центральне місце в системі визначених на законодавчому рівні видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України посідає саме дисциплінарна відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність характеризується порушенням службової дисципліни. Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку – протиправного, винного невиконання або неналежного виконання своїх трудових повноважень, передбачених трудовим

законодавством [7, с. 321]. Тобто, якщо поліцейський порушив обмеження і заборони, виходить за межі своїх повноважень, а також вчинив дії, які підривають статус поліції – він має притягуватися до дисциплінарної відповідальності.

Стаття 13 Дисциплінарного статуту Національної поліції закріплює такі види дисциплінарних стягнень: зауваження, догана, сувора догана, попередження та неповна службова відповідність, пониження у спеціальному званні на один ступінь, звільнення з посади та звільнення зі служби в поліції [8].

Закон «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» визначає дисциплінарне стягнення, як засіб підтримання службової дисципліни, який застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, що його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків. Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони [8].

Слушною, на нашу думку, є позиція О.В. Черноус, щодо нововведень Закону «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Так, діяння, вчинені працівниками поліції визначаються нею по двох рівнях. Перший рівень визначається, як найважчий, якщо в діях присутні ознаки злочину, тоді для поліцейського передбачена кримінальна відповідальність, а факт злочину має розслідуватися ДБР. Другий рівень – середній, який характеризується діянням поліцейського, яке не є злочином, а являється дисциплінарним проступком, за це кримінальна відповідальність не передбачається, але встановлюються дисциплінарні стягнення [9, с. 212].

Кожне дисциплінарне стягнення залежить від ступеня порушення дисциплінарної поведінки поліцейського. За національним законодавством закріплюється повноваження керівників стосовно застосування дисциплінарних стягнень до відповідних категорій працівників поліції, так у статті 20 ЗУ «Про Дисциплі-

нарний статут Національної поліції України» наголошено, що Міністр внутрішніх справ України уповноважений застосовувати дисциплінарні стягнення до заступників керівника НПУ та порушувати перед КМУ питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності керівника НПУ. У свою чергу, керівник Національної поліції України має право застосовувати дисциплінарні стягнення до всіх поліцейських, на основі цього закону. Усі інші керівники застосовують дисциплінарні стягнення в межах своїх владних повноважень, які визначені керівником Національної поліції України [10, с. 64].

Дисциплінарна відповідальність має свої специфічні ознаки, суть яких полягає у тому, що її мета виражається у вихованні поліцейського та профілактиці дотримання правил службової дисципліни, а також запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків; відповідальності підлягає лише поліцейський зв вчинення будь-якого правопорушення; підставою застосування є дисциплінарний проступок; порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України є специфічним, врегульованим нормами Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

Отже, дисциплінарна відповідальність поліцейського – це передбачений нормами права обов'язок працівника Національної поліції України зазнати заходів дисциплінарного впливу, що виникають з факту дисциплінарного проступку.

Питання матеріальної відповідальності поліцейського ще недостатнього повно висвітлено у юридичній літературі. Тобто, на нашу думку, немає повноцінного, об'єктивного та виваженого підходу до його вирішення.

Матеріальна відповідальність накладається, якщо є певна підстава – шкода, яка завдана неправомірним рішенням, невиконанням або неналежним виконанням службових повноважень [11, с. 228]. Матеріальну відповідальність, також, можна визначати як юридичний обов'язок поліцейського відшкодувати, у встановленому законом порядку і розмірі, пряму дійсну шкоду, заподіяну державі внаслідок протиправних та винних діянь (дії або бездіяльності) [12, с. 96]. Згідно ч. 3 ст. 19 ЗУ «Про

національну поліцію», держава відшкодовує шкоду, яка завдана фізичній або юридичній особі діями чи рішенням органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ним службових повноважень. Слід наголосити, притягнення до матеріальної відповідальності, не звільнятиме поліцейського від кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Як особливий вид юридичної відповідальності поліцейського, матеріальна відповідальність має такі особливості: підставою матеріальної відповідальності є винне порушення поліцейським своїх обов'язків, що призвело до заподіяння майнової шкоди, а також, прямі збитки, що є безпосереднім наслідком протиправного діяння працівника Національної поліції; внаслідок притягнення до матеріальної відповідальності завжди настають несприятливі наслідки майнового характеру; вона буває трьох видів, а саме: повною, обмеженою, підвищеною [3. с. 30].

Матеріальна відповідальність має на меті збереження державного майна, сприяння поважного ставлення до державних коштів та створення умов, що виключають можливість спричинення працівниками поліції шкоди. Матеріальна відповідальність поліцейських не є тотожною з цивільно-правовою відповідальністю, однак вона має з нею багато спільних рис.

Цивільно-правова відповідальність зобов'язує поліцейського відшкодувати шкоду, яка завдана внаслідок порушення ним службових обов'язків, відповідному органу, службі або підрозділу, з якими працівник поліції пере-

буває у службово-трудовах взаєминах [5, с. 85]. Підставою цивільно-правової відповідальності виступає майнове правопорушення, для нього характерними є винне, протиправне невиконання або неправомірне виконання службово-трудовах зобов'язань трудового договору, що в свою чергу, призвело до заподіяння прямої, дійсної шкоди підрозділу поліції, органу чи службі. Основними характеристиками або умовами даного виду відповідальності можна вважати такі: протиправна поведінка працівника поліції; наявність завданої дійсної шкоди; причинно-наслідковий зв'язок, між протиправною поведінкою правоохоронця та настанням певної шкоди; наявність вини поліцейського. Також певною особливістю цього виду, є способи відшкодування шкоди, яка буда заподіяна поліцейським. Виділяють три способи: добровільний, тобто за заявою працівника поліції; адміністративний – за розпорядженням начальника; судовий – за вмотивованим рішенням суду.

Висновки. Основними видами юридичної відповідальності працівників поліції є кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна та цивільно-правова відповідальність. Не зважаючи на те, що кожний вид має свої специфічні риси та особливості, кінцевою метою всіх видів відповідальності є ліквідація або суттєве зменшення кількості протиправних діянь в правоохоронній сфері, створення умов для того, щоб кожен працівник поліції сумлінно та відповідально ставився до своїх службових обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каленіченко І.Л. Місце і роль Національної поліції України у механізмі реалізації юридичної відповідальності. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2020. С. 26–29.
2. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу : монографія. Харків :НТМТ, 2017. 348 с.
3. Каленіченко Л.І. Особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2019. Вип. 55, т. 1. С. 27–31.
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Мух К.Б. Види юридичної відповідальності працівників поліції. Держава та регіони. Серія: Право, 2021. С. 79–86.
6. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квіт. 2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
7. Мельник К.Ю. Трудове право України : підручник / К.Ю. Мельник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
8. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

9. Черноус О.В., Правове регулювання службової дисципліни поліцейських новим дисциплінарним статутом Національної поліції України. Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: за ред. О.М. Ярошенка; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : ФОП Панов А.Н, 2018. С. 210–214.

10. Жеребцов Д.Є. До визначення поняття «Дисциплінарна відповідальність поліцейських». Право і безпека. Харків: 2021р. № 2 (81). С. 60–66.

11. Падалка О.А. Юридична відповідальність Національної поліції України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 20. С. 81–84.

12. Синявська О.Ю. Щодо особливостей і нормативного врегулювання матеріальної відповідальності працівників Національної поліції України. Серія: Право, 2019 р., № 1 (63). С. 95–99.

УДК 343.13
DOI <https://doi.org/10.32782/39221453>

Никифоренко Ю. Л.,
*аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПІД ЧАС ПЕРЕЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

APPLICATION OF A PREVENTIVE MEASURE DURING THE OF TRANSFER OF CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті досліджено проблеми застосування запобіжного заходу під час перейняття кримінального провадження. Обґрунтовано, що застосування тримання під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження є законним та виправданим запобіжним заходом. Зауважується, що при регламентації ізоляційного запобіжного заходу під час міжнародного співробітництва використовується термін «тимчасовий арешт». Обґрунтовано, що запобіжний захід, який застосовується при вирішенні питання про перейняття кримінального провадження за своєю суттю є «тимчасовим арештом».

Доведено, що застосуванню тимчасового арешту має передувати затримання, яке є аналогічним затриманню, визначеному при екстрадиції. Обґрунтовано, що регламентація правової процедури застосування тимчасового арешту при перейнятті кримінального провадження має здійснюватися із використанням відсылної норми до положень статей 582, 583 Кримінального процесуального кодексу України та з урахуванням принципу *mutatis mutandis*.

Визначено підстави застосування тимчасового арешту до вирішення питання про перейняття кримінального провадження: наявність підозри у вчиненні кримінального правопорушення, за яке передбачено покарання у вигляді тримання під вартою; наявність ризиків того, що підозрювана особа зникне або сприятиме знищенню доказів. Встановлено, що при обранні тимчасового арешту під час перейняття кримінального провадження відбувається фактичне визнання рішення іноземної держави про арешт.

Обґрунтовано, що строк тримання особи під вартою до отримання клопотання про перейняття кримінального провадження не повинен перевищувати 18 діб, а сукупний строк тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження – не може перевищувати 40 діб. Запропоновано відповідну редакцію ст. 597 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: *перейняття кримінального провадження, екстрадиція, тимчасовий арешт, затримання, строки тримання під вартою.*

The article examines the problems of applying a preventive measure during the transfer of criminal proceedings. It is substantiated that the use of detention pending the receipt of a request to transfer of criminal proceedings is a legal and justified preventive measure. It is noted that the term "temporary arrest" is used in the regulation of isolation measure during international cooperation. It is justified that the preventive measure, which is used when deciding the issue of transfer of the criminal proceedings, is essentially a "temporary arrest".

It has been proven that the application of temporary arrest must be preceded by detention, which is similar to the detention determined during extradition. It is substantiated that the regulation of the legal procedure for the application of temporary arrest when transfer of criminal proceedings should be carried out using the reference norm to the provisions of Articles 582, 583 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and considering the principle of *mutatis mutandis*.

The grounds for the use of temporary arrest to resolve the issue of transfer of criminal proceedings have been identified: the presence of suspicion of committing a criminal offense punishable by imprisonment; the presence of risks that the suspect will disappear or contribute to the destruction of evidence. It has been established that when temporary arrest is selected during the transfer of criminal proceedings, the decision of a foreign state to arrest is actually recognized.

It is substantiated that the term of detention of a person before receiving a request to transfer of criminal proceedings should not exceed 18 days, and the total period of detention when transfer of criminal proceedings cannot exceed 40 days. A corresponding wording of Article 597 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is proposed.

Key words: *transfer of criminal proceedings, extradition, temporary arrest, detention, terms of detention.*

Вступ. Відповідно до ч. 1 ст. 597 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України за клопотанням компетентного органу іншої держави особа, щодо якої буде направлений запит про перейняття кримінального провадження, може триматися під вартою на території України не більше ніж сорок діб [1]. Питання доцільності застосовування тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження уже було предметом наукових дискусій [2, с. 89; 3, с. 94].

Хибність тверджень окремих науковців про недоцільність застосування цього запобіжного заходу на етапі вирішення питання про перейняття кримінального провадження підтверджується положеннями як КПК України, так і Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах (далі – ЄКППКС). Зокрема, у ч. 1 ст. 27 ЄКППКС визначено, що коли запитуюча держава оголошує про свій намір подати клопотання про порушення кримінального переслідування, запитувана держава може на прохання запитуючої держави вдатися до тимчасового арешту підозрюваної особи [4]. Тому застосування тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження є законним та виправданим запобіжним заходом.

Втім, аналіз норм кримінального процесуального законодавства дозволяє стверджувати про відсутність правової визначеності та наявність колізій кримінального процесуального законодавства при регламентації процесуальної форми застосування тримання під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що перейняття кримінального провадження було предметом дослідження таких вчених як Ю. П. Аленін, Г. М. Гришук, І. С. Курбатова, О. М. Ляшук, А. Г. Маланюк, А. Г. Мурзановська, А. В. Підгородинська, М. І. Смирнов, Ю. М. Черноус, Л. О. Широкова та інші. Разом з цим слід відмітити, що проблеми застосування запобіжних заходів під час перейняття кримінального провадження були предметом наукового дослідження лише в поодиноких випадках.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз норм вітчизняного та міжнародного кри-

мінального процесуального законодавства, наукових підходів щодо визначення проблем регламентації та застосування запобіжних заходів під час перейняття кримінального провадження.

Результати дослідження. Правова процедура застосування тримання під вартою під час перейняття кримінального провадження визначена у ч. 2 ст. 597 КПК України, де вказано, що тримання під вартою особи здійснюється в порядку та згідно з правилами, передбаченими ст. 583 КПК України. Тобто, при регламентації тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження законодавець відсилає нас до норми, що визначає порядок здійснення тимчасового арешту при екстрадиції.

Насамперед, варто звернути увагу на термінологічну неузгодженість цього питання. Адже під час регламентації процесуальної форми перейняття кримінального провадження законодавець використовує термін «тримання під вартою» (ст. 597 КПК України), а під час регламентації екстрадиції – термін «тимчасовий арешт» (ст. 583 КПК України). Відповідно до положень п. 10 ч. 1 ст. 451 КПК України тимчасовий арешт – це взяття під варту особи, розшукуваної за вчинення злочину за межами України, на строк, визначений цим Кодексом або міжнародним договором України, до отримання запиту про видачу (екстрадицію) [1]. У ЄКППКС також йдеться про тимчасовий арешт. Зокрема, у ч. 1 ст. 27 ЄКППКС визначено, що «запитувана держава може на прохання запитуючої держави і згідно з цією Конвенцією вдатися до тимчасового арешту підозрюваної особи» [4].

Тобто, при регламентації ізоляційного запобіжного заходу, який застосовується до отримання запиту про застосування відповідного виду міжнародного співробітництва, норми вітчизняного законодавства та міжнародно-правові договори використовують термін «тимчасовий арешт».

Про взаємозв'язок тримання під вартою та тимчасового арешту Т. Г. Фоміна відмічає, що «враховуючи особливі підстави, порядок, строк застосування тимчасового арешту та статус особи, стосовно якої може бути обрано даний вид запобіжного заходу, тимчасовий арешт є спеціальним видом тримання під

вартою» [5, с. 233]. Погоджуючись із таким твердженням зауважимо, що запобіжний захід, який може застосовуватися при вирішенні питання про перейняття кримінального провадження, за своєю суттю є «тимчасовим арештом», адже має особливості щодо суб'єкта, підстав, порядку та строків застосування.

Втім, проблемним питанням є не стільки назва запобіжного заходу, який застосовується під час перейняття кримінального провадження, стільки процесуальна форма його застосування. Адже системний аналіз положень КПК України свідчить про відсутність правової визначеності саме при закріпленні процесуальної форми тримання особи під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження.

Проблема полягає в тому, що ч. 2 ст. 597 КПК України відсилає нас до ч. 1 ст. 583 КПК України, де регламентується порядок застосування тимчасового арешту до уже затриманої особи. Адже процесуальна форма застосування тимчасового арешту при екстрадиції визначається з прив'язкою до попереднього затримання особи. Відповідно і процедура отримання рішення про тимчасовий арешт при екстрадиції прописана з врахуванням того, що на момент розгляду клопотання про тимчасовий арешт особа перебуває під вартою в рамках її затримання. Так, згідно із положеннями частин 3–6 ст. 583 КПК України прокурор звертається до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, із клопотанням про застосування тимчасового арешту. До клопотання додається протокол затримання особи. Клопотання має бути розглянуто слідчим суддею у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи [1].

Тобто, при регламентації процесуального порядку застосування тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження, законодавець відсилає нас до норми, у якій регламентується порядок застосування тимчасового арешту особи, яка попередньо була затримана. У зв'язку з цим у правозастосувача цілком логічно має виникнути запитання: як можна застосовувати процесуальну форму, визначену у ст. 583 КПК України, під час обрання тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження, якщо ні в ст. 597

КПК України, ні в інших нормах глави 45 КПК України не йдеться про підстави та порядок затримання особи, щодо якої вирішується питання про перейняття?

Така правова невизначеність зумовлює те, що до прийняття рішення про перейняття кримінального провадження запобіжний захід практично не застосовується. Втім, відмова від застосування ізоляційного запобіжного заходу до отримання запиту про перейняття кримінального провадження не є вирішенням цієї проблеми. Адже при наявності ризиків того, що особа може переховуватися від органів досудового розслідування з метою уникнення кримінальної відповідальності, відмова чи зволікання щодо застосування запобіжного заходу може призвести до настання відповідних негативних наслідків. Окрім цього, можливість тримання особи під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження передбачена в міжнародних конвенціях, ратифікованих нашою державою.

Вирішувати цю проблему пропонуємо на підставі системного аналізу норм КПК України, які регламентують процесуальний порядок застосування запобіжного заходу під час регламентації процедури екстрадиції. Так, при екстрадиції особа, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення за межами України, затримується на території України уповноваженою службовою особою. Прокурор перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує відповідну обласну прокуратуру. Про затримання таких осіб відповідна обласна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний центральний орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави. Про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який вчинив злочин за межами України, відповідна обласна прокуратура також повідомляє Міністерство закордонних справ України (частини 1–5 ст. 582 КПК України). Протягом шістдесяти годин з моменту затримання особа має бути доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстради-

ційного арешту (п. 1 ч. 6 ст. 582 КПК України). До надходження запиту про видачу особи щодо неї застосовується тимчасовий арешт до сорока діб (ч. 1 ст. 583 КПК України).

Після надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи за дорученням або зверненням центрального органу України прокурор звертається з клопотанням про її екстрадиційний арешт до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою. Екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію) та її фактичної передачі, але не може тривати більше дванадцяти місяців (частини 1, 10 ст. 584 КПК України). За наявності обставин, які гарантують запобігання втечі особи та забезпечення у подальшому її видачі, слідчий суддя може обрати щодо такої особи запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (екстрадиційним арештом) (ч. 1 ст. 585 КПК України).

Отже, процесуальна форма застосування запобіжного заходу під час екстрадиції передбачає такий порядок дій: 1) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України та оголошена у міжнародний розшук, затримується уповноваженою службовою особою на території України; 2) до отримання запиту про видачу до затриманої особи застосовується тимчасовий арешт; 3) після надходження запиту про видачу особи та до її безпосередньої видачі – застосовується екстрадиційний арешт або запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою.

Така процесуальна форма застосування запобіжного заходу є цілком прийнятною і під час вирішення питання про перейняття кримінального провадження, з врахуванням певних особливостей. Адже як екстрадиція, так і перейняття кримінального провадження застосовуються щодо особи, яка вчинила злочин на території однієї держави, але на час розгляду питання про притягнення її до кримінальної відповідальності перебуває на території іншої держави. Перейняття кримінального провадження застосовується тоді, коли особа не підлягає видачі в порядку екстрадиції. Відмінність полягає в тому, що при екстрадиції особа видається на територію іншої держави для притягнення до кримінальної відповідальності, а під час пере-

йняття кримінального провадження особа буде притягатися до кримінальної відповідальності на території держави її перебування.

Порівняльний аналіз застосування запобіжного заходу під час екстрадиції та перейняття кримінального провадження свідчить про ідентичність підстав, мети, суб'єктів та процесуальної форми їх застосування. Зокрема, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в одній державі, та переховується від відповідальності у іншій, буде оголошена у міжнародний розшук. Адже на момент оголошення в розшук невідоме місце перебування такої особи і, відповідно, не має розуміння щодо того, чи буде підлягати вона видачі державою її перебування. Питання про видачу особи чи її невидачу буде вирішуватися після отримання відповідних матеріалів від компетентного органу іноземної держави. Тобто, після затримання особи та до отримання відповідного клопотання іноземної держави до затриманої особи має застосовуватися тимчасовий арешт. А вже після отримання запиту про перейняття кримінального провадження має вирішуватися питання про застосування до особи ізоляційного чи неізоляційного запобіжного заходу відповідно до вимог глави 18 КПК України.

Так, у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Гарькавий проти України» О. Л. Гарькавий, який є громадянином України, був затриманий 28 січня 2006 року на підставі міжнародного ордеру на арешт, виданого міським судом м. Праги. У цьому випадку ЄСПЛ не вбачає порушення у затриманні Гарькавого О. Л. на підставі міжнародного ордеру на арешт [6].

У цьому контексті слід звернути увагу на принцип «*mutatis mutandis*», який використовується у практиці ЄСПЛ. Зокрема, йдеться про випадки, коли ЄСПЛ сформулював висновок щодо тлумачення певного положення Конвенції про захист *прав людини і основоположних свобод* в обставинах однієї справи, але надалі поширив цей висновок на справи з відмінними обставинами, але в яких він може бути застосовний [7]. *Mutatis mutandis* – це латинська фраза, яка означає «зміна того, що треба змінити»; з урахуванням відповідних відмінностей; із змінами, що впливають із

обставин [8]. Використання її у законодавстві означає застосування аналогічних норм із певним застереженням.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що застосуванню тримання під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження має передувати затримання особи, яке є аналогічним затриманню, визначеному при екстрадиції у ст. 582 КПК України.

Отже, КПК України передбачає можливість застосування тримання під вартою ще до прийняття рішення про перейняття кримінального провадження та отримання його матеріалів. Це обумовлює складність вирішення питання про обґрунтованість його застосування. Зокрема, на думку І. С. Курбатової клопотання про перейняття надсилається із засвідченим перекладом на українську мову, проте матеріали, які додаються до запиту у випадку перейняття кримінального провадження не перекладаються. За таких умов ні слідчий, ні прокурор, ані суд не в змозі встановити, якими доказами підтверджується причетність особи до вчиненого злочину та чи наявні ознаки відповідного складу злочину в діях особи [2, с. 89].

Втім, варто зауважити, що предметом судового розгляду при вирішенні питання про тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження є обставини, визначені у ч. 1 ст. 27 ЄКППК [4]. Аналіз вказаної норми дозволяє стверджувати, що підставами застосування тимчасового арешту до вирішення питання про перейняття кримінального провадження є: 1) наявність підозри у вчиненні кримінального правопорушення, за яке КК України передбачено покарання у вигляді тримання під вартою; 2) наявність ризиків того, що підозрювана особа зникне або сприятиме знищенню доказів.

Тому не можна стверджувати, що на етапі перейняття кримінального провадження при вирішенні питання про застосування тримання під вартою предметом судового розгляду має бути доведення причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення. Окрім цього, як вірно зауважує А. В. Підгородинська, під час перейняття кримінального провадження відбувається фактичне визнання процесуальних рішень, які було прийнято компетентними органами іноземної держави [9, с. 192].

Тобто, на етапі вирішення питання про перейняття кримінального провадження тимчасовий арешт застосовується на підставі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, яке було здійснено відповідно до законодавства запитуючої держави. У цьому разі йдеться про визнання та виконання рішення про оголошення підозри, яке було здійснено компетентними органами іноземної держави, а не про перевірку його обґрунтованості.

Окремої уваги заслуговує питання визначення строків тримання під вартою під час перейняття кримінального провадження. Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 597 КПК України за клопотанням компетентного органу іншої держави особа, щодо якої буде направлений запит про перейняття кримінального провадження, може триматися під вартою на території України не більше ніж сорок діб.

Втім, ЄКППК йде іншим шляхом під час регламентації цього питання. Зокрема, положення статей 27 та 29 ЄКППК диференціюють строки тримання під вартою у кримінальному провадженні щодо перейняття, розрізняючи: строки тримання під вартою, обумовлені отриманням клопотання про тимчасовий арешт; та строки тримання під вартою, обумовлені отриманням клопотання про перейняття кримінального провадження.

Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 27 ЄКППК коли запитуюча держава оголошує про свій намір подати клопотання про порушення кримінального переслідування, запитувана держава може на прохання запитуючої держави і вдатися до тимчасового арешту підозрюваної особи [4]. Особа, що утримується під вартою, повинна бути звільнена за будь-яких обставин, якщо вона була заарештована на виконання ст. 27, а запитувана держава не отримала клопотання про порушення кримінального переслідування впродовж 18 днів від дати арешту (ч. 3 ст. 29 ЄКППК). Тобто, відповідно до вказаних положень, до отримання запиту про перейняття кримінального провадження особа може триматися під вартою не більше – 18 діб від дати арешту.

Згідно із положеннями ч. 4 ст. 29 ЄКППК особа, що утримується під вартою, повинна бути звільнена за будь-яких обставин, якщо

вона була заарештована на виконання ст. 17, а документи, які повинні додаватися до клопотання про порушення кримінального переслідування, не були отримані запитуваною державою впродовж 15 днів після отримання клопотання про порушення кримінального переслідування. Це обумовлено тим, що інформація, яка надіслана, не завжди є достатньою для перейняття кримінального провадження. В такому разі, відповідно до положень ст. 14 ЄКППКС є можливість запитати додаткову інформацію, що вимагає додаткового часу для її отримання [4].

Отім, відповідно до ч. 5 ст. 29 ЄКППКС строк утримання під вартою, яке здійснюється виключно згідно зі ст. 27, ні за яких обставин не повинен перевищувати 40 днів. Тобто, сукупний строк тримання під вартою після оголошення наміру подати клопотання і до прийняття рішення про обрання запобіжного заходу у перейнятому кримінальному провадженні не може перевищувати 40 днів.

Отже, положення ст. 29 ЄКППКС визначають такі етапи та строки тримання під вартою під час кримінального провадження у порядку перейняття: 1) тримання під вартою на підставі клопотання про тимчасовий арешт – не може перевищувати 18 днів; 2) з дня отримання клопотання про перейняття кримінального переслідування, але до отримання документів, які мають додаватися до цього клопотання, тимчасовий арешт не може перевищувати 15 днів; 3) максимальний сукупний строк тримання особи під вартою при вирішенні питання про перейняття кримінального провадження не повинен перевищувати 40 днів (на підставі клопотання про тимчасовий арешт і до прийняття рішення про обрання запобіж-

ного заходу у перейнятому кримінальному провадженні).

Тобто, відповідно до вимог КПК України до отримання запиту про перейняття кримінального провадження особа може триматися під вартою до 40 діб, а згідно із ЄКППКС – до 18 діб, що є грубим порушенням принципу законності. При цьому, відповідно до положень ч. 4 ст. 9 КПК України у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Висновки. Вищевикладене дозволяє стверджувати про необхідність системного вирішення законодавчих прогалин при регламентації тримання особи під вартою до отримання запиту про перейняття кримінального провадження, яке полягає у наступному: цей запобіжний захід повинен називатися «тимчасовий арешт», як це визначено у ЄКППКС, а не тримання під вартою; регламентація правової процедури застосування цього запобіжного заходу повинна здійснюватися шляхом використання відсильної норми до положень статей 582, 583 КПК України та з урахуванням принципу *mutatis mutandis*; строк тримання під вартою до отримання клопотання про перейняття кримінального провадження не повинен перевищувати 18 діб; з дня отримання клопотання про перейняття та до отримання всіх документів, які мають додаватися до цього клопотання, строк не повинен перевищувати 15 діб; сукупний строк тримання під вартою при перейнятті кримінального провадження – не може перевищувати 40 діб. Наведене зумовлює потребу внесення відповідних змін та доповнень до положень ст. 597 КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
2. Курбатова І. С. Міжнародне співробітництво прокуратури України під час кримінального провадження в порядку перейняття. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 87–91.
3. Татаров О.Ю. Проблеми доказування в кримінальному провадженні в порядку перейняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 87–95.
4. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (ETS N 73): дата набуття чинності: 29 груд. 1995 р. *Верховна Рада України*: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008
5. Фоміна Т. Г. Тимчасовий арешт як спеціальний вид тримання під вартою: підстави та процесуальний порядок застосування. *Часопис Київського університету права*. 2017 № 4. С. 230–234

6. Справа «Гарькавий проти України» (Заява № 25978/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 18 лют. 2010 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_544#Text
7. Дмитро Гудима. В законодавстві України не закріплено поняття прецедент, однак це не означає, що де-факто його не існує. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/659262/>
8. Що *mutatis mutandis* означає. *Словник*. URL: <https://educalingo.com/uk/dic-es/mutatis-mutandis>
9. Підгородинська А. В. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів при перейнятті кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 190–193.

Світличний О. О.,

<https://orcid.org/0000-0002-9024-1478>

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

СИСТЕМА НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ: МІЖНАРОДНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

THE SYSTEM OF NORMATIVE PRINCIPLES FOR COMBATING THE CORRUPTION OF MINORS: INTERNATIONAL, REGIONAL AND NATIONAL DIMENSIONS

Засади протидії розбещенню неповнолітніх базуються на положеннях Конституції України, яка згідно принципу верховенства права має найвищу юридичну силу. Міжнародну складову засад протидії сексуальній експлуатації дітей та підлітків заснувала Женевська Декларація «Про права дітей» 1924 р. Вперше було проголошено право дитини на допомогу, виховання і захист, незалежно від нації, громадянства та віросповідання. На регіональному рівні Конвенція Ради Європи 2007 р. про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (Лансаротська конвенція). Вперше в практиці протидії сексуальній експлуатації та сексуальному розбещенню неповнолітніх запропонувала низку чітких вимог до кримінального законодавства, вдосконалення стандартів протидії сексуальній експлуатації дітей та підлітків отримала в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству від 2011 р. (Стамбульська конвенція). Національний вимір протидії розбещенню неповнолітніх реалізується в Законах України. Закон 2008 р. «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» є новим етапом протидії статевим злочинам проти неповнолітніх. Санкції статей стали переконливішими, в них майже вдвічі посилено відповідальність за розбещення неповнолітніх. Відтак, система нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх в Україні структурована в трьохмірній площині засад, а саме: 1) загально-цивілізаційні принципи, привілеї дітей та підлітків на рівні міжнародних (всесвітніх) конвенцій; 2) регіональні Конвенції Ради Європи, спрямовані на захист дітей від сексуальної експлуатації; 3) національні закони, безпосередньо спрямовані на захист дітей та підлітків від розбещення та іншої сексуальної експлуатації.

Ключові слова: *права дітей та підлітків, охорона дитинства, сексуальні зловживання, кримінально-правові засоби, домашнє насильство, переконливі покарання.*

The principles of combating the corruption of minors are based on the provisions of the Constitution of Ukraine, which, according to the principle of the rule of law, has the highest legal force. The Geneva Declaration "On the Rights of Children" of 1924 established the international framework for combating sexual exploitation of children and adolescents. For the first time, the child's right to help, education and protection was proclaimed, regardless of nation, citizenship and religion. At the regional level, the 2007 Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention). For the first time in the practice of combating sexual exploitation and sexual corruption of minors, it proposed a number of clear requirements for criminal legislation, improved standards for combating sexual exploitation of children and adolescents was obtained in the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence from 2011 (Istanbul Convention). The national dimension of combating the corruption of minors is implemented in the Laws of Ukraine. The 2008 law "On Amendments to Articles 155 and 156 of the Criminal Code of Ukraine on Liability for the Defilement of Minors" is a new stage in the fight against sexual crimes against minors. The sanctions of the articles became more convincing, they almost doubled the responsibility for the corruption of minors. Therefore, the system of normative principles for combating the corruption of minors in Ukraine is structured in a three-dimensional plane of principles, namely: 1) general civilizational principles, privileges of children and adolescents at the level of international (worldwide) conventions; 2) regional Conventions of the Council of Europe aimed at protecting children from sexual exploitation; 3) national laws directly aimed at protecting children and adolescents from rape and other sexual exploitation.

Key words: *rights of children and adolescents, protection of childhood, sexual abuse, criminal legal means, domestic violence, convincing punishments.*

Постановка проблеми. Система нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх в Україні визначає обов'язки держави захищати дітей та підлітків від різноманітних форм сексуальної експлуатації. З цією метою на національному, регіональному та міжнародному рівнях вживаються всі необхідні заходи для протидії до схиляння чи примусу дитини до сексуальної діяльності; використання в цілях експлуатації дітей в проституції або іншій сексуальній практиці; використання в цілях експлуатації дітей в порнографії та порнографічних матеріалах тощо. Відтак, безпосереднє дослідження нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх уявляється актуальним та вкрай вотребуваним кримінально-правовою теорією та судовою практикою.

Аналіз останніх досліджень. Розбещення неповнолітніх, в тому числі як склад злочину проти статевої недоторканності дітей та підлітків, досліджувалося українськими правниками, серед яких: Ю. Александров, М. Бажанов, В. Борисов, Л. Брич, С. Діденко, Л. Дорош, О. Дудоров, Л. Козлюк, С. Косенко, Л. Мороз, В. Навроцький, М. Хавронюк, П. Хряпінський, С. Чмут та ін. Проте, нормативні засади як єдина система протидії розбещенню неповнолітніх в Україні в її єдності, взаємодії та взаємопроникненні аналізу не піддавалася.

Формулювання цілей статті. Встановлення системи нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх на міжнародному, регіональному та національному вимірах. Визначення їх місця в формуванні кримінально-правової політики щодо протидії сексуальним зловживанням дорослих осіб відносно дітей та підлітків.

Виклад основного матеріалу. Система нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх, беззаперечно, первинно базуються на положеннях Конституції України, яка згідно принципу верховенства права має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8 Конституції України). Відповідно

до комплексу положень Розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України). Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом (ст. 28 Конституції України). Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України) [1].

Міжнародну систему нормативних засад протидії сексуальній експлуатації дітей та підлітків заснувала Женевська Декларація «Про права дітей» 1924 р. В цій конвенції чи не вперше проголошений загально цивілізаційний принцип: «Людство повинно дати дітям все найкраще із того, що в нього є». Незважаючи на декларативний характер цього документу, вперше було проголошено право дитини на допомогу, виховання і захист, незалежно від нації, громадянства та віросповідання [2]. До появи у 1948 р. так званої «Карти прав дітей», цей міжнародно-правовий документ протягом 25 років стояв на сторожі прав неповнолітніх. Карта прав дітей є базовим документом в історичному процесі формування міжнародно-правових стандартів прав і свобод дитини, оскільки всі наступні документи лише розвивають і конкретизують її основні положення. В Конвенції прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» підкреслюється право дитини на пріоритетну правову охорону порівняно із дорослими. В ст. 19 Конвенції закріплено: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалою і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів

чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [3].

В ст. 34 Конвенції про права дитини з Факультативним протоколом № 1 від 20 листопада 1989 р., визначаються обов'язки держав-учасників захищати дітей від всіх форм сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. З цією метою вони, безпосередньо, на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях вживають всі необхідні заходи для попередження: а) схиляння чи примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б) використання в цілях експлуатації дітей в проституції або іншій незаконній сексуальній практиці; в) використання в цілях експлуатації дітей в порнографії та порнографічних матеріалах. В Факультативному протоколі № 2 до вищезазначеної Конвенції (2000 р.) міжнародна спільнота визнає значними та такими, що постійно збільшуються, масштаби дитячої проституції та порнографії, поширену практику секс-туризму» [3]. Всі зазначені явища надзвичайно небезпечні для вразливих груп дітей, особливо для малолітніх дівчат, які на значно більшому рівні піддаються ризику сексуальній експлуатації. Їх частка визнається незрівнянно великою серед інших дітей, яких сексуально експлуатують.

На конференції міністрів юстиції країн-членів Ради Європи від 25 жовтня 2007 р. затверджена «Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення». Вперше у міжнародно-правовій практиці протидії сексуальній експлуатації та сексуальному розбещенню неповнолітніх у так званій Лансаротській конвенції запроваджено низку чітких вимог до національного кримінального законодавства, що відображені у Розділі IV «Матеріальне кримінальне право». Зокрема, країна-учасник зобов'язується вжити необхідних законодавчих або інших заходів для криміналізації: 1) сексуального розбещення: а) залучення до діяльності сексуального характеру дитини, яка згідно з відповідними положеннями національного права не досягла віку вступу у сексуальні стосунки; б) залучення до діяльності сексуального характеру дитини, коли використання здійснюється з насиллям, примусом або погрозами; або розбещення здійснюється із свідомим вико-

ристанням довіри, авторитету або впливу на дитину, а також в середині сім'ї, або насилля здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема через використання розумової або фізичної неспроможності, або залежного становища (ст. 18); 2) дитячої проституції: а) вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі у проституції; б) примушування дитини до проституції або отримання прибутку від цього або іншим чином використання дитини з цією метою; в) інших дій, що призвели до дитячої проституції. Під «дитячою проституцією» розуміється факт використання дитини для діяльності сексуального характеру, коли гроші або інша форма винагороди чи компенсація надаються або обіцяються як оплата, незалежно від того, чи ця платня, обіцянка або винагорода надані дитині або третій особі (ст. 19); 3) дитячої порнографії: а) виробництво дитячої порнографії; б) пропонування або дії, що роблять доступною дитячу порнографію; в) розповсюдження або передавання дитячої порнографії; г) придбання дитячої порнографії для власних потреб або для іншої особи; д) володіння дитячою порнографією; е) свідомий доступ до дитячої порнографії за допомогою інформаційних або комунікаційних технологій. Під «дитячою порнографією» розуміються будь-які матеріали, які візуально зображують дитину, залучену до реальної або модельованої явно сексуальної поведінки, або будь-яке зображення дитячих статевих органів, перш за все з сексуальною метою (ст. 20); 4) участі дитини у порнографічних виставах: а) вербування дітей для участі у порнографічних виставах або спонукання дитини до участі у таких виставах; б) примушування дитини до участі у порнографічних виставах або отримання користі від цього або іншим чином використання дитини з цією метою; в) свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучені діти (ст. 21); 5) розбещення дітей: навмисне спонукання дитини, яка не досягла віку, передбаченого національним законодавством, до спостереження, навіть не беручи участі, сексуального розбещення або сексуальної діяльності заради сексуальних потреб (ст. 22) та ін. [4].

Подальший розвиток та вдосконалення система стандартів протидії сексуальній експлуатації

дітей та підлітків отримала в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р. (Стамбульська конвенція), яка була ратифікована Законом України № 2319-IX від 20.06.2022 р. [5]. В цій Конвенції зазначається, що держави-члени Ради Європи та інші держави, визначають: а) «насильство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті; б) «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні». В статті 36 Конвенцію Ради Європи 2011 р. вказується на протидію сексуальному насильству, у тому числі зґвалтуванню. «1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб були криміналізовані такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. 2. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин. 3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб положення пункту 1 також застосовувалися до актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством». Важливим видається бачення міжнародної спільноти щодо санкцій

за вчинення сексуальних зловживань. В статті 45 «Санкції та заходи» зазначається, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями за вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, з урахуванням ступеня їхньої тяжкості. Ці санкції охоплюють, де це доречно, вироки, що передбачають позбавлення волі, що може стати підставою для екстрадиції. Сторони можуть приймати інші заходи стосовно правопорушників, як-от: моніторинг або нагляд стосовно засуджених осіб; позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, які можуть охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб [5].

Суттєве значення в системі стандартів забезпечення прав неповнолітніх мають Закони України щодо охорони дитинства. Так, Закон України від 26 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Згідно вищевказаного Закону всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. У порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав [6].

На сьогодні повномасштабна війна РФ проти України суттєво прискорила та поглибила негативні процеси щодо неповнолітніх, оскільки порушуються абсолютно всі права дітей, а дії окупанта мають чітку політику щодо українських дітей. Не залишилося жодного права, яке не було порушено. Звичайним явищем на окупованих територіях України стало викрадення дітей, що не виключає їх подальшої сексуаль-

ної експлуатації. «Наразі, – вказує уповноважена президента з прав дитини та дитячої реабілітації, – в росіян є щонайменше п'ять сценаріїв викрадення дітей. Перший, – коли вони спочатку вбивають батьків, а потім викрадають дитину. Другий, – коли росіяни розлучають дітей з батьками під час так званої фільтрації. Третій, – коли забирають дітей прямо з родин, іноді позбавляють батьківських прав «незручних батьків». Четвертий сценарій, – це вивезення дітей із закладів інституційного нагляду – спочатку не дають українській стороні забрати цих дітей, не погоджують гуманітарні коридори. П'ятий сценарій, напевно, наймасовіший, – коли створюють абсолютно неприйнятні для життя дітей на окупованій території умови і пропонують батькам віддати дітей на оздоровлення або відпочинок у дитячих таборах у РФ. Наша мета зараз – негайно припинити примусове переміщення та депортацію дітей, якнайшвидше знайти їх на території РФ, до якої ми не маємо доступу, якнайшвидше повернути дітей, возз'єднавши їх із біологічними сім'ями в інтересах дітей та згідно з міжнародним правом» [7].

Вищевикладені обставини протидії розбещенню неповнолітніх осіб призвели до переоцінки суспільної небезпеки на національному рівні та посилення кримінально-правової протидії цьому ганебному сексуальному злочину проти дітей та підлітків. Крім того, сексуальні зловживання щодо неповнолітніх характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних осіб щодо своїх малолітніх жертв. Як правило, такі злочини завдають жертвам глибоких моральних і психічних травм, завдають серйозної шкоди їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Такі злочини мають дуже високу суспільну небезпеку не тільки через заподіяння шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним і моральним цінностям – нормальному фізичному й психологічному розвитку дітей та підлітків, а ще через руйнування соціальних зв'язків жертв таких злочинів, важку і довгу адаптацію в суспільстві після перенесених моральних і фізичних травм, виникнення небезпечних посттравматичних психічних розладів тощо. Варто звернути увагу ще на один важливий момент, коли йдеться про суспільну небезпеку сексуальних

посягань щодо дітей і підлітків. Мається на увазі негативна реакція батьків, друзів, знайомих, процедура досудового слідства та розгляду справи по суті. Вони можуть мати для дитини ще більший травмуючий вплив, ніж дії розбещувача. Не менш значною є шкода, що завдається в результаті вчинення цього злочину моральному стану в процесі формування майбутніх ціннісних установок. Нерідко підлітки, щодо яких були вчинені сексуальні злочини, особливо якщо йдеться про ненасильницькі сексуальні злочини, одержують перекручені уявлення про статеві відносини. У результаті звикання до систематичного здійснення з ними розпусних дій або системних добровільних статевих зносин, зокрема, гомосексуального характеру, у неповнолітніх виробляються негативні морально-психологічні установки, погляди на природу і сутність статевих відносин.

Є підстави вважати Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25 вересня 2008 р. початком нового етапу протидії статевим злочинам проти неповнолітніх. Санкції ст. ст. 155 та 156 КК стали переконливішими, – в них майже вдвічі посилено відповідальність за розбещення неповнолітніх. Також було передбачено покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Очевидно, що обмеження волі та позбавлення волі на вказаний строк застосовувалися як основні покарання [8]. З набуттям чинності Закону України від 14 березня 2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» протидія статевим злочинам проти дітей набула особливої актуальності та гостроти. Зокрема, в новій редакції викладено ст. 156 КК «Розбещення неповнолітніх» у двох частинах: «1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, караються позбавленням волі на

строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [9].

Новим напрямком протидії статевим злочинам проти неповнолітніх поповнилася у зв'язку із Законом України від 19 грудня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи». Закон не вносить зміни до ст. ст. 155 та 156 КК, втім, посилює кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 152 та 153 КК, якщо ці злочини вчинені особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ч. 4 ст. 152, статтею 155 або ч. 2 ст. 156 КК. Караються такі дії позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі [10]. Крім того, вводиться комплекс правообмежень щодо осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи: створюється єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи; встановлюється адміністративний нагляд терміном від одного року до двох років, який не може перевищувати термінів, передбачених законом для погашення або зняття судимості для осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи. Наразі в Україні у тестовому режимі запустили «реєстр педофілів». Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітніх працює, в ньому містяться дані про 171 особу. Міністерство юстиції разом з органами прокуратури і суду наповнює реєстр, вивчаючи особові справи засуджених за аналогічні злочини,

аби навіть після відбуття покарання інформація про них зберігалася у цій базі даних [11]. В розвиток досліджуваного напрямку національного супротиву статевим зловживанням проти дитини Кримінальний кодекс України доповнено статтею 156-1. «Домагання дитини для сексуальних цілей», якою встановлюється відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей тобто «грумінг», – налагодження довірливих стосунків з дитиною (у тому числі в Інтернеті) з метою сексуального насильства над нею [12]. Криміналізовано пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася, що карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 1 ст. 156-1 КК).

Висновки даного дослідження. Система нормативних засад протидії розбещенню неповнолітніх в Україні динамічно розвинута та структурована в трьохмірній площині, а саме: 1) загально-цивілізаційні засади, принципи, привілеї дітей та підлітків на рівні міжнародних (всесвітніх) конвенцій, які ратифіковані Верховною Радою України; 2) регіональні засади (Конвенції Ради Європи), що спрямовані на захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, які ратифіковані Верховною Радою України; 3) національні засади, закони, норми, що базуються на двох вищевказаних положеннях, та безпосередньо спрямовані на захист дітей та підлітків від розбещення та іншої сексуальної експлуатації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 18.04.2023).
2. Женевська Декларація прав дитини 1924 року. Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року). Маріуполь, ДонДУВС. 2021. С. 71–73.
3. Конвенція про права дитини 20 листопаду 1989 р. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. Текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 17.04.2023).

4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення 19.04.2023).

5. Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р., Конвенції ратифікована Законом України № 2319-IX від 20.06.2022 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 20.04.2023).

6. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 18.04.2023).

7. Дитячий омбудсмен: війна РФ порушує абсолютно всі права українських дітей. Інформаційне агентство Інтерфакс-Україна. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk> (дата звернення 17.04.2023).

8. Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25 вересня 2008 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-17#Text> (дата звернення 19.04.2023).

9. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text> (дата звернення 18.04.2023).

10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи» від 19 грудня 2019 р. Інформаційний сервер Верховної Ради України. Текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text> (дата звернення 21.04.2023).

11. Наказ Міністерства юстиції України «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 26 червня 2018 року № 2023/5» від 24 березня 2020 р. № 1180/5. Інформаційний сервер Міністерства юстиції України. Текст. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/do-reyestru-zasudzhenyh-uvijshov-reyestr-osib-zasudzhenyh-za-statevi-zlochynu-protu-malolitnoyi-osoby/> (дата звернення 21.04.2023).

12. Сенько В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 Кримінального кодексу України, Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2022, № 4, С. 427–432. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-427-432.

Страшок А. А.,*доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЩОДО ФУНКЦІЇ СПРИЯННЯ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННЮ ТА СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЇЇ ЗДІЙСНЮЮТЬ

CONCERNING THE FUNCTION OF SUPPORTING CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE ENTITIES WHO PERFORM IT

В науковій статті досліджено місце функції сприяння кримінальному провадженню у системі кримінальних процесуальних функцій та визначено суб'єктів, які її здійснюють. Зроблено висновок, що єдиного визначення кримінальних процесуальних функцій не існує. Проаналізовано праці науковців щодо системи кримінальних процесуальних функцій з метою визначення місця в ній функції сприяння кримінальному провадженню та встановлено, що їх думки різняться. Зроблено висновок, що низка вчених будують систему кримінальних процесуальних функцій опираючись виключно на засаду змагальності кримінального провадження та виділяють три основні функції: 1) обвинувачення; 2) захист; 3) правосуддя (вирішення кримінальної справи). Проте, на думку автора, розуміння системи функцій виходячи виключно з відображення змагального характеру судового провадження та елементів змагальності досудового провадження викликає обґрунтовану критику, аргументи проти якої наведені у роботі. Автор робить висновок, що виокремлення самостійної функції сприяння кримінальному провадженню є цілком правильним, адже такий напрямок кримінальної процесуальної діяльності містить всі характерні особливості кримінальної процесуальної функції, внаслідок чого виділяє чотири основні ознаки, які їй притаманні виходячи з особливостей (ознак) кримінальних процесуальних функцій загалом: 1) векторність; 2) суб'єктність; 3) генеруючий характер; 4) нормативність. В основу виокремлення суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню автором покладено процесуальний інтерес, що дає можливість відділяти суб'єктів, які здійснюють таку функцію від інших суб'єктів, які виконують інші кримінальні процесуальні функції. На основі цього до суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню віднесено: заявника, викривача, свідка, понятого, експерта, спеціаліста, перекладача, секретаря судового засідання, судового розпорядника, а також осіб не указаних у п. 25 ст. 3 КПК України, однак таких, що також можуть бути віднесені до інших учасників кримінального провадження - статисти та батьки, опікуни, піклувальники, конфіденційний співробітник, представник персоналу органу пробації, адвокат свідка, заставодавець, поручитель, адміністрація дитячої установи, яким передано під нагляд неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (якщо вони не визнані законними представниками, оскільки у цьому випадку вони виконують функцію захисту).

Ключові слова: *кримінальні процесуальні функції, кримінальний процес, кримінальне провадження, суб'єкти, ознаки.*

The scientific article examines the place of the function of facilitating criminal proceedings in the system of criminal procedural functions and identifies the subjects that perform it. It was concluded that there is no single definition of criminal procedural functions. The works of scientists regarding the system of criminal procedural functions were analyzed in order to determine the place of the function of facilitating criminal proceedings in it, and it was established that their opinions differ. It was concluded that a number of scientists build a system of criminal procedural functions based exclusively on the principle of adversarial criminal proceedings and distinguish three main functions: 1) prosecution; 2) protection; 3) justice (solving a criminal case). However, in the author's opinion, the understanding of the system of functions based solely on the reflection of the competitive nature of the court proceedings and elements of the competition of the pre-trial proceedings causes justified criticism, the arguments against which are given in the work. The author concludes that singling out the independent function of facilitating criminal proceedings is quite correct, because such a direction of criminal procedural activity contains all the characteristic features of the criminal procedural function, as a result of which he singles out four main features that are inherent to it based on the features (characteristics) of criminal procedural functions in general: 1) vectority; 2) subjectivity; 3) generating character; 4) normativity. The basis for singling out subjects that perform the function of facilitating criminal proceedings is the procedural interest, which makes it possible to separate subjects that perform this function from other subjects that perform other criminal procedural functions. On the basis of this, subjects performing the function of facilitating criminal proceedings include:

applicant, whistleblower, witness, eyewitness, expert, specialist, translator, court secretary, court administrator, as well as persons not specified in Article 25. 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, however, those who can also be classified as other participants in criminal proceedings - extras and parents, guardians, custodians, a confidential employee, a representative of the staff of the probation authority, a witness's lawyer, a mortgagor, a guarantor, the administration of a children's institution to whom a minor has been placed under supervision the suspect, the accused (unless they are recognized as legal representatives, since in this case they perform the function of protection).

Key words: *criminal procedural functions, criminal process, criminal proceedings, subjects, signs.*

Постановка проблеми. Кримінально-процесуальна діяльність являє собою взаємопов'язану роботу держави, яка представлена системою різних органів та суб'єктів, які наділені певними правами, обов'язками та відповідальністю для вирішення поставлених перед ними задач.

Вивчаючи законодавство та практику, бачимо, що з моменту повідомлення особою про кримінальне правопорушення до стадії виконання вироку у кримінальному процесі приймають участь багато суб'єктів, кожен з яких наділений власною компетенцією та виконує покладені на нього функції. Не вдаючись до дискусії щодо їхньої кількості, хотілось би зауважити лише одне: кримінальна процесуальна діяльність, побудована на засаді змагальності, має три таких основних – обвинувачення (кримінальне переслідування), захист та правосуддя та допоміжні функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання кримінальних процесуальних функцій присвячено роботи низки вчених-процесуалістів, як Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, В.Т. Нор, Г.П. Серета, В.В. Сухонос, В.М. Тертишник, О.М. Толочко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та ін. При цьому, дані науковці досліджують кримінальні процесуальні функції в загальному.

Саме тому **метою даної статті** є дослідження місця функції сприяння кримінальному провадженню у системі кримінальних процесуальних функцій, визначення її ознак та суб'єктів, які її здійснюють.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-процесуальну діяльність можна визначити як систему взаємопов'язаних процесуальних дій та рішень суб'єктів, які тим чи іншим чином беруть участь у кримінальному судочинстві та наділяються у зв'язку із цим

кримінально-процесуальною компетенцією або кримінально-процесуальним статусом, яка урегульована нормами кримінально-процесуального права та спрямована на забезпечення належного застосування норм матеріального (найперше – кримінального) права шляхом швидкого, повного та об'єктивного встановлення обставин у справі, справедливого судового розгляду, умовами якої є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ній участь [1, с. 466–467]. Саме основні напрями такої діяльності називаються кримінально-процесуальними функціями. Не ставлячи за мету дослідження поняття та сутності кримінальних процесуальних функцій, для правильно їх розуміння читачем, вважаємо за доречне навести декілька визначень наданих даному поняттю вітчизняними науковцями.

Не зважаючи на те, що дослідженню питання кримінальних процесуальних функцій присвячено роботи низки вчених-процесуалістів, проте єдиного поняття не вироблено. При цьому багатьма вченими було запропоновано власні визначення. Наприклад, Ю.М. Грошевий визначає функції як виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального провадження суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у кримінальному провадженні для захисту своїх прав та законних інтересів [2, с. 17]. Схожу думку висловлює І.В. Гловюк, яка зазначає, що кримінально-процесуальна функція – це обумовлений завданнями кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) / їх компетенцію та реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 367]. На думку Л.М. Лобойко та

О.А. Банчук під кримінальними процесуальними функціями слід розуміти основні напрями кримінальної процесуальної діяльності, при цьому основними напрями можна називати лише ті, що відображають суть змагальної побудови кримінального процесу, інші ж учасники кримінального процесу (свідки, експерти, поняті) теж здійснюють певну кримінальну процесуальну діяльність, але напрями, в яких вони діють, є занадто «дрібними», щоб називатися кримінальними процесуальними функціями; особи, які у кримінальному процесі не виконують функції обвинувачення, захисту, правосуддя, лише допомагають реалізації цих функцій [4, с. 24–25].

Аналізуючи праці науковців щодо системи кримінальних процесуальних функцій, бачимо, що їх думки різняться. Зазначимо, що протягом історичного розвитку науки кримінального процесу висловлювались різні погляди щодо системи кримінальних процесуальних функцій та їх класифікації на певні рівні та види. Л. Карабут будує систему кримінальних процесуальних функцій виходячи з принципу змагальності кримінального процесу та виділяє лише три основні функції: 1) обвинувачення; 2) захист; 3) правосуддя (вирішення кримінальної справи) [5, с. 46]. І.М. Зубач поділяючи попередню думку виокремлює три аналогічні функції: 1) обвинувачення; 2) захисту; 3) судового розгляду (функція вирішення справи по суті у межах судового розгляду) [6, с. 180].

Варто зазначити, що розуміння системи функцій виходячи виключно з відображення змагального характеру судового провадження та елементів змагальності досудового провадження викликає обґрунтовану критику, адже: – по-перше, їх не доцільно було механічно переносити на незмагальне досудове провадження; – по-друге, вказаними функціями не вичерпувались основні напрями кримінальної процесуальної діяльності, до яких залучалась ціла низка різних суб'єктів кримінального провадження; – по-третє, виникла необхідність вироблення єдиної системи кримінальних процесуальних функцій для всього кримінального процесу, не обмежуючись судовим провадженням і рамками принципу змагальності.

Так, іншої думки дотримується Ю.М. Грошевий та виділяє три основні функції про які

йшлося раніше та функції досудового розслідування, судового контролю, нагляду за додержанням законів, органами, які проводять оперативну-розшукову діяльність, досудове розслідування, підтримання цивільного позову, заперечення проти цивільного позову [7, с. 18]. Л.Д. Удалова та В.В. Рожнова додатково виокремлюють такі функції як: функцію розслідування; функцію нагляду за додержанням законності; функцію кримінального переслідування; функцію судового контролю; профілактичну функцію [8, с. 34–35].

Як зазначає В.В. Вапнярчук, з чим ми повністю погоджуємося, у змагальному кримінальному процесі виділяють три основні функції: обвинувачення, захисту і вирішення справи (здійснення правосуддя). Основними їх справедливо називають тому, що вони завжди, обов'язково виявляються в центральній стадії процесу, і їх виділення визначає змагальну побудову судового розгляду. Однак, вважаємо, що цілком правомірно підтримати висловлену в науковій літературі думку про те, що є всі підстави говорити про існування в публічно-змагальному кримінальному процесі (до якого належить, на наш погляд, і сучасний український) ще однієї функції – сприяння здійсненню правосуддя. Саме її виконують такі суб'єкти, як свідок, експерт, понятий, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник [9, с. 161–162].

Найбільш вдалою на наш погляд та такою, що заслуговує уваги є думка І.В. Гловюк, яка за критерієм ступеня значення для досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження виділяє такі кримінальні процесуальні функції: 1) основні кримінально-процесуальні функції до яких авторка відносить – кримінальне переслідування, захист і правосуддя; 2) додаткові кримінально-процесуальні функції (розслідування, судовий контроль; забезпечення слідчим суддею доказів; забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав та свобод учасників кримінального провадження та інших осіб; прокурорський нагляд; відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, коригуюча функція, міжнародне співробітництво, законоохоронна функція); 3) побічні кримінально-процесуальні функції, які спрямова-

ні на реалізацію цивільно-правових інтересів у кримінальному провадженні: забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, заперечення проти цивільного позову, реабілітаційна функція; 4) допоміжна кримінально-процесуальна функція (це напрямки діяльності інших суб'єктів (заявників, свідків, адвокатів свідків, експертів, перекладачів, понятих, спеціалістів, заставодавців, поручителів, секретаря судового засідання, судового розпорядника та ін.) [10, с. 71–74].

Як вже зазначалось, функцію сприяння кримінальному провадженню виділяють безліч науковців при цьому називаючи її по різному (допоміжна, сприяння кримінальному провадженню, забезпечувальна тощо). На наш погляд, виділення такої самостійної функції є цілком правильним, адже такий напрямок кримінальної процесуальної діяльності містить всі характерні особливості кримінальної процесуальної функції. Проте, вважаємо, що більш точною її назвою, яка відобразить її призначення, її сутнісну характеристику, є – сприяння кримінальному провадженню. Даючи характеристику даній функції, вважаємо за необхідне, виділити основні ознаки, які їй притаманні виходячи з особливостей (ознак) кримінальних процесуальних функцій загалом.

Перша ознака – *суб'єктність*, полягає в тому, що вона здійснюється цілою низкою суб'єктів процесу, які мають різні процесуальні інтереси. Проте відмінність процесуальних інтересів не перешкоджає можливості об'єднання їх в одну групу за функціональною спрямованістю, оскільки їх інтерес зумовлюється не матеріально-правовими потребами щодо вирішення кримінально-правового спору, а тими вимогами, які ставляться до них законом та правовими засобами реалізації свого правового статусу.

Друга особливість функції сприяння кримінальному провадженню – *векторність*. Цільова спрямованість діяльності зі сприяння кримінальному провадженню відображається в назві цієї функції. Таке сприяння, якщо говорити конкретніше, спрямоване на реалізацію процесуального інтересу певного суб'єкта, який здійснює цю функцію, а також процесуального інтересу суб'єкта, якому сприяє останній, а в кінцевому рахунку – на досяг-

нення мети і виконання завдань кримінального провадження.

Третя особливість функції сприяння здійсненню кримінального провадження полягає в тому, що вона зумовлює не тільки виконання її певними суб'єктами, а й генерування необхідного для участі у кримінальному провадженні обсягу їх прав і обов'язків та їх реалізацію (*генеруючий характер*). Такі права і обов'язки суб'єктів цієї функції є змістом їх правового статусу (і як наслідок змістом виконуваної ними функції), обумовлені специфічною спрямованістю діяльності кожного з них та в основному регламентовані в параграфі 5 глави 3 КПК.

Четверта особливість – *нормативність*, полягає в тому, що чинне кримінальне процесуальне законодавство закріплює процесуальні форми та засоби реалізації цієї функції і, як зазначено вище, правовий статус суб'єктів, які їх здійснюють.

В основу виокремлення суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню вважаємо за доречне покласти процесуальний інтерес, що дає можливість відділяти їх від суб'єктів, які виконують інші кримінальні процесуальні функції.

Процесуальний інтерес цих суб'єктів можна визначити як усвідомлене прагнення, яке зумовлене необхідністю реалізації їх правового статусу (прав чи обов'язків) для досягнення мети і виконання завдань кримінального провадження, спрямоване на ефективне задоволення публічних, суспільних або приватних потреб при здійсненні кримінального провадження шляхом використання правових засобів, передбачених процесуальним законом. Таке прагнення не може зумовлюватися потребами щодо вирішення основних питань кримінального провадження (зокрема щодо засудження чи виправдання особи, встановлення розміру і відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди тощо), адже в такому разі цей інтерес набуває не просто процесуального, а матеріально-правового характеру. Це означає, що суб'єкти, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню, не можуть бути заінтересовані у результатах кримінального провадження. Наявність же такої заінтересованості, виключає можливість їх участі

у провадженні або, коли йдеться про свідків (це єдиний виняток щодо можливої не процесуальної заінтересованості), накладає відбиток на оцінку достовірності їх показань.

Слід звернути увагу на те, що КПК України передбачає певне коло суб'єктів, які не відносяться до сторін кримінального провадження, іменуючи їх іншими учасниками кримінального провадження. Аналізуючи параграф 5 глави 3 КПК України, бачимо, що досліджувана функція охоплює функціональну спрямованість діяльності заявника, викривача, свідка, понятого, експерта, спеціаліста, перекладача, секретаря судового засідання, судового розпорядника (крім цивільного позивача та цивільного відповідача, їх представників та законних представників), а також не указаних у п. 25 ст. 3 КПК, однак таких, що також можуть бути віднесені до інших учасників кримінального провадження – статисти та батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи, яким передано під нагляд неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (якщо вони не визнані законними представниками, оскільки у цьому випадку вони виконують функцію захисту).

Вищевказані суб'єкти, безумовно, не здійснюють основні кримінально-процесуальні функції; мають права та обов'язки, що спрямовані на забезпечення належного руху кримінального провадження та реалізації його загальних завдань, викладених у ст. 2 КПК України; вони не мають власного або представницького інтересу у вирішенні кримінально-правового конфлікту, однак мають ряд інтересів процесуальних. Так, наприклад, процесуальний інтерес для заявника – це прагнення повідомити про вчинене кримінальне правопорушення і отримати належну реакцію держави щодо початку кримінального провадження; для експерта – прагнення застосувати свої спеціальні знання при проведенні експертизи і дачі висновку; для понятого – прагнення посвідчити перебіг слідчої (розшукової) дії, до участі в якій його було залучено.

Спільною же ознакою суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню є те, що їх діяльність за своїм характером є епізодичною, вони не наділені владними повноваженнями і в них, за загаль-

ним правилом, відсутній як власний, так і представлений інтерес (виключенням може бути свідок, яким інколи може бути родич чи знайомий підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і в якого може мати місце упередженість до вказаних суб'єктів, певна заінтересованість в результатах кримінального провадження).

Дане твердження повністю співпадає з думкою О.Г. Шило, яка зауважує, що законні інтереси притаманні всім суб'єктам кримінальних процесуальних відносин. Вони є не лише в обвинуваченого та потерпілого, а й у суб'єктів, які сприяють кримінальному провадженню, беруть у ньому епізодичну участь [11, с. 59].

Висновки. Підсумовуючи зауважимо, що в теорії кримінального процесуального права виділяють безліч кримінальних процесуальних функцій, які суттєво різняться між собою, але вони логічно взаємопов'язані та взаємообумовлені завдяки чому система кримінального провадження власне і досягає поставленої мети координуючи всі свої дії. При цьому, виділення функції сприяння кримінальному провадженню є необхідним для визначення напрямків кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів, які не відносяться до сторін кримінального провадження та які не мають власного або представницького інтересу у вирішенні кримінально-правового конфлікту. Такій функції притаманні основні ознаки, якими наділені кримінальні процесуальні функції загалом, а саме: векторність, суб'єктність, нормативність та генеруючий характер. До суб'єктів, які здійснюють дану функцію відносять: заявника, викривача, свідка, понятого, експерта, спеціаліста, перекладача, секретаря судового засідання, судового розпорядника, а також осіб не указаних у п. 25 ст. 3 КПК, однак таких, що також можуть бути віднесені до інших учасників кримінального провадження – статисти та батьки, опікуни, піклувальники, конфіденційний співробітник, представник персоналу органу пробації, адвокат свідка, заставодавець, поручитель, адміністрація дитячої установи, яким передано під нагляд неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (якщо вони не визнані законними представниками, оскільки у цьому випадку вони виконують функцію захисту).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальна діяльність: проблеми визначення поняття. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць*. Вип. 64. 2012. С. 461–468.
2. Groshewiy Ю.М., Tacyy В.Я., Tumanянц А.Р. та ін. Кримінальний процес: підручник. Харків: Право, 2013. 824 с.
3. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.
4. Лобойко Л.М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
5. Карабут Л. Система кримінальних процесуальних функцій. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. №2. С. 44–47.
6. Зубач І.М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. №810. С. 178–183.
7. Groshewiy Ю.М., Tacyy В.Я., Tumanянц А. Р. та ін. Кримінальний процес: підручник. Харків: Право, 2013. 824 с.
8. Коваленко В.В., Удалов Л.Д., Письменний Д.П. Кримінальний процес: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.
9. Вапнярчук В.В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №1 (76). С. 160–168.
10. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.
11. Шило О.Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 479 с.

Ткаченко І. М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ СЕРЕД ЖІНОК

RECIDIVISM AMONG WOMEN

У статті розкрито сутність поняття рецидив та рецидивної злочинності серед жінок. У ході розробки статті було проведено класифікацію основних підходів до визначення поняття «рецидивна злочинність». Також визначено головні фактори впливу на рецидивну злочинність серед жінок, як зовнішні, так і внутрішні. Проаналізовано причини рецидивізму серед жінок, а також розповідається про профілактичні заходи по боротьбі з рецидивною злочинністю серед жінок.

Злочинність дуже часто викликає у суспільстві почуття обурення, засудження, страху, ненависті, відрази. Навіть у межах кримінальних правопорушень, є щось таке, що викликає сумніви, обурення. Тому на нашу думку, таким явищем є жіноча злочинність. Як би суспільство до цього не відносилося до цієї проблеми, так чи інакше, вона є такою ж соціальною сім'єю, що позитивно впливає на поведінку чоловіка та виховання дітей,

Тому можна сказати, що залучення жінки до злочинної діяльності впливає на моральний стан суспільства.

Тому дослідження даної проблеми є актуальним та потребує уваги з боку суспільства та держави.

Жіноча злочинність – це сукупність злочинів, скоєних жінками. Кримінальний кодекс України передбачає лише один вид кримінального правопорушення – вбивство за ст. 117 КК України (вбивство матерями своїх новонароджених дітей), де спеціальним суб'єктом вчинення є жінка.

Виокремлення та вивчення жіночих злочинів у традиційній криминології пояснюється певними особливостями. Останні пов'язані як з біологічними, так і з соціальними факторами, які значною мірою визначають соціальний статус жінок, впливають на формування їхньої свідомості, звужуючи зовнішні зв'язки та коло життєдіяльності. Загалом, жіноча злочинність характеризується більшою мірою цими особливостями, ніж чоловіча.

У її кількісних та якісних показниках спостерігається менша стабільність та специфічна структурна однорідність.

Рівень злочинності серед жінок значно нижчий, ніж серед чоловіків. В її структурі переважають наступні корисливі правопорушення такі, як крадіжка чужого майна, обман покупців та замовників, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Ключові слова: рецидив, рецидивна злочинність, жінки, причини вчинення злочинів повторно, попередження рецидивної злочинності.

The article reveals the essence of the concept of recidivism and recidivism among women. During the development of the article, the main approaches to defining the concept of "recidivism" were classified. The main factors influencing recidivism among women, both external and Internal, are also identified. The causes of recidivism among women are analyzed, as well as preventive measures to combat recidivism among women are described.

Crime very often causes feelings of indignation, condemnation, fear, hatred, disgust in society. Even within the limits of criminal offenses, there is something that causes doubts and indignation. Therefore, in our opinion, such a phenomenon is female crime. No matter how society treats this problem, one way or another, it is the same social family, which positively affects the behavior of the husband and the upbringing of children,

Therefore, it can be said that the involvement of women in criminal activities affects the moral state of society.

Therefore, the study of this problem is relevant and requires attention from society and the state.

Feminine crime is a collection of crimes committed by women. The Criminal Code of Ukraine provides for only one type of criminal offense – murder under Art. 117 of the Criminal Code of Ukraine (murder by mothers of their newborn children), where the special subject of the crime is a woman.

Isolation and study of women's crimes in traditional criminology is explained by certain features. The latter are related to both biological and social factors, which largely determine the social status of women, influence the formation of their consciousness, narrowing external connections and the circle of life activities. In general, women's crime is characterized to a greater extent by these features than men's.

Less stability and specific structural homogeneity is observed in its quantitative and qualitative indicators.

The crime rate among women is significantly lower than among men. Its structure is dominated by the following self-interested crimes, such as theft of other people's property, deception of buyers and customers, appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position.

Key words: *recidivism, recidivism, women, reasons for committing crimes repeatedly, prevention of recidivism.*

Постановка проблеми. Зростання кількості жінок, які перебувають у в'язницях, є серйозною проблемою громадського здоров'я. На відміну від чоловіків, жінки, які перебувають у місцях позбавлення волі, характеризуються значною кількістю травм у минулому, поганим психічним здоров'ям та високим рівнем розладів вживання наркотичних речовин.

За останнє десятиліття показники рецидивізму серед жінок також зросли в геометричній прогресії, причому злочини, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, є найбільш тяжкими злочинами в усьому світі.

Відсутні докази ефективності програм для жінок після звільнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження рецидивної злочинності серед жінок приділяли увагу провідні вчені, зокрема: Ю.М. Антонян, В. Батиргарєєва, Т.А. Денисова, О.М. Костенко, Л.В. Крижна, В.О. Меркулова, О.Ю. Морозов, Р.В. Перелігіна, М.М. Чаплик та інші [1]. При цьому не розкритою залишається проблема дослідження наукової думки щодо детермінантів рецидивної злочинності та її попередження серед жінок.

Постановка завдання. Метою наукової роботи є дослідження сутності рецидивної злочинності серед жінок та її попередження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінки, які перебувають у в'язниці, є однією з найбільш вразливих груп суспільства, які

після прибуття до в'язниці стикаються з цілим рядом складних і взаємопов'язаних проблем зі здоров'ям і соціальними проблемами.

Хоча частка жінок, які перебувають у в'язниці, у всьому світі набагато нижча, ніж у чоловіків (6,9% проти 93,1% відповідно), кількість жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі, продовжує зростати у всьому світі за темпами, які вдвічі перевищують показники ув'язнення чоловіків [3, с. 56].

Перш ніж розглядати причини та попередження рецидивної злочинності серед жінок, вважаємо доцільним розглянути питання про те, хто є «рецидивістом».

Рецидивістів або злочинців-рецидивістів часто характеризують в основному як анти-соціальних, агресивних, висококонкурентних, байдужих до благополуччя інших і надзвичайно егоцентричних. У цілому, можна сказати, що злочинець, який має тривалу судимість і часто перебував у виправній установі, може бути охарактеризований як «рецидивіст» [1]. Такі злочинці, без всякого сумніву, являють собою низький ризик для соціальної адаптації. З соціально-правової точки зору термін «рецидивізм» може бути визначений як звичка злочинців знову скоювати злочини, а рецидивіст – це людина, яка знову і знову вчиняє правопорушення.

На думку І.Б. Медицького кримінологічний рецидив це [8]:

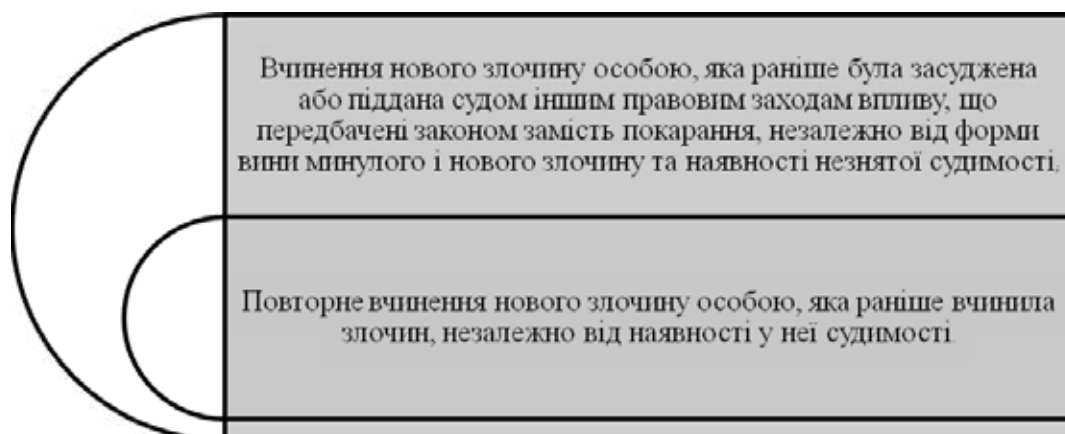

Рис. 1. Визначення поняття кримінологічний рецидив

У статті 34 Кримінального кодексу України визначено, що рецидивом злочинів є «вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин» [6].

Отже, на нашу думку, рецидивом є повторне вчинення нового злочину, який відомий правоохоронним органам, особою, яка вчиняла вже кримінально-карне діяння та має непогашену судимість.

Порівняно з чоловіками, жінки, як правило, відбувають короткі терміни, що є відображенням незначних, ненасильницьких злочинів, за які вони були засуджені.

Коли жінок випускають у суспільство, вони стикаються з багатьма недоліками, включаючи погану безперервність догляду, неадекватну соціальну підтримку, батьківський стрес, безпритульність та бідність, а також обмежені можливості працевлаштування.

Помітна відмінність між чоловіками та жінками у в'язницях полягає в тому, що половина ув'язнених жінок є матерями дітей-утриманців (вік < 16 років) і були основними вихователями одного або декількох дітей до ув'язнення [7].

Материнський стрес у поєднанні з багатьма згаданими недоліками часто є перешкодою для отримання негайного та недорогого медичного обслуговування, а також послуг з лікування наркоманії та алкоголізму. Як результат, жінки, нещодавно звільнені з в'язниці, мають високий ризик виникнення хвороби та смерті порівняно з загальною популяцією. Ризик смерті особливо високий у перший місяць після звільнення, і причини смерті зазвичай можна запобігти, включаючи самогубство, травми та передозування.

Програми після звільнення – це заходи, які проводяться в громаді. перехідні програми – це заходи, які починаються до звільнення (в ув'язненні) і підтримують людей під час переходу з в'язниці в суспільство.

Програми після звільнення та перехідного періоду часто оцінюються на основі вимірювання рецидивізму. Рецидивізм використовується для вимірювання частки людей, які продовжують вчиняти повторні злочини протягом заздалегідь визначеного періоду після звільнення.

Незважаючи на зростання кількості жінок у в'язницях та їх зовсім інший криміногенний профіль у порівнянні з ув'язненими чоловіка-

ми, більшість доступних тюремних програм були розроблені для чоловіків і поширені на жінок з незначними змінами [2, с. 48].

Враховуючи частку жінок, які перебувають у в'язницях та взаємозв'язок між повторними злочинами та ризиком смерті після звільнення, необхідні додаткові дослідження, щоб зрозуміти ефективність програм для цієї категорії населення.

На сьогоднішній день не було систематичного огляду доказів того, що є в наявності та «що працює» щодо програм після звільнення для жінок з місць позбавлення волі.

Основною причиною саме рецидивної злочинності є відсутність належної ресоціалізації в пенітенціарному і постпенітенціарному періодах. Економічні, культурні, правові, морально-етичні компоненти життя нашого суспільства якщо не створюють умови для розвитку рецидивної злочинності, то і не є попереджувальними її факторами. Наше суспільство саме не дає жінкам, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, повернутися в нього. Воно ставить непереборні бар'єри перед ними.

За даними дослідження В.С. Батиргарєєвої основними тенденціями розвитку жіночого рецидивізму в Україні є (рис. 2) [2].

Побудова системи попередження жіночої рецидивної злочинності – це процес складний і тривалий, який потребує рішучої активізації з урахуванням тих видів і форм діяльності, які до теперішнього часу встигли довести свою ефективність.

У практичному, прикладному аспекті профілактична робота, адресована жінкам-рецидивісткам, має чимало особливостей.

Заходи, пов'язані з попередженням жіночої рецидивної злочинності, мають певну специфіку, відрізняються від загальної системи профілактичних заходів, оскільки вони орієнтовані на дію факторів, які виступають у вигляді детермінант протиправної поведінки саме жінок-рецидивісток [4, с. 87].

Заходи, спрямовані на попередження рецидивної злочинності серед жінок, проходять два етапи: пенітенціарний і постпенітенціарний.

Пенітенціарні заходи профілактики жіночої рецидивної злочинності пов'язані зі специфікою виправних установ і такого виду покарання, як позбавлення волі.

Підготовка до звільнення складається так само із заходів з правової, організаційної підготовки, встановлення контактів засудженої з представниками установ служби зайнятості населення, органів соціального захисту населення, опікунської ради виправної колонії, вибору варіантів трудового та побутового устрою засудженої, визначається організація, працевлаштовує засуджену після звільнення.

Заходи з підготовки засуджених до звільнення включають в себе бесіди, консультації та конкретні рекомендації з урахуванням їх особливостей і здібностей, що стосуються в першу чергу придбання професії, пошуку роботи, житла і коштів на життя після звільнення [3].

Розробка програми підготовки засудженої жінки до звільнення повинна проводитися на підставі даних поглибленої психосоціальної діагностики, що передбачає збір і аналіз докладної інформації про клієнтку і її ситуації для виявлення проблемних областей, постановки завдань і планування заходів з надання допомоги.

Попередження рецидивної злочинності серед жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі, – це система заходів економіко-соціального, виховно-педагогічного, організаційного та правового характеру, адаптованих до умов соціального середовища і особистості жінки-рецидивістки, спрямованих на виявлен-

ня, усунення або ослаблення причин і умов вчинення рецидиву злочинів жінками, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, з метою недопущення з їх боку повторного вчинення злочинів.

Суб'єкти системи профілактики правопорушень здійснюють в межах компетенції компенсуючих заходів, що попереджають і ліквідують обставини, що сприяють вчиненню рецидиву.

Суттєвий негативний вплив на рецидивну злочинність жінок має факт перебування у криміногенному середовищі або повернення у нього (у тому числі у криміногенну сім'ю) після відбування покарання чи умовно-дострокового звільнення [8, с. 67].

Це призводить до поновлення старих криміногенних зв'язків (чи створення цих зв'язків в установі відбування покарання) та вчинення нових антисуспільних протиправних діянь. Тому, важливе значення має удосконалення пенітенціарної системи шляхом звертання уваги на кожен з тих неформальних груп, які діють в установах відбування покарань, а також створення комплексної підтримки жінок після відбування покарання з боку держави, що сприятиме виробленню позитивних установок у тих засуджених жінок, які є позитивно налаштованими на відбування покарання, а отже мають шанс виправитися.

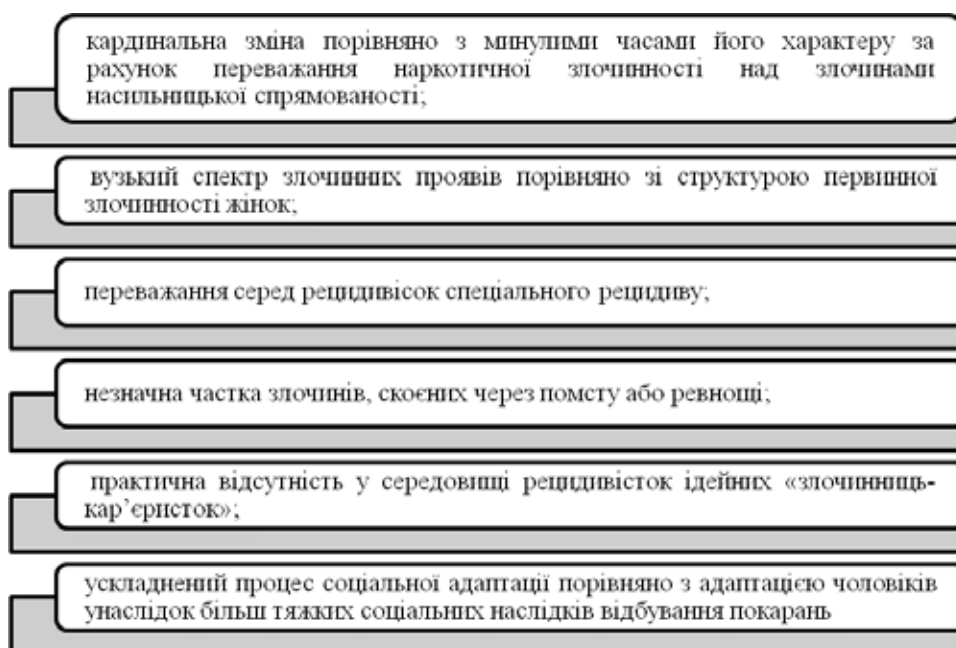

Рис. 2. Основні тенденції розвитку жіночого рецидивізму в Україні

Отже, можна виокремити заходи, що попереджають виникнення обставин, що сприяють вчиненню рецидиву злочинів жінками [8]:

- впровадження нових форм спілкування засуджених з сім'єю, рідними та іншим соціально – позитивним оточенням;

- створення всередині виправних установ ділянок з різним ступенем виправного впливу: основного, інтенсивного, мінімального (адаптаційні);

- психологічне обстеження всіх вступників до виправних установ засуджених з ретельним вивченням їх медичних документів;

- регулярні медичні огляди засуджених з метою виявлення осіб, які потребують екстреної медичної та психологічної допомоги та взяття на профілактичний облік, а також з метою проведення моніторингу соціально-психологічної обстановки в місцях позбавлення волі;

- вивчення психологічних детермінант пенітенціарної та постпенітенціарної злочинності та розробка рекомендацій щодо зниження її рівня;

- впровадження психокорекційних програм для різних категорій засуджених (наприклад, для засуджених, які страждають наркотичною або алкогольною залежністю; для засуджених, які вчинили крадіжки);

- розробка програм електронного візуального спостереження для фіксування невербальних ознак прихованої агресії, прогнозування негативних явищ;

- для прогнозування поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в плані можливості вчинення рецидиву злочинів, впровадження практики складання психологом на кожного засудженого відповідного висновку, від якого повинна залежати інтенсивність постпенітенціарного контролю.

Постпенітенціарний етап попередження жіночої рецидивної злочинності повинен включати в себе наступні контролюючі заходи [7]:

- більш ретельне ведення обліку жінок, які перебувають під адміністративним наглядом, регулярне зіставлення даних, наявних в установах кримінально-виконавчої системи та органах внутрішніх справ, перевірка причин неприбуття звільнених жінок на місце;

- відстеження рівня постпенітенціарної рецидиву серед звільнених засуджених протягом трьох років;

- створення міжвідомчої робочої групи для координації діяльності та моніторингу функціонування системи надання допомоги жінкам, які звільнилися з місць позбавлення волі, до складу якої повинні увійти представники органів виконання покарання, внутрішніх справ, органів, діяльність яких пов'язана з питаннями дотримання законності, правопорядку, соціальної політики, зайнятості населення, медичних установ.

Для надання соціальної допомоги звільненим з місць позбавлення волі жінкам необхідне створення таких організацій, як [5]:

- спеціалізовані гуртожитки для короткочасного (протягом місяця) проживання жінок, які відбули покарання і не мають житла;

- центри соціальної адаптації за межами виправної установи, які надають звільненим тимчасове місце проживання, сприяють у працевлаштуванні, матеріальну, правову, медичну та іншу допомогу;

- громадські організації, об'єднання, фонди, завданням яких є надання сприяння особам, які відбули покарання, у працевлаштуванні та пошуку житла, надання при необхідності матеріальної допомоги;

- спеціалізовані організації, що здійснюють діяльність з інтеграції в суспільство громадян, які відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, ключова функція яких полягає в забезпеченні спадкоємності між заходами, що проводяться на фінальному етапі відбування покарання, з одного боку, і в найближчий період після звільнення, з іншого боку.

Висновок. Таким чином, зазначимо, що такі найбільш значущі деформації повторної злочинної поведінки жінки, як недоліки в економічній, моральній, правовій та соціально-побутовій сферах, зумовлюють деформації соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури жінки, а відтак – низький її рівень, а також виникнення у неї «комплексу» сваволі та ілюзій, що проявляється у повторному вчиненні нею злочину.

Тому виявлення та дослідження цієї проблеми є важливою передумовою для вироблення ефективних заходів протидії жіночій рецидивній злочинності в Україні. Більшість перерахованих вище захо-

дів спрямовані на адаптацію жінок до нового життя після відбування покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки соціальна стабільність в державі залежить, в тому числі, від того, які умови для життєдіяльності створені для даної категорії громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бараш Є.Ю. Кримінологічні засади ресоціалізації засуджених до тривалих строків покарання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. №4. С. 99–109.
2. Батиргареева В.С. Жіноча рецидивна злочинність в Україні: кримінологічний аналіз сучасного стану. Вісник Академії правових наук України. 2005. № 3(42). С. 200–211.
3. Бочелюк В. Юридична психологія: [навч. посібник] / В. Бочелюк. К.: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження. Вісник Академії правових наук України. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream.pdf>
5. Крижна В.В. Рецидивна злочинність в Україні та шляхи її подолання. URL: <http://www.elar.naiu.kiev.ua.pdf>
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (станом на 21.05.2015 р.) URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Лагоцька В. Причини та умови жіночої рецидивної злочинності в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 114–118.
8. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. К.: Атіка, 2011. 720 с.

Хороновський О. І.,
кандидат юридичних наук,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ НА ШКОДУ ЕКОНОМІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ

PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS TO THE HARM OF THE STATE ECONOMIC INTERESTS

В статті розглянуто окремі аспекти та особливості кримінально-правової оцінки діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави. З'ясовано, що серед 35 складів злочинів у сфері господарської діяльності, основні зусилля організованих злочинних угруповань направляються на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 205-1, 209 та 212 Кримінального кодексу України. Визначено наступні основні ознаки, які характеризують транснаціональність злочину: злочин вчинюється на території декількох держав; злочин вчинюється на території однієї держави, а злочинний наслідок має місце на території іншої держави; суб'єктом злочину є громадянин (громадяни) іншої держави. Крім того, встановлено наявність іноземного елемента в кримінально-процесуальних відносинах за наступних умов: об'єкт кримінально-процесуальних відносин знаходиться за межами країни, в якій розслідується кримінальне провадження (на території іноземної держави або міжнародній території); одним із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин є іноземець, іноземна держава (іноземний державний орган), юридична особа-нерезидент, міжнародна організація; фактичний зміст процесуальних відносин реалізується за межами країни; юридичний факт, внаслідок якого виникають, змінюються чи припиняються кримінально-процесуальні відносини, має місце за межами країни, органи якої здійснюють провадження у справі тощо. Зроблено висновок, що обов'язковим етапом кримінально-правової оцінки діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави є визначення іноземного елемента, а правильне встановлення всіх суб'єктивних та об'єктивних ознак такого роду злочинів є однією з основних передумов для розробки теоретичних положень методики розслідування транснаціональних злочинів на шкоду економічним інтересам держави і, відповідно, покращення діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності в цілому.

Ключові слова: кваліфікація, склад злочину, господарські злочини, сфера господарської діяльності, транснаціональність, іноземний елемент, кримінально-процесуальні відносини.

The article examines certain aspects and features of the criminal-legal assessment of the activities of transnational organized criminal groups to the harm of the state economic interests. It was underlined that among 35 types of crimes in the field of economic activity, the main efforts of organized criminal groups are directed to the commission of criminal offenses provided for by Articles 205-1, 209 and 212 of the Criminal Code of Ukraine. The following main features that characterize the transnational nature of the crime are identified: the crime is committed on the territory of several states; the crime is committed on the territory of one state, and the criminal consequence takes place on the territory of another state; the subject of the crime is a citizen (citizens) of another state. In addition, the presence of a foreign element in criminal procedural relations has been established under the following conditions: the object of criminal procedural relations is located outside the country in which criminal proceedings are being investigated (on the territory of a foreign state or international territory); one of the subjects of criminal procedural relations is a foreigner, a foreign state (a foreign state body), a non-resident legal entity, an international organization; the actual content of procedural relations is realized outside the country; the legal fact, as a result of which criminal-procedural relations arise, change or terminate, takes place outside the borders of the country whose bodies conduct proceedings in the case, etc. It was concluded that the obligatory stage of the criminal-legal assessment of the activities of transnational organized criminal groups to the harm of the state economic interests is the determination of the foreign element, and the correct establishment of all subjective and objective signs of this type of crime is one of the main prerequisites for the development of theoretical provisions of the methodology of investigation of transnational crimes to

the harm of the state economic interests and, accordingly, improvement of the activities of law enforcement agencies in combating crime in general.

Key words: *qualification, composition of the crime, economic crimes, sphere of economic activity, transnationality, foreign element, criminal procedural relations.*

На сучасному етапі діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави супроводжується вчиненням багатьох злочинів, від правильної кваліфікації яких, залежить якість, оперативність та обрана методика досудового розслідування.

На сьогодні практично відсутні дослідження, у яких комплексно б розглядалися питання кваліфікації транснаціональних злочинів, в тому числі на шкоду економічним інтересам держави, оскільки основна увага у кримінально-правовій літературі приділяється питанням кримінально-правової характеристики окремих складів злочинів.

Разом із тим, питання кваліфікації злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями стало предметом розгляду у працях таких науковців як Ф.Г. Бурчак, Р.Р. Галіакбаров, П.І. Гришаєв, Ю.В. Гродецький, Н.О. Гуторова, А.Ф. Зелінський, М.Г. Іванов, М.І. Ковальов, О.О. Кваша, А.П. Козлов, Г.А. Кригер, П.С. Матишевський, Г.В. Новицький, Р.С. Орловський, М.І. Панов, В.С. Прохоров, П.П. Тельнов, А.Н. Трайнін, О.В. Ус, Б.С. Утевський, М.Д. Шаргородський, М.О. Шнейдер та ін. Незважаючи на те, що у зазначеному науковому доробку розглянуто чимало проблемних питань, пов'язаних з кваліфікацією злочинів, вчинених у співучасті, питання кримінально-правової оцінки діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави залишаються практично не дослідженими.

Загалом, кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння полягає у з'ясуванні всіх його кримінально-правових (юридично значимих) ознак, визначенні кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановленні відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому Кримінальним кодексом України, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [1, с. 174].

В науковій літературі доволі поширеним є погляд щодо визнання двоаспектності кримі-

нально-правової оцінки вчиненого діяння. Так, власне термін «кваліфікація злочину», який є синонімічним кримінально-правовій оцінці, розглядається вченими у двох значеннях:

– для позначення певного процесу діяльності відповідних суб'єктів щодо оцінки та встановлення юридичної природи вчиненого діяння, відповідності між фактичними й юридичними ознаками посягання;

– для встановлення результату такої діяльності, який полягає у визначенні кримінально-правової норми (статті, частини статті) кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинене. Саме тому традиційно вчені зосереджують увагу і на етапах (стадіях) кримінально-правової оцінки діяння:

– по-перше встановлення всіх фактичних (об'єктивних і суб'єктивних) обставин вчиненого діяння, які мають кримінально-правове значення;

– по-друге встановлення кримінально-правової норми (статті, частини, пункту статті Кримінального кодексу України), яка найбільш повно й точно передбачає відповідальність за вчинене особою діяння;

– по-третє констатація відповідності ознак вчиненого діяння (фактичних обставин справи) ознакам елементів складу злочину, передбаченого нормою кримінального закону, та закріплення такого висновку у відповідному процесуальному документі [2, с. 443–445]. Водночас варто визнати, що питання про кількість таких етапів (стадій) та їх сутність (зміст) у кримінально-правовій доктрині не отримало однозначного вирішення.

Як справедливо зазначається в науковій літературі, юридичною підставою кримінально-правової оцінки вчиненого діяння є склад злочину, під яким у науці кримінального права та слідчо-судовій практиці розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які необхідні і достатні для визнання діяння як злочину. У складі злочину традиційно прийнято виділяти чотири елементи (кожен з яких охоплює відповідну

групу ознак, що його характеризують), а саме: а) об'єкт; б) об'єктивна сторона; в) суб'єкт; г) суб'єктивна сторона [3, с. 201].

На нашу думку, господарські злочини, передбачені розділом VII Кримінального кодексу України, найбільш повно відповідають поняттю «злочинність на шкоду економічним інтересам держави», оскільки трактування цього терміну і його застосування у правоохоронній практиці досить чітко визначає сутність такої злочинної поведінки.

В розділі VII Кримінального кодексу України міститься 35 складів злочинів у сфері господарської діяльності [4]. Більшість із вказаних злочинів вчиняються виключно на території України та не мають транснаціонального характеру. В той же час, з урахуванням статистичних даних Офісу генерального прокурора [5], основні зусилля організованих груп та злочинних організацій у сфері господарської діяльності направляються на вчинення таких злочинів як ухилення від сплати податків, легалізацію отриманого злочинним шляхом майна та підроблення документів для проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Таким чином, можемо констатувати, що у більшості випадків діяльність учасників транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави кваліфікуватиметься за статтями 205⁻¹ «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців», 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» та 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» Кримінального кодексу України [4]. А тепер зупинимось більш детально на складі кожного із зазначених кримінальних правопорушень.

Стаття 205⁻¹ Кримінального кодексу України «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців» визначає злочин, що посягає на суспільні відносини у галузі державної реєстрації суб'єктів (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців). Зауважимо, що основний нормативний акт, який визначає порядок цієї реєстрації, а саме Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та гро-

мадських формувань» передбачає можливість державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [6].

Таким чином, основним об'єктом цього злочину є законодавчо встановлений порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, а додатковим об'єктом можна вважати здійснення законної підприємницької діяльності, добросовісну конкуренцію, корпоративні права та права власності.

Безпосереднім предметом злочину є офіційні документи, що їх передбачено для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Об'єктивна сторона вказаного злочину полягає у перекрученні істини в офіційному документі, що призначений для проведення державної реєстрації. Такий злочин виявляється тільки в активній поведінці злочинця і може бути вчинений однією з декількох альтернативно передбачених дій: внесення до документів неправдивих відомостей; інше підроблення документів; складання неправдивих документів; видача неправдивих документів.

Склад злочину, є формальним, і злочин визнається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених у ній дій, незалежно від того, чи спричинили ці дії які-небудь наслідки і чи був використаний підроблений документ.

Суб'єктом злочину може бути: осудна особа, яка досягла 16-річного віку і виступає як засновник або набувач суб'єкта підприємництва – юридичної особи або за допомогою чужих чи підроблених документів реєструє такий суб'єкт, або реєструється як фізична особа-підприємець; службова особа підприємства або організації, яка прийняла рішення про створення юридичної особи; власник (засновник) юридичної особи, який прийняв таке ж рішення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючі ознаки – повторність, попередня змова групи осіб, використання службового становища [7].

Щодо кримінально-правової оцінки злочинної діяльності за статтею 209 Кримінального кодексу України слід зазначити, що дане питання є вкрай актуальним для України, оскільки Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) стосовно

України запроваджувалися додаткові санкції як до країни, що не співпрацює у сфері боротьби з відмиванням «брудних» коштів.

Вперше стаття 209 Кримінального кодексу України з'явилась в 2001 році з прийняттям Верховною Радою України нової редакції Кримінального кодексу України. За роки існування цієї статті в Кримінальному кодексі України вона зазнала значних трансформацій.

Так виглядала перша редакція назви та фабули частини першої статті 209 Кримінального кодексу України:

«Стаття 209. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»

1. Вчинення фінансових операцій та інших угод з грошовими коштами та іншим майном, здобутих завідомо злочинним шляхом, а також використання зазначених коштів та іншого майна для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, а також створення організованих груп в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих завідомо злочинним шляхом» [4].

В 2005 році Верховний Суд України, узагальнивши практику застосування статті 209 Кримінального кодексу України, видав Постанову Пленуму від 15.04.2005 № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [8]. У зв'язку із неодноразовими змінами диспозиції статті 209 Кримінального кодексу України, ратифікацією Україною ряду міжнародних конвенцій, частина положень вказаної Постанови застаріли, а деякі суперечать сучасному розумінню легалізації (відмивання) майна.

Остання трансформація статті 209 Кримінального кодексу України відбулася внаслідок прийняття Верховною Радою України нової редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набрав чинності 28.04.2020 [9]. Таким чином, чинна редакція частини першої статті 209 Кримінального кодексу України виглядає наступним чином:

«Стаття 209. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»

1. Набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом [4].

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою протидії залученню в економіку майна, одержаного злочинним шляхом та виконання Україною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, порядок здійснення господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових угод в частині особистого та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансової системи, засади добросовісної конкуренції.

Предмет цього злочину – майно, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Майно вважається таким, що одержане злочинним шляхом, якщо воно прямо або опосередковано отримано в результаті вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, предметом аналізованого злочину слід визнавати те майно, яке отримане в обмін на здобуте злочинним шляхом або внаслідок його іншої реалізації. Головне, щоб винна особа, яка опинилась на кінці цього своєрідного ланцюжка, усвідомлювала відповідне джерело походження майна, а спосіб його одержання не був вчиненням діяння, що містить ознаки складу злочину, передбаченого статтею 209 Кримінального кодексу України.

Для кваліфікації за статтею 209 Кримінального кодексу України не має значення мінімальна вартість майна та місце вчинення предикатного

злочину, тобто місцем одержання майна, здобутого злочинним шляхом може бути територія як України, так і іноземної держави. В останньому випадку вимагається, щоб діяння – джерело доходів визнавалось злочином одночасно і за кримінальним законом іноземної держави, і за Кримінальним кодексом України.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативно зазначені в частині першій статті 209 Кримінального кодексу України дії, які утворюють дві групи з різною конструкцією об'єктивної сторони.

Першу групу утворюють дії, які вчинюються з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, а саме: набуття майна; володіння майном; використання майна; розпорядження майном; переміщення майна; зміна форми (перетворення) майна.

При цьому здійснення фінансової операції, вчинення правочину з майном, одержаним злочинним шляхом, є способом або інструментом набуття, володіння, використання чи розпорядження таким майном.

Учинення особою хоча б однієї з цих альтернативних дій утворює об'єктивну сторону злочину і кваліфікується як закінчений злочин. Тобто, склад злочину є формальним.

До другої групи відносяться дії, спрямовані на приховування, маскування: походження такого майна; володіння майном; права на таке майно; джерела походження майна; місцезнаходження майна.

Учинення таких дій з будь-якою зазначеною спрямованістю кваліфікується як закінчений злочин.

Суб'єктивну сторону злочину характеризує вина в формі прямого умислу, для якого обов'язкове усвідомлення винною особою того, що майно одержано злочинним шляхом. Таке усвідомлення може бути пов'язане з винесенням судом обвинувального вироку за предикатний злочин, про що знає особа, або усвідомлення може базуватись на знаннях фактичних даних про походження майна від злочинного діяння (за відсутності знань про судовий вирок або самого вироку).

Суб'єктом злочину, передбаченого статтею 209 Кримінального кодексу України, визнається фізична осудна особа, яка дося-

гла 16-річного віку до моменту вчинення цього злочину. Ним може бути: а) як особа, яка легалізує майно, одержане злочинним шляхом іншою особою, б) так і особа, яка спочатку вчинила предикатний злочин і здобула майно, а потім його легалізувала. В останньому випадку йдеться про множинність (як правило, сукупність) злочинів.

Кваліфікуючі ознаки злочину – повторність; вчинення за попередньою змовою групою осіб; у великому розмірі; вчинення організованою групою; в особливо великому розмірі [7].

Умисне ухилення від сплати податків є також найбільш поширеним кримінально караним діянням на шкоду економічним інтересам держави, яке вчиняється транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Як правило, під дію статті 212 Кримінального кодексу України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» підпадає діяльність, спрямована на неправдиве подання інформації в податковій звітності, яка супроводжується піддробкою первинних та інших документів, у тому числі «безтоварними» операціями.

Об'єктом злочину являється встановлений законодавством порядок оподаткування юридичних та фізичних осіб, який забезпечує за рахунок надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) формування доходної частини державного та місцевих бюджетів, а також державних цільових фондів.

Предмет злочину – це грошові кошти, які підлягають сплаті як податки і збори (обов'язкові платежі), що входять в систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак:

1) діяння – ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), що належать до системи оподаткування;

2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних, великих або особливо великих розмірах;

3) причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками.

Стаття 212 не конкретизує спосіб ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових

платежів). З огляду на статтю 374 Кримінального процесуального кодексу України, у мотивувальній частині вироку має бути зазначено, у який саме спосіб було вчинено злочин [10]. До найпоширеніших способів цього злочину належать: внесення завідомо неправдивих даних до документів або взагалі їх неподання, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів); приховування та заниження об'єкта оподаткування.

До інших способів вчинення цього злочину належать, зокрема: ухилення зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності від взяття на облік у контролюючих органах; умисне заниження податкових ставок; умисно неправильне обчислення сум податків і зборів (обов'язкових платежів) або бази оподаткування; певні зловживання з податковими пільгами.

Суб'єкт злочину спеціальний, зокрема це: службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності; особа, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Особа, яка не сплачує обов'язковий платіж податкового характеру, що стягується з фізичної або юридичної особи, лише у тому разі усвідомлює суспільну небезпеку своєї поведінки, коли вона знає про покладений на неї податковим законодавством обов'язок і про те, як належним чином його слід виконувати. У зв'язку з цим у кожному конкретному випадку застосування статті 212 Кримінального кодексу України має встановлюватись рівень знань обвинуваченого (підсудного) у сфері податкового законодавства. Потрібно доказувати, що порушення фінансово-правових норм зроблені умисно, а не сталися у результаті арифметичної помилки, неправильного тлумачення нормативних актів чи спірного розуміння юридичної природи фактів, що впливають на процес нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Про умисний характер поведінки порушника податкового законодавства можуть свідчити, наприклад, такі обставини: складання і використання підроблених документів;

ведення «подвійного» (офіційного та неофіційного) обліку (так звана подвійна бухгалтерія); наявність у місцях реалізації документально неоформленої продукції; неоприбуткування готівкової виручки, отриманої за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги; заниження обсягу реалізованих товарів; укладання фіктивних угод; відсутність документів, необхідних для складання податкових декларацій і розрахунків, знищення документів або відмова від їх подання; приховування від контролюючих органів інформації про рух безготівкових і готівкових грошових коштів; невідображення у документах об'єктів оподаткування; необгрунтоване завищення валових витрат; нез'явлення протягом встановленого строку зареєстрованого суб'єкта підприємництва до податкового органу для взяття на облік як платника податків тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: вчинення його за попередньою змовою групою осіб; фактичне ненадходження коштів у великих розмірах; вчинення його особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах [7].

З урахуванням того, що вищевказані кримінальні правопорушення можуть мати як внутрішньодержавний так і транснаціональний характер, актуальним постає питання визначення меж їх віднесення до транснаціонального злочину.

В цілому заслуговує на увагу думка про те, що для визначення злочину, вчиненого учасниками транснаціонального організованого злочинного угруповання необхідно звертати увагу на:

– громадянство суб'єкта складу злочину: для кожної окремої країни вчинений злочин є транснаціональним, якщо він вчинений іноземцем;

– динаміка злочину: національна злочинність має в основному статичні характеристики, головною з яких є прив'язаність більшості злочинців до місць свого постійного проживання. У свою чергу транснаціональна злочинність проявляється у постійному русі і динаміці. Особи, що вчинюють транснаціональні злочини можуть пересуватись з однієї країни до іншої та не мати постійного місця проживання;

– організованість транснаціональної злочинності: транснаціональна злочинність у сучасних умовах існує переважно у вигляді транснаціональних злочинних угруповань;

– професіоналізм транснаціональної злочинності розглядається як: високий рівень латентності та володіння злочинною майстерністю; системна діяльність, що здійснюється на постійній основі, як спосіб отримання доходів.

Також, має місце думка про те, що на відміну від національної, внутрішньодержавної злочинності, яка являє собою сукупність злочинів, феномен вчинення злочинів транснаціонального характеру – це і процес, і продукт функціонування, в першу чергу, великих і малих об'єднань злочинців, що діють на транснаціональному рівні. Тому, зазначається, що вказаний феномен складають, в першу чергу, не злочини, а особлива категорія осіб, що їх вчинюють – суб'єкти складу злочину [11, с. 17–18].

Вказані твердження заслуговують на увагу, проте якщо прив'язати сутність феномену транснаціонального злочину виключно до суб'єктів їх вчинення, а також розглядати відповідні явища в контексті діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, це, на нашу думку, не зовсім правильно, якщо розглядати вказане питання з точки зору криміналістики. Вказане, зокрема не надає криміналістичного розуміння транснаціонального злочину, не розкриває тих його ознак, що мають значення для криміналістичного дослідження цих злочинів, їх розкриття та розслідування.

На думку А. Боссарда, злочин може бути транснаціональним, виходячи із свого характеру, тобто означати правопорушення, яке перетинає хоча б один кордон перед, протягом або після скоєння ... Деякі з таких злочинів транснаціональні за характером. У деяких інших випадках, транснаціональний характер виникає завдяки діяльності самого злочинця [12].

Заслуговує також на увагу думку Б.Д. Ярового, який зазначає, що злочин є транснаціональним, якщо окремі елементи його складу (об'єкт, об'єктивна сторона: діяння, наслідки, предмет злочинного посягання, суб'єкт) містяться в межах більше ніж одної держави [13].

На наше переконання, в основу розуміння злочину транснаціонального характеру має

лягти не тільки його суб'єкт, держава чи фізична особа, як, зокрема, й не міжнародні акти, що визначають злочинність певного діяння, а ознаки, які підкреслюватимуть його «транснаціональність». Такі ознаки чітко визначені у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, зокрема злочин носить транснаціональний характер, якщо:

- він вчинений у більш ніж одній державі;
 - він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі;
 - він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
 - він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі [14].
- Вказані положення Конвенції являють собою міжнародно-правове розуміння ознак транснаціонального злочину.

На нашу думку, транснаціональність злочину повинна визначатись за такими основними ознаками: злочин вчинюється на території декількох держав; злочин вчинюється на території однієї держави, а злочинний наслідок має місце на території іншої держави; суб'єктом злочину є громадянин (громадяни) іншої держави. Вказані ознаки як окремо так і у сукупності являють собою іноземний елемент, який визначає транснаціональність злочину.

З урахуванням того, що кримінально-правова оцінка злочинного діяння є першочерговою та невід'ємною складовою кримінально-процесуальної діяльності, транснаціональність злочину також може бути визначена наявністю іноземного елемента в кримінально-процесуальних відносинах (під час розслідування конкретного кримінального провадження). Зокрема, іноземний елемент в кримінально-процесуальних відносинах має місце коли:

- об'єкт кримінально-процесуальних відносин знаходиться за межами країни, в якій розслідується кримінальне провадження (на території іноземної держави або міжнародній території);
- одним із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин є іноземець, іноземна держава (іноземний державний орган), юридична особа-нерезидент, міжнародна організація;
- фактичний зміст процесуальних відносин реалізується за межами країни;

– юридичний факт, внаслідок якого виникають, змінюються чи припиняються кримінально-процесуальні відносини, має місце за межами країни, органи якої здійснюють провадження у справі;

– для регулювання кримінально-процесуальних правовідносин застосовуються норми права іноземної держави чи міжнародної організації.

Варто також відмітити, що наявність іноземного елемента в кримінально-процесуальних відносинах може бути як передумовою визначення злочину транснаціональним так і цілком логічною складовою розслідування такого злочину.

Отже, зробимо висновок, що обов'язковим етапом кримінально-правової оцінки діяльності транснаціональних організованих злочинних

угруповань на шкоду економічним інтересам держави є визначення іноземного елемента. Правильне встановлення всіх суб'єктивних та об'єктивних ознак такого роду злочинів є однією з основних передумов для розробки теоретичних положень методики розслідування транснаціональних злочинів на шкоду економічним інтересам держави і, відповідно, покращення діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності в цілому.

Подальшими перспективними дослідженнями може бути кримінально-правова оцінка діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави в конкретних сферах економіки, зокрема на ринках цінних паперів, віртуальних активів, небанківських фінансових послуг, недержавного пенсійного страхування тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ус О.В. Кваліфікація злочинів: сутність та поняття. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2014. № 1106. С. 171–175.
2. Us Olga. Stages (periods) of qualification of crimes. *Proceedings of the VI International Academic Congress «Fundamental and Applied Studies in EU and CIS Countries» (United Kingdom, Cambridge, England, 24–26 May 2016)*. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 441–447.
3. Анісімов Г.М., Володіна О.О., Зінченко І.О., Панова М.І. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. 356 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.04.2023).
5. Статистика Офісу генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 12.04.2023).
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення 01.02.2023).
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ: КНТ, 2023. 932 с.
8. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.04.2005 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05#Text> (дата звернення 12.04.2023).
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 12.04.2023).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 12.04.2023).
11. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О. Л., Паніотів Є. К. Транснаціональна злочинність : криміналістичний аналіз : монографія. Київ : Кий, 2011. 52 с.
12. Andre Bossard. *Transnational Crime and Criminal Law*. Chicago. Illinois: the Office of International Criminal Justice, the University of Illinois at Chicago, 1990. P. 3.
13. Яровий Б.Д. Інформаційно-правові аспекти протидії правопорушенням транснаціонального характеру. *Фінансово-правові дослідження: теорія та практика* : зб. тез. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2006. С. 195–199.
14. Проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція ООН від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 12.04.2023).

Шустрова К. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Павліченко Є. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

ACTUAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND THE WAYS TO SOLVE THEM

У статті відзначено, що в Україні кримінальному праву відведено важливе завдання, в якому означена і визначена форма реакції суспільства і держави на злочин.

За загальноприйнятим визначенням кримінальне право трактується як одна із першорядних галузей права та законодавства.

Проблемним питанням залишається поліпшення вітчизняної науки. Це обумовлено тим, що в галузі кримінального права не сформований ефективний механізм здійснення, виконання державою міжнародних правових норм.

На тепер залишаються дискусійними проблеми ролі кримінального права, структури кримінально-правових знань.

Показано, що сучасний підхід щодо визначення сутності кримінального права полягає у його поділі на Загальну та Особливу частини. Єдність Загальної й Особливої частин кримінального права визначає внутрішню узгодженість його інститутів і норм та встановлює ефективність їх практичного використання.

У статті, виходячи із сучасного стану науки кримінального права і кримінального законодавства, визначені шляхи вдосконалення Загальної частини

Показано, що з методичної точки зору доцільно провести класифікацію кримінально-правових проблем за кількісними та якісними ознаками.

За цим критерієм кримінально-правові проблеми можна поділити на: загальносистемні, інституціональні та одиничні.

Означено, що на даний час виникає потреба класифікації принципів кримінального права. Принципи кримінального права мають бути орієнтиром усієї правотворчої, правоохоронної діяльності.

Відзначено, що на сьогодні однією із проблем кримінального права є забезпечення соціальної справедливості. Встановлення соціальної справедливості передбачає боротьбу з тими порушеннями законів, що є особливо небезпечними, застосовуючи всі можливі засоби для їх ліквідації чи, принаймні, скорочення.

Важливо звертати увагу на стан законодавства про кримінальну відповідальність. Воно повинне удосконалюватися, оновлюватися, змінюватися, тобто має постійно розвиватися й бути досить динамічним.

У статті виділено напрями подолання кризи кримінально-правового регулювання в Україні.

Ключові слова: злочин, кримінально-правове регулювання, наука кримінального права, покарання, предмет кримінально-правового регулювання, поняття кримінального права, роль кримінального права.

The article notes that in Ukraine, criminal law is considered as an important task in which the form of reaction of the society and state to crime is defined.

According to the generally accepted definition, criminal law is interpreted as one of the primary branches of law and legislation.

Improving domestic science remains a problematic issue. This is due to the fact that an effective mechanism has not been formed in the field of implementation of criminal law, fulfilment of international legal norms by the state.

For now, the problems of the role of criminal law and the structure of the knowledge of criminal law remain debatable.

It is shown that the modern approach to determining the essence of criminal law consists in its division into General and Special parts. The unity of the General and Special parts of criminal law determines the internal consistency of its institutions and norms and establishes the effectiveness of their practical use.

The article, based on the current condition of the science of criminal law and criminal legislation, identifies the ways to improve the General part.

It is shown that, from a methodological point of view, it is expedient to classify criminal law issued according to quantitative and qualitative characteristics.

According to this criterion, criminal law issued can be divided into: system-wide, institutional and individual ones.

It is noted that there is currently a need to classify the principles of criminal law. The principles of criminal law should be a guideline for all law-making and law-enforcement activities.

It was noted that today one of the problems of criminal law is ensuring social justice. Establishing social justice involves combating those violations of laws that are particularly dangerous, using all possible means to eliminate or at least reduce them.

It is important to pay attention to the state of the legislation on criminal liability. It must be improved, updated, changed, that is, it must constantly develop and be quite dynamic.

The article highlights the ways to overcome the crisis of regulation of criminal law in Ukraine.

Key words: *crime, regulation of criminal law, science of criminal law, punishment, subject of regulation of criminal law, concept of criminal law, role of criminal law.*

Постановка проблеми. Розвиток національного кримінального права характеризується тривалим терміновим періодом його становлення, а саме переходом від звичайного права до сучасних нормативно-правових засобів забезпечення належного функціонування суспільних відносин. В Україні йому відведено важливе завдання, в якому означена і визначена форма реакції суспільства і держави на злочин.

За загальноприйнятим визначенням кримінальне право трактується як одна із першорядних галузей права, законодавства, як наука або доктрина і навчальна дисципліна. З погляду галузі права кримінальне право визначається як система юридичних норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є кримінальним правопорушенням, і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Кримінальне право це соціальне явище, істотними формами якого є закон, а також правосвідомість, правотворчість запровадженням і правозастосування. Разом з тим, провідним напрямом застосування кримінального права у практичній діяльності суспільства залишається закон про кримінальну відповідальність. Кримінальний закон обумовлює рамки діяльності органів державного примусу.

Сучасні спрямування становлення національної правової системи характеризуються більш широкою відкритістю, запровадженням новітніх європейських напрямів стосовно забезпечення принципів верховенства права, втілення у життя широковідомих міжнародних стандартів з прав людини і громадянина,

а також втілення основних принципів гарантування міжнародного правопорядку. У цьому зв'язку провідним шляхом розвитку науки кримінального права залишається поліпшення теорії гармонізації вітчизняного кримінального права із кримінальним правом країн Європи та теорії запровадження норм про кримінальну відповідальність, що наводяться в чинних міжнародних договорах.

Проблемним питанням залишається поліпшення вітчизняної науки. Це обумовлено тим, що в галузі кримінального права не сформований ефективний механізм здійснення, виконання державою міжнародних правових норм для використання суб'єктами законодавчої діяльності, а також слід відзначити проблему якості та стабільності кримінального закону. Основні вимоги, які висуваються до закону, є ясність і доступність викладених у ньому приписів.

Усе вище означене вказує на актуальність досліджень даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формулювання ролі кримінального права були предметом постійного вивчення. Так, фундаментальним категоріям кримінального права присвятили свої роботи такі вчені, як: П.П. Андрушко, В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, Ф.Г. Бурчак, М.Д. Дурманов, Л.В. Іногамова-Хегай, Т.Е. Караєв, С.Г. Келіна, О.Ф. Ковігиді, О.І. Коробєєв, В.М. Кудрявцев, Мирошніченко, Д.М. Молчанов, В.О. Навроцький, Т.Ю. Орешкіна, Ю.А. Пономаренко, А.В. Савченко, В.В. Скибицький, А.А. Стрижевська, М.О. Стручков, А.О. Тилле, Ю.М. Ткачевський, Г.Т. Ткешеліадзе,

І.М. Тяжкова, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко, В.Г. Шуміхін, О.М. Яковлев, П.С. Яні.

Водночас і натепер залишаються дискусійними проблеми ролі кримінального права, структури кримінально-правових знань. І в цей час виникають питання: чиї інтереси захищає кримінальне право, чи здатне воно забезпечити соціальну справедливість, пропорційність відповідальності особи та держави за кримінально протиправні діяння. Невирішеною залишається сутність основних понять злочину та покарання.

Мета статті полягає у визначенні проблем кримінально-правового знання про явища, які формують призначення кримінального права як правового керуючого процесу суспільних відносин, направленою на встановлення соціальної справедливості щодо потерпілого, підозрюваного, соціуму та держави, на уникнення проблем кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Потрібно звернути увагу на сучасний підхід щодо визначення сутності кримінального права. Особливість полягає у його поділі на Загальну та Особливу частини.

Загальна частина кримінального права містить 15 підрозділів.

Особлива частина кримінального права має 20 підрозділів, котрі включають норми, що окреслюють конкретні види злочинів та види покарань.

Єдність Загальної й Особливої частин кримінального права визначає внутрішню узгодженість його інститутів і норм та встановлює ефективність їх практичного використання.

Загальна частина кримінального законодавства визначається як підсистема єдиної цілісної системи кримінального законодавства України, яка включає положення, що встановлюють загальні принципи і поняття кримінального права, підстави і межі кримінальної відповідальності, загальні положення щодо покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили передбачене кримінальним законом діяння.

Кримінально-правове значення Загальної частини кримінального законодавства полягає в тому, що її положення, як невід'ємні складові будь-якої кримінально-правової норми, використовуються кожного разу при застосуванні кримінального законодавства.

Визначення поняття та значення Загальної частини кримінального законодавства зводяться до того, що її положення, об'єднані в статті та розділи, не є нормами права, оскільки вони не мають самостійного регулюючого характеру.

Вивчення й аналіз окремих положень Загальної частини обов'язково має здійснюватися у поєднанні з відповідними положеннями Особливої частини, які лише в нерозривному поєднанні здатні регулювати суспільні відносини.

Кримінальне право – це система норм, що перебуває у постійному розвитку. Вказане відноситься до положень Загальної частини кримінального законодавства, розвиток й удосконалення якої має відбуватися поступово, виважено, на підставі ґрунтовних наукових досліджень.

Виходячи із сучасного стану науки кримінального права і кримінального законодавства, можна визначити такі шляхи вдосконалення Загальної частини:

- вдосконалення змісту окремих, традиційних для вітчизняного права розділів та статей Загальної частини;
- усунення розбіжностей між положеннями Загальної й Особливої частин кримінального права;
- доповнення Загальної частини кримінального права положеннями, що на цей час необґрунтовано регламентуються іншими нормативно-правовими актами;
- виокремлення на основі обґрунтованих наукових досліджень в Особливій частині кримінального права положень, які є спільними для значної частини злочинів із подальшим їх перенесенням в узагальненому виді до Загальної частини кримінального права.

Масштаб становлення кримінально правових проблем не є однаковим. Вони стосуються усіх випадків застосування термінального закону, цілого ряду схожих ситуацій або лише окремих випадків. З методичної точки зору доцільно провести класифікацію кримінально-правових проблем за кількісними та якісними ознаками.

Кількісні ознаки передбачають визначення різниці за масштабом розвитку правових проблем на законодавче закріплення, теорію та практику кримінального закону. Розмежування кримінально-правових проблем за кількісною ознакою ґрунтується на врегулю-

ванні категорій загального та спеціального характеру.

За цим критерієм кримінально-правові проблеми можна поділити на:

а) загальносистемні:

- проблеми розуміння та ознак злочинів;
- достатності та змісту принципів кримінального права;

– співвідношення кримінального права з іншими галузями.

б) інституціональні:

- проблеми інститутів кримінального права;
- ознаки та форми, види учасників злочинів;
- покарання: встановлення їх переліку, розміри:

– призначення покарання за загальними та спеціальними правилами.

в) одиничні або конкретні: проблеми конкретної норми.

Зазначена класифікація кримінально-правових проблем за кількісною ознакою встановлює умови визначення джерел складності використання конкретної норми, що входить до причин інституційного рівня.

Якісна ознака дозволяє визначити проблеми загальної та спеціальної частин кримінального права.

Така класифікація формує методологічну основу для системного розуміння проблем та визначення шляхів їх вирішення.

На даний час виникає потреба класифікації принципів кримінального права, котрі не визначені окремими нормами.

В теорії права принципи представляються як керівні ідеї, що характеризують зміст права, його призначення.

Кримінально-правові принципи це основоположні, базові настанови, на яких ґрунтується кримінальне право. Потрібно визначити ряд принципів кримінального права. Провідним є принцип законності, котрий ґрунтується на положенні про те, що кримінальна протиправність та покарання повинні базуватись на нормах кримінального законодавства.

Наступним принципом є рівність громадян перед законом.

Визначається принцип відповідальності особи за кримінальну дію.

Важливим принципом є принцип гуманізації кримінального права та принцип справедливості.

Актуальним залишається питання з точки зору реалізації принципів кримінального права, удосконалення діючого законодавства з метою конструювання норм про відповідальність та покарання за злочинну діяльність.

Принципи кримінального права мають бути орієнтиром усієї правотворчої, правоохоронної діяльності, дотримання яких повинне забезпечити високий рівень злагодженості, стабільності та ефективності правової системи. Принципи повинні мати загальнообов'язковий характер, вони повинні слугувати закріпленню внутрішньої єдності та взаємодії різних галузевих інститутів, правових норм та правових відносин.

Також доцільно застосовувати принцип демократизму в кримінальному законодавстві, що забезпечить розширення можливостей різних суспільних інститутів чинити опір правопорушенням.

Потрібно забезпечити запровадження принципу індивідуалізації покарання, котрий повинен концентрувати в собі комплекс керівних ідей та правил відповідного напрямку.

Отже, можна стверджувати про необхідність внесення поправок у діюче кримінальне законодавство в плані констатації принципів кримінального права.

Можна відзначити, що на сьогодні однією із проблем кримінального права є забезпечення соціальної справедливості. Проблема зводиться до того, що визначається достеменно відокремленість законів від запитів та інтересів широкого кола громадян суспільства. Норми, котрі відображені у законах, не завжди є носіями справедливості, оскільки поняття справедливе, правове та законне не збігаються. Так, правова норма, ґрунтуючись на правовому поєднанні закону і справедливості, має об'єднувати уявлення про справедливість нашого суспільства у його правовій системі. Тоді представлення людей про справедливе зможуть набувати загальнообов'язкового характеру, опираючись на силу й авторитет держави. При визначенні законності потрібно враховувати пріоритет не верховенства закону, а верховенства права. Це матиме місце лише тоді, коли закони держави будуть відповідати вимогам природного права і на справедливій основі встановлюється рівна міра прав, обов'язків та юридичної відповідальності людини, громадянина, держави та посадових осіб.

Таке розуміння законності, що ґрунтується на принципах справедливості, спрямоване на забезпечення стану безпеки, стабільності, дотримання основних прав і свобод людини. Встановлення соціальної справедливості передбачає боротьбу з тими порушеннями законів, що є особливо небезпечними, застосовуючи всі можливі засоби для їх ліквідації чи, принаймні, скорочення.

Слід відзначити, що сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні характеризується певною нестабільністю, наявністю надмірної кількості змін, які не завжди є виправданими та доцільними; пріоритетністю захисту інтересів та безпеки держави, інтересів та безпеки представників влади, правоохоронних органів та суддів порівняно із захистом інтересів окремих громадян; спробою законотворчих органів налаштувати суспільно-правові та суспільно-політичні проблеми винятково кримінально-правовими засобами; намаганням призвести вітчизняне кримінальне законодавство у відповідність до міжнародно-правових вимог, часто не зважаючи на позитивний вітчизняний досвід та правові традиції.

Важливим показником соціальної несправедливості в Україні є корупція. У теперішній ситуації, корупція досягла системного характеру і стосується практично всього суспільства, включаючи його основу. Причиною цього є те, що до цього часу в Україні вирішення більшості державних, управлінських, адміністративних, господарських і соціальних питань залежить від дій конкретного службовця. Саме цей напрям розвитку держави спричиняє зростання злочинності у сфері службової діяльності та надання публічних послуг. Державні органи не мають конкретної системи оцінки впливу корупційної злочинності на кримінологічну безпеку держави. Не дивлячись на значну увагу до злочинності в області службової діяльності з боку органів державної влади, особливо до корупційного підкупу, більшість злочинів залишаються не виявленими.

При цьому кримінологічна наука і весь соціально-правовий інститут як вираз суспільного світогляду виявилися некомпетентними і безперспективним відносно даного факту. У цьому зв'язку виникає необхідність безкомпромісних змін у ставленні суспільства і держави до злочин-

ності, де у вирішенні зазначених проблем кримінологічна наука повинна виявити провідну роль. Недоторканність окремих категорій населення спричиняє дію не правової сфери, де утворюється так зване «тіньове» право. Такі сфери стають недоступними для системи кримінальної юстиції, а їх прояв спричиняє негативні процеси значного поширення. Нехтування вказаних процесів із боку держави спричинило те, що в Україні утворилися уже не окремі області, а цілі не правові території, де вся злочинність носить характер, який не виявляється зовнішньо; прихований, а влада не має можливості створити надійні умови належного правового режиму, котрий накреслений чинним законодавством.

Наразі на процес впровадження соціальної справедливості в Україні має негативний вплив вагання та незлагодженість дій гілок влади у прийнятті правових рішень. Нетерплячість чиновників і їх намір встановити свою управлінську впливовість може спричинити нові конфлікти. У цьому зв'язку необхідно об'єднання вчених і практиків різних наук, які вивчають поведінку людини, політиків, управлінців з метою практичної реалізації проklamованих Конституцією принципів демократії і соціальної справедливості.

Таким чином, проведення запобігання правопорушенням, право забезпечує соціальну справедливість. Воно є зафіксованою нормативно справедливою, що оберігає людину від зазіхань на її права і свободи. Кожна людина має право не приймати до уваги будь-які поради, якщо її дії не порушують чинне законодавство і не завдають шкоди іншим особам.

Важливо звертати увагу на стан законодавства про кримінальну відповідальність. На сьогодні воно залишається стабільним і незмінним у своїх принципових положеннях і підходах до вирішення поставлених перед ним завдань. Однак, воно повинне удосконалюватися, оновлюватися, змінюватися, тобто має постійно розвиватися й бути досить динамічним. Тому потрібно вирішувати питання практичного застосування нормативних положень, виважене, обґрунтоване й розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність, котре здатне забезпечити високу ефективність його приписів.

Слід звернути увагу на те, що правотворча діяльність на даний час носить безсистемний та навіть хаотичний характер, а законопроекти, що виносяться на розгляд парламенту, не завжди проходять належну наукову експертизу. Все це спричиняє зниження ефективності запобіжної функції кримінального закону, має негативний вплив на право застосовну діяльність.

З метою уникнення цієї проблеми доцільно сформувані інституту кримінального проступку.

Становлення інституту кримінального проступку висуває питання щодо визначення його місця у системі законодавства. Зміст кримінальних проступків повинні становити окремі діяння, що належать до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства повинні бути визначені як такі, що не мають великого рівня суспільної небезпечності. До кримінальних проступків слід віднести також певні види адміністративних правопорушень, які вчиняються фізичними особами.

Доцільно виділити напрями подолання кризи кримінально-правового регулювання в Україні.

Суб'єктами кримінально-правового регулювання на правотворчому рівні є Верховна Рада України, Конституційний Суд України; на право застосовному рівні – суди загальної юрисдикції.

Ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід вважати ті, що забезпечують баланс між соціальною значимістю охоронюваних благ та обґрунтованим обсягом необхідних соціальних

видачків, а саме тим обсягом видачків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання.

Можна виділити напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання:

– скорочення обсягу кримінально-правового регулювання;

– розвиток наукового супроводження та вищої юридичної освіти як найбільш оптимальних напрямів підвищення ефективності кримінально-правового регулювання;

– підвищення рівня громадського контролю за діяльністю органів державної влади в сфері кримінально-правового регулювання;

– налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, задіяними в сфері кримінально-правового регулювання.

Напрями вирішення проблем кримінального права зможуть забезпечити методологічну послідовність і раціональну ефективність вітчизняної науки кримінального права, її узгодженість з фундаментальними принципами міжнародного кримінального права та можливість формувати методологічні підходи як до визначення, так і до розв'язання наявних проблем.

Висновки. На даний час виникає необхідність осмислення найбільш актуальних питань теорії кримінального права й практики його застосування, встановлення ефективності здійснення кримінально-правової політики, визначення шляхів удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність, а також обміну досвідом із науковцями зарубіжних країн та практичними працівниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблем и кримінального права: навч. посіб. В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. К.: Юрінком Інтер. 2009. 256 с.
2. Александров Ю.В., В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. Київ: Атака. 2008. 712 с.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посіб. За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте. 2014. 944 с.
4. Кримінальний процес : підручник. Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманов та ін. ; за ред. В.М. М.Я. Тація, Ю. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Пр. 2013. 824 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер. 2016. 1064 с.
6. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: Лекція К. : Ін Юре. 2015. 104 с.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. В.О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер. 2013. 713 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/39221459>

Задніпряна-Корінна М. Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки і права
Національного університету харчових технологій*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

PROSECUTION OF SENIOR GOVERNMENT OFFICIALS AND CIVIL OFFICERS IN EUROPEAN COUNTRIES

Питання щодо притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави та державних службовців в більшості країн світу є досить актуальним. В даній статті на прикладі європейського досвіду деяких країн розглядається питання відповідальності означених суб'єктів для удосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері. Наприклад, у французькій юридичній доктрині сформувалося розуміння відповідальності у двох основних значеннях: відповідальність, що випливає з контракту; деліктна відповідальність, що випливає з зобов'язання визначеного у законі. Перший вид застосовується у разі умисного невиконання передбаченого контрактом зобов'язання. У свою чергу, деліктна відповідальність полягає в зобов'язанні відшкодувати шкоду, заподіяну інтересам інших осіб умисним не виконанням обов'язку, що випливає з закону. Таким чином сформульований важливий юридичний принцип – поводитися щодо інших у такій спосіб, щоб не заподіювати шкоду. Також, на прикладі французького законодавства було проаналізовано специфіку притягнення до відповідальності спеціального суб'єкта – мера, а саме правопорушення на державній службі, наприклад, не вжив достатніх засобів, що забезпечують реалізацію його повноважень щодо припинення порушення встановлених правил поведінки; правопорушення, що носить індивідуальний характер – не пов'язане з виконанням громадянином професійних обов'язків; правопорушення індивідуального характеру, пов'язане з виконанням обов'язку за посадою. В статті проаналізовано актуальне на сьогоднішній день питання відповідальність президента. Багато політиків наголошують на неможливості притягнення Президента до відповідальності за «інший тяжкий злочин», оскільки практично неможливо його довести стосовно особи, наділеної юридичною недоторканністю і широкими повноваженнями в усіх сферах державної діяльності. Але існують конституції багатьох держав, де містяться застереження щодо політичної відповідальності Президента. Слід зазначити цікавий факт, що Конституції деяких держав передбачають можливість притягнення Президента до відповідальності у формі дострокового припинення повноважень без будь-яких правопорушень з його боку. Узагальнюючи, слід відмітити, що різниця у підходах до виокремлення підстав притягнення осіб до відповідальності в Європейському Союзі і Україні обумовлені різними традиціями, що були покладені в основу правового регулювання та на сьогодні визначають специфіку інституту юридичної відповідальності.

Ключові слова: відшкодування шкоди, законодавство, юридична відповідальність, політична відповідальність, відповідальність суб'єктів.

The issue of holding senior state officials and civil servants to account is quite topical in most countries of the world. In this article, using the example of the European experience of some countries, the issue of the responsibility of the specified subjects for the improvement of domestic legislation in this area is considered. For example, in the French legal doctrine, an understanding of responsibility was formed in two main meanings: responsibility arising from the contract; tortious liability arising from an obligation defined by law. The first type is used in case of intentional non-fulfillment of the contractual obligation. In turn, tortious liability consists in the obligation to compensate for damage caused to the interests of other persons by intentional non-fulfillment of a duty arising from the law. In this way, an important legal principle is formulated – to behave towards others in such a way as not to cause harm. The article analyzes the currently relevant issue of the president's responsibility. Many politicians emphasize the impossibility of bringing the President to justice for «another serious crime», since it is practically impossible to prove it in relation to a person endowed with legal immunity and broad powers in all spheres of state activity. But there are constitutions of many states that contain

reservations about the political responsibility of the President. Summarizing, it should be noted that the difference in approaches to distinguishing the grounds for bringing persons to justice in the European Union and Ukraine is due to different traditions that were laid as the basis of legal regulation and today determine the specifics of the institution of legal responsibility.

Key words: *damages, legislation, legal responsibility, political responsibility, responsibility of subjects.*

На сьогоднішній день усталена думка про те, що розв'язання проблеми притягнення до відповідальності вищих осіб держави та державних службовців з'явилася ще після Великої Вітчизняної війни у зв'язку проведенням Нюрнберзького та Токійського трибуналів над державними та військовими діячами, обвинуваченими у скоєнні злочинів проти людства, грубому нехтуванні міжнародно-визнаних правил ведення війни.

Закріплені країнами-переможницями принципи кримінальної відповідальності керівників держав за агресивні дії і порушення законів війни і військових конфліктів стали загально-визнаними в усьому світі за твердженням Організації Об'єднаних Націй. Одним із важливих кроків у розвитку юридичної відповідальності органів влади став суд у Південній Кореї в 1986 р. над двома колишніми президентами, обвинуваченими в здійсненні путчу, державній зраді, корупції і насильстві над народом.

Принципи юридичної відповідальності, які застосовуються до таких суб'єктів, як посадові особи в європейській доктрині досить вдало обґрунтовані на прикладах нормативного закріплення у Французькій Республіці. У дослідженнях, присвячених видам, підставам та специфіці юридичної відповідальності мерів, що проведена Асоціацією мерів Франції, розкрито фактори, що обумовлюють застосування кримінальної відповідальності до зазначених осіб, а саме:

1) трансферт прийняття рішень від імені держави на локальному рівні призвів до передачі разом з компетенцією і відповідальності за її реалізацію. Конкретніше це характеризується як децентралізація, що проявляється в трансферті повноважень;

2) значне зростання складності публічного управління на локальному рівні та розширення сфер впливу на місцевих обранців, у тому числі на розпорядження економічними та людськими ресурсами;

3) велике значення соціальних зв'язків та встановлення особи винною (на сьогодні

в суспільстві превалює тенденція обов'язкового визначення винної особи та публічного притягнення до відповідальності, а також, потерпілих або жертв). При цьому дедалі більше звертають увагу на засоби кримінальної відповідальності, а також на інші види відшкодування.

Розглянемо специфіку притягнення до відповідальності спеціального суб'єкта – мера (на основі французького досвіду). Цивільна відповідальність мера за здійснення його повноважень встановлюється у випадку заподіяння шкоди та порушення інтересів осіб, що можуть впливати з таких діянь мера: прийнятих незаконних рішень; фізичних дій; надання вказівок державним службовцям щодо вчинення незаконних дій.

Наприклад, мер може бути притягнений до цивільної відповідальності, якщо він вчинив:

1) правопорушення на державній службі, наприклад, не вжив достатніх засобів, що забезпечують реалізацію його повноважень щодо припинення порушення встановлених правил поведінки;

2) правопорушення, що носить індивідуальний характер – не пов'язане з виконанням громадянином професійних обов'язків;

3) правопорушення індивідуального характеру, пов'язане з виконанням обов'язку за посадою (недоліки у реалізації обов'язку з апробацією роботи добровільних комісій при мерії).

У першому випадку правопорушення на державній службі відповідальність встановлюється територіальною громадою. Так само, як спосіб відшкодування (відставка, позбавлення премії тощо). У третьому випадку, заходи персональної відповідальності, так само, як і заходи комунальної відповідальності, встановлюються законом та застосовуються за ініціативи громади проти обраної особи.

У другому випадку індивідуальний характер вчиненого діяння тягне особисту відповідальність, встановлену законом. Критеріями розмежування між означеними категоріями виступають: обставини часу і місця; повноваження обраної особи; застосовані заходи та їх

взаємозв'язок з функціями на державній службі; компетенція обраного представника.

За порядком розгляду справи про притягнення до відповідальності виокремлюється оскарження до адміністративного суду - у випадку вчинення правопорушення на державній службі або такого, що пов'язане з державною службою; до загальних судів - у випадку персональної відповідальності.

Гарантіями відшкодування шкоди у цивільному порядку виступають: у індивідуальному правопорушенні - особисте майно та у випадку правопорушення на державній службі застосовуються або відшкодовуються завдані збитки або страхове відшкодування, що покриває ризик.

Також можуть бути проведені спеціальні розслідування у випадках вчинення наступних правопорушень (злочинів):

– протидія застосуванню закону (ст. 432-1 Кримінального кодексу Французької республіки), що полягає у виконанні доручених функцій, котрі перешкоджають виконанню норм закону. Наприклад, шляхом прийняття рішення про блокування розгляду конкретного дос'є або шляхом надання допомоги конкретним особам, що знаходяться у незвичній ситуації, порівняно з порядком, визначеним у законі;

– перешкоджання реалізації прав індивідуального суб'єкта (ст. 432-4 Кримінального кодексу Французької республіки), що передбачає захист індивідуальних свобод та прав людини від порушення права власності, прав на охорону здоров'я, прав на навчання та інше, і захищає від свавільного прийняття рішень у цих сферах;

– усі види дискримінації (ст. 432-7 Кримінального кодексу Французької республіки), що полягає у відмові будь-якому носієві права з передбачених законом мотивів, якщо ця особа належить до відповідної раси чи за ознаками статі, політичних поглядів, належності до професійних об'єднань. Наприклад, мер несе відповідальність за відмову у наданні житла з підстав расової чи релігійної нетерпимості;

– пасивна корупція та зловживання впливом (ст. 432-11 Кримінального кодексу Французької республіки), що передбачає, що пасивна корупція полягає у пропозиції, чи отриманні прямо чи непрямо подарунків чи інших неправомірних

вигод з метою вчинення, або, навпаки, відмови у вчиненні певних дій, що входять до його компетенції. Зловживання впливом полягає в його реальному чи планованому отриманні за виконання сприятливого рішення роботи, угоди конкретної особи.

«Фаворитизм», чи необґрунтовані переваги (ст. 432-14 Кримінального кодексу Французької республіки), полягає у тому, що делікт може бути вчинений будь-якими обранцями місцевого рівня, як тими, що обіймають адміністративні посади, так і технічними працівниками, які брали участь в оформленні державних закупівель [2].

У французькому праві виокремлюються три умови, які повинні бути одночасно встановлені в момент вчинення делікту:

1) чи мала заінтересована особа повноваження в сфері публічної влади;

2) чи була ця особа уповноважена реалізувати повноваження в сфері державної служби;

3) чи була вона наділена мандатом (обрана публічно).

Мери вважаються особами, що підпадають під дію ст. 432-13 Кримінального кодексу Французької республіки під час усього періоду дії їх мандату. Іншими словами, виходячи з специфіки їх служби, вони підзвітні комуні у всіх сферах діяльності. Це означає, що, оскільки мер уповноважений захищати інтереси комуні, то вчинення деліктів, що суперечать стану інтересів, підлягає кримінальній відповідальності, окрім випадків помилок, що носять характер норм моралі за винятком умисного обману та ведення в оману.

Також необхідно встановити, чи був наявний нагляд, управління або оплата такої діяльності. Це положення, що стосується муніципальних обранців у частині виконання ними завдань адміністрації (делегованих від мера повноважень, у межах спеціального мандату чи муніципальної ради).

Остання умова чи було прийнято, отримано чи дотримано інтерес у публічній сфері. Це обумовлено наявністю чи відсутністю прийняття рішень у особистих цілях. Серед таких цілей: політичні, моральні, кримінально-карані та інші. Встановлено, що прийняття рішення в індивідуальних цілях не обов'язково пов'язано з отриманням матеріальної винаго-

роди, а скоріше – з метою задоволення власних амбіцій та пристрастей.

Розуміння інтересу (ст. 175 Кримінального кодексу Французької республіки) передбачає, що державний службовець ставить себе у таке положення, що тільки він один може отримати персональний інтерес від прийнятого рішення, навіть якщо його насправді немає [2].

Загальна кримінальна відповідальність може класифікуватись на дві категорії:

1) ті, що стосуються функцій з управління державною службою та локальною (невідповідне функціонування державних служб). До них належать, зокрема: делікти, що впливають з неумисного заподіяння тілесних ушкоджень (що стосується використання спортивного інвентаря, роботи служб освітлення вулиць, проведення криміналістичних робіт та інших); делікти, що впливають з піддання ризику третіх осіб (ст. 223-1 Кримінального кодексу Французької республіки); делікти, що пов'язані з видами використання підпису, підробкою адміністративних документів (ст. 441-2 Кримінального кодексу Французької республіки), підробка сертифікатів і атестатів (ст. 441-7 Кримінального кодексу Французької республіки); правопорушення, що стосуються інформаційної сфери та свобод [1];

2) де відповідальність пов'язана з застосуванням повноважень поліції. Відповідно до ст. 2212-1 Загального кодексу територіальних утворень Французької республіки на мера покладено повноваження муніципальної і вуличної поліції на території даної комуни, тому, здійснюючи свої повноваження, мер має забезпечити безпеку в публічних місцях і дотримання публічного спокою, так само як і зобов'язаний запобігати забрудненню навколишнього середовища [1].

У ст. 2212-2 Загального кодексу територіальних утворень Французької республіки зазначено, що мер зобов'язаний забезпечити публічний спокій, зокрема це стосується шуму та часових меж проведення будівельних робіт, використання гучних пристроїв, що порушують спокій мешканців [1].

У будівельній сфері на мера покладено обов'язок з видачі дозволу щодо користування земельними ділянками і контролю за дотриманням встановлених вимог і процедур, перед-

бачених Кодексом урбанізму, надання дозволів на будівельні роботи, щодо комунальних будинків, видача дозволу на будівництво. Мер може притягнути комунальне господарство до відповідальності за ненавмисне заподіяння тілесних ушкоджень, виходячи з того, що він несе відповідальність за безпеку лижників на станціях, якщо він не забезпечив достатній захист механічного підйомника.

Заслуговує на увагу і такий аспект, як відшкодування шкоди державним службовцям, притягнення до кримінальної відповідальності та відшкодування у зв'язку з дотриманням правил гігієни та безпеки державним службовцем. Встановлюючи зв'язок між попередженням професійних ризиків та проблемою притягнення до кримінальної відповідальності, доктор права Самуель Кремель запропонував розмежувати превентивну функцію та застосування заходів притягнення до кримінальної відповідальності, відмежовуючи досліджувану проблему від окремих питань, пов'язаних з нещасними випадками. Зокрема встановлено, що зв'язки між відповідальністю та превенцією є навіть значно тіснішими, а ніж це здається, оскільки в законодавстві встановлені чіткі вимоги до визначеного кола суб'єктів щодо упередження нещасних випадків, пов'язаних з ними ризиків. Він зазначає, що покладання відповідальності на державного службовця обумовлено його обов'язком передбачати засоби обмеження ризику, серед яких також слід дотримуватися звичайної регламентації праці [4]. Таким чином, на думку зазначеного автора, державні службовці зобов'язані передбачати ризики, у тому числі передбачати заходи безпеки, що необхідні для попереджування нещасних випадків, пов'язаних з професійним ризиком.

Конституції деяких держав передбачають можливість притягнення Президента до відповідальності у формі дострокового припинення повноважень без будь-яких правопорушень з його боку. Така відповідальність є політичною (пов'язана зі здійсненням державної влади), правовою (передбачена Конституцією), однак не є юридичною відповідальністю у звичайному її розумінні, оскільки настає без вчинення правопорушення. Найчастіше до політичної відповідальності притягується уряд, наслідком

чого є його відставка. Наприклад, політична відповідальність Президента передбачена положеннями конституцій Австрії, Ісландії, Словаччини. Ініціатором усунення Президента з поста шляхом референдуму виступає Парламент. У випадку підтримання виборцями Президента на референдумі, політичну відповідальність несе сам Парламент (нижня палата) – він розпускається. Відповідно до Конституції Словаччини політична відповідальність Президента виникає у разі проведення ним діяльності, спрямованої проти суверенітету і територіальної цілісності республіки, або діяльності, спрямованої на усунення її демократичного конституційного ладу [5].

Багато політиків наголошують на неможливості притягнення Президента до відповідальності за «інший тяжкий злочин», оскільки практично неможливо його довести стосовно особи, наділеної юридичною недоторканністю і широкими повноваженнями в усіх сферах державної діяльності [3]. Але існують конституції багатьох держав, де містяться застереження щодо політичної відповідальності Президента (Конституція Чехії 1992 р., Ірландії 1937 р., Ісландії 1944 р., Латвії 1922 р.)

Президент (представник, голова) Ради Європейського Парламенту уособлює в собі державу - член Європейського Союзу в цілому, а не конкретну фізичну особу. Відповідальність Голови має політичний характер (установчими договорами не передбачена) та проявляється як «негативна», так і «позитивна». Голова, приймаючи на себе відповідальність за роботу головного законодавчого органу Європейського Союзу, в очах громадської думки розглядається як рушійна сила роботи цього інституту.

Від Голови також великою мірою залежить престиж Європейського Союзу на міжнародній арені. Однак, в більшості країн Президент за певних підстав може бути притягнений до політичної відповідальності у формі усунення з поста в порядку імпичменту. Застосування імпичменту зумовлює втрату імунітету і відкриває шлях для подальшого судового переслідування такої особи у звичайному порядку.

Отже, вивчення загальних засад розмежування юридичної та політичної відповідальності в країнах Європейського Союзу та в Україні має важливе значення для формування вітчизняного підходу щодо співвідношення юридичної та інших видів відповідальності, закріпленого в національному законодавстві. Зокрема, вивчення європейського та вітчизняного підходів до співвідношення та специфіки юридичної та політичної відповідальності державних службовців вищого рівня відіграє важливу роль у поступовій гармонізації законодавства України та Європейського Союзу. Узагальнюючи проведений розгляд, слід відмітити, що різниця у підходах до виокремлення підстав юридичної відповідальності в Європейському Союзі і Україні обумовлені різними традиціями, що були покладені в основу правового регулювання та на сьогодні визначають специфіку інституту юридичної відповідальності. Розглянуті підходи до визначення підстав відповідальності ілюструють не тільки доктринальні, але й відображені у нормативно-правових актах підходи щодо визначення підстав відповідальності, відмежування від політичної, конституційної, цивільної, дисциплінарної, адміністративної, корпоративної, моральної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Ліссабонського договору), пер. Г. Друзенка, С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. К.: К.І.С., 2010. 536 С.
2. Guido Gorgoni La responsabilit e comme projet. Reflexions sur une responsabilit e juridique «prospective», G. Gorgoni, Universita degli Studi di Padova, Bruxelles, Bruylant, 2008. 756 p.
3. Professional Responsibility, Problems and Materials, 11th (University Casebooks) Publisher: Foundation Press; 11 edition, 2011. 788 p.
4. Rush P. D. The Life of Criminal Law, P. D. Rush, Shaun McVeigh, A. Young (eds), Criminal Legal Doctrine (Aldershot: Dartmouth Press), 1997. P. 200–207.
5. The Law, Principles, and Practice of Legal Ethics, Second Edition, V. Vuletich, N. P. Miller; Publisher: Vandeppla, 2012. 684 p.

Новашок Д. О.,
*аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЕФЕКТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

EFFECTIVE CONTROL AND RESPONSIBILITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

В рамках дослідження стандарту ефективного контролю великий інтерес викликає питання відповідальності міжнародних організацій за діяння, вчинені державними або недержавними акторами, які *de jure* знаходяться під контролем цієї міжнародної організації. Адже, у разі порушення норм міжнародного права суб'єктом, який за міжнародним договором переданий в управління від держави (або іншої міжнародної організації) міжнародній організації, виникає проблема притягнення до відповідальності суб'єкта, який має відшкодувати збитки. Саме тому актуальним є дослідження та встановлення юридичної основи застосування стандарту ефективного контролю щодо міжнародних організацій.

У статті було визначено, що концепція атрибуції відповідальності міжнародним організаціям на основі контролю була кодифікована Комісією міжнародного права у Проекті статей про відповідальність міжнародних організацій. Зокрема, Комісія визначила, що діяння органів держави чи агентів міжнародної організації, які передані в розпорядження іншої міжнародної організації, вважається згідно з міжнародним правом діянням останньої організації, якщо організація здійснює ефективний контроль над такою поведінкою.

Встановлено, однак, що стандарт ефективного контролю для міжнародних організацій був здебільшого заду-маний у контексті миротворчої діяльності. Проте, застосування цього стандарту було поставлено під сумнів організаціями поза миротворчим контекстом на тій підставі, що він передбачає, що міжнародні організації зможуть відповідати набору загальних правил, незалежно від їхньої структури. Було проаналізовано, що проблема неоднозначності, яка виникає щодо міжнародних організацій, дещо відрізняється від тієї, яка виникає щодо держав. Для міжнародних організацій справжня проблема полягає у відсутності первинних норм, що визначають поведінку міжнародних організацій, і застосування стандарту ефективного контролю, який майже виключно впливає з контексту миротворчої діяльності. Тим не менш, стандарт ефективного контролю щодо міжнародних організацій був неодноразово застосований у судовій практиці, проте різні судові установи, як національного, так і міжнародного рівня, не змогли прийти єдине тлумачення застосовності стандарту щодо міжнародних організацій та їх агентів.

Ключові слова: міжнародні організації, ефективний контроль, ООН, відповідальність, ЄС, ЄСПЛ.

As part of the study of the standard of effective control, the issue of responsibility of international organizations for actions committed by state or non-state actors *de jure* under the control of this international organization is of great interest. After all, in the event of a violation of the norms of international law by an entity that, according to an international treaty, has been transferred from the state (or another international organization) to an international organization for management, the problem arises of holding the entity accountable, which must compensate for damages. That is why it is important to research and establish the legal basis for the application of the standard of effective control in relation to international organizations.

The article determined that the concept of attribution of responsibility to international organizations based on control was codified by the International Law Commission in the Draft Articles on Responsibility of International Organizations. In particular, the Commission determined that the actions of state bodies or agents of an international organization, which are placed at the disposal of another international organization, are considered in accordance with international law to be the actions of the latter organization, if the organization exercises effective control over such behavior.

It is established, however, that the standard of effective control for international organizations was mostly conceived in the context of peacekeeping activities. However, the application of this standard has been questioned by organizations outside the peacekeeping context on the grounds that it assumes that international organizations will be able to conform to a set of general rules, regardless of their structure. It was analyzed that the problem of ambiguity, which arises in relation to international organizations, is somewhat different from that which arises in relation to states. For international organizations, the real problem is the lack of primary norms that determine the behavior of international organizations,

and the application of the standard of effective control, which almost exclusively arises from the context of peacekeeping activities. Nevertheless, the standard of effective control in relation to international organizations has been repeatedly applied in judicial practice, but various judicial institutions, both national and international, could not come to a single interpretation of the applicability of the standard in relation to international organizations and their agents.

Key words: *international organizations, effective control, UN, responsibility, EU, ECtHR.*

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалась в 2014 році і триває понині, перейшовши у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, поставило перед викликом юридичну науку в контексті класифікації конфлікту та застосування норм міжнародного права. Особливо це актуальним є щодо періоду конфлікту до відкритого вторгнення Росії на початку 2022 року, адже прихований характер дій держави-агресора ускладнював кваліфікацію конфлікту відповідно до міжнародного права. І, навіть, після початку повномасштабного вторгнення, коли питання щодо міжнародного характеру конфлікту не викликає сумнівів, період 2014–2022 років все ще потребує юридичної класифікації та доведення ролі Російської Федерації в якості агресора і, відповідно, притягнення її до відповідальності за порушення норм міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Для цього в нагоді можуть стати стандарти контролю, розроблені міжнародними судовими установами у своїй практиці, які дають змогу присвоїти поведінку недержавних суб'єктів, які знаходяться під контролем держави, останній, і, відповідно, притягнути таку державу до відповідальності.

В рамках дослідження стандарту ефективного контролю великий інтерес викликає питання відповідальності міжнародних організацій за діяння, вчинені державними або недержавними акторами, які *de jure* знаходяться під контролем цієї міжнародної організації. Адже, у разі порушення норм міжнародного права суб'єктом, який за міжнародним договором переданий в управління від держави (або іншої міжнародної організації) міжнародній організації, виникає проблема притягнення до відповідальності суб'єкта, який має відшкодувати збитки. Практика і теорія, на даному етапі розвитку науки міжнародного права та практики правозастосування, не дають чіткої відповіді яка зі сторін має нести тягар відповідальності – держава, яка передає у розпорядження міжна-

родній організації своїх представників, чи сама міжнародна організація. Саме тому актуальним є дослідження та встановлення юридичної основи застосування стандарту ефективного контролю щодо міжнародних організацій.

Стан опрацювання цієї проблематики є недостатнім в українській юридичній науці. Аналіз публікацій українських юристів-міжнародників показує, що в Україні відсутні ґрунтовні дослідження з питання ефективного контролю міжнародних організацій, що ще раз підтверджує актуальність даного дослідження. Проте, серед робіт у цій сфері варто згадати дослідження Андрейченко С.С. щодо атрибуції поведінки державі, у які піднімається питання атрибуції державі поведінки міжнародних організацій. У західній науковій літературі ця тематика є дослідженою значно глибше, зокрема завдяки доробкам Пек Дж., Ноллкемер А., Куйпер Дж., Паасівірта Е., тощо.

Метою статті є охарактеризувати критерії та проблеми застосування стандарту ефективного контролю щодо дій міжнародних організацій та їх агентів.

Виклад основного матеріалу. У Проекті статей про відповідальність міжнародних організацій, прийнятий у 2011 році, Комісія міжнародного права запропонувала теорію атрибуції поведінки міжнародним організаціям. Це була перша спроба сформулювати загальні принципи атрибуції, застосовні до міжнародних організацій, які одночасно є суб'єктами міжнародного права та мають окрему правосуб'єктність.

Розробляючи Статті про відповідальність міжнародних організацій, Комісія прийняла принцип ефективного контролю як «базову одиницю аналізу» зі статтею 7, що є ключовим положенням про присвоєння поведінки між міжнародними організаціями та державами, і яке передбачає: «Поведінка органу держави або органу чи агента міжнародної організації, який передається в розпорядження іншої міжнародної організації, вважається згідно з міжнародним правом діянням останньої організації, якщо організація

здійснює ефективний контроль над такою поведінкою» [1].

Як вказує Дж. Кроуфорд, вихідною точкою Комісії є те, що, *prima facie*, спірну поведінку можна присвоїти суб'єкту, який надає орган чи агента у розпорядження іншого, оскільки він буде органом держави або органом чи агентом міжнародної організації [2, с. 156]. Тим не менш, за деяких обставин орган або агент потрапляє під ефективний контроль міжнародної організації. Таким чином, питання, яке регулюється статтею 7, полягає в тому, чи є обставини такими, що дію слід присвоювати виключно суб'єкту, який надає в розпорядження орган чи агента, або потенційно суб'єкту, який отримує їх в розпорядження, та першому суб'єкту відповідно до принципу спільної відповідальності.

Комісія міжнародного права не визначає поняття «ефективний контроль» у Проекті статей про відповідальність міжнародних організацій і не вказує, якою мірою рішення Міжнародного суду ООН у справах Нікарагуа проти США та Боснії та Герцеговини проти Сербії та Чорногорії впливають на його застосування в цьому контексті, хоча коментар підкреслює, що визначення сильно залежить від фактів. Хоча загальне посилання на контроль у контексті відповідальності держави та міжнародної організації може свідчити про спільний стандарт, насправді існують значні відмінності. Вихідною передумовою Проекту статей про відповідальність держави є те, що держава несе відповідальність лише за дії своїх органів або агентів. Якщо держава здійснює високий ступінь контролю над нерегулярними угрупованнями, така поведінка також може бути присвоєна державі, як було проаналізовано з посиланням на статтю 8 раніше, але структура Проекту статей про відповідальність держави залишає відкритою можливість того, що певну поведінку не можна взагалі присвоїти державі. Іншими словами, нерегулярні угрупованнями, які не діють під контролем держави, не підпадають під дію Проекту статей про відповідальність держави, що призводить до прогалини у відповідальності. Крім того, у Проекті статей нічого не йдеться про рівень контролю, необхідний для атрибуції поведінки. Незважаючи на те, що контроль виникає в різ-

них тестах атрибуції, «ефективний контроль» є судовим стандартом, який був розроблений Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа, підтверджений у справі Боснії та Герцеговини і застосовувався різними судами та трибуналами в наступних рішеннях.

Проект статей про відповідальність міжнародних організацій використовує контроль іншим способом. По-перше, він більш конкретний: стандарт ефективного контролю міститься в статті 7 Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій, на відміну від статті 8 Проекту статей про відповідальність держави, яка загалом стосується контролю. По-друге, питання відповідно до Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій полягає не в тому, чи можна присвоїти поведінку, а скоріше того, якому суб'єкту її слід присвоїти: міжнародній організації чи державі. У цьому сенсі немає жодної прогалини у відповідальності відповідно до Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій, тому що там, де існує спільне управління між державами або міжнародними організаціями, відповідальними будуть один або обидва суб'єкта. Іншими словами, не існує мінімального кількісного порогу, необхідного для виконання тесту на ефективний контроль: дії можуть бути віднесені до одного або обох суб'єктів, якщо орган передається в розпорядження міжнародної організації. Питання про розподіл відповідальності може, наприклад, виникнути, коли дві або більше держав або міжнародних організацій проводять спільні військові операції, під час яких деякі солдати порушують міжнародне гуманітарне право [3].

Таким чином, контроль має різну функцію відповідно до Проекту статей про відповідальність держави та Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій. У першому випадку контрольний тест використовується для визначення того, чи можна присвоїти державі дії окремих осіб або групи осіб, які не мають статусу згідно з міжнародним правом. В другому випадку ефективний контроль є частиною порівняльного дослідження: якщо припустити, що як держава, так і міжнародна організація залучені до діяння, який суб'єкт (чи обидва) здійснює ефективний контроль?

Стандарт ефективного контролю для міжнародних організацій був здебільшого задуманий у контексті миротворчої діяльності. Цей контекст важливий з двох причин. По-перше, у своїх коментарях до Комісії міжнародного права Генеральна Асамблея ООН поставила під сумнів стандарт ефективного контролю, заявивши, що в принципі ООН має виключний контроль над національними контингентами в миротворчих акціях: як допоміжний орган Організації Об'єднаних Націй, акт миротворчих сил, в принципі, присвоюється Організації, і якщо він вчинений з порушенням міжнародного зобов'язання, тягне за собою міжнародну відповідальність Організації та її відповідальність за компенсацію [4].

Таким чином, навіть ООН, для якої Комісія сподівалася розробити правила за замовчуванням, висловила стурбованість тестом. Однак слід зазначити, що на практиці суди, науковці (і навіть ООН в інших контекстах) визнають, що наведене вище твердження не є таким однозначним, як може здатися, тому що той, хто приймає рішення та є оперативним командувачем важливі в будь-якому аналізі атрибуції [5].

Отже, ООН визнала важливість фактичного контролю, зазначивши, що держави зберігають дисциплінарний контроль над своїми військами, а також посилається на випадки, коли ООН пропорційно розподіляла збитки серед країн, що надавали війська, на основі вини або вимагала відшкодування від держав, що надають війська.

З іншого боку, міжнародні організації, включаючи ЄС, Міжнародну організацію праці та Міжнародний валютний фонд, поставили під сумнів застосовність тесту на ефективний контроль поза миротворчим контекстом. ЄС, наприклад, зазначив, що коментарі до Проекту статей були здебільшого присвячені практиці ООН та обговоренню прецедентного права Європейського суду з прав людини. ЄС також запитав, чи є міжнародна практика на даний момент достатньо чіткою і чи існує ідентифікований *opinio juris*, який би дозволив застосувати запропонований стандарт ефективного контролю [4]. Таким чином, застосування цього стандарту було поставлено під сумнів організаціями поза миротворчим контекстом на тій підставі, що він не використовує підхід до

міжнародних організацій «навиворіт», а натомість передбачає, що міжнародні організації зможуть відповідати набору загальних правил, незалежно від їхньої структури.

Я. Куйпер та Е. Паасівірта виділяють три важливі обмеження щодо концептуалізації та відсутності практики, пов'язаної з тестом на ефективний контроль. По-перше, як ефективний контроль має бути застосований у ситуації багаторівневого управління, враховуючи трансформаційні відносини, які такі суб'єкти, як ЄС, мають із державами-членами? Те ж саме занепокоєння стосується все більш поширеної практики міжнародних організацій працювати через партнерства, включаючи державно-приватне партнерство, за допомогою якого змінюється традиційне розмежування між державними та приватними функціями. По-друге, як концепція ефективного контролю, за своєю суттю концепція міжнародного гуманітарного права, перекладається на цивільний контекст або на мандати міжнародних організацій, які займаються допомогою в розвитку, кредитуванням чи іншою діяльністю? [6].

Хоча Комісія міжнародного права припустила, що однакові принципи можуть застосовуватися незалежно від контексту, посилаючись на досить унікальну ситуацію, в якій дії Панамериканської організації охорони здоров'я можуть бути віднесені до Всесвітньої організації охорони здоров'я на основі довгострокового контракту, схоже, що міжнародні організації з дорадчими та консультативними мандатами рідко підпадають під дію статті 7 Проекту статей [4]. Нарешті, припускаючи, що ефективний контроль може розподілятися між двома чи більше суб'єктами, які чинники застосовуються до визначення того, як слід розподіляти відповідальність?

Тому проблема неоднозначності, яка виникає щодо міжнародних організацій, дещо відрізняється від тієї, яка виникає щодо держав. Для міжнародних організацій справжня проблема полягає у відсутності первинних норм, що визначають поведінку міжнародних організацій, і застосування стандарту ефективного контролю, який майже виключно впливає з контексту миротворчої діяльності. Тест на ефективний контроль як стандарт атрибуції може просто не застосовуватися до більшос-

ті міжнародних організацій у їхній звичайній діяльності. Проте певною мірою цей обмежений обсяг компенсує визнання Комісією міжнародного права спільної відповідальності.

Незважаючи на ці занепокоєння, стандарт ефективного контролю у Проекті статей про відповідальність міжнародних організацій швидко перейшов у прецедентне право. Зростає кількість рішень щодо ефективного контролю в контексті миротворчої діяльності, включно з рішенням ЄСПЛ про прийнятність у справі Бехрамі проти Франції 2007 року, яке тлумачило та застосовувало стандарт ефективного контролю, коли статті про відповідальність міжнародних організацій ще діяли у формі проекту. Згодом стандарт ефективного контролю було застосовано та витлумачено Палатою лордів Великою Британією у справі R (за заявою Аль-Джедди) проти Державного секретаря оборони («Аль-Джедда (HL)»), а пізніше – знову застосовувався у національному суді Нідерландів у справі «Нуханович проти Нідерландів» («Нуханович»), яка дійшла до Верховного суду Нідерландів. Ці рішення демонструють різні погляди щодо змісту, порогу та застосування принципу контролю до складних миротворчих операцій, де виникають дві основні сфери суперечок: юридичний контроль проти фактичного та позитивний контроль проти негативного. Зокрема, у справі Нуханович Верховний суд Нідерландів встановив можливість спільного контролю, і, відповідно, спільної відповідальності держави та міжнародної організації [7]. Це також було підтверджено і у справі ЄСПЛ Аль-Джедда [8], що заперечило попереднє рішення ЄСПЛ у справі Бехрамі, в якому ЄСПЛ відхилив концепцію спільної відповідальності [9].

Висновки. Таким чином, було визначено, що концепція атрибуції відповідальності між-

народним організаціям на основі контролю була кодифікована Комісією міжнародного права у Проекті статей про відповідальність міжнародних організацій. Комісія визначила, що діяння органів держави чи агентів міжнародної організації, які передані в розпорядження іншої міжнародної організації, вважається згідно з міжнародним правом діянням останньої організації, якщо організація здійснює ефективний контроль над такою поведінкою. На відміну від Проекту статей про відповідальність держав, відповідно до Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій основне питання полягає не в тому, чи можна присвоїти поведінку, а скоріше того, якому суб'єкту її слід присвоїти: міжнародній організації чи державі. У цьому сенсі немає жодної прогалини у відповідальності відповідно до Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій, тому що там, де існує спільне управління між державами або міжнародними організаціями, відповідальними будуть один або обидва суб'єкта.

Таке положення, однак, викликає багато суперечностей, зокрема як контроль має бути застосований у ситуації багаторівневого управління, враховуючи трансформаційні відносини, які такі суб'єкти, як ЄС, мають із державами-членами, або ж як концепція контролю, за своєю суттю концепція міжнародного гуманітарного права, перекладається на цивільний контекст або на мандати міжнародних організацій, які займаються допомогою в розвитку, кредитуванням чи іншою діяльністю.

Тим не менш, стандарт ефективного контролю щодо міжнародних організацій був неодноразово застосований у судовій практиці, проте різні судові установи, як національного, так і міжнародного рівня, не змогли прийти єдине тлумачення застосовності стандарту щодо міжнародних організацій та їх агентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Draft articles on the Responsibility of International Organizations. International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_11_2011.pdf (Last accessed 26.03.2023).
2. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge University Press, 2013. 907 p.
3. Nollkaemper A. Shared Responsibility in International Law: A Conceptual Framework. Michigan Journal of International Law. 2013. No. 3. P. 359–371.
4. Responsibility of International Organizations: Comments and Observations Received from International Organizations, UN GAOR, 56th sess, UN Doc A/CN.4/545. URL: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_545.pdf (Last accessed 26.04.2023).

5. Peck J. The UN and the Laws of War: How Can the World's Peacekeepers be Held Accountable?'. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*. 1995. No. 1. P. 283–293.
6. Kuijper J., Paasivirta E. EU International Responsibility and Its Attribution: From the Inside Looking Out. *European and International Perspectives*. 2012. No. 4. P. 123–145.
7. *State of the Netherlands v Nuhanović*. Supreme Court of the Netherlands. URL: <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/publicaties/Documents/12%2003324pdf> (Last accessed 26.04.2023).
8. *Al-Jedda v. the United Kingdom*. ECtHR. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-105612%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-105612%22]%7D) (Last accessed 26.04.2023).
9. *Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway*. ECtHR. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22002-2745%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22002-2745%22]%7D) (Last accessed 26.04.2023).

УДК 341.232
DOI <https://doi.org/10.32782/39221461>

Полянський Є. Ю.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Матковська І. О.,
*аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРО ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

ABOUT THE INFLUENCE OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE APPLICATION OF CRIMINAL AND CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION IN UKRAINE

Тема дотримання прав та свобод особи в кримінальному процесі є добре відомою вже протягом тривалого часу. Демократизація соціально-політичних формацій призвела до необхідності врахування не лише інтересів держави, суспільства чи інших колективних інтересів, а також кожного конкретного права кожної конкретної особи. Навіть у випадках, коли факт вчинення нею злочину є доведеним, або ж характер такого злочину начебто не залишає підстав замислюватися про права злочинця.

Європейський суд з прав людини виконує функцію арбітра для держав-членів Ради Європи. Однією з умов членства в цій поважній організації є відмова від смертної кари як виду покарання в кримінальному законодавстві країни. Це свідчить про суто гуманістичний підхід до розуміння прав людини, і стосується як природних прав людини, так і її позитивних прав.

Ні для кого не секрет, що права особи в кримінальному процесі часто порушуються. Це стосується і права на захист, і допустимості отримання доказів та свідчень, строків застосування запобіжних заходів, строків досудового слідства та судового розгляду тощо. В таких випадках добитися справедливості на теренах вітчизняного законодавства може бути або надзвичайно складно, або ж взагалі неможливо.

Разом з тим, різне ставлення національного права держав до статусу прецедентів ЄСПЛ та надто ліберальний підхід до шляхів відновлення порушених прав та свобод осіб не дають можливостей визнати Суд в якості міжнародної інституції, здатної оперативно та безкомпромісно усувати порушення таких прав. На жаль події останнього часу доводять низьку ефективність міжнародних установ, які не мають прямих важелів впливу на державу-порушника. За таких умов ЄСПЛ також не здатний прямо впливати на стан додержання прав та свобод особи в кримінальному процесі, проте формування стандартів цих прав залишається цілком реальним функціоналом Суду.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, стандарти прав та свобод людини, кваліфікація кримінальних правопорушень, права особи в кримінальному процесі, порушення права на захист та інших прав особи, що впливають на встановлення істини у справі.*

The topic of observing the rights and freedoms of a person in criminal proceedings has been well-known for a long time. The democratization of socio-political formations led to the need to take into account not only the interests of the state, society, or other collective interests but also each specific right of each specific person. Even in cases where the fact that she committed a crime is proven, or the nature of such a crime seems to leave no reason to think about the rights of the criminal.

The European Court of Human Rights acts as an arbitrator for the memberstates of the Council of Europe. One of the conditions of membership in this respectable organization is the rejection of the death penalty as a form of punishment in the country's criminal legislation. This indicates a purely humanistic approach to understanding human rights and concerns both natural and positive rights.

It is no secret that a person's rights are often violated in criminal proceedings. This applies to their right to defense, the admissibility of receiving evidence and testimony, the terms of applying preventive measures, the terms of pre-trial

investigation and trial, etc. In such cases, achieving justice in the field of domestic legislation can be extremely difficult, or impossible at all. At the same time, the different attitude of the national law of the states to the status of precedents of the ECHR and an overly liberal approach to the ways of restoring the violated rights and freedoms of individuals do not provide opportunities to recognize the Court as an international institution capable of promptly and uncompromisingly eliminating violations of such rights. Unfortunately, recent events prove the low effectiveness of international institutions that do not have direct leverage over the offending state. Under such conditions, the ECHR is also unable to directly influence the state of compliance with the rights and freedoms of a person in criminal proceedings, however, the formation of the standards of these rights remains a very real function of the Court.

Key words: *European Court of Human Rights, standards of human rights and freedoms, rights of a person in criminal proceedings, violation of the right to defense and other rights of a person affecting the establishment of the truth in a case.*

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини є широко відомою та шанованою міжнародною інституцією, метою функціонування якої є підвищення якості дотримання прав людини в країнах, які є членами Ради Європи. Разом з тим Суд в своїй діяльності засновується на встановленні порушень положень Європейської конвенції з прав та основних свобод людини, що зумовлює досить неповний підхід до відновлення справедливості, адже декларація фактів порушення тих чи інших прав не здатна усунути факти неправильного застосування національного кримінально-процесуального законодавства в минулому. Звісно, практика ЄСПЛ впливає на чинні стандарти правозастосування, зокрема в Україні, де в останні роки є очевидними позитивні зрушення в напрямку встановлення верховенства права, викоренення корупції та фактичного гарантування прав та свобод особи. Тому питання впливу практики ЄСПЛ на практичне застосування кримінально-процесуального законодавства і досі становить суттєвий науковий інтерес.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питанням повноважень ЄСПЛ, процесуальним засадам діяльності Суду, порядку виконання його рішень, їхньої імплементації в національне законодавство тощо, присвятила свої наукові праці значна кількість українських науковців. Зокрема цим питанням приділили увагу такі автори, як О. Кучинська, Т. Фулей, Р. Баранік, Г. Куцкір, В. Тертишник, Ю. Шемчушенко, В. Горошко, В. Буткевич, І. Ільченко, С. Шевчук, О. Крикуновта інші. Разом з тим у вітчизняній науці залишилося ще чимало нерозв'язаних питань в сфері застосування практики ЄСПЛ, використання її як джерела права тощо.

Метою дослідження є визначення характеру впливу практики Європейського суду з прав людини на застосування кримінального процесуального законодавства в Україні

Викладення основного матеріалу. Європейський суд з прав людини є авторитетною міжнародною інституцією, беззаперечним та неупередженим гарантом захисту прав людини в кримінальному процесі європейських держав. З моменту свого заснування в 1959 році, Суд став на захист прав людини на міжнародному рівні, і поширює свою юрисдикцію на судові рішення та вироки, винесені в межах судової системи держав-членів Ради Європи.

Як правило, Європейський суд з прав людини найчастіше має справу з порушенням прав осіб – учасників кримінального процесу, зокрема, на справедливий та швидкий судовий розгляд, незалежний та безпристрасний суд, порушення права на захист, застосуванням насильства та незаконних засобів збирання доказів тощо.

Європейський суд з прав людини кожного року розглядає тисячі скарг на порушення прав людини в кримінальному процесі. В своїх рішеннях ЄСПЛ прагне встановлювати нові стандарти захисту прав людини в кримінальному процесі, які мають враховуватися в подальшій судовій практиці країн-членів Ради ЄС. Це справедливо як для країни-порушниці стандартів прав людини в конкретній справі, так і для інших країн, які визнають юрисдикцію ЄСПЛ. Разом з тим виникає і чимало запитань щодо ефективності діяльності Суду. В науці було висловлено чимало думок щодо недостатності інструментарію, адже в багатьох випадках найменш демократичні країни-учасниці воліють не виконувати приписи ЄСПЛ, або ж виконують їх формально,

не усуваючи порушень прав людини, а в багатьох випадках – переслідуючи тих, хто реалізовує своє право на звернення до ЄСПЛ. Певно немає потреби наводити додаткової інформації щодо стану справ з додержанням прав людини в Російській федерації, яка фактично стала прикладом антинародного державного утворення, яке при цьому, формально намагається позиціонувати себе в якості демократичної та правової держави. Втім з виключенням РФ зі складу Ради Європи в 2022 році питання застосування практики ЄСПЛ в цій країні автоматично втратило будь-яку актуальність. Це призвело до неможливості подання в ЄСПЛ скарг проти РФ, втім зважаючи на фактичний бойкот європейських інституцій з боку керівництва держави-агресорки в підсумку це ніяк не вплинуло на стан додержання стандартів прав людини в цій країні.

Слід визнати, що порушення прав людини в кримінальному процесі є поширеним явищем не лише в вище зазначеній «недокраїні», але і в демократичних державах, та країнах, де демократія ще знаходиться в стані становлення.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини добре демонструє дану ситуацію. Можна побачити суттєві порушення основних процесуальних прав особи, аж до повного свавілля представників правоохоронних органів, навіть в таких поважних країнах, як Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії.

Наприклад, справа «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» стосувалася порушення прав підозрюваних у кримінальному процесі. Йшлося про порушення прав трьох ірландських громадян – Френка Фокса, Хозефа Кемпбелла та Ніколаса Хартлі, які були затримані та утримувалися в слідчому ізоляторі більш ніж два тижні, при цьому юридичну допомогу захисника їм не було забезпечено. Також щодо них застосовувався психологічний та фізичний тиск з метою змусити зізнатися в проведенні терористичної діяльності. Усі троє були засуджені британським судом на підставі зізнань, які вони зробили під час утримання в під вартою. Втім в 1994 році засуджені скористалися своїм правом та подали скаргу до ЄСПЛ на підставі порушення їхніх основних

процесуальних прав в кримінальному процесі. Через чотири роки Європейський суд з прав людини визнав, що Сполучене Королівство в особі представників правосуддя та правоохоронних органів порушили гарантії, викладені в статті 3 (заборона на жорстоке поводження) та 6 (право на чесний судовий розгляд) Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод.

Втім це не єдиний відомий випадок винесення ЄСПЛ рішення проти Сполученого Королівства в справі про порушення прав особи в кримінальному процесі. Справа «Мюррей проти Сполученого Королівства» стосувалася порушення права на захист в кримінальному процесі щодо звинувачення у вбивстві. Британський суд зобов'язав підозрюваного дати показання під присягою, проте право на юридичну допомогу йому роз'яснено не було. В підсумку він був звинувачений у вбивстві та засуджений до довічного ув'язнення. Звернення до ЄСПЛ зі скаргою на порушення статті 6 (право на справедливий процес) Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод дало позитивний для заявника результат. В 1994 році Суд визнав що порушення статті 6 Конвенції, та зобов'язав Сполучене Королівство виплатити підозрюваному компенсацію за збитки. Зокрема було зазначено, що право на юридичну допомогу та на виклик свідків захисту є суттєвими елементами справедливого процесу, яких не можна позбавляти особу без належного попередження та інформування про їхнє право на використання цих інструментів захисту.

Це стало важливим прецедентом для забезпечення фактичної реалізації принципу справедливості в європейському кримінальному процесі. процесуального права на справедливий процес у кримінальних справах.

Втім, це не далеко не всі прецеденти, створені Європейським судом з прав людини за підсумками розгляду скарг про порушення прав в кримінальному процесі з боку Сполученого Королівства. Зокрема цікавою є справа «Brogan and others v. United Kingdom». В 1987 році четверо осіб з Північної Ірландії були затримані за підозрою у вчиненні терористичних актів та збройному повстанні. Вони були утримувалися під арештом протягом

тривалого часу без надання права на справедливий суд. Пізніше вони були засуджені до довічного ув'язнення за злочини, свою причетність до яких вони заперечували. Підставою для звернення до ЄСПЛ стало незаконне тримання під вартою, та порушення права на захист на цієї стадії кримінального процесу. У 1989 році ЄСПЛ задовольнив їхню скаргу та постановив, з боку Сполученого Королівства мало місце порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод.

Звісно, значно більша кількість заяв, про порушення прав в кримінальному процесі надходить до ЄСПЛ від країн, в яких демократичні інститути ще знаходяться на етапі становлення. На жаль, Україна була одним із лідерів з кількості звернень до ЄСПЛ з боку осіб, чії права були порушені.

Широкого розголосу отримала справа «Нечипорук і Йонкало проти України», в якій йшлося про порушення права на справедливий процес, свободу та безпеку, а також заборони катування і жорстокого або принижуючого ставлення. Так в 1994 році Олександр Нечипорук і Володимир Йонкало були затримані за підозрою в викраденні автомобіля. Під час тримання під вартою їх було піддано жорстокому та нелюдському поводженню включаючи побиття, катування електричним струмом, погрози сексуального насильства та інші форми фізичного й психологічного примусу з метою отримання зізнання у вчиненні злочину. Після фактичного відбуття покарання Нечипорук та Йонкало подали скаргу до ЄСПЛ У 2005 році Суд виніс рішення на їхню користь, в якому заявникам було присуджено компенсацію за порушення права на справедливий процес та інші права особи, відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Суд зауважив що порушення прав осіб в кримінальному процесі були систематичними та поширеними, та вимагав від української влади прийняти заходи для запобігання подібним порушенням у майбутньому. Ця справа стала важливим прецедентом для захисту прав людини в Україні та інших країнах, які стикаються з проблемами тортур та незаконного утримання підозрюваних та обвинувачених у кримінальних справах.

Також цікавим є прецедент по справі «Кулик та інші проти України». Дана справа була розглянута Європейським судом з прав людини у 2018 році, в неї вирішувалося питання чи було порушено право на справедливий суд. Так фігуранти справи були затримані та трималися під вартою більше, ніж рік. Пізніше всі обвинувачення з них були зняті. У своєму рішенні ЄСПЛ визнав, що було порушено право заявників на справедливий суд, оскільки кримінальне провадження тривало необґрунтованодовго, не було дотримано належний баланс між інтересами держави та правами підозрюваних, також суттєво було порушено і право на захист.

Показовою є і справа «Чеботар проти Молдови», що була розглянута Європейським судом з прав людини у 2018 році. Заявник, Віталій Чеботар, був звинувачений у вбивстві та засуджений до довічного ув'язнення на підставі показань свідків, які не були присутні на суді і правдивість свідчень яких викликала сумніви. ЄСПЛ визнав порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини наголосив на тому, що судові рішення не можуть ґрунтуватися на недостовірних або не перевірених доказах. Суд зазначив, що не виклик до суду свідка, який надавав ключові показання проти Чеботаря, без можливості перевірки його показань, ставив під сумнів дотримання принципу презумпції невинуватості в кримінальному процесі.

Отже, виходячи з аналізу деяких справ з практики Європейського суду з прав людини можна звернути увагу, перш за все, на види порушень прав, які відбуваються в кримінальному процесі. Частіше за все це порушення права на захист, на справедливий суд, суттєві процесуальні порушення, які прямо можуть вплинути на об'єктивність встановлення істини в справі. Разом з тим не слід забувати, що величезна кількість скарг, які надходять в ЄСПЛ, піддається фільтрації, і в підсумку розглядається лише близько 5% всіх скарг, решта ж залишається без розгляду. Це пов'язано не лише з завантаженням суду, а також в великому ступені з політикою відбору скарг. Враховуючи обмежену юрисдикцію ЄСПЛ, суддям доводиться обмежуватися справами, які мають перспективу. Отже, чима-

ло скарг про суттєві порушення прав людини залишаються без розгляду.

Далі, фактично Європейський суд з прав людини фіксує факт порушення прав особи в кримінальному процесі та постановляє стягнути на користь заявника певну суму грошової компенсації та суму витрат на юридичну допомогу. Втім чи усуває це порушення процесуальних прав особи? В тому і справа, що ні. Отже, якщо особа була засуджена з порушенням її прав, наприклад, на захист, позитивне рішення ЄСПЛ по її скаргі не сприятиме перегляду справи чи звільненню особи від покарання чи кримінальної відповідальності.

Таким чином діяльність Європейського суду з прав людини зводиться, здебільше, до констатації фактів порушення прав людини та встановлення грошової компенсації для особи, чий процесуальні права були порушені. Разом з тим практика Європейського суду з прав людини працює і «на майбутнє». Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» гарантує обов'язковість врахування прецедентів, створених Судом, в практичній діяльності українських судів. Крім того, ст. 10 зазначеного Закону передбачає додаткові заходи індивідуального характеру стосовно особи, порушення прав якої було встановлено ЄСПЛ. Зокрема йдеться про повторний розгляд справи судом, в тому числі і відновлення провадження у справі. Разом з тим у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві немає чіткого механізму, який дозволив би реалізувати положення цієї норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Тим більше виникає ще одне питання – юридична оцінка ступеня впливу порушення права особи в кримінальному процесі на об'єктивність

встановлення істини по справі. Крім того саме тлумачення положень ст. 10 Закону свідчить про те, що «додатковий» до грошової компенсації характер заходів з відновлення справедливості фактично переводить їх до категорії декларації.

Висновки. Практика Європейського Суду з прав людини є вагомим фактором, який впливає на практику застосування кримінального процесуального права в країнах, що є членами Ради Європи. Рішення ЄСПЛ наразі позитивно впливають і на додержання стандартів з прав людини в Україні, зокрема і в сфері застосування кримінального процесуального законодавства.

Можна вважати, що основною проблемою діяльності Суду залишається неможливість відновлення справедливості чи усунути наслідки порушення прав людини. Адже в значній кількості випадків засудження особи за вчинення злочину є результатом порушення її процесуальних прав, іншими словами в разі дотримання прав особи в кримінальному процесі перспективи постановлення обвинувального вироку судом були б сумнівними. Навіть рішення ЄСПЛ, яке задовольняє скаргу заявника, не здатне вплинути на результати несправедливого застосування до неї кримінально-процесуального законодавства. А присудження грошової компенсації не змінює фактичного стану справ, тим більше, що суми таких компенсацій, як правило, не є надто великими.

Разом з тим Україна демонструє послідовність у наслідуванні європейських цінностей, зокрема в сфері дотримання високих стандартів прав та свобод людини. Зокрема про це свідчить законодавчо закріплений обов'язковий характер прецедентів з практики ЄСПЛ для застосування в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Case of Brogan and others v. The United Kingdom, Application no. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85. 30 May 1989.
2. Drzemczewski A. European Human Rights Convention in Domestic Law. – 1983.
3. Буткевич В. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права. Право України. 2010. № 10. С. 80.
4. Ільченко І. Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні: веб-сайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/14103>

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13). Право України. 2010. № 10. С. 215–233.
6. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
7. Лобасюк І. Місце Європейської конвенції про захист прав іосновних свобод людини в Конституції та праві України. *Центр суддівських студій*. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm>
8. С. Шевчук. Європейська конвенція про захист прав людини таосновних свобод: практика застосування та принципитлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. Українська правнича фундація. № 2'1999. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>
9. Справа «Кулик та інші проти України» № 10035/07 від 15 червня 2017 року.
10. Справа «Мюррей проти Сполученого Королівства» №14310/88 від 28 жовтня 1994 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113045&filename=001-113045.pdf>
11. Справа «Нечипорук, Йонкало проти України» №42310/04 від 21 квітня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text
12. Справа «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» 12244/86,12245/86, 12383/86 від 30 серпня 1990 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-112953&filename=CASE%20OF%20FOX%2C%20CAMPBELL%20AND%20HARTLEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20\(ARTICLE%2050\)%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-112953&filename=CASE%20OF%20FOX%2C%20CAMPBELL%20AND%20HARTLEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(ARTICLE%2050)%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf)
13. Справа «Чеботар проти Молдови» № 35615/06 від 13 листопада 2007 року. URL: <https://khpg.org/1359449527>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Ковний Ю. Є.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЛЕЖНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОМІВ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ..... 3

Берlach А.І., Мацелюх І. А., Кокoшко М. В.

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
В УКРАЇНІ.....8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Крикун В. В.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... 16

Кувіла О. І.

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ:
ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ..... 23

Лобко В. В.

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСТАВА
ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....29

Максіменцева Н. О.

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТУ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ЄС.....35

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бойчук Р. В.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЬМОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 41

Кройтор В. А.

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА, СТВОРЕНОГО СУДДЯМИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ
УКРАЇНСЬКИМИ СУДАМИ З АНАЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ.....46

Чупрій Д. Ю.

ПРАВОВА ПРИРОДА АКАУНТІВ ЯК ПОТЕНЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ СПАДКУВАННЯ..... 54

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Поляков Р. Б.

ІСТОРІЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОПЕРЕДНЬОГО ЗАСІДАННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО
(НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ)..... 60

ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В.

ПРОТИДІЯ МОБІНГУ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ НОРМ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ..... 65

Середа О. Г., Бурнягіна Ю. М.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОБОРУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД
ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ.....72

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Котерлін І. Б., Гаргат Ю. В.

ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ
З ТВАРИНАМИ.....79

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Анохін А. М. Пустовий О.О.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ, ФІКСАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ДТП.....185

Астахов Д. С.

РОЛЬ ЕЛЕКТРОННОГО РЕЗИДЕНТСТВА НА ШЛЯХУ ДО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ІНВЕСТИЦІЙНО ПРИВАБЛИВОЇ ДЕРЖАВИ У СВІТІ.....192

Діордіца І. В., Журавель Я. В.

ІННОВАЦІЙНІСТЬ КОНЦЕПТУ “SMART CITY” ТА ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....199

Зайкіна Г. М.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ОБ’ЄКТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....106

Карпенко С. Р.

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....111

Ковач Д. Л., Брулевич В. В.

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У РЕГУЛЮВАННІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОГО БАЛАНСУ.....119

Кожушко О. О.

ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....125

Лиля-Барська А. В.

ПРО ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА В УКРАЇНІ.....130

Линник Т. В.

ПРАВОВЕ ПРОГРАМУВАННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....135

Мізіна І. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОННОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....141

Олійник А. Ю.

РЕФОРМА АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....146

Пархоменко П. І.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА МЕХАНІЗМИ ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ.....153

Рябченко В. В.

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА У СИСТЕМІ ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО.....160

Соцька А. М.

ГЕНЕЗИС І ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ ПИТАННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ НА РІВНІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....166

Сударенко О. В.

СПЕЦІАЛЬНІ ПОДАТКОВІ ПЕРЕВІРКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....170

Федоренко Є. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ.....177

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Довженко Я. М.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЩОДО ЖІНОК В СФЕРІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, В УКРАЇНІ: УЗГОДЖЕНІСТЬ ІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМИ НОРМАМИ (ЗА СТАМБУЛЬСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ).....183

Марущак Н. В., Ромашенко К. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ.....191

Никифоренко Ю. Л.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПІД ЧАС ПЕРЕЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....198

Світличний О. О.

СИСТЕМА НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ: МІЖНАРОДНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ..... 205

Страшок А. А.

ЩОДО ФУНКЦІЇ СПРИЯННЯ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННЮ ТА СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЇЇ ЗДІЙСНЮЮТЬ.....212

Ткаченко І. М.

РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ СЕРЕД ЖІНОК..... 218

Хороновський О. І.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ НА ШКОДУ ЕКОНОМІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ..... 224

Шустрова К. В., Павліченко Є. В.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ..... 232

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Задніпряна-Корінна М. Ю.

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ..... 238

Новашок Д. О.

ЕФЕКТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ..... 243

Полянський Є. Ю., Матковська І. О.

ПРО ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.....249

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Kovnyi Yu. Ye.

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF PROPER ETHNO-NATIONAL
POLICY REGARDING THE ROMA: A COMPARATIVE ANALYSIS.....3

Berlach A.I., Matseliukh I. A., Kokoshko M. V.

EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE.....8

CONSTITUTIONAL LAW

Krykun V. V.

LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS
AS THE BASIS OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE STATE..... 16

Kuvila O. I.

ACCESSIBILITY OF JUSTICE FOR PEOPLE WITH DISABILITIES: CONCEPT AND CONTENT..... 23

Lobko V. V.

PROTECTION OF NATIONAL SECURITY AS A GROUND
FOR RESTRICTING THE RIGHTS OF INDIVIDUALS
AND LEGAL ENTITIES UNDER MARTIAL LAW..... 29

Maksimentseva N. O.

POLITICAL RESPONSIBILITY OF A MEMBER OF PARLIAMENT
AS AN ELEMENT OF POLITICAL SECURITY: THE EU EXPERIENCE..... 35

CIVIL LAW AND PROCESS

Boichuk R. V.

SOME PARTICULARITIES OF EXAMINING WRITTEN EVIDENCE
IN CIVIL PROCEEDINGS..... 41

Kroitor V. A.

USE OF CASE LAW CREATED BY THE JUDGES OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
IN THE PROCESS OF ACCEPTING DECISIONS BY UKRAINIAN COURTS ON SIMILAR ISSUES.....46

Chuprii D. Yu.

LEGAL NATURE OF ACCOUNTS AS POTENTIAL OBJECTS OF INHERITANCE.....54

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Poliakov R. B.

THE HISTORY OF REGULATION OF THE PRELIMINARY HEARINGS
IN THE BANKRUPTCY (INSOLVENCY) PROCEEDINGS.....60

LABOR LAW

Koliesnik T. V.

COUNTERING MOBBING:
ANALYSIS OF INTERNATIONAL NORMS AND JUDICIAL PRACTICE..... 65

Sereda O. H., Burniahina Yu. M.

SPECIAL ISSUES OF SELECTION FOR THE PUBLIC SERVICE:
FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PERSPECTIVES.....72

ENVIRONMENTAL LAW

Koterlin I. B., Harhat Yu. V.

LEGISLATIVE ASPECTS OF SOLVING THE PROBLEM OF CRUELTY TO ANIMALS.....79

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Anokhin A. M., Pustovyi O.O.

CURRENT DIRECTIONS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PREVENTION, FIXATION AND INVESTIGATION OF TRAFFIC ACCIDENTS..... 85

Astakhov D. S.

THE ROLE OF E-RESIDENCY ON THE WAY TO BECOMING UKRAINE AS AN INVESTMENT-ATTRACTIVE COUNTRY IN THE WORLD..... 92

Diorditsa I. V., Zhuravel Ya. V.

INNOVATION OF THE “SMART CITY” CONCEPT AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING ITS CYBERSECURITY IN THE CONTEXT OF REFORMING TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE..... 99

Zaikina H. M.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE AS AN OBJECT OF FINANCIAL AND LEGAL RELATIONS..... 106

Karpenko S. R.

WAYS OF INTRODUCING ADMINISTRATIVE AND LEGAL WAYS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPACE BRANCH OF UKRAINE..... 111

Kovach D. L., Brulevych V. V.

THE ROLE OF ADMINISTRATIVE LAW IN REGULATING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THE SEARCH FOR THE OPTIMAL BALANCE..... 119

Kozhushko O. O.

REGARDING THE QUESTION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BODIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT..... 125

Lyla-Barska A. V.

ABOUT THE PUBLIC-LEGAL STATUS OF THE NOTARY IN UKRAINE..... 130

Lynnyk T. V.

LEGAL PROGRAMMING OF DE-OCCUPATION AND REINTEGRATION OF CRIMEA IN MODERN CONDITIONS..... 135

Mizina I. V.

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE FINANCING OF THE DEFENSE SPHERES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL..... 141

Oliinyk A. Yu.

REFORM OF THE BAR OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT..... 146

Parkhomenko P. I.

LEGAL BASES AND MECHANISMS OF CHILD INTERVIEW AS AN ELEMENT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE..... 153

Riabchenko V. V.

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN SYSTEMS OF FORMS OF PROTECTION OF THE RIGHT TO ENTREPRENEURSHIP..... 160

Sotska A. M.

GENESIS AND PROBLEMS OF INSTITUTIONAL SECURITY GUARDIANSHIP ADMINISTRATION ABOVE ADULTS ON THE LEVEL CENTRAL BODIES OF THE EXECUTIVE AUTHORITY..... 166

Sudarenko O. V.

SPECIAL TAX INSPECTIONS ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE..... 170

Fedorenko Ye. O.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GROUNDS OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE COURTS: PROBLEMS OF A SCIENTIFIC APPROACH..... 177

CRIMINAL LAW AND PROCESS

Dovzhenko Ya. M.

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLENT CRIMINAL OFFENSES COMMITTED AGAINST WOMEN
IN THE SPHERE OF FAMILY RELATIONS IN UKRAINE: COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL
LEGAL NORMS (UNDER THE ISTANBUL CONVENTION).....183

Marushchak N. V., Romashchenko K. Yu.

FEATURES OF THE LEGAL LIABILITY OF POLICE EMPLOYEES.....191

Nykyforenko Yu. L.

APPLICATION OF A PREVENTIVE MEASURE DURING THE OF TRANSFER
OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....198

Svitlychnyi O. O.

THE SYSTEM OF NORMATIVE PRINCIPLES FOR COMBATING
THE CORRUPTION OF MINORS: INTERNATIONAL, REGIONAL AND NATIONAL DIMENSIONS.....205

Strashok A. A.

CONCERNING THE FUNCTION OF SUPPORTING CRIMINAL PROCEEDINGS
AND THE ENTITIES WHO PERFORM IT.....212

Tkachenko I. M.

RECIDIVISM AMONG WOMEN.....218

Khoronovskiy O. I.

PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES
OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS TO THE HARM
OF THE STATE ECONOMIC INTERESTS224

Shustrova K. V., Pavlichenko Ye. V.

ACTUAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND THE WAYS TO SOLVE THEM.....232

INTERNATIONAL LAW AND THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Zadnipriana-Korinna M. Yu.

PROSECUTION OF SENIOR GOVERNMENT OFFICIALS
AND CIVIL OFFICERS IN EUROPEAN COUNTRIES.....238

Novashok D. O.

EFFECTIVE CONTROL AND RESPONSIBILITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS.....243

Polianskyi Ye. Yu., Matkovska I. O.

ABOUT THE INFLUENCE OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
ON THE APPLICATION OF CRIMINAL AND CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION IN UKRAINE.....249

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 1

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 24,19, ум. друк. арк. 30,46.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0623/399.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.